

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

LIBRARY
31 DEC 1960

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1960:41

Ecklesiastikdepartementet

SOU
1960:A

SAMERNAS SKOLGÅNG

BETÄNKANDE AVGIVET AV
1957 ÅRS NOMADSKOLUTREDNING

Stockholm 1960

Statens offentliga utredningar 1960

Kronologisk förteckning

1. Folkvandvården. Idun. 189 s. I.
2. Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område. Almqvist & Wiksell, Uppsala. XII + 508 s. Jo.
3. Grusexploateringen i Sverige. Idun. 85 s. Jo.
4. Fastighetsbeskattningen. Marcus. 179 s. Fi.
5. Förslag till namnlag. Idun. 362 s. Ju.
6. Studiekostnader vid beskattningen. Idun. 211 s. Fi.
7. Redogörransvaret och anmärkningsprocessen. Kihlström. 146 s. Fi.
8. Preliminär nationalbudget för år 1960. Marcus. V + 121 s. Fi.
9. De ekonomiska villkoren för en huvudmannaskapsreform inom mentalsjukvården. Idun. 173 s. I.
10. Statstjänstemäns förhandlingsrätt. Idun. 105 s. C.
11. Översyn av lagen om försäkringsrörelse. Idun. 509 s. H.
12. Krigsmaktens högsta ledning. Beckman. 235 s. Fö.
13. Individuella differenser och skoldifferentiering. Victor Petterson. 127 s. E.
14. CP-vården. Idun. 175 s. I.
15. Kursplaneundersökningar i matematik och modersmålet. Idun. 536 s. E.
16. Banklikviditet och kreditprioritering. Idun. 245 s. Fi.
17. Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område. Idun. 207 s. Jo.
18. Reviderad nationalbudget för år 1960. Marcus. V + 98 s. Fi.
19. Rättssäkerheten vid administrativa frihetsberövanden. Idun. 138 s. Ju.
20. Allmänna yrkesinspektionen. Idun. 135 s. S.
21. Medicinska äktenskapshinder. Idun. 140 s. Ju.
22. Bohuslän. Idun. 326 s. S.
23. Besparingar inom försvaret. Idun. 245 s. Fö.
24. Lagberedningens förslag till jordabalk m. m. I. Lagtext. Norstedt & Söner. 259 s. Ju.
25. Lagberedningens förslag till jordabalk m. m. II. Motiv till balken. Norstedt & Söner. 815 s. Ju.
26. Lagberedningens förslag till jordabalk m. m. III. Motiv till lagen om införande av nya jordabalken m. m. Norstedt & Söner. 267 + 31 + 313 s. Ju.
27. Offentlig provningsverksamhet. Behov och resurser. Idun. 157 s. H.
28. Förverkande på grund av brott. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 188 s. Ju.
29. Frågan om åtgärder för att förbättra konsumtionsmjölkens beskaffenhet. Idun. 236 s. I.
30. Objektiviteten vid forskning och försök på växtnäringsområdet. Kihlström. 324 s. Jo.
31. Betänkande angående inrättande av en fond av malmvinstmedel till främjande av naturvetenskapligt och tekniskt forsknings- och utvecklingsarbete. Marcus. 106 s. Fi.
32. Statliga företagsformer. V. Idun. 214 s. Fi.
33. Forskollärarytbildningens organisation. Idun. 101 s. S.
34. Reviderad brandlagstiftning. Idun. 358 s. I.
35. Socialförsäkringens organisation. Idun. 313 s. S.
36. Förbättrad taxeringskontroll. Idun. 378 s. Fi.
37. Tornedalsutredningen. II. Idun. 261 s. + 1 utvikskarta. S.
38. Skydd för vattenförsörjningen. Idun. 141 s. Jo.
39. Rådgivningsverksamheten på jordbrukets område. Idun. 221 s. Jo.
40. Försvarskostnaderna budgetåren 1961/63. Idun. 71 s. Fö.
41. Samernas skolgång. Idun. 249 s. E.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1960:41

Ecklesiastikdepartementet

SAMERNAS SKOLGÅNG

BETÄNKANDE AVGIVET AV

1957 ÅRS NOMADSKOLUTREDNING

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB

STOCKHOLM 1960

STATES OF INDIA THE UNION TERRITORIES

GOVERNMENT OF PUNJAB

SAMIRNAS SKOLCAYG

BEIJINGZHE WIGET 27

1957 ARS FOR DESOILL TRONITIC

INDIAN TECHNOLOGICAL SOCIETY

DELHI

Innehåll

Skrivelse till Statsrådet och Chefen för Kungl. ecklesiastikdepartementet . . .	5
Kap. 1. Inledning	7
Utredningsuppdraget	7
Utredningsarbetets bedrivande	8
Kap. 2. Samerna i Sverige	10
De renskötande	10
De icke renskötande grupperna	17
De lapsktalande. Lapskan som litteraturspråk	21
Samerna som minoritet	24
Organisationssträvanden och upplysningsverksamhet	25
Kap. 3. Historik	28
Nomadundervisningen i äldre tid	28
1913 års reform	34
Drag i den moderna nomadskolans utveckling	39
Kap. 4. Sameundervisningen i Norge och Finland	49
Norge	49
Finland	59
Kap. 5. Motiv för särskild undervisning av samernas barn	64
Inledning	64
De renskötandes yrkes- och bosättningsförhållanden	66
Pedagogiska och psykologiska synpunkter på de lapsktalandes skolgång	69
Samerna och samhället	78
Sammanfattning	86
Kap. 6. Enhetsskolan	88
Principbeslut och riktlinjer	88
Senare riksdagsbeslut angående enhetsskolan	89
Försöksverksamhet	90
Elevens väg genom enhetsskolan	90
Planering för enhetsskolans genomförande	92
Vissa pedagogiska strävanden	94
Kap. 7. Elevantalet	95
Vilka skall få anmälas till nomadundervisning?	95
Hur många kan väntas bli anmälda till nomadundervisning?	97

Kap. 8. Nomadundervisningens allmänna organisation	104
Låg- och mellanstadiet	104
Högstadiet	106
Kap. 9. Nomadundervisningens innehåll och utformning	115
Ämnesinnehållet	115
Undervisningstiden	125
Lärofrågor	129
Kap. 10. Nomadundervisningens ledning och administration	133
Lokal ledning	133
Regional och central ledning	147
Sammanfattning och ställningstagande	155
Kap. 11. Organisationens kostnader och genomförande	156
Kap. 12. Sammanfattning	160

Bilagor

Bil. 1. Den renskötande befolkningen i Sverige. En demografisk undersökning utförd av fil. mag. Birgitta Ahlfort	165
Bil. 2. Enkäter	202
Bil. 3. Bruket av folkspråk vid undervisning. Rapport från Unescos expertkongress 1951	239

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet

Den 25 januari 1957 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för ecklesiastikdepartementet att tillkalla fem sakkunniga för att utreda frågan om nomadskolväsendets organisation och därmed sammanhängande spörsmål.

Med stöd av detta bemyndigande tillkallades såsom sakkunniga landshövdingen i Norrbottens län T. F. Thunborg, ledamoten av riksdagens andra kammare, skogsinspektoren H. Larsson i Hedenäset, nomadskolinspektören, filosofie doktorn J. I. Ruong, folkskolinspektören i Västerbottens läns norra inspektionsområde J. E. Wikberg och renägarhustrun I. K. Åstot, varjämte uppdrogs åt Thunborg att såsom ordförande leda utredningsarbetet. Samtidigt uppdrogs åt lektorn vid folkskoleseminariet i Luleå B. Ollén att tjänstgöra såsom sekreterare hos de sakkunniga.

De sakkunniga antog benämningen 1957 års nomadskolutredning.

Sedan Thunborg den 10 maj 1957 avlidit, förordnades landshövdingen i Norrbottens län H. M. E. Näslund den 29 juli 1957 att vara ledamot, tillika ordförande. Sedan vidare Wikberg den 30 juli 1957 avlidit, utsågs den 25 oktober samma år nuvarande skolinspektören i Norrbottens läns norra inspektionsområde K. L. E. Lundemark till ledamot av kommittén.

Följande handlingar har överlämnats till utredningen för att tagas i övervägande vid fullgörandet av dess uppdrag, nämligen

framställning den 24 september 1958 av professorn vid universitetet i Uppsala B. Collinder och nomadskolinspektören I. Ruong angående bidrag av statsmedel för anordnande av en utbildningskurs för lärare i lapska språket vid nomadskolorna,

framställning den 6 april 1959 av Same-Ätnam, Sällskapet Lapska Odlingens Framtid angående bl. a. nomadskolornas bibehållande och utveckling samt

framställning den 17 juni 1960 av skolstyrelsen i Tärna kommun angående rätten för icke renskötande samer att sätta sina barn i nomadskola.

De till utredningen sålunda överlämnade framställningarna torde få anses besvarade med vad utredningen i betänkandet anfört och föreslagit.

Remissutlåtande har avgivits över två likalydande motioner, väckta vid 1960 års riksdag (I: 367 och II: 475) i vilka hemställts om anslag till kurs i lapska språket vid Uppsala universitet.

Sedan utredningsarbetet nu slutförts, får utredningen härmed vördsamt överlämna sitt betänkande Samernas skolgång.

Luleå den 25 november 1960.

Manfred Näslund

Harald Larsson

Israel Ruong

Erik Lundemark

Ibba Åstot

/ Bo Ollén

KAPITEL 1

Inledning

Utredningsuppdraget

I anförande till statsrådsprotokollet den 25 januari 1957 förordade dåvarande chefen för ecklesiastikdepartementet, statsrådet Persson, att en utredning om nomadskolväsendets organisation och därmed sammanhängande spörsmål skulle komma till stånd och uttalade därom bl. a. följande.

För att få ett grepp om de olika problemställningarna torde det vid utredningen såsom en första åtgärd bli nödvändigt att klargöra och precisera vilka förhållanden, som motiverar att de nomadiserande lapparnas barn alltjämt bör helt eller delvis erhålla sin obligatoriska undervisning i särskilda nomadskolor. Med utgångspunkt häri bör sedan övervägas vilka ändringar i nomadundervisningens innehåll och organisation, som kan anses påkallade med hänsyn såväl till strukturella förändringar inom den lapska befolkningsgruppen som till det allmänna och yrkesutbildande skolväsendets utveckling. Det kan i detta avseende visa sig lämpligt att göra en viss åtskillnad mellan å ena sidan undervisningen på låg- och mellanstadierna och å andra sidan högstadieundervisningen. Beträffande den sistnämnda får givetvis förutsättas, att skolgången för samebarnen successivt utsträcker till att bli nioårig i anslutning till enhetsskolans framväxt. Med hänsyn till det mycket begränsade befolkningsunderlaget torde det emellertid knappast vara möjligt att bygga upp ett särskilt treårigt högstadium för nomadskolorna med en ändamålsenlig och meningsfull undervisning och en lämplig differentiering av den förberedande yrkesutbildning, som därvid bör komma till stånd även för andra yrkesgrenar än renskötsel. Det bör övervägas, exempelvis huruvida genom centralisering kan skapas underlag för särskild renskötarutbildning inom nomadundervisningens ram samt på vad sätt och i vilken omfattning samverkan i fråga om högstadieundervisningen bör ske med det kommunala skolväsendet. Delvis uppkommer här samma problem som vid den kommunala enhetsskolans genomförande i glesbygderna över huvud taget. Jag erinrar om att sistnämnda problem enligt Kungl. Maj:ts beslut redan är föremål för utredning inom skolöverstyrelsen.

Några ytterligare direktiv för denna del av utredningen om nomadskolväsendets organisation torde icke böra ges. Jag vill endast understryka, att skolundervisningen för nomadbarnen, hur den än ordnas, måste utformas så, att den icke blott fyller samma uppgift som all grundläggande undervisning inom det svenska skolväsendet utan även bibringar de uppväxande samerna en riktig uppfattning om och goda insikter i samekulturen och sådana övriga förhållanden, som är speciella för denna befolkningsgrupp och som bör bevaras levande.

Nomadskolväsendets lokala och regionala ledning bör självfallet vara utformad på det sätt, som bäst tjänar nomadundervisningens syften. Utformningen blir således beroende på vilken organisation som väljes för själva undervisningen. Någon bundenhet eller anpassning till vad som gäller för den lokala och regionala

ledningen av det allmänna skolväsendet är icke utan vidare given. Frågan bör förutsättningslöst prövas med hänsyn till vad som från olika synpunkter är lämpligast för att åstadkomma och stödja en effektiv undervisning. Några särskilda riktlinjer för utredningen i denna del synes därför icke nu böra uppställas i annan mån än att vid utredningen bör noggrant övervägas formerna för det inflytande, som nomaderna även i fortsättningen självfallet bör ha beträffande sitt skolväsen, samt att i fråga om de rent administrativa och kamerala angelägenheterna undersökes de utvägar till förenklingar, som kan vara möjliga i detta avseende, exempelvis genom viss anknytning till de kommunala skolförvaltningarna.

Utredningsarbetets bedrivande

Utredningen har besökt nomadskolorna och därvid haft tillfälle att överlägga med deras lärare, föreståndarinnor och tillsynsmän. Samernas uppfattningar i undervisningsfrågorna har inhämtats genom sammanträden med nomadskolfullmäktige samt vid Svenska samernas riksförbunds landsmöten. Överläggningar har även hållits med företrädare för de närmast berörda kommunerna och deras skolväsen samt med vederbörande skolinspektörer ävensom med lappfogdarna.

Utredningen har på olika sätt sökt lära känna de förhållanden, varunder samerna i Norge och Finland undervisas. Sålunda har de sakkunniga besökt Hattfjelldals sameskola i Norge, och sekreteraren har med departementschefens medgivande företagit en studieresa till Inari i Finland samt Kautokeino och Karasjok i Norge.

Sedan Kungl. Maj:t anvisat erforderliga medel har på utredningens uppdrag genomförts en demografisk undersökning av den renskötande befolkningen i Sverige, vilken publiceras som bilaga till betänkandet. Arbetet utfördes vid Geografiska institutionen i Uppsala och delvis i samarbete med lappväsendet av filosofie magistern Birgitta Ahlfort.

Utredningen har eftersträvat att med en viss fyllighet teckna bakgrunden till samernas undervisningsfrågor, å ena sidan med hänsyn till den lapska folkgruppens levnadsförhållanden och kultursituation i dagens Sverige, å andra sidan med hänsyn till den allmänna skolutvecklingen. Upplysningar härom lämnas i två översiktskapitel, benämnda Samerna i Sverige och Enhetskolan och författade av ledamöterna I. Ruong respektive E. Lundemark.

Upplysningar om nomadskolelevernas förhållanden i vissa avseenden har inhämtats genom nomadlärarna och delvis kompletterats av vederbörande skolinspektörer och lappfogdar.

Utom vid de nämnda överläggningarna har utredningen genom tre enkäter, riktade till skolstyrelserna i ett tjugotal samekommuner, d. v. s. kommuner med delvis lapsk befolkning, till nomadlärarna och till lappfogdarna, kunnat taga del av vederbörandes erfarenheter och synpunkter med hänsyn till samernas undervisning.

Då beslut ännu ej fattats om enhetsskolans definitiva utformning, till vilken nomadundervisningen i väsentlig mån måste ansluta sig, är de förslag utredningen framlägger i huvudsak av principiell art. Utredningen har i nuvarande läge funnit sig böra avstå från att framlägga förslag till de nya specialförfattningar, som kan komma att erfordras, såsom ny stadga angående nomadundervisningen och ny instruktion för nomadskolinspektören. Arbetet därmed synes böra anstå till dess de nya, under arbete varande, allmänna skolförfattningarna antagits.

KAPITEL 2

Samerna i Sverige

De renskötande

Gränsen mellan den lapska folkgruppen, samerna, och den övriga svenska befolkningen är mer eller mindre flytande. När det gäller att göra en avgränsning kan man emellertid utgå från vissa lätt urskiljbara kännetecken. Ett är den mer eller mindre fasta anknytningen till renskötelnäringen, ett annat är språktillhörigheten. Inte lika lätt att urskilja är tillhörigheten till den »lapska rasen». Tidigare ansågs visserligen rastillhörigheten såsom det viktigaste kriteriet. Forskningen inom fysisk antropologi har dock alltmer kommit att skjuta det individuella rasbegreppet åt sidan och i stället framhäva begreppet population. Här är ej platsen att gå in på en diskussion av detta begrepp. Det torde räcka med att konstatera för samernas del, att den yttre, d. v. s. morfologiska, skillnaden mellan den lapska folktypen och den nordiska synes vara olika i olika trakter. I söder, i Västerbottens och Jämtlands län, är skillnaden relativt stor eller har varit det till allra senaste tid, medan längre norrut, i nordligaste Norrbotten — det gäller framförallt Karesuando-samerna — skillnaden är mindre.

År 1959 utkom en blodgruppsundersökning av genetikern Lars Beckman, Uppsala, enligt vilken flera av varandra oberoende blodgruppsegenskaper visar, att det lapska inflytandet i den nordsvenska befolkningen är mycket betydande.

Den senaste officiella räkningen av samerna gjordes år 1945. Då slopade man helt »stamtillhörigheten» såsom kriterium och valde renskötaryrket resp. renskötartraditionen och lapska språket såsom kännetecken på personer som skulle räknas till den lapska folkgruppen. Härigenom fick man tre olika avgränsningar av den lapska folkstammen: 1) de renskötelsberättigade enl. 1928 års renbeteslag, omkring 10 000 personer, 2) de renskötande, omkring 3 000 personer, och 3) de som hade lapska som hemspråk i familjen eller föräldrahemmet eller bådadera, omkring 5 000 personer.

Renbeteslagen tar i sin definition hänsyn endast till renskötartraditionen: »Rätt till renskötelse, varom i denna lag sägs, tillkommer den som är av lapsk härkomst, såframt hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötelse eller biträtt däri eller ock Konungens befallningshavande medgiver honom rätt därtill.» I förarbetena till renbeteslagen nämndes också språket såsom kriterium på lapp i

lagens mening men det avfördes i den slutliga lagtexten. I Sverige har — till skillnad från Norge och Finland — lappar och renskötare allmänt kommit att uppfattas som nästan identiska begrepp.

För att få driva renskötelse fordras dels att man uppfyller det i 1 § renbeteslagen angivna villkoret, citerat ovan, och dels att man tillhör lappby (§ 7 renbeteslagen). Med utgångspunkt i lappbyttillhörigheten har fil. mag. Birgitta Ahlfort för nomadskolutredningens räkning utfört en demografisk undersökning, vilken ingår som bilaga till betänkandet. Den uteslutande förbindningen av lappbegreppet vid renskötartraditionen har också ur ren kultursynpunkt ett visst berättigande. Det är renskötargruppen, som allt intill senaste tid bäst bevarat den lapska kulturtraditionen, även bortsett från att renskötelsen såsom sådan bör betraktas icke endast såsom ett ekonomiskt och näringsmässigt arv utan även såsom ett kulturarv. Helt naturligt är det renskötargruppen som bevarat det lapska språket renast, och inom den har också allmogeslöjden och folkmusiken levt ett friskt liv allt intill vår tid. Till jämförelse bör nämnas, att i Norge den renskötande delen av samebefolkningen alltid utgjort en liten del — för närvarande omkring 8 procent — av dem som till börd och språk räknas till samerna. En betydande del av hela fiskar- och jordbrukarbefolkningen i Finnmarks och Troms fylken har nämligen lapska som modersmål. Det visar sig dock här, att det är renskötarna som är mest positivt inställda till samiska kultursträvanden, t. ex. de försök att odla lapska språket i skolan, som nyligen inletts.

En stor del av de icke renskötande grupperna i Sverige har helt nyligen skilt sig från »modergruppen» och står den fortfarande mycket nära. De nu urskiljbara lapska grupperna utanför renskötarna i Sverige har nästan alla emanerat från renskötarna. Övergången till andra näringsfång har vanligen skett språngvis i samband med katastrofsituationer inom renskötelsenäringen. Den tidigaste kända massflykten från denna skedde i samband med en renpest i mitten av 1700-talet. En stor del av de nomader, som blivit utan renar, bosatte sig då vid de norska fjordarna. Det var särskilt fallet med Jukkasjärvi-lapparna. Senare har man bosatt sig vid fjällvattnen i lappmarkerna såsom nybyggare och fiskare, utövare av vad som i nyare etnologisk forskning benämnts ärjemarksbruk eller -kultur. Bebyggelsen utefter Stor-Lules sjökedja har i sen tid uppstått på detta sätt. En del fiskarbebyggelse vid Torneträsk och vid Kalix älvs källsjöar samt vid Kaitum älv hör till samma kategori. Den uppkom på 1930-talet i samband med katastrofalt dåliga betesvintrar. Vid Torneträsk och Kalix älv har dock den mest betydande bebyggelsen uppstått direkt på renskötelsenäringens grund, och fiskarbebyggelsen och renskötarbebyggelsen är ej alltid klart åtskiljbara.

Det är av vikt att något närmare dröja vid uppkomsten av den egentliga renskötarbebyggelsen. Allmänt gäller, att fjällrenskötelsen är en extrem och exklusiv form av nomadism. Den torde ha fått sin renaste utveckling på

1700-talet och i början av 1800-talet. Näringstypologiskt utgör fjällnomadismen en hushållning, vilken med tamrenens hjälp utnyttjar olika slag av renbeten, som ligger på stort avstånd från varandra. Man finner en tredelning av betena. Lokaliseringen av betena på höst- och vårlandet i björk- och lågfjällsregionen, på sommarlandet i högfjällen och på vinterlandet i barrskogsområdet beror på den klara zonerings av vegetationstyperna. Zonerings beror i sin tur dels därpå att siluren är västlig och urberget östligt och dels därpå att ytformerna i nordligaste Sverige och framförallt dess västliga delar har en klar struktur: stora höjdvariationer, som följer ett bestämt mönster. Dalarna går i västnordvästlig—östsydöstlig riktning. Kalvfjällsområden, de s. k. lågfjällen, på lapska *čærro-duod' darat, vállit*, skjuter i östlig riktning mot skogsområdet, och dalarna går i västlig riktning mot gränsfjällen. Björkskogsbältet bildar därför ett slingrande band av växlande bredd, som tränger västerut ända upp mot gränsfjällen i dalgångarna och gör slingor österut kring lågfjällen. Sammanbinder man å ena sidan de västliga slingorna med varandra och å andra sidan de östliga slingorna får man två mer eller mindre jämnlöpande linjer, som i väst resp. i öst avgränsar det egentliga höst- och vårlandet, där renen stannar under de biologiskt viktiga parnings- och kalvningsperioderna, vilket gör, att dess vanebindning vid marken blir starkast där. Dess vandringar till sommarlandet och vinterlandet kan anses vara mer eller mindre varaktiga utflykter från det egentliga »hemlandet».

Som bekant är renens vandringsmönster den direkta orsaken till samernas flyttningar. Man skönjer sålunda en serie orsakssammanhang mellan berggrund och höjdformer, växtregioner, renbetenas lokalisering i stort, renens vandringar samt nomadernas flyttningar. På det historiska planet framträder denna serie av sammanhang tydligast i de svenska lappmarkerna. Det var uppenbarligen där och framförallt i Pite och Lule lappmarker samt södra delen av Torne lappmark som fjällnomadismen i varje fall i sin svenska form utvecklades tidigast. Det framgår av vissa källor från 1600-talet och av det förhållandet, att vildrenen utrotades tidigast i Pite lappmark och angränsande delar av Lule lappmark (se Sven Ekman, Norrlands jakt och fiske, 1910). Vildrensjakt och tamrenskötsel står nämligen i ett konverterat förhållande till varandra. Det framgår också indirekt av att fjällnomadismen i sin rena form hållit sig kvar längst där. Vi har här att göra med en vanlig företeelse i fråga om livs- och organisationsformernas utveckling och avveckling, den nämligen att de utvecklas först och håller sig kvar längst, där de naturliga förutsättningarna är gynnsamma. Fjällnomadismen i sin extrema form i Sverige kännetecknades av en trefaldig användning av renen som mjölkdjur, transportdjur och slaktdjur, vidare av individuell renvård med hållande av varje familjehjord för sig under större delen av året och slutligen av en nästan ständig kontakt mellan familjen och hjorden så att kvinnorna och barnen deltog aktivt i bevakningen. Det

innebar att flyttningsfrekvensen var hög utom i höst- och vårlandet, och högre ju större renhjorden var — en större sammanhållen renjord måste nämligen förflyttas oftare för betets skull än en liten. Det naturliga systemet av hinder i form av sjöar och älvar, klippstup och stenskravel underlättade sammanhållningen och tillät en långt driven kontroll över hjordarna, även stora hjordar, ofta med följd att djuren kom att lida av näringsbrist. De blev mottagliga för epidemier, som hade ekonomiska katastrofer för enskilda och hela grupper i släptåg.

Rennomadismen i sin gamla form var en typisk självhushållning. Men handelsförbindelser med svenska och norska bygder förekom också i betydlig utsträckning. Det var huvudsakligen byteshandel. Renprodukter, d. v. s. kött, hudar och — i mindre omfattning — mjölkprodukter, avyttrades, och mjöl, salt och socker samt tygvaror inköptes. Mjölkprodukterna avyttrades märkligt nog mest på norska sidan i utbyte mot förnödenheter för sommarmånaderna, då man befann sig med hjordarna i gränsfjällen. Man behövde således inte föra med sig förnödenheter för hela sommaren med klövjeraider från Sverige.

Vägnätets utsträckning och utveckling till och i fjälltrakterna kom att inverka omvälvande på renskötseln. Inom Jukkasjärvi socken kan man i detalj följa den utveckling, som ledde till uppkomsten av de s. k. storvistena, såsom Vuoskojaure, Laimoviken, Rensjön och Årosjokk. Under 1880-talet började familjernas flyttningar om sommaren förkortas. Sommarvistena förlades allt längre och längre mot öster för att till slut sammanfalla med höst- och vårvistena. 1910 stannade — för att ta ett exempel — sex familjer tillhörande Rautasvuoma lappby över hela sommaren vid Rensjön, en järnvägsstation vid riksgränsbanan tre mil norr om Kiruna och ett gammalt höst- och vårviste för ett par av familjerna inom byn. Först låg kåtorna vid trädgränsen efter gammal sed — en dylik placering av kåtan gjorde att man hade tillgång till ved, nära till kalfjället och god utsikt över betesmarkerna. Senare förlades kåtan till den egentliga björkskogen. På 1930-talet började man placera bostäderna, som nu utgjordes av stugor, helt nära järnvägsstationen. Från och med 1918 var samtliga familjer i Rautasvuoma lappby under barmarkstiden bosatta i Rensjön. Det innebar att sommarflyttningarna för barnens och kvinnornas del helt hade upphört. Men långt tidigare hade man slutat att använda klövjerarenar vid flyttningarna och använt sig av riksgränsbanan, som går parallellt med de gamla flyttningsvägarna. Uppkomsten av barmarksvistena innebar icke endast att flyttningsfrekvensen minskade och att familjernas engagemang i den aktiva renvården försvagades utan även att familjerna en stor del av året kom att bo i stora visten av upp till 20 å 30 hushåll.

Denna koncentration av vistena var något nytt för den gamla fjällnomadismen i Sverige. Till det individualistiska draget i denna hörde nämligen också att man bodde spritt i små visten om en å två och tre familjer.

Stora visten synes vara ett nordligt drag i den lapska bofastheten, och tendensen till bildningen av stora visten synes ha starkt accentuerats med nordlapska dislokationer söderut, under de två sista årtiondena av 1800-talet, då en dislokationsvåg nådde till Jukkasjärvi och norra Gällivare, och efter 1920, då stora nordlapska enheter flyttade till sydligaste delarna av Norrbottens län och till Västerbottens län. Den nordlapska bofasthetstypen kännetecknas just av långt driven bofasthet under barmarkstiden. Förmodligen sammanhänger den med den fria kollektivartade renvården, som var typisk för de norska halvöarna och öarna. Det finns emellertid en urgammal lapsk bofasthetstyp, som var koncentrerad till den rakt motsatta delen av årscykeln. För att förstå de olika bofasthetstyperna måste man ett ögonblick återvända till naturlandskapet och de lapska hushållningsformernas ekologi. Ovan s. 13 har fjällkedjan med dess östliga utlöpare och angränsande skogsområden urskilts och karakteriserats såsom den svenska fjällnomadismens landskap. Det har också konstaterats, att fjällnomadismen i sin extrema form är relativt ung såsom näringstyp. Den ursprungligaste typen av lapsk hushållning är nämligen jakt och fiske i kombination med hållande av några få tama renar, som använts huvudsakligen såsom lastdjur. Man brukar kalla denna form av urlapsk hushållning, som var en ärjemarkskultur, för halvnomadism. Den finske forskaren Karl Nickul har nyligen i en uppsats *Saamelaisten sopeutumisongelmia* (Samernas anpassningsproblem, i *Terra* nr 1 1959) med hjälp av kartor illustrerat skillnaden mellan halvnomadism och helnomadism. En skoltlapsk *sita* (lappby) Suenjil har fått stå såsom ursprungsbild för den förra och några svenska lappbyar i Karesuando för den senare. (Den skoltlapska siten har beskrivits av flera forskare, Wiklund, Tanner, Solem och Nickul.) Suenjilsit hade sitt centrum i vinterbyn, *talv-sit*, där sitens alla familjer var bofasta under vintermånaderna december—april. Våren, sommaren och hösten var de däremot mer eller mindre på flyttande fot. Man fiskade och jagade i särskilda områden, som envar familj hade fått sig tilldelade av sitstämman, den s. k. *norraz*. På vår-, sommar- och höstplatserna samlade man sålunda ett förråd för vintern, vilket man med dragrenar hämtade till vinterbyn, då sjöar och myrar frös till och snön kom. Sitstämman bestämde över sitens marker och fiskeplatser och över hur stora områden varje familj fick nyttja från tid till annan.

Halvnomadismen hörde hemma i skogsområdet med dess rikare djurliv. Men långa jaktutflykter gjordes också till fjällregionen, vilken var i detalj bekant för de halvnomader och vildrensjägare som så småningom specialiserade sig på fjällrenskötsel och blev helnomader.

Skogsområdet, som sträcker sig genom de östliga delarna av norra Sverige och genom norra Finland, var det ena av de urlapska naturlandskapen — lapparna har under historisk tid bott så långt söderut som i trakterna av Saima. Det andra var ishavskusten. Där var jakten riktad såväl utåt mot

havet som inåt mot Finnmarksvidda. De lapska dialekterna i Finnmarken har flera benämningar på säl- och valarter, som lapparna jagat från urminnes tid. I den norske stormannen Ottars berättelse för konung Alfred den store av England — det var på 800-talet — uppräknas bl. a. vad samerna betalade i skatt till honom. Bland skattepersedlarna finner man skinn och hudar av både havets och inlandets djur.

Lapparnas bosättningsområde kan uppdelas i fyra mer eller mindre skarpt urskiljbara områden, nämligen 1) skogsområdet i norra Sverige och norra Finland, 2) ishavskusten, 3) Finnmarksvidda med angränsande fjäll- och skogsområden i Finland och Sverige och 4) fjällkedjan, omfattande områden på ömse sidor om svensk-norska gränsen och lågfjällen med angränsande skogsområden i Sverige. I Jämtland och Härjedalen och angränsande delar av Norge sönderfaller fjällkedjan i flera smärre, från varandra mer eller mindre isolerade, kalfjällspartier (renbetesfjällen), och bildar på så sätt en femte naturgeografisk huvuddel.

Ur den i skogsområdet och på ishavskusten uppkomna urlapska halvnomadismen har det i historisk tid skett specialiseringar åt olika håll, samtidigt som ödevidderna mellan dessa områden, Finnmarksvidda och fjällkedjan, togs i besittning. Det skulle föra för långt att här ytterligare i detalj, utöver vad som sagts om fjällnomadismen, diskutera differentieringarna. Forskningen är för övrigt här endast i sin begynnelse. Vad som har relevans för bedömningen av undervisningsfrågorna är den geografiska bild av flyttningarnas frekvens och graden av bofasthet man kan urskilja mot bakgrunden av de historiska tillbakablickar som gjorts här ovan. I skogsområdet och måhända i mindre utpräglad form på ishavskusten var — såsom vi sett ovan — bofastheten koncentrerad till vintermånaderna och vintersitorna (talvsit). Tilläggas bör, att på ishavskusten hade man två huvudorter, en vinterboplats ett stycke in i landet och en sommarboplats i fjordbotten eller längre ut mot havsbandet.

Också i Sverige finner vi spår av sitor av Suenjil-typ. Siggevaara och Tingevaara i Torne lappmark och Sjocksjokk och Tuorpun torde ha varit sitor av samma typ som Suenjil på gränsområdena mellan Finland och Ryssland. De svenska urlappbyarna hade en avrundad form på sina landområden och vintercentra. Det var för övrigt vid dessa vintercentra, *talvatisah*, som de första lappmarkskyrkorna byggdes i början av 1600-talet. Ännu i dag kan man höra gamla samer kalla Jokkmokks och Arvidsjaurs kyrkplatser för *talvatis (dál'vadas)*.

De klassiska fjällnomaderna i Sverige hade sina mest permanenta visten — såsom ovan redan visats — i lågfjällens och björkskogsbältets region. Den nomadism som utvecklats på Finnmarksvidda företer en annan bild. Där har nomaderna av gammalt varit mest bofasta under senvåren, sommaren och förhösten, då man befinner sig med hjordarna på öarna och halvöarna i kustområdet. Under vintern har man däremot fört en nomadi-

serande tillvaro på »vidda». Skogslapparna i Sverige hade tidigt utvecklat barmarksbofasthet på sina enskilda skatteland. Av det sagda framgår, att vi kan fastslå tre typer av bofasthet, vinterbofasthet, sommarbofasthet och höst- och vårbosthet med flera mer eller mindre kortlivade mellanformer. Härtill kommer helårsbofasthet som faktiskt förekommer på sina håll under senaste tid. Söker man nu geografiskt särskilja de olika bofasthetstyperna i Sverige såsom de faktiskt förekommer nu, finner man följande: 1) stora barmarksvisten, uppkomna under de tre första årtiondena av 1900-talet, inom Jukkasjärvi och Gällivare socknar vid eller i närheten av riksgränsbanan och vid sjöar och vattendrag, som den korsar eller ansluter sig till, 2) stora, relativt gamla barmarksvisten på ömse sidor om riksgränsen längst i norr och långt inne i Troms fylke, såsom Koltajaur, Galgojaur, Lyngseidet, Rostadalen, 3) vinter- och helårsbosättning i anslutning till bondbyarna Lannavaara, Nedre och Övre Soppero, Idivuoma och Mertajärvi samt Kuttainen, uppkommen i huvudsak under 1940- och 1950-talen, 4) stora vår- och sommarvisten högst upp efter Stora-Lule (Ritsemjokk och Vaisaluokta), uppkomna under 1920-talet i samband med nordlapska dislokationer, 5) vinter- och helårsbosättning i anslutning till Jokkmokks kyrkby, uppkommen på 1950-talet, 6) visten av mer eller mindre oklar typ inom södra Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län, vilken dock har det gemensamma draget att den utgöres av visten för hela barmarkstiden eller endast för vår- och höstperioderna.

Det är påfallande vilken stor roll kommunikationerna spelar för bosättningens lokalisering. Exempel på kommunikationsleder som fångat upp den lapska bosättningen är landsvägen finska Karesuando—Skibotten—Lyngseidet, landsvägen Vittangi—Karesuando, riksgränsbanan, Torneträsk, Kalix älv med sina källsjöar, Kaitum älv, Stora-Lules sjökedja, inlandsbanan. Bosättningens varaktighet hör nära ihop med antalet visten, som användes under året. Tvåvistesystem synes bli det vanligaste, bestående av ett barmarksviste och ett vinterviste. Envistessystem är dock inte ovanligt i synnerhet inom Jukkasjärvi socken. Men även trevistessystem förekommer längre söderut och synes vara ett kvardröjande drag från den klassiska fjällnomadismen. I södra Gällivare och norra Jokkmokk förekommer vår- och sommarvisten i Ritsemjokk och Vaisaluokta, höstvisten längre österut efter Stor-Lule och vintervisten vid Gällivare och Jokkmokks kyrkplatser eller vid Murjeks järnvägsstation och vissa bondbyar däromkring.

De icke renskötande grupperna

Ovan (s. 11) har sagts, att nästan alla de nu urskiljbara övriga lapska yrkesgrupperna har utgått ur renskötargruppen. Om gränsen mellan samer och övriga svenskar delvis är svår att dra, så är det ännu svårare att dra gränsen mellan renskötargruppen och övriga samer. Tidigare har sagts, att av-

gången från renskötargruppen vanligen skett språngvis i samband med katastrofsituationer inom renskötelnäringen. I allmänhet gäller, att renskötartraditionen och vanebildningen vid vildmarkslivet medfört, att befolkningsöverskottet fasthållits vid renskötelnäringen längre än vad som varit nyttigt för en skälig utkomst inom yrket. Bosättningen i storvisten synes dock ha medfört, att övergången börjat ske mera jämnt och successivt. Sålunda har inom storvisten vid riksgränsbanan många renskötare övergått till arbete på järnvägen för att så småningom bli gruvarbetare i Kiruna. Som jämförelse kan nämnas, att i Sarivuoma lappby norr om Torneträsk, där nativiteten varit hög under det senaste årtiondet, en stor del av ungdomen nu måste söka sig till andra yrken, även om den fortfarande tillhör lappbyn. Här har, såsom redan visats, bosättningen i anslutning till bygden kommit i gång först under allra senaste tid. Övergången till »bofasta» yrken har därför också varit särskilt svår och hindersam här. Över huvud taget torde med renskötelnäringens rationalisering och sanering, som ju förr eller senare måste komma, renskötargruppen komma att utgöra en allt mindre del av lappfolket.

En översiktlig inventering, utan anspråk på exakthet, av de icke renskötande lapska yrkesgrupperna ter sig på följande sätt: 1) nybyggare, gårdsbrukare, dvs. innehavare av s. k. fjällägenheter, hemmansägare och skogsarbetare, 2) fiskare och jägare (en numera liten grupp), 3) banarbetare, gruvarbetare, diversearbetare, 4) arbetare i »vårdraken», såsom sjuksköterskor, hembiträden, biträden på sjukhus och skolhem, 5) butiksbiträden och kontorsanställda, 6) lärare och andra tjänstemän med högre utbildning. Gränserna mellan dessa yrkesgrupper är mer eller mindre vaga, och ej så få personer inom dem tillhör dessutom fortfarande lappbyn; särskilt gäller detta grupperna 1—4, från vilka en och annan återvänder till rensköteln.

En fullständig undersökning över yrkesdifferentieringen saknas ännu. Fil. kand. Rolf Kjellström, Uppsala, har gjort en ännu ej publicerad undersökning över yrkesdifferentieringen inom ett mindre område, nämligen Kaalasvuoma lappby inom Jukkasjärvi socken (Kiruna stad) och Norrkaitums lappby inom Gällivare socken. Fil. mag. Birgitta Ahlfort, Uppsala, är sysselsatt med en licentiatavhandling rörande »Övergången från rensköteln till andra näringar under tiden 1945—1958» vilken omfattar rikets samtliga lappbyar.

Den geografiska fördelningen av de icke renskötande lapska grupperna är i stort sett följande.

I området norr om Torneträsk är antalet samer utanför lappbyn mycket litet, men en mycket stor del torde vara i begrepp att lämna den. Detta är isynnerhet fallet inom Sarivuoma. Men även i den nordligaste lappbyn, Könkämä, torde på grund av den höga nativiteten i en snar framtid samma förhållande bli rådande som i Sarivuoma. En och annan familj lever här

av fiske och ripjakt. Inom Jukkasjärvi företer samebefolkningen en rätt brokig bild i fråga om yrkena. Såsom förut antytts har en utflyttning successivt skett ur lappbyarna i samband med övergång till grovarbetaryrken i Kiruna och på järnvägen. Men en fortgående differentiering sker också inom storvistena. Den uppträder icke endast mellan olika familjer utan även mellan medlemmar i en och samma familj. Bilden kompliceras ytterligare av att ej så få personer ägnar sig säsongvis än åt renskötelsen (under de mest arbetskrävande perioderna, försommaren, då kalvarna märks, och senhösten och förvintern, på uppdelningen i vintergrupper och flyttningen till vinterbeteslandet äger rum) och än åt andra sysselsättningar, huvudsakligen fiske samt arbete på järnvägen. En rätt stor del av samebefolkningen vid Torneträsk består av jägare och fiskare, som lämnade renskötelsen under de svåra renbetesåren i mitten på 1930-talet. Den mest utpräglade fiskarbebyggelsen är Kortolahti vid Torneträsks östligaste vik med samma namn. Äldre bebyggelse, både lapsk och icke-lapsk, i trakten av Torneträsk är Lattilahti, Tallojärvi och Kattuvuoma. Lattilahti uppkom i början av 1910-talet i samband med dåliga betesår. Kattuvuoma är från början en rent finsk bebyggelse. Här har emellertid skett en viss avfolkning i samband med inflyttning till Kiruna. I de avflyttades ställe har lapska familjer inflyttat till Kattuvuoma från storvistena Vuoskojaure och Laimoviken. En del familjer i Torneträsk-området ägnar sig åt banarbete.

En särställning intar Rensjöns storviste, jfr ovan s. 14. Det torde vara det största storvistet, med över 100 personer. I Rensjön, som ur jordbruks- och fiskesynpunkt ligger mycket olämpligt, bedrivs en givande renskötelse. Men en stor del ägnar sig helt eller säsongvis åt banarbete. Av de lapska gruvarbetarna i Kiruna har rätt många rekryterats från Rensjön. Några familjer har sin huvudsakliga inkomst av handslöjd. Hjortronplockning ger vissa år en ej föraklig biinkomst.

I Kurravaara, från början en utpräglad bondby vid Torne älv, bor numera några familjer av lapska »kolonister».

Utefter Kalix älv dal förekommer förutom renskötare många, som lever av fiske och jakt och handslöjd. Turistnäringen ger en del en viktig biinkomst och några deras huvudsakliga inkomst. Relativt »rena» renskötarvisten är Párraskårsa och Ratikjokk. Årosjokk och Holmajärvi är »blandade», och Nikkaluokta befolkas nästan uteslutande av jägare och fiskare med turistservice som en betydande inkomstkälla. Från storvistena efter Kalix älv har många samer inflyttat till Kiruna som gruvarbetare.

Inom Gällivare socken utgöres bosättningen utefter Kaitum älv huvudsakligen av sådana, som lever av jakt, fiske och slöjd. Denna bosättning är relativt ny; den uppstod såsom förut nämnts under 1930-talet. En stor del av den icke renskötande samebefolkningen närmare järnvägen lever av banarbete, t. ex. i Kaitum, Pástavare, Pástajaur, Fjällåsen och Harrå.

En ganska talrik icke renskötande lapsk befolkning har sin bosättning

utefter nedre delen av Stor-Lules sjökedja, både på norra och södra stranden. En del av denna bebyggelse är av äldre datum, såsom Ålloluokta och Kaltesluokta. Men det mesta har uppkommit under de tre sista decennierna. Samhörigheten med den renskötande befolkningen är stark, och lapska språket lever ett relativt friskt liv. Man livnär sig huvudsakligen av gårdsbruk, d. v. s. primitivt vallbruk och boskapsskötsel. Fisket spelar en betydande roll som inkomstkälla utefter hela sjökedjan. Det förekommer något, som man skulle kunna kalla för fiskenomadism. Hela familjen flyttar med getter, kåta och bohag om sommaren uppefter sjöarna till vissa traditionella fiskeplatser (sedvaneplatser). Vid Lilla Lule älv är bebyggelsen huvudsakligen icke lapsk, men utefter Karats vattensystem förekommer sedan gammalt lapska gårdar, som på sistone utökats med renskötarbosättning.

Utefter Pite älv förekommer gammal lapsk bebyggelse och t. o. m. hemmansbildning, såsom Akkapakte och Västerfjäll (Alesgiehtje), som tillkom redan på 1800-talet. Mindre enheter, såsom Stenudden (Gibdno) och Raman är också relativt gamla. Utefter Skellefteälven och Laisälven är det nästan uteslutande icke lapsk bebyggelse, t. ex. Jäkkvik, Adolfström, Bäverholmen. I Sorsele inom Västerbottens län är den äldre lapska bebyggelsen relativt obetydlig, och de lapska traditionerna har nästan helt förflyktigats.

Ett intressant område utgör Tärna socken, där en stor del av jordbruksbebyggelsen är av lapskt ursprung och tillkommen redan på 1800-talet och där lapska fortfarande talas i några gårdar. Pälsdjursjakt och ripjakt spelade förr en betydande roll för befolkningen. Skalmodalen är en isolerad lapsk bygd i en dalgång, som öppnar sig mot Norge. Inom Vilhelmina socken förekommer lapsk bosättning i trakterna av Dikanäs samt vid Fättjaur, Ransaren och Kultsjön.

Inom Jämtlands län är de största lapska agglomerationerna Jänsmässholmen och Storvallen, båda uppkomna genom renskötarbosättning men numera med icke-renskötare som majoritet. Brändåsen inom Tännäs kommun har uppkommit på 1950-talet genom myndigheternas åtgärder, då renskötarbebyggelsen från Käringsjön flyttades dit.

Återstår att nämna några ord om skogslapsk bosättning. Den har vanligen uppstått på de gamla lapps kattelandens huvudvisten (alddesijeh). Många renskötande skogslappar är också hemmansägare; så är framförallt förhållandet inom Malå och Gällivare socknar. Men många lapska hemmansägare finns också inom Arjeplog, Arvidsjaur och Jokkmokk. Ursprungligen skogslapska byar är t. ex. Maskaur, Snärre (Strand) och Radnejaur inom Arjeplog, Mausjaur, Gangsja och Lomträsk (Luebdnie) inom Arvidsjaur och Purnu (Buordna) inom Gällivare. Skogslapparna i Vittangi skogslappby är renskötare och gårdsbrukare (ej hemmansägare). I koncessionsområden inom Råneå och Kalix och vissa Tornedalskommuner är renskötarna också av lapsk härkomst. Lapskan är dock hos dem nästan helt utdöd.

De lapsktalande. Lapskan som litteraturspråk

De samer som behandlats i ovanstående översikt är de rensköttselberättigade och de renskötande. I dessa ingår gruppen lapsktalande med undantag av en mindre del. Lapska språket sönderfaller i tre dialektgrupper, de centrallapska, de sydlapska och de östlapska dialekterna. Centrallapska dialekter talas av det ojämförligt största antalet. Området sträcker sig från gränstrakterna mellan Norrbottens och Västerbottens län i söder bort emot trakterna av Enare träsk i nordost. Centrallapska munarter talas i alla fjällappbyar i Norrbottens län och i alla skogslapska byar från och med Jokkmokk norrut. De skogslapska dialekterna i Arvidsjaur och Arjeplog hör däremot till den sydlapska gruppen. Genom de nordlapska dislokationerna har en centrallapsk dialekt, den nordligaste i Sverige, spritt sig även till Västerbottens och Jämtlands län. Centrallapska idiom talas också i Troms och Finnmarks fylken i Norge, samt i Enontekiö och Utsjoki socknar i Finland. De har sitt kärnområde i Kautokeino socken i Finnmarken.

Den tydligaste dialektgränsen inom det centrallapska området går ungefär utefter Kalix älv. Söder om densamma talas av gammalt lulelapska och i sydligaste Norrbotten pitelapska. Norr om Kalix älv, således i Jukkasjärvi och Karesuando socknar, talas den tornelapska varianten av centrallapskan. Idiomet i Karesuando, vilket är den nordligaste varianten av tornelapskan, står munarterna i Enontekiö och Kautokeino mycket nära. Kautokeino-dialekten har under det senaste århundradet utbredd sig på grann-dialekternas bekostnad, såväl söderut som österut och norrut. Dialekterna i Karasjok och Polmak i Norge och Utsjoki i Finland skiljer sig icke heller avsevärt från idiomet i Kautokeino. Sammanfattningsvis kan nämnas, att från och med Jukkasjärvi och angränsande delar av Gällivare i söder till och med Utsjoki längst i nordost har samerna ej nämnvärd svårighet att göra sig förstådda med varandra på sitt modersmål, nordlapskan. Svårigheterna blir betydligt större, när det gäller dem som talar lulelapska och ännu större, när det gäller dem som talar pitelapska.

Folkräkningen av 1945 tar hänsyn till lapskt språk dels i familjen och dels i föräldrahemmet. För utredningen torde endast de siffror som avser språk i familjen ha relevans, då under den 15-årsperiod, som förflutit sedan dess, siffrorna avseende föräldrahemmet förlorat all aktualitet. Med den preciseringen utgör den lapska språkgruppen 4 140 personer eller i runt tal 4 000 personer. Av vad som sagts i det föregående framgår, att det är av vikt att skilja mellan dem som talar sydlapska och dem som talar centrallapska. Följande grupper talar centrallapska. (Antalen har framräknats med utgångspunkt dels i den kända dialektgränsen, dels i uppgifterna i 1945 års folkräknings statistik rörande lappbefolkningen, tabell A.)

Fjällappar	inom	Arjeplog	338
»	»	Jokkmokk	570
Skogslappar	»	»	55
Fjällappar	»	Gällivare	544
Skogslappar	»	»	129
Fjällappar	»	Jukkasjärvi	787
Skogslappar	»	»	31
Fjällappar	»	Karesuando	372
				Summa 2 826

Siffrorna måste anses ange närmevärden, som med säkerhet numera är för höga, i varje fall beträffande området från Jokkmokk och söderut.

Antalet dislocierade nordsamer på sydlapskt område torde röra sig om ungefär 75 personer. Antalet personer, som talar nordlapska, torde sålunda kunna sättas till i runt tal 2 900 personer.

På liknande sätt får man fram ett närmevärde på antalet samer, som fortfarande kan anses tala sydlapska. Grupperna är följande:

Skogslappar	i	Arjeplog	107
»	»	Arvidsjaur	249
Fjällappar	»	Västerbottens län	366
»	»	Jämtlands län	562
				Summa 1 284

Från denna summa bör dock den nämnda gruppen av omkring 75 dislocierade personer dragas. Återstår i runt tal 1 200 personer. Denna siffra torde dock vara för hög. Centrallapska dialekter talas således av drygt två tredjedelar av samtliga lapsktalande i Sverige.

Inom centrallapskan dominerar nordlapska och närmare bestämt torne-lapskan, som ju står Kautokeino-dialekten mycket nära. Både i Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog utgör nämligen de inflyttade nordlapparna majoriteten. Övervikten för centrallapskan blir ännu mera markant, om man betänker, att sydlapskan är i stark tillbakagång.

Det lapska språket har åtminstone i någon utsträckning använts i skrift alltifrån 1600-talet. Men först på 1700-talet började det utkomma översättningslitteratur av mera betydande omfattning. 1755 utkom Nya Testamentet och 1811 Bibeln på lapska. Genom översättningsarbetet tillkom det sydlapska bokspråket. Psalmboken kom också ut i flera upplagor på samma språk, den första 1744. Katekesen har utkommit i bortåt femton upplagor. 1844 utkom på nordlapska Tåluts suptsasah, Jubmela pirra ja Almatii pirra (Gamla berättelser om Gud och om människor) av Lars Levi Læstadius, en bok som blev mycket läst av samerna. Odhners Fäderneslandets historia utkom första gången 1872. I början på 1900-talet utkom bl. a. Nya Testamentet (1903), Odhners Fäderneslandets historia (1905) och en ABC-bok på lulelapska (1906). De blev framförallt använda i kateketskolor inom Arje-

plogs, Jokkmokks och Gällivare socknar. När nomadskoleorganisationen infördes år 1914 och lapskan försvann som undervisningsspråk i Sverige kom också dess skriftliga användning att helt upphöra för en tid i böcker för skolbruk. Däremot framträdde samer som författare på sitt modersmål. År 1910 utkom Johan Turis Muittalus samid birra (Berättelse om lapparna) och år 1931 Från fjället av samme författare, 1938 Same sita (Lappbyn) av Nils Nilsson Skum. Turi och Skum skrev på nordlapska, närmare bestämt Kautokeino-dialekt. På lulelapska utkom 1937 Jáhttee saamee viessoom (Flyttlappens liv) av Anta Pirak, upptecknad av Harald Grundström. På Turis och Skums modersmål har betydande religiös litteratur utkommit. Det har nämligen varit kyrkospråket för samerna i Norge. Då planerna att åter ge lapskan någon plats på schemat i nomadskolorna började ta fastare form, kom man av naturliga skäl att satsa på nordlapskan. 1947 överenskom svenska och norska myndigheter om ett gemensamt nordlapskt skriftspråk i syfte att göra den ömsesidiga användningen av lapsk litteratur i de båda länderna möjlig i båda ländernas skolor. Hittills har litteratur på det nya skriftspråket utkommit mest på norsk sida. Biskop J. Lundes predikningar för barn utkom 1950 med titeln Sárdnit mánáide. 1951 kom Margarethe Wiigs utmärkta A B C. Denna bok har använts som en första läsebok i lapska även vid nomadskolorna. 1958 utgavs Luthers Huspostilla Viesso-Rukkusgir'ji och 1959 en bibelhistoria Mån áidnen su mánnán (Jag såg honom som barn). Dessutom har flera småskrifter utkommit i ämnen som rör sociala och ekonomiska förhållanden samt hygien och medicin. Memoarer ha även utkommit på detta skriftspråk (av Haetta och Baer) 1958. På svensk sida utkom ett häfte läsestycken 1957 Lákkamusat sámiiid mánáide (Läsning för samernas barn) samt en ljudlära för nomadskolorna i skolöverstyrelsens multilithtryck. En fortsättning av läseboken är under tryckning och en fullständig grammatik är under utarbetande. En psalmbok, Sál'bmagir'ji, utkom 1958 på tre dialekter, nordlapska, lulelapska och sydlapska och med nordlapsk skrift.

Vetenskapligt bäst genomarbetad är nordlapskan. År 1929 utkom en utförlig lärobok i tre delar, omfattande grammatik, texter och glossar, av Konrad Nielsen, professor i finsk-ugriska språk i Oslo. Ordförrådet är på ett föredömligt sätt redovisat av samme forskare i Lappisk Ordbok, vars tredje och sista del utkom 1938. Konrad Nielsen hade en lapsk-språkig assistent, sedermera konsulenten i Finnmarks sameråd Hans J. Henriksen, samt en vetenskaplig medarbetare dr philos Asbjørn Nesheim, som sedan 1959 uppehåller en nyinrättad professur i lapska språket och lapsk etnologi vid Oslo universitet. 1956 utgav Nesheim en fjärde del av Lappisk Ordbok, där ordförrådet är systematiskt uppställt. Den är till ovärderlig hjälp vid den skriftliga användningen av lapska språket. Näst efter nordlapskan är lulelapskan bäst genomarbetad. En Lulelapsk Ordbok utkom med sin tredje och sista del 1950, utarbetad av Harald Grundström (som också haft

ansvaret för ovannämnda pslambok). Senare har ordboken kompletterats med ett register över nordlapska motsvarigheter till lulelapska ord samt en grammatisk översikt över de lulelapska dialekterna. En sydlapsk läsebok Sámiien lukkeme gárjá av Knut Bergsland och G. Hasselbrink i en norsk-lapsk och en svensk-lapsk version utkom i början av femtitalet. Initiativet till denna bok togs av svenska och norska samer, som satsade egna medel till dess finansiering.

Samerna som minoritet

Samernas ställning som minoritet i vårt land har fått sin karaktär av det förhållandet att de utgör nordligaste Sveriges urbefolkning, som levat av jakt och fångst och senare huvudsakligen av renskötsel. På 1600- och 1700-talen utgjorde de flertalet i Lappland. 1749 förordnades om fixering av en »lappmarksgräns», som kom att följa huvudsakligen östgränsen av lapps katteländen. Lappmarksgränsen kom till för att skilja kustböndernas intresseområden från statens domäner. Härigenom önskade man först och främst att underlätta Lapplands kolonisation. Kustbönderna eller de s. k. bygdelagsbönderna ville hävda, att deras intresseområden sträckte sig långt in i det egentliga Lappland. I kraft av denna påstådda hävd ville de förhindra all nybyggnadsverksamhet där. Genom att för all framtid dra en gräns mellan bygdelagsböndernas utmarker och lapparnas land, som också blev nybyggarnas, ville man göra slut på oklarheten ifråga om bygdelagsböndernas och statens rätt till olika marker. Kolonisationen av Lappland kom nu att fortskrida snabbt. Lapparnas vildmarkshushållning (ärjemarkshushållning), som ju var utpräglat extensiv, ställdes inför nybyggarens mera intensiva, som just genom att starkare hävda begränsade områden snart kom att få hävden erkänd såsom enskild äganderätt. Denna utveckling påskyndades givetvis av statens kolonisationspolitik, som avsåg en snabb hemmansbildning i Lappland.

Samerna hade visserligen sina »lapps katteländ». Nyttjanderätten till dessa var av enskild art och tidvis så stark, att den närmade sig äganderätt. Skatteländen gick i arv och kunde säljas. Varje ny innehavare måste dock inrymmas på landet av domstol. Under 1800-talet övergick inrymningen från domstolarna till länsstyrelserna och blev sålunda en administrativ angelägenhet, vilket ju innebar en allvarlig försvagning av skattelappens rätt. Strax före sekelskiftet gjordes den sista inrymningen i skatteländ. Under senare delen av 1800-talet hade kolonisationen i Lappland kommit så långt, att hemmansbildningen framtvängde en avvitrning av hemmansskogarna från statens domäner. Vid avvitrningen aktualiserades å ena sidan samernas, ursprungsbefolkningens, rätt, å andra sidan de nya hemmansägarernas rätt till de avvitrtrade områdena. Konflikten löstes så, att samernas rätt övergick till ett kollektivt monopol på renskötseln och därmed till ren-

betena även på de avvitrade områdena. Dessutom drogs en gräns, den s. k. odlingsgränsen, ovanför vilken området skulle vara anvisat till lapparnas uteslutande begagnande. För rensköttselrättens utnyttjande föreskrevs skylldighet att tillhöra lappby. I spetsen för lappbyn ställdes en ordningsman, som blev statstjänsteman, vald av husbönderna men utnämnd av länsstyrelsen. Ordningmännen kom att lyda under det s. k. lappväsendet med dess olika tjänstemän, lappfogdarna och tillsynsmännen. Den konstruktion som lappbyn — och därmed lapparnas relation till samhället — fick betraktas på sina håll som en bidragande orsak till att lapparnas förmåga av samverkan alltjämt är relativt svagt utvecklad, liksom deras intresse för att delta i de olika kommunernas styrelse. Inom den klassiska renskötselförbundet var individualismen i näringsutövningen ett starkt framträdande drag. Samverkan var ej reglerad utan tog snarare formen av spontan hjälpsamhet och solidaritet mellan grannarna. Omställningen till reglerad kooperativ näringsutövning har haft mycket svårt att komma igång på allvar.

Organisationssträvanden och upplysningsverksamhet

År 1904 bildades den första sameföreningen i Sverige: Vilhelmina-Åsele sameförening. Av stadgarna framgår, att den ville arbeta för att förbättra lapparnas ställning i socialt, ekonomiskt, kommunalt och politiskt hänseende. Den drivande kraften inom föreningen var Torkel Tomasson. Denne startade sedermera Samefolket's Egen Tidning, som fortfarande utges, med statsunderstöd. År 1918 hölls ett samernas landsmöte i Östersund, det första i sitt slag, för att samerna bl. a. skulle få tillfälle att yttra sig över Kungl. Maj:ts proposition nr 169 till 1917 års riksdag med förslag till ny renbeteslag. »Lapparnas centralförbund» bildades på landsmötet. Det upplöstes 1923 till följd av att man inte lyckades skapa en grundfond. Lokala sameföreningar bildades emellertid så småningom i alla socknar, där renskötande samer fanns. En av dessa, Arjeplogs sameförening, sammankallade lappska ombud till ett nytt landsmöte i Arvidsjaur 1937. Anledningen var 1930 års lapputrednings betänkande, som förelåg 1935. Nästa landsmöte ägde rum 1948, också det i Arvidsjaur. Anledningen denna gång var ett betänkande av 1946 års köttbesiktningskommitté med förslag om reformering av renslakten. År 1950 bildades Svenska Samernas Riksförbund vid ett landsmöte i Jokkmokk. Medlemmarna i förbundet är lappbyar och sameföreningar. Landsmöten av valda ombud har sedan dess hållits varje år. Till ombudens resor har alltid utgått bidrag ur Statens lappfond. Förbundet, SSR, har dessutom hittills åtnjutit bidrag från samma fond. Lappbyarna och sameföreningarna betalar årsavgifter i förhållande till medlemsstocken och antalet ombud som de har rätt att sända till landsmötet. Förbundets största betydelse har legat på det opinionsbildande planet. En

förening med kulturella uppgifter är Sällskapet Same-Ätnam, Lapska odlingens framtid, som bildades år 1944. Det består av både samer och andra för samerna och deras kultur intresserade. Initiativtagare var dåvarande biskopen i Luleå stift, Bengt Jonzon. Sällskapet arbetar i utskott. Slöjduetskottet och bildningsutskottet har arbetat med gott resultat för sanering av lappslojden resp. för upplysning och opinionsbildning bland samerna. Medel till verksamheten har erhållits, för slöjduetskottets del, från Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, Statens lappfond, Norrbottens läns landsting och hushållningssällskapen i Norrbottens och Västerbottens län samt, för bildningsutskottets del, ur ett särskilt på riksstaten upptaget anslag för folkbildning bland samerna och genom bildningsförbunden i respektive län; till vissa kurser avsedda för utbildning av ordningsmän har medel utgått från Statens lappfond.

År 1953 kunde Same-Ätnam tillsammans med Lapin Sivistysseura i Finland och Sámi Sær'vi, Samisk Selskap, i Norge inbjuda till en nordisk samekonferens i Jokkmokk. Konferensens föredrag finns samlade i Sámiid dilit, Oslo 1957. 1956 hölls en ny nordisk samekonferens i Karasjok i Norge. Då bildades Nordiska Samerådet. I § 8 i stadgarna anges dess uppgift. Den är att tillvarataga samernas intressen — ekonomiska, sociala och kulturella — »på ett sätt som befinnes förenligt med samernas respektive medborgerliga». Material rörande Karasjok-konferensen finns i Nordiska Rådets handlingar 1957 samt i ett särhäfte, »Ärenden som beröra samerna», Helsingfors 1957. Konferensen uttalade bl. a. önskemål om en »samlad nordisk insats i folkupplysningsarbetet bland samerna» samt om en officiell utredning »om utnyttjande av naturresurserna och näringsmöjligheterna i samernas bosättningsområde i de nordiska länderna, om utsträckningen av samernas rättigheter till dessa — — —». Vid konferensen närvarar representanter för Nordiska rådet. Den 7 april 1959 hölls en samekonferens på riksdagshuset i Stockholm gemensamt av Nordiska Rådet och Nordiska samerådet för en diskussion av ett medlemsförslag om gemensamma regler rörande samernas rättigheter och av en promemoria rörande samernas rättigheter i Finland, Norge och Sverige, utarbetad inom rådet. I augusti 1959 hölls en tredje nordisk samekonferens i Enare i Nordfinland, där bland annat folkundervisningen och folkbildningen bland samerna i Norden upptogs till diskussion och en plan för skol- och folkupplysningsarbetet bland samerna godkändes av konferensen. Material från Enare-konferensen ingår i Nordiska rådets handlingar, 7:e sessionen, Stockholm 1959. Nordiska rådet beslöt på denna session att rekommendera »regeringarna i Finland, Norge och Sverige att på grundval av bland annat det genom rådets medverkan frambragta materialet gemensamt närmare undersöka samebefolkningens problem i syfte att klargöra, vilka åtgärder som bör vidtagas för att utveckla denna befolkningsgrupps kultur och för att förbättra dess levnadsförhållanden».

Sedan 1952 har det regelbundet förekommit särskilda sändningar för samerna i radion. Dessa har huvudsakligen bestått av rapporter från renskötselarbetet, intervjuer på svenska och lapska om aktuella frågor som berört samerna, rapporter om pågående utredningar, kulturprogram. Programserier om bl. a. bostad och bosättning, lapska språk- och kulturfrågor, lapska språkprov, nomadskolan, renforskningen, lappbyn har förekommit. Program har också givits om renskötseln i Norge och Finland och i Sovjetunionen. De lapska radioprogrammen ha mötts med stort intresse icke endast av samerna utan även av allmänheten i övrigt. De har haft ett mycket betydande informationsvärde. Numera förekommer det även regelbundna nyhetssändningar på lapska. De lapska radioprogrammen har systematiskt utnyttjats vid undervisningen i nomadskolorna.

En viktig roll i den lapska ungdomens fortbildning spelar samernas folkhögskola i Jokkmokk. Den drives av Svenska Missionssällskapet. Lapska ämnen såsom lappslöjd, lapska språket, lapsk kulturhistoria har sin givna plats i dess undervisning. Elevantalet utgör årligen omkring trettio, fördelade på två årskurser.

KAPITEL 3

Historik¹

Nomadundervisningen i äldre tid

De svenska lapparnas bokliga undervisning var länge ingenting annat än ett led i deras kristnande. Kyrkans missionsintresse, ådagalagt redan på medeltiden, samverkade emellertid efterhand med strävanden av fiskalisk eller maktpolitisk art från den världsliga överhetens sida att inlemma samefolket i den svenska riksgemenskapen. Karl IX:s insatser för församlingsbildningen i lappmarkerna, vilken senare kom att ligga till grund för skolorganisationen, får till en del sättas i samband med hans storpolitiska intressen för de väldiga nordliga vidderna och deras hävdande genom lapparna som svenskt land. Under hans tid gjordes en ansats till ett lapskt skolväsen, i det att sexton lapska pojkar i tvångsmässiga former uttogs för att föras till Uppsala »skolestuga» och utbildas till präster. Färden dit fick genom pojkarnas oupphörliga rymningsförsök ett tycke av fångtransport, och om resultatet av den planerade utbildningen vet man föga.

År 1632 inrättades i Lycksele den s. k. Skytteanska skolan, som i mer än ett århundrade var den enda undervisningsanstalten i lappmarkerna. Dess upphovsman var kyrkoherden Olaus Niurenius i Ume pastorat, vilken lyckades intressera riksrådet Johan Skytte för lapparnas behov av upplysning; Skytte hopbragte genom insamling och egna donationer de nödvändiga medlen. Resultatet blev en lärdomsskola, vars uppgift var att utbilda blivande präster, icke att direkt sörja för allmän folkundervisning. Skolarbetet begränsades till en början till läsning av abc-bok och katekes men utvidgades efter en tid med räkning och skrivning, och vid århundradets slut studerades t. o. m. latin och grekiska av de elever, som ämnade övergå till gymnasium. Om den Skytteanska skolans betydelse vittnar det förhållandet att mellan år 1633 och 1722 fjorton lapska studenter inskrevs vid Uppsala universitet; det kan emellertid tänkas, att en och annan av dessa erhållit sin förberedande utbildning på annat håll. Antalet kan synas ringa. Professor K. B. Wiklund, som granskat matrikeln och räknat fram siffran, finner dock

¹ Källor: O. Bergqvist: Förslag till omorganisation av lappskoleväsendet (1909); F. Nordberg: Arjeplogs lappskola (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 89—90, 1955); K. B. Wiklund: De svenska lapparnas skolundervisning i äldsta tid (efterskrift till faksimileupplaga av ABC-bok i lapska Stockholm 1619; 1922); H. Grundström: Barnaundervisningen i en lappmarksförsamling. Minnesskrift till folkskolans 100-årsjubileum i Jokkmokk 1942 (1942); nomadskolinspektörernas berättelser.

denna märklig: »Var kan man väl eljest vid denna tid finna ett exempel på att en härskande nation så i medgångens som motgångens dagar på ett dylikt sätt tar hand om ett inom dess gränser levande naturfolk?»

Början av 1700-talet är en betydelsefull nydaningstid för lapparnas undervisning. Tre omständigheter har framhållits som förklaring till det intresse som då ägnades denna. Den norske prästen Thomas v. Westen, som själv och genom medhjälpare bedrev en omfattande missionsverksamhet bland sitt lands lappar, vände sig till sina svenska ämbetsbröder i lappmarksförsamlingarna med ett brev, vari han rekommenderade, att präster eller »kateketer» reste omkring och vistades längre tid bland lapparna; hans förslag inlämnades till och beaktades av den riksdag, som fattade det avgörande beslutet i lappskolefrågorna. Vidare betydde det en del, att den pietistiska strömningen vid denna tid vann mark inom den svenska kristenheten, och att denna rörelses missionsintresse helt naturligt inriktade sig på de ännu blott till hälften kristnade lapparna. Slutligen bör nämnas framställningar från vissa både världsliga och kyrkliga myndigheter, vilka fann en förbättrad undervisning påkallad.

Reformviljan resulterade i 1723 års kungliga förordning om »Lappländarnes flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten.» Dess viktigaste stadgande föreskriver, att »vid varje huvudkyrka i Lappmarken skall en skola anläggas; skolornas antal skall bliva sju.» Den skolorganisation som med anledning härav kom till stånd i de lapska församlingarna var obestriddigen långt före sin tid; först genom 1842 års folkskolestadga kom en bestämmelse, motsvarande den nyss anförda, att gälla för rikets övriga delar. Skolbyggnader uppfördes, och undervisningen kom igång, låt vara efter åtskilliga års väntan på grund av medelsbrist. År 1735 fastställdes en utförlig skolordning, och år 1739 erhöll det lapska kyrko- och skolväsendet en central ledning, »direktionen för Lappmarks ecklesiastikverk». Denna överstyrelse, som torde ha bildats efter mönstret av missionskollegiet i Köpenhamn och vars medlemmar var sex högt kvalificerade ämbetsmän, gjorde en betydande insats för att bringa det nya undervisningsväsendet i funktion. (Direktionens uppgifter övertogs sedermera av andra myndigheter, från 1809 av Kungl. Kanslistyrelsen.)

De äldsta lappskolorna skulle emottaga vardera sex elever. Även en så liten skara kunde det vara svårt att samla. Ofta gjorde föräldrarna starkt motstånd mot att lämna sina barn till skolan, och visitator, dvs. superintendenten eller någon av konsistorium förordnad prästman, fann sig mer än en gång föranlåten att ta dem i upptuktelse för deras tredska. Från början utvaldes endast pojkar, men efter något årtionde kom åtskilliga flickor att genomgå lappskolan. De intagnas ålder var lägst tolv år och kunde variera betydligt. Det var inte ovanligt, att fullvuxna personer genomgick skolan; genomsnittsåldern var år 1763 i Arjeplogsskolan tjugusex år. Den främsta drivkraften vid deras inträde var helt säkert den lagbestämmelse som för-

bjöd äktenskap i de fall då kontrahenterna saknade nödtorftiga kunskaper i kristendomen. Ehuru skolan var avsedd för lappallmogen, medgav redan den första instruktionen läraren rätt att till en början utvälja även nybygggarbarn, vilka behärskade både svenska och lapska språket. Avsikten var att han med dessas hjälp skulle förkovra sig i lapska, i den mån han icke behärskade detta språk. En del svenska barn tillfördes även i fortsättningen, i varierande antal, lappskolan, och nybyggarkulturen kom i någon mån att utgöra ett stöd för denna.

Lappskolornas dominerande ämne var naturligt nog kristendomskunskapen, och innanläsningen, som skulle övas både på svenska och lapska, uppfattades uteslutande som ett hjälpmedel för studiet av katekes och andra religionsböcker. Undervisning i skrivning och räkning saknades under 1700-talet så gott som helt. Psalmsång försökte man däremot givetvis odla, med större eller mindre framgång. Kursen var tvåårig, och lärjungarna hölls kvar i internatet året om; försök med att hemförlova dem under den sex veckor långa sommarledigheten måste uppges, då det visade sig svårt att samla skaran igen till lästidens början.

Det ringa elevantalet gör det klart, att lappskolorna lika litet som Skytteanska skolan syftade till att direkt svara för en allmän folkundervisning. På indirekt väg avsåg de emellertid att tjäna detta syfte: De utexaminerade förväntades i sina hemorter dela med sig av sin läsfärdighet och kristendomskunskap. Skolornas uppgift kan sålunda till väsentlig del sägas ha varit att ge ett slags, låt vara ytterst primitiv, lärarutbildning. Den pedagogiska verksamheten ute i vistena uppmuntrades genom kontanta belöningar och vann inom kort relativt stor omfattning. »Premieundervisningen» ersattes emellertid efter några årtionden av en fastare organisation, i det att befattningar som »kateketer» inrättades; med dessa ambulerande lärare fick lappundervisningen ett karakteristiskt inslag, som under växlande beteckningar levde kvar långt in på 1900-talet. Att kateketernas verksamhet hämmades på många sätt, är lätt att förstå; de kunde själva brista i både nit och kunskaper, och det var inte ovanligt att målsmännen vägrade mottaga kateketerna på de bestämda platserna, på grund av oförmåga att sörja för deras underhåll eller av allmän motvilja mot undervisningen. Att kateketernas arbete i stort sett ändå blev fruktbarande och värdefullt, därom vittnar icke minst uttalanden av församlingarnas kyrkoherdar, vilka hade att övervaka dem. Man hade lyckats skapa en efter lapparnas levnadsförhållanden särskilt avpassad undervisningsform, med direkt anknytning till nomadlivet.

Ända tillbaka till 1700-talets mitt kan man alltså spåra den för sameundervisningen utmärkande dualismen innefattande dels fasta, dels flyttande skolor, och meningsbrytningarna mellan dessa olika systems anhängare tar redan vid denna tid sin början. Den stationära skolan var säkert alltid mer effektiv än den ambulerande men nådde å andra sidan ej mer än ett fåtal av lappbefolkningen.

En kraftig förskjutning till förmån för den ambulatoriska principen skedde vid 1800-talets början. Då fanns fasta skolor i Karesuando, Jukkasjärvi, Gällivare, Jokkmokk, Arjeplog, Lycksele samt Föllinge i Jämtland. Resekateketernas antal är okänt men torde ej ha överstigit ett femtontal. År 1818 förordnades, att fyra fasta skolor skulle indragas och efterhand även de återstående. Kateketerna, högst tjugusju till antalet, skulle nu uppbära den lapska folkundervisningen. Motiven för denna reform framgår av en inom kanslistyrelsen upprättad promemoria med synnerligen kritisk bedömning av lappskolorna. Undervisningen i dessa betecknades som ineffektiv och i hög grad omintetgjord av språksvårigheterna: eleverna behärskade från början endast »det ifrån vaggan inhämtade hem- eller såkallade koj-språket», vilket var så olikt den i skolorna nyttjade lapskan, att merendels halva skoltiden förflöt, innan skolmästare och lärjungar någorlunda förstod varandra. Den återstående lärotiden var för kort för att bibringa eleverna de kunskaper de behövde för egen del och som lärare för andra. De från skolan avgångna var dessutom för unga och omogna för att anförtros undervisningsuppdrag. Till detta kom ett annat argument mot lappskolorna: »Sanna förhållandet upplyser, att sedan skolpiltarne lämnat skolan och återvänt till hembygden, hava de sällan vidare lust och böjelse att i de där vanliga hemyrkena deltaga, samt följaktligen bliva för sig och staten onyttige, och slutligen genom armod och fattigdom, såsom håglöshetens ofelbara följder merendels falla ortens inbyggare till tunga.» (Denna tanke, att fasta skolor lockar bort lapparnas barn från nomadlivet och renskötseln, skulle för lång tid framåt då och då skynta som ett argument i debatten om lapparnas undervisning.) Kateketernas verksamhet ansågs däremot vara betydligt mer ändamålsenlig; dessa borde dock erhålla grundligare utbildning, inte vid lappskolorna, vilka borde läggas ned, utan direkt hos lappmarks-pastorerna.

En nyhet i 1818 års omorganisation var de två missionärsbefattningarna, varav emellertid endast den ena någonsin blev tillsatt. Utöver missionärens prästerliga huvuduppgift ålåg det honom att vara inspektör för kateket-verksamheten.

Den nya ordningen utsattes från flera håll för kritik. Petrus Læstadius, den mest ryktbare innehavaren av missionärsämbetet, underkände kategoriskt kateketerna som religionslärare (»upplädda lappdrängar, desto mer dum-högfärdiga och flärdfulla ju större lön de hava») och ivrade för en återgång till de stationära skolorna. Han utvidgade sedan sitt program och ville göra lappskolorna till utbildningsanstalter för både svenskar och lappar, där alla för lappmarken behövlige befattningshavare finge danas för sin uppgift och där läsbegåvad ungdom kunde få en grundläggande undervisning för studiernas fortsättande vid högre skolor; det lapska språket borde ha en stark ställning i denna till lärdomsskola utbyggda lappskola.

Den omdaning, som kom till stånd genom Kungl. Maj:ts reglemente för ecklesiastikverket i Lappmarken av år 1846, sträckte sig icke så långt som

Læstadius reformiver. Flera betydelsefulla ändringar gjordes emellertid. De fasta skolorna fick en renässans, och kateketskolorna avskaffades i princip. Reglementet gjorde skillnad mellan å ena sidan de församlingar, i vilka lapska språket var rådande, och å andra sidan dem, i vilka det svenska eller finska språket allmännare begagnades. I de förra skulle barnundervisningen ske på lapska i fasta lappskolor. På grund härav bibehölls lappskolorna i Jokkmokk och Gällivare, beträffande vilka 1818 års indragningsbeslut aldrig satts i verket, varjämte Arjeplog återfick sin skola. Vidare bibehölls den Skytteanska skolan i Lycksele, ehuru lapskan icke där var förhärskande. I övriga lappmarksförsamlingar skulle lapparnas barn undervisas på svenska (i Jukkasjärvi och Karesuando på finska) på samma sätt som övriga barn. Lappbarnen skulle där genom vederbörande kyrkoherdars försorg inackorderas hos välkända och pålitliga hemmansägare eller nybyggare.

I lappskola skulle endast barn av lapska föräldrar få intagas. Föräldrarna skulle i allmänhet själva bekosta deras underhåll, men fattiga barn kunde uttagas till frielever. Undervisningstiden utsträcktes till fem eller sex år, läsåret indelades i två terminer med tre månaders ferier om året. Lappskolmästaren fick sina befogenheter avsevärt utvidgade; det ålåg honom i fortsättningen inte bara att undervisa i skolan utan även att övervaka undervisningen i hela distriktet. Till hjälp ägde han antaga biträden, vilka på visst sätt motsvarar de tidigare verksamma kateketerna.

År 1877 ändrades ecklesiastikverkets reglemente på väsentliga punkter. Reformförslagen utgick från kyrkoherden Johan Læstadius, visitator för lappskolorna i södra Lappmarken, vilken bl. a. förordade behörighet för i lapska språket kunniga folkskollärare till lappskolmästartjänsterna; dessa hade dittills varit förbehållna präster. Læstadius till domkapitlet ingivna framställning gav anledning till en skrivelse till Kungl. Maj:t, vilken sändes för yttrande till olika myndigheter. Länsstyrelsen i Norrbottens län uttalade, att reglementets föreskrift om förlängd lästid icke tillämpats; kursen var alltjämt tvåårig. Särskilda åtgärder borde vidtagas för att höja elevantalet vid skolorna, vilkas undervisning enligt praxis anlidades endast av frielever. Länsstyrelsen vände sig i sitt yttrande starkt mot bestämmelsen, att endast barn av lapska föräldrar skulle åtnjuta undervisning i lappskolan. Inlärandet av svenska språket borde underlättas genom att »svenska eller rättare sagt svensktalande barn hava tillträde till skolan. Svenska språket skall omärkligt vinna mark på det lapska därigenom att skolan göres tillgänglig för barnen till de bofaste i skolans omedelbara närhet». Biskopen i Härnösands stift, Lars Landgren, uppehöll sig i sitt yttrande ingående vid språkfrågan och vid lappskolans öppnande för svenska barn. Han erinrade om bristen på lapsk litteratur, vilken omöjliggjorde självstudium och förkovran för en på lapska undervisad person. I fortsättningen framhöll han på ett om vår tids debatt påminnande sätt språkfärdighetens

betydelse för de icke renskötande lapparnas försörjningsmöjligheter: »Enligt alla sammanstående vittnesbörd sammansmälta renhjordanne oupp-
hörligen icke blott där nybyggarena narra åt sig rendjuren genom vin och
brännvin såsom i Arjeplog, utan även annorstädes, lapparne utbyta små-
ningom nomadlivet mot andra sysselsättningar och näringsfång, varunder
de sammansmälta med svenskar och norrmän. Nödvändigheten av den bäst
mögliga svenska bildning för sådant övergångsfolk är ju i ögonen fallande,
så framt de ej tillfölje av otymplighet och råhet skola falla kommunerna
till last.» Biskopen yrkade på att lappskolorna skulle öppnas även för den
kringboende befolkningens barn. Ett viktigt skäl därtill var för hans vid-
kommande, att fjällsocknarnas nybyggarebefolkning trängande behövde un-
dervisning, och att sådan lättast kunde tillhandahållas i lappskolorna som
var överdimensionerade för den folkgrupp de hade att betjäna och som där-
för borde »sammansmälta till folkskolor». Genom en Kungl. kungörelse av
år 1877 ändrades ecklesiastikverkets reglemente i vissa avseenden. I de fasta
lappskolorna kunde hädanefter barn av svenska föräldrar under vissa villkor
vinna inträde. Undervisningen skulle, i den mån barnen lärde sig att förstå
svenska språket, ske även på detta språk. Bestämmelsen, att skolmästaren
skulle vara präst, upphävdes. Lappskolan ställdes under ledning av skolrådet
i församlingen. En viktig ändring var, att kateketskolorna återinfördes, av-
sedda för sådana barn, för vilka undervisning i lapp- eller folkskola icke
kunde beredas.

En ny skolform infördes år 1895 genom att särskilda »vinterkurser»
på tio veckor då upprättades i Karesuando och Jukkasjärvi.

År 1896 utkom ett nytt reglemente för lappmarks ecklesiastikverk, var-
igenom bestämmelserna angående det lapska skolväsendet bragtes i närmare
överensstämmelse med folkskolestadgan för riket. Undervisningen av lap-
parnas barn skulle ombesörjas »antingen i lappfolkskolor, eller i kateket-
skolor, eller i allmänna folkskolor». Lappfolkskolan skulle vara indelad i en
småskoleavdelning och en folkskoleavdelning. Lärotiden skulle i regel vara
fem år med 36 veckors läsning, läroämnena desamma som i den allmänna
folkskolan och lärokurserna upprättas med ledning av normalplanen för ri-
kets folkskolor. Undervisningen skulle, »såvitt ske kan, meddelas på svenska
språket. Där undervisning i lappfolkskolans nedre avdelningar måste äga
rum på lapska eller finska språket, bör åtminstone i de tvenne sista års-
klasserna all undervisning ske på svenska språket». Den närmaste tillsynen
över skolorna skulle tillkomma skolrådets ordförande, dvs. församlingens
kyrkoherde, och i övrigt hade folkskolinspektör och domkapitel att vaka
över reglementets efterlevnad.

I början av 1900-talet hade man fem olika former för undervisning av
lapparnas barn: lappfolkskolor, kateketskolor, vinterkurser, allmänna folk-
skolor (besökta inte bara av bofasta utan även av nomadbarn under deras
vistelse i vinterlandet) samt slutligen ett antal på enskilt initiativ grundade

skolanläggningar. Dessa sistnämnda, spridda över hela området från Jämtland till Karesuando, hade upprättats av det år 1835 stiftade Svenska Missions-Sällskapet; »missionsskolorna» var i grunden vanliga folkskolor med intilliggande barnhem och har betecknats som en »pionjärinsats för skolväsendet i lappmarkerna, detta ej minst tack vare den personliga omvårdnaden om barnen och lärarnas hängivna och samvetsgranna arbete» (biskop Bengt Jonzon). Vid vårt århundrades början blev lapparnas tämligen brokiga skolförhållanden föremål för stark uppmärksamhet; den ingående, ofta synnerligen kritiska debatten utmynnade i en genomgripande omorganisation.

1913 års reform

Sedan domkapitlet i Luleå av Kungl. Maj:t fått i uppdrag att utreda frågan om en omorganisation av lappskoleväsendet, anmodade domkapitlet biskop O. Bergqvist att ägna ärendet en förberedande behandling. I oktober 1909 överlämnade denne, som under arbetet biträtts av två sakkunniga, till domkapitlet förslag till ändrad lydelse av vissa delar av reglementet för Lappmarks ecklesiastikverk jämte motivering, innefattande även de förslag i övrigt, vartill ärendet synts honom böra föranleda.

Utredningsmannen framhöll som en väsentlig brist hos det dåvarande lappskoleväsendet, att lappfolkskolorna med sin helårsläsning och sin femåriga kurs bidrog till att avvänja lapparnas barn från nomadlivet och renskötseln; det ombonade livet i internaten med deras timrade hus och varma bäddar gjorde dem »mindre väl skickade för det hårda livet i skog och fjäll med de långa ansträngande vandringarna och de tunna tältkåtorna som bostäder vinter och sommar», varför de i många fall efter skoltiden tog tjänst hos bönder och nybyggare eller ägnade sig åt annat kroppsarbete i stället för renskötseln. Detta var emellertid skadligt av två skäl. Dels saknade lapparna de fysiska egenskaper, som fordrades för ett regelbundet och tungt kroppsarbete, och råkade därför i största fattigdom och elände, då de övergick till bofast liv; om de däremot stannade i renskötseln, kunde de påräkna god härgning, vare sig de själva ägde en hjord eller de arbetade som tjänare, då renskötseln var »en under gynnsamma förhållanden synnerligen givande näring». Dels betecknades det som »en rent nationalekonomisk angelägenhet att lapparna bibehållas vid sin fäderneärvda näring», eftersom fjällvidderna endast kunde komma till nytta som betesland för renhjordar; renskötseln fordrade att lappen förde en nomadiserande tillvaro, »detta fria liv», som var »hans rätta element, hans lust och fröjd, då han icke genom långvarig vistelse bland bofaste, särskilt i ungdomsåren, blivit förvekligad och obekvämd för nomadens vandringar i fjällens ödemarker under köld och snöstormar».

Dessutom hade lappfolkskolorna till väsentlig del förfelat sitt ändamål

att bereda undervisning åt flyttlapparnas barn. Med statistik från de fyra skolorna i Norrbotten under ett tiotal år belystes proportionerna mellan olika grupper av målsmän. Talen för år 1909 kan tas som exempel. Jukkasjärvi: 5 nomadlappar, 2 bofasta lappar, 32 finska; Gällivare: 2 nomadlappar, 4 bofasta lappar, 2 svenska och finska; Jokkmokk: 0 nomadlapp, 4 bofasta lappar, 16 svenska; Arjeplog: 1 nomadlapp, 15 bofasta lappar, 19 svenska. (Procentsiffrorna blir totalt 8 % nomadlappar, 24 % bofasta lappar och 68 % svenskar eller finnar.) Ett stort antal nomadbarn gick vidare miste om all undervisning. I Sorsele fick endast 2 av 20 sådana barn under år 1907 undervisning, i Karesuando 36 av 100. I Vilhelmina blev under samma år 13 och i Jukkasjärvi 21 nomadbarn utan undervisning.

Syftet med förslaget till omorganisation angavs vara, dels att »bereda tillfälle till en så god undervisning som möjligt åt alla flyttlappars barn», dels att »anordna undervisningen så, att den icke avvänjer barnen från nomadlivet». För att uppnå detta borde kateketskoleformen utvidgas, de dittillsvarande lappfolkskolorna ersättas med fasta skolor med samma benämning men av ny typ, inrättade efter mönstret av vinterkurserna, vilka visat sig bättre än lappfolkskolorna kunna samla nomadbarnen till undervisning, samt undervisningen av flyttlapparnas barn fullständigt skiljas från undervisningen av de bofasta barnen. Från den sist angivna principen gjordes ett karakteristiskt undantag, i motiven preciserat till att gälla »sådana lappar, som antingen blott äro på väg att övergiva nomadlivet eller ock tämligen nyss övergått till bofast levnadssätt. Denna kategori av lappar står nära de egentliga nomaderna, och det har ansetts, att barnens återgång till nomadlivet kunde i någon mån underlättas genom deras samundervisning med nomadernas barn.» I kateketskolorna, som skulle åtfölja lapparna på deras flyttningar, skulle barnen undervisas de tre första läsåren. Dessa skolor skulle vara i verksamhet under 28 veckor varje år, vilken tid då lapparnas flyttningsförhållanden fordrade det kunde inskränkas till lägst 26 veckor. Varje skola skulle betjäna mer än ett av flyttlagen och alltså flytta även mellan dessa; eleverna fick samlas i omgångar och fick varierande undervisningstid. Lappfolkskolorna skulle ge fortsatt undervisning åt de barn, som genomgått kateketskola, samt undantagsvis även grundläggande undervisning åt barn, som icke kunnat intagas i kateketskola. Även vid dessa skolor skulle kursen vara treårig (femårig för barn som där fick all sin undervisning) men läsåret avsevärt kortare, 3 månader, en tid som dock, med hänsyn till lapparnas flyttningsförhållanden, kunde av domkapitlet utsträckas till 4 1/2 månader. Med avseende på undervisningens innehåll lyder förslaget: »Läroämnen i lappfolkskola vare innanläsning, kristendomskunskap, räkning, skrivning och sång, varjämte en efter lapparnas behov avpassad kort översikt av geografien, svenska historien och naturläran meddelas. Under sista årskursen genomgås dessutom de viktigaste av de förordningar, som angå lapparnas renskötsel. I lappfolkskola meddelas ock,

så vitt ske kan, undervisning i lapsk slöjd.» Lärostoffets anpassning efter skolans uppgift sker som synes inte endast genom en beskärning av den allmänna folkskolans kurs utan även genom införande av vissa till renskötselns och lappkulturen i övrigt knutna moment. Beträffande undervisnings-språket upptog förslaget inga bestämmelser. I motiven uttalades emellertid därom bl. a. följande: »Då det fäderneärvda språket förvisso är ett av de verksammaste medlen att bevara lappstammen från att uppslukas av andra folkelement och gå under genom beröringen med deras kultur, torde det icke vara välbetänkt att avskaffa lapska språket från skolorna i de trakter, där undervisningen hittills skett på detta språk och där föräldrarna önska få sina barn undervisade på lapska.» — Förslaget innehöll även föreskrifter om bl. a. lärarnas kompetens och utbildning samt om medel till beivrande av skolförsummelser.

Sedan Luleå domkapitel inhämtat yttranden över förslaget, överlämnades detta med vissa ändringar till Kungl. Maj:t av domkapitlet såsom eget förslag. Från den följande, omfattande remissbehandlingen skall ett par uttalanden anföras. Länsstyrelsen i Östersund utgick från förslagens dubbla syfte (att bereda flyttlapparnas barn en undervisning, som dels var så god som möjligt, dels icke vände dem av från nomadlivet) och gjorde gällande, att därigenom en motsättning uppkommit, som gjorde uppgiften utomordentligt svår. Då den nomadiserande lappbefolkningens bevarande måste anses såsom det huvudsakliga målet, återstode tydligen ej annat än att skapa en sådan form för undervisningens anordnande, som under givna förhållanden kunde anses såsom den bästa möjliga, även om den i och för sig icke vore tillfredsställande. Visserligen komme nomadlapparnas barn härigenom i en sämre ställning än den bofasta befolkningen. Men skälet låge i de säregna omständigheter, under vilka lappen måste söka sin existens, och det nämnda missförhållandet kunde icke undvikas, hur livligt man än önskade, att lappen sattes i tillfälle att inhämta samma mått av kunskaper som den bofaste. Statskontoret, som åberopade detta uttalande, anförde att förslaget i själva verket »avgjort och målmedvetet ville sänka lapparnas undervisning till ett lägre plan» än det den hölls på genom gällande reglemente. Men då det ej kunde betvivlas, att faran för nomadlivets och renskötselns undergång var verklig och överhängande, och då lapparnas bibehållande vid sin fäderneärvda näring icke blott var ett livsvillkor för dem själva utan även en angelägenhet av stor nationalekonomisk betydelse, borde den av hänsynen härtill föranledda sänkningen av lappundervisningens nivå icke utgöra något hinder för förslagens antagande. Det kunde rent av ifrågasättas, om icke den flyttande kateketskolan borde göras till enda skolform. Domkapitlet i Luleå sade sig i förnyat utlåtande ha varit starkt betänkt på en sådan lösning men icke kunnat vidhålla sin avsikt. I lappkåtan, kateketskolans vanliga lärorum, kunde t. ex. undervisning i skrivning inte bedrivas med framgång, och det var där nästan omöjligt att upphänga

en karta. Domkapitlet vidhöll sin uppfattning, att det behövdes en fast lappfolkskola med förkortad årskurs som överbyggnad på kateketskolan.

Ärendet föranledde proposition (nr 97) till 1913 års riksdag. Departementschefen ansåg en tillfredsställande lösning av frågan synnerligen svår att finna, då det gällde att tillgodose med varandra svårförenliga intressen. »Vi önska, att den ras, vilken ensam är i stånd att utnyttja våra öde fjällvidder, skall bibehållas vid det levnadssätt, som den ärvt av sina fäder och för vilket den till själva sin natur är avpassad, men vi önska tillika, att den ej härigenom skall avstängas från den grundläggande undervisning, som man vill låta varje medborgare i vårt land få åtnjuta.» Förslaget framställes som en kompromiss, betingad av erfarenheten: »Under det man tidigare sökt grunda undervisningen uteslutande på endera av de båda motsatta skoltyperna (den stationära och den ambulatoriska), söker det nu föreliggande organisationsförslaget — — — hålla en medelväg mellan ytterligheterna.» Man bör nu göra »ett allvarligt försök» med den föreslagna anordningen; tänkbart är, att en mera fullständig övergång till vandrande nomadskola framdeles påkallas av förhållandena. (Benämningarna »vandrande nomadskola» och »fast nomadskola» förordades i stället för »kateketskola» och »lappfolkskola».) Den vandrande nomadskolan bör så mycket som möjligt stödjas och utvecklas, medan undervisningstiden i den fasta nomadskolan bör bli så kort som möjligt och »barnens inkvarteringsförhållanden under vistelsen vid denna skola i görligaste måtto anpassas efter deras vanliga levnadssätt»; förslaget upptog en bestämmelse om barnens inackordering »hos lappar i närheten av skolan eller i för dem särskilt anordnade lapska hushåll eller ock, om ej detta kan ske, i goda allmogehem eller hos skolans lärare».

Av den livliga debatten i riksdagens andra kammare framgår, att man såg lapparnas undervisningsfråga liksom deras kulturella och sociala situation i stort sett ur tre synpunkter: Den humanitära, den nationalekonomiska och den etnografiska. (Samtliga dessa perspektiv torde för övrigt kunna spåras i propositionens ovan citerade principförklaring.) Herr Persson i Stallarhult, som reserverat sig i statsutskottet, antydde, att det nationalekonomiska motivet varit bestämmande för reformen, och fann det vara »ett hårt medel» och »icke människovänligt handlat» att på det sätt som föreslagits utestänga lappbarnen från kulturlivets välsignelser. Han såg mörkt på rennaringen och nomadlivet överhuvudtaget och ville inte gå med på någon ändring av undervisningens dittillsvarande organisation, »enär den samma berett tillfälle för en och annan av dem att komma ifrån detta elände». Departementschefen, statsrådet Fridtjuv Berg, genmälde, att även för honom den humanitära synpunkten varit den bestämmande, och att det var just därför som han funnit undervisningen böra rätta sig efter lapparnas nomadliv: »Vad som för den bofasta befolkningen är ett eländigt liv, är för lapparna ett naturenligt och på grund därav jämförelsevis lyckligt liv,

och vad som för den bofasta svenska befolkningen är ett naturenligt och lyckligt liv, är för lapparna ett eländigt och bedrövligt liv.» Det mest realistiska inlägget gjordes av herr Hellström, identisk med Hushållningssällskapets sekreterare i Norrbotten fil. dr Paul H., sedermera jordbruksminister. Han menade, att det fanns en »officiell uppfattning» i lappfrågan, och att den som vågade hysa en annan åsikt var kättare. Felet med den officiella uppfattningen var, att »man alltför mycket anlagt den etnografiska synpunkten», inspirerad av en del konstnärer, språkforskare, botanister och zoologer, som funnit det olyckligt, om lapparna och deras kultur skulle försvinna. Nationalekonomiskt behövdes renskötelsen, men en reformerad renskötelse; bl. a. borde familjeflyttningarna upphöra och karlarna ensamma följa hjordarna. Själva det axiom, som utgjort grundvalen för reformkraven, sattes i fråga: »Hela det där talet om att detta folkslag skulle vara biologiskt utvecklat för en viss näring, att lapparna skulle vara skapade för renskötelse och därför alltid måste förbli nomader, det resonemanget saknar helt och hållet vetenskapligt underlag.» Dessa kätterier tycks dock icke ha gjort intryck på kammaren. Sedan riksdagen lämnat förslaget utan erinran, fastställdes genom nådiga kungörelsen den 12 september 1913 (nr 287) den nya ordningen för de flyttande lapparnas undervisning.

Den princip som triumferade i och med 1913 års reform var alltså satsen, att »lapp skall vara lapp». Samundervisning för svenskar och lappar hade utvecklats efter 1877, och det måste för många ha tett sig sannolikt, att denna praxis skulle officiellt och organisatoriskt bekräftas i och med de gamla lapska särskolornas nedläggande och ersättande genom den allmänna folkskolan. Då man i stället valde den motsatta vägen och radikalt återinförde särundervisningen, utformade man den på ett sätt som i förhållande till den fasta lappfolkskolan och den allmänna folkskolan betydde sänkt standard men i förhållande till den gamla kateketundervisningen ett steg framåt. På den nya ordningens kreditsida står främst, att man först genom den lyckades samla *alla* lapska barn till undervisning.

Det förtjänar påpekas, att en syn på samerna, liknande den som präglade skolreformen, vid denna tid tycks ha varit gängse i vida kretsar. Ett par exempel skall här ges. Disponenten Hjalmar Lundbohm i Kiruna, som i olika sammanhang, bland annat som ledamot av vissa utredningar, engagerade sig i lappfrågorna, frågades år 1917 av professor K. B. Wiklund till råds vid planeringen av en nomadskolans läsebok. Lundbohm förklarade då, att boken till största delen borde behandla samernas egna förhållanden och att utblickarna över den övriga världen borde vara få och kortfattade: »Lyckligast bliva de om de kunna just så mycket som fordras för att de skola kunna utnyttja de livets förhållanden under vilka de leva och då bliva de också till den största nytta för andra.» (Citatet anført efter en uppsats om Lundbohm av Y. Åström i Norrländska Social-Demokraten 13 febr. 1960.) Farhågor för att fasta skolor och lång undervisningstid skulle bli till skada

för lapparna uttalas också av den danska författarinnan Emilie Demant-Hatt i hennes skildring *Med lapperne i højbjergdet*, utgiven 1913 i den av Lundbohm redigerade serien *Lapperne och deras land*. Föreställningarna om lapparna som naturbarn, som inte fick smittas av civilisationen, bör sannolikt ses i samband med det under årtiondena kring sekelskiftet uppfammande, folkloristiskt eller nationalromantiskt betonade intresset för olika svenska bygder, ett intresse som för samernas del bl. a. manifesterade sig i Nordiska museets lapska avdelning och Skansens lappkåta samt, på ett annat plan, i Johan Tiréns måleri, Pelle Molins lappberättelser och Wilhelm Peterson-Bergers *Same Ätnam-Symfoni*.

Ett försök till jämförelse mellan lappars och icke-lappars skolförhållanden under olika tider kan här vara på sin plats. Före 1842, folkskolestadgans år, var lapparna klart gynnade genom bestämmelsen om en för dem avsedd internatskola i varje församling. Även därefter hade de länge i realiteten ett försprång, vilket bland annat ledde till att lappskolorna i viss utsträckning kom att betjäna också den övriga befolkningen. (Deras betydelse för denna är kanske än mer av en annan, indirekt art. Lappskolorna gjorde redan tidigt folkundervisningens princip känd även bland de bofasta i lappmarkerna och bidrog till att hos dem skapa en positiv förhandsinställning till folkskolan, varigenom dennas införande i denna del av landet i någon mån torde ha underlättats.) Det kan väl inte sägas, att 1913 års reform på en gång förde ned undervisningen av lapparna till ett lägre plan än det som man vid denna tid lyckats uppnå för den övriga befolkningens del i samma bygder. Mindervärdiga skolformer, d. v. s. mindre och flyttande folkskolor, förekom i stor utsträckning överallt i Lappland, och ett antal både finsk- och svensktalande barn blev alltjämt utan all undervisning. Ett riksdagsbeslut om upphjälpande av folkskoleväsendet i de finskspråkiga gränsområdena fattades emellertid 1911 och ett motsvarande för de svenskspråkiga lappmarksförsamlingarnas del år 1919, och därmed lades grunden till en kraftig och snabb utveckling av folkskolan i övre Norrland, innebärande bland annat att de bättre skolformerna vann mark och att skolhem upprättades i stort antal. I denna utveckling kunde nomadskolan inte följa med. Under det att den flyttande, halvtidsläsande skoltypen målmedvetet trängdes tillbaka inom det allmänna skolväsendet, sökte man genom 1913 års beslut lika målmedvetet kvarhålla den inom nomadskolan, som först efter ett energiskt reformarbete på senare år i stort sett har åter kunnat föras upp till samma undervisningsnivå som folkskolan.

Drag i den moderna nomadskolans utveckling

Nomadskolans *former* utvecklade sig endast till en början så som statsmakterna avsåg 1913. Den nya ordningen visade sig efterhand behäftad med allvarliga olägenheter, och den blev också tidigt föremål för skarp kritik

från målsmännens sida. Missnöjet urladdade sig vid lapparnas första landsmöte, i Östersund 1918, där skolfrågan ingående behandlades i ett föredrag av kandidaten, sedermera kyrkoherden Gustav Park. Talaren polemiserade bl. a. mot tron på de fasta skolornas skadlighet och den korta lästidens nödvändighet och fördömde systemet med hushållskåtor. Protokollet över den följande diskussionen visar i stort sett, att det fanns stark och allmän resonans för den framförda kritiken. Mötet förklarade i en resolution, att »de principer, som statsmakterna nu följa vid skolväsendets organisation, äro alldeles felaktiga och ej ägnade att skapa ett för lappfolket tillfredsställande undervisningsväsende» och uttalade som önskemål bl. a. att den vandrande nomadskolan så vitt möjligt helt och hållet avskaffades och att de fasta nomadskolorna förvandlades till ordentliga barnhem med fyraårig undervisning, »förlagda så nära fjällen som möjligt och skötta om möjligt av lapska lärarekrafter med seminarieutbildning». (Den kursutbildning av nomadlärare, som börjat praktiseras och som betydde en lägre kompetens än den man krävde inom folkskolan, hade skarpt klandrats av Park.) Den vid mötet närvarande nomadskolinspektören, vilken biträtt som sakkunnig vid 1909 års utredning och sedan engagerat sig för den nya ordningens genomförande, konstaterade, att mötets önskingar »ställde regeringens principer på huvudet». (Mötesprotokollen, med Parks föredrag som bilaga, publicerades under titeln Svenska lapparnas landsmöte i Östersund den 5—9 februari 1918, Uppsala 1918.) Den kraftiga reaktionen vid detta tillfälle följdes under årens lopp av en rad liknande opinionsyttringar.

Vandrande skolor, senare kallade visteskolor, upprättades visserligen till ett stort antal, 35 å 40, för hela bosättningsområdet från Karesuando till Idre; de nordligaste låg på norskt område inom Troms fylke. Dessa skolor utvecklades och förbättrades målmedvetet under 1920-talet. Men på längre sikt kom, som nyss framhållits, anordningar av denna typ att visa sig mindre ändamålsenliga. Meningen var, att de vandrande skolorna skulle följa med flyttlagen på deras färder under sommarhalvåret. Detta visade sig dock snart omöjligt, ty det var svårt att flytta med skolmaterielen, barnen var i relativt späd ålder och i en del »nomadskoldistrikt» (indelningen i sådana föreskrevs i 1925 års stadga men hade i praktiken kommit till stånd några år tidigare) började flyttlapparnas familjer bli mera bofasta än förr. I en år 1942 inom Kungl. Skolöverstyrelsen verkställd utredning beskrives konsekvenserna: »Skolan blev i stället stationerad till en bestämd plats, och den 'vandrande' skolan blev en fast skola, givetvis förlagd invid lapparnas flyttningvägar men ofta långt ifrån de platser, där nomaderna befunno sig under större delen av sommaren. Under denna årstid fingo barnen därför kanske endast tillfälligtvis besök av sina föräldrar, och de gävos icke tillfälle att vinna praktisk erfarenhet av renskötseln. Visteskolan kunde därför icke i nämnvärd grad tjäna den uppgift, som man tillämnat densamma, utan kunde i stället till och med bliva till ett hinder för barnen att under den

bästa tiden av året erhålla direkt praktisk kunskap om nomadlivet.» Tiden 1913—35 var sommarvisteskolornas betydelsefullaste period. Från 1925 försköts tyngdpunkten mer och mer till byskolorna, den nya benämningen på 1913 års fasta skolor, och från 1938 indrogs sommarvisteskolorna undan för undan; kursen förlades till byskolorna. Längst bevarades sommarskolorna i de nordligaste distrikten, där systemet bäst hade låtit sig anpassa till lapparnas vanor. De sista sommarskolorna, som låg norr om Torneträsk, försvann med utgången av läsåret 1951/52.

Visteskolan var en egenartad undervisningsform med en del obestriddigt pittoreska drag, som drog blickarna till sig från när och fjärran och som gjordes känd genom tidningsreportage, vykort och turistbesök. Journalisten Ester Blenda Nordström, som för en kort tid prövade på att undervisa i en sommarskola, gav en hänförd skildring av sina upplevelser i reportageboken Kåtornas folk (1916), medan en nomadlärarinna av facket, Kally Holmström, starkt underströk olägenheterna, både de pedagogiska och de tjänstgöringsmässiga, i sina memoarer Nomadskola (1938). Undervisningsrådet Kurt Falck, som även framhållit systemets olägenheter, har givit en liten skildring av hur det kunde gå till:

»För en tillfällig besökare måste en sådan kätaskola te sig som en tjugande idyll. På kätagolvets ris sitta barnen i sina färgrika kläder i en krets runt 'arran'. En liten svart tavla står lutad mot tältväggen invid lärarinnans plats vid 'påsson'. Och från elden på arran ringlar röken upp genom taköppningen och håller den besvärliga myggen på avstånd. På en liten bräda, som vilar på barnens knän, ligger skrivboken, medan barnen skriva, och på tältduken bakom dem hänga bokväskorna. Pinglet från renarna hörs väl mera sällan, men däremot bräka getterna alldeles utanför tältdörren. Och runt omkring står den betagande fjällvärlden.»

(Uppsats i Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1950: 5.)

Man kan emellertid lätt inse, att undervisningen måste bli lidande på att den bedrevs under så primitiva förhållanden, liksom att tillvaron i kåtan kunde vara besvärande för att inte säga hälsovådlig för både barn och lärare vid dålig väderlek.

Byskolornas elever inackorderades i början vanligen enskilt, hos traktens bondebefolkning. I överensstämmelse med reglementet arbetade emellertid myndigheterna för att upprätta särskilda skolhushåll med lapsk prägel, och det blev under 1920- och 1930-talen vanligt, att barnen bodde i kätaliknande byggnader, där de vårdades av lapsk personal. Dessa hushållskåtor blev på sina håll redan från början starkt impopulära bland målsmännen. De kritiserades efter hand skarpt för sin hälsovådlighet, och deras primitiva beskaffenhet framstod särskilt vid en jämförelse med folkskolans allt bättre skolhem som en orättvisa. För övrigt gjorde hushållskåtorna ett särdeles uppseendeväckande och onaturligt intryck, då de uppfördes intill de fasta skolorna i kyrkbyar eller andra samhällen, där hela befolkningen — även de lappar som uppehöll sig i trakten — bodde i vanliga hus utom just de lapska

skolbarnen i deras kåtor. Under 1940-talet uppfördes tidsenliga internatsbyggnader vid varje byskola, som då också fick ett modernt skolhus till sitt förfogande.

Den korta *lästid* (i regel 3 och högst 4 1/2 månader) som 1913 bestämdes för den fasta nomadskolan accepterades av målsmännen i norr, men väckte en bestämd opposition i de södra delarna av lapparnas område. Vid 1918 års landsmöte i Östersund uttalades önskemål om väsentligt utvidgad undervisning. Följande år sade sig ett antal lappar i Jämtlands län i skrivelse till Kungl. Maj:t befara, att deras barn icke under skoltiden skulle hinna med att inhämta de kunskaper, en nomad oundgängligen behövde dels för att vara i stånd att sköta sin näring så rationellt som möjligt, dels för att kunna »moraliskt bestå mitt bland ett kulturfolk». (I det citerade uttrycket torde man kunna finna ett av de tidigaste beläggen för att lapparnas vid denna tid vaknande nationella och kulturella självkänsla inverkat på deras hållning i skolfrågorna.) Liknande synpunkter framkom vid 1919 års lappkommittés möte med lapparna, vilken bland annat erhölet i uppdrag att verkställa utredning och avgiva förslag rörande ett definitivt ordnande av den nomadiserande lappbefolkningens skolfråga. I sitt 1923 avgivna betänkande sade sig kommittén inte kunna tillmäta avgörande betydelse åt farhågorna för att en längre undervisning vid den fasta nomadskolan skulle avvänja barnen från nomadlivet, särskilt som »under de senaste åren åtgärder vidtagits för en betoning av undervisningen i nomadskolorna i lapsk riktning.» Som en ledande synpunkt framstod för kommittén »angelägenheten av, att lapparna ej skulle komma att befinna sig på en lägre bildningsståndpunkt än den kringboende befolkningen». Undervisningens minimitid föreslogs ökad till 17 2/7 veckor, dvs. samma längd som i halvtidsläsande folkskolor. Samma tid förordades för visteskolan, för vars undervisning dittills gällande författning varken föreskrivit minimi- eller maximitid. Vid såväl byskola som visteskola skulle domkapitlet kunna utsträcka varje lärjungeavdelnings årliga undervisningstid till högst 34 4/7 veckor. På grund av de stora variationerna i de svenska lapparnas levnadssätt och därmed också i deras bildningsintresse förordades, att organisationen fick en viss »tjänjbarhet». Lappkommitténs förslag liksom den därpå grundade 1925 års stadga kan på väsentliga punkter betraktas som ett steg tillbaka från den extrema ståndpunkt som intagits 1913. Under den följande tiden verkade nomadskolinspektörerna oavslått för undervisningstidens utsträckande. Det var i de tre lägsta klasserna, alltså i visteskolan, som maximal lästid tidigast blev allmänt genomförd. Vid förarbetena till 1938 års ännu gällande stadga angående nomadundervisningen erinrades om att en del lappar årligen syntes bli övertaliga inom renskötseln och därför måste beredas rum inom annan näring; dessa borde icke få vara sämre rustade i fråga om skolunderbyggnad än den bofasta befolkningen. Skäl som grundade sig på arbetsmarknadens realiteter gjorde sig som synes numera gällande på isoleringstankens

bekostnad. Stadgan föreskriver $34 \frac{4}{7}$ veckors lärotid, vilken dock, där förhållandena det påkalla, må kunna minskas till $19 \frac{3}{7}$ veckor. Alltsedan »heltdisläsning» infördes i Karesuando nomadskoldistrikt även för byskolans del, har nomadskolans undervisningstid överallt varit $34 \frac{4}{7}$ veckor.

Den fortsättningsundervisning, som 1918 blev obligatorisk för övriga barn i riket, aktualiserades av nomadskolinspektören i underdånig skrivelse den 5 januari 1937, varefter frågan om en utredning därom framlades i en proposition till 1939 års riksdag. I ett principiellt betydelsefullt uttalande fann riksdagen det befogat, att nomadbarnen bibringades en skolunderbyggnad, fullt likvärdig med den, som kom den bofasta befolkningens barn till del. Sedan Kungl. Skolöverstyrelsen år 1942 utrett ärendet, beviljade riksdagen samma år det första anslaget till fortsättningsskolundervisning för nomad-barn; därigenom kunde tre kurser i hushållsgöromål anordnas. Den 7 maj 1943 utfärdades stadga angående fortsättningsskolor för nomad-barn (nr 378), varigenom obligatorisk, som regel yrkesbestämd, tvåårig fortsättnings-skolundervisning infördes; deltagandet skulle dock under en övergångstid till och med utgången av läsåret 1949/50 vara frivilligt. Lästiden fastställdes till densamma, som gällt för den sexåriga folkskolan, nämligen sammanlagt minst 360 undervisningstimmar.

Redan läsåret 1936/37 hade genomförandet av ett sjunde skolår inom folkskolan allmänt påbörjats över hela landet. Då arbetet på nomadskolans förstärkande länge måste inrikta sig på den årliga lästidens förlängning, erhöll nomadskolinspektören först år 1947 Kungl. Skolöverstyrelsens uppdrag att utreda förutsättningarna för införande av sjunde och åttonde skolår inom nomadskolorna. Utredningsmannen sökte genom sammanträden med nomadskolfullmäktige utröna lapparnas inställning i frågan. Resultatet, karaktaristiskt för inställningen till skolan på olika håll, sammanfattas sålunda: »Att i Jämtlands nomadskoldistrikt samtliga fullmäktige äro för en förlängning av skoltiden, i Västerbotten ungefär $\frac{3}{4}$, i Gällivare och Jukkasjärvi omkring hälften, i Arjeplog och Jokkmokk högst $\frac{1}{4}$ och i Vittangi och Karesuando samtliga emot densamma.» I överensstämmelse med utredningsmannens i augusti 1949 avgivna förslag yrkade Skolöverstyrelsen hos Kungl. Maj:t, att sjunde skolåret successivt skulle införas med början i de två sydligaste nomadskoldistriktet läsåret 1950/51. Så skedde också. I och med att Karesuando-distriktet läsåret 1959/60 fått sitt sjunde skolår, är denna utbyggnad av nomadskolan fullständigt genomförd; den har skett »försöksvis», och enligt gällande författning är skolgången för nomadlapparnas barn alltjämt sexårig. En frivillig kurs av försökskaraktär skall enligt beslut av 1960 års riksdag anordnas med förläggning i Övre Soppero inom Kiruna stad under förslagsvis tiden 10 januari—10 april 1961; syftet är att bereda i första hand sådana barn som avgått från sexårig nomadskola under åren 1957, 1958 och 1959 möjligheter att fortbilda sig i de viktigaste skolämnena, svenska, matematik, samhällskunskap med yrkesorientering samt lapska och lapsk historia.

Många barn fick i realiteten gå sju år i skolan under hela perioden, då kvarsittning förekom i ganska stor utsträckning. Procenten, som kunde uppgå till 20—30, var relativt störst i de nordliga distrikten. I sin berättelse för läsåret 1929/30 påvisar nomadskolinspektören sambandet mellan kvarsittning och skolförsummelse, dvs. den för sena inställelsen vid skolornas början, som också visade största frekvensen i norr. »Kompensation har måst sökas genom att låta hithörande elever gå relativt flera år i nomadskolan än barnen i övriga nomadskolor.» Även språksvårigheterna hämmade skolgången. För läsåret 1951/52 uppger inspektören, att kvarsittningsprocenten minskat, beroende på att »svenska behärskas av allt flera barn redan i förskoleåldern».

Med avseende på *det inre arbetet* har nomadskolan i stort sett utvecklats på samma sätt som folkskolan och kommit att mer och mer närma sig denna. Sin särprägel har den fått genom de »lapska ämnena», nomadkunskap, lappslöjd och lapska språket. Redan 1913 hade stadgats, att i nomadskolans högsta klass de viktigaste renskötsel-föreskrifterna skulle genomgå. I början av 1920-talet verkade nomadskolinspektören för en mer allsidig undervisning om lappfolket, dess kultur och näringsliv. Genom 1925 års stadga sammanfördes de olika momenten till ämnet nomadkunskap, som skulle förekomma i byskolan, och som enligt lappkommitténs stadgeförslag var avsett att »hos barnen väcka till liv kärlek till och intresse för lapparnas urgamla huvudnäring». Meningen med denna »betoning av undervisningen i lapsk riktning» var uppenbarligen icke minst att motverka de fasta skolornas påstådda benägenhet att draga barnen bort från nomadlivet. De bästa tillfällena att lära känna nomadkulturens typiska miljö, fjällandskapet, gav hembygdsundervisningen i sommarvisteskolorna. Kursplanen upptog bl. a. rätt ingående studium av växtvärlden och de geologiska förhållandena i skoltrakten. De goda förutsättningarna kunde dock icke utnyttjas, och undervisningen gav aldrig vad man hoppats av den. Orsaken anges av nomadskolinspektören i hans utredning av år 1949: Eleverna på visteskolans stadium var för unga för de i läroplanen upptagna, långtgående och rätt systematiska naturiakttagelserna, barn på 7—10 år kunde ej intresseras för och fatta de relativt invecklade sammanhang, som det var fråga om. I 14—15-årsåldern däremot ansågs barnen vara mogna för direkta fjällstudier i fjäl-len. Tillfälle till sådana skapades genom att fortsättningsskolan utformades som en »fjällkurs».

I motsats till 1913 års reglemente innehöll 1925 och 1938 års stadgor en föreskrift om undervisningsspråket: Där ej särskilda förhållanden annat föranledde, skulle undervisningen ske på svenska språket. Med en viss för-
enkling kan man säga, att i och med den nya nomadskolorganisationens genomförande svenskan blev det reguljära undervisningsspråket och att detta innebar något principiellt nytt, då undervisningen tidigare bedrivits på lapska eller varit tvåspråkig åtminstone såtillvida som läroböcker med paral-

lelltryckt lapsk och svensk text använts. Det kan sägas, att härigenom en viss motsättning uppkom: samtidigt som man för att motverka den svenska bygdens lockelser och för att konservera nomadlivet strävade efter att anknyta skolan till detta, så arbetade man på att driva tillbaka lapskan som skolspråk till förmån för svenskan. (I betänkandet av år 1909 hade utredningsmannen i viss mån intagit en annan, mera konsekvent ståndpunkt i språkfrågan; jfr citatet s. 36 ovan.) Förklaringen måste vara, att man på sina håll redan från början tvivlade på isoleringsprincipens riktighet eller åtminstone på dess förmåga att lösa alla problem.

Nomadskolinspektörernas årsberättelser ger vid handen, att de fann det nödvändigt för de lapska barnen att behärska svenska språket för att kunna reda sig i livet, och att de lade en mycket stor vikt vid att barnen i skolan övades i att använda detta. Med avseende därpå ansågs i regel lärare med svenskt modersmål överlägsna dem med lapskt, eftersom dessa senare själva kunde vara mindre säkra i användningen av svenska språket. Kunnighet i lapska erkändes dock vara en fördel, ej minst vid förklaringen av svåra ord och uttryck i de högre klasserna. (Se t. ex. berättelserna för åren 1929/30 och 1938/39.) Ett radikalt uttryck för strävandena att lära samebarnen svenska är en »Handledning vid den första undervisningen i svenska i nomadskolorna», utgiven år 1917 av professorn i finsk-ugriska språk K. B. Wiklund. Därur må följande stycke anföras, vilket belyser med vilken beslutsamhet och konsekvens författaren ansåg språkträningen böra bedrivas från första stund:

»Barnens mottagande

Redan vid barnens första mottagande i skolan bör, så långt möjligt är, det svenska språket användas. De skola var och en mötas av lärarinnans *god dag* och tillhållas att själva svara på samma sätt. *Du ska säga god dag*. Därjämte skola de taga i hand och tillhållas att bocka sig eller niga, varjämte pojkarna skola taga av sig mössan vid hälsningen. *Du ska bocka dej. Du ska ta av dej mössan. Du ska niga. Vackert. Så där ja. De va vackert. De va bra*. Även om barnen först icke fullt förstå dessa svenska ord, uppfatta de dock snart deras mening, även utan översättning till lapska.

Så kommer: *Va heter du? och Hur gammal är du? Du ska säga: Sju år. Säj del! Du ska tala högt, högre.*» (S. 15.)

I drillen av uppträdanget spårar man här ett tidstypiskt drag som ej var utmärkande speciellt för nomadskolorna. I sammanhanget kan emellertid beaktas, att Wiklund tycks ha drivit kravet på övning i svenska så långt att han fann det nödvändigt att helt få bort lapskan från undervisningen i nomadskolorna, liksom från lärarnas samvaro i övrigt med barnen. I praktiken stötte detta dock på stora svårigheter, framför allt i de lägsta klasserna inom de distrikt, där nybörjarna kunde ingen eller obetydlig svenska. Enligt inspektörsberättelsen 1938/39 var svårigheterna störst då det gällde ämnet kristendom. De flesta »fastare anställda» lärarna på vistelseskolestadiet behärskade lyckligtvis lapska, heter det, och undervisningsspråket

i kristendom blev därför i stor utsträckning lapska under de två första skolåren. De icke-lapsktalande lärarna hade det besvärligare, och det förekom, att de anlidade de större eleverna som tolkar; inspektören vitsordade, att sådana lärare »kunnat med hjälp av tredje klassens barn hålla goda lektioner i kristendom för de små nybörjarna». Lapskan levde sålunda i någon utsträckning kvar vid nomadskolorna i egenskap av »hjälpsspråk» vid den muntliga undervisningen, och detta skedde uppenbarligen med inspektörernas goda minne.

Ett resultat av den nya ordningen och i första hand av de lapskspråkiga läroböckernas försvinnande var att lapparna inte längre övades i att läsa sitt eget språk. Uppfattningen att nomadskolan även borde intressera sig för sina elevers lapska modersmål hävdades med större kraft först mot slutet av 1930-talet. Redan för läsåret 1929/30 hade inspektören uppgett, att »undervisning i lapska språket meddelats i vissa byskolor i samband med undervisningen i svenska språket»; bristen på läroböcker lade dock hinder i vägen. I fortsättningen strävade man efter att bereda lapska språket ett eget, om också blygsamt, utrymme på nomadskolans schema. Nomadskolinspektören nämnde i underdånig skrivelse den 5 januari 1937 det önskemålet, att lappbarnen skulle få åtminstone någon undervisning på sitt modersmål, exempelvis därigenom, att morgonbönen hölls på lapska språket samt genom ett par veckotimmars läsning av lapsk text. Önskemål i samma riktning framkom vid samernas allmänna landsmöte på hösten samma år. I Kungl. Skolöverstyrelsens utredning 1942 framhölls, att det visserligen icke fanns någon anledning att åter göra lapskan till nomadskolans språk; detta önskades inte heller av föräldrarna, som tvärtom fordrade, att barnen skulle få lära sig svenska ordentligt i skolan. »Däremot synes det vara nomadskolans plikt att i sin mån söka bidra till det lapska språkets bevarande bland lapparna. Så som undervisningen numera är ordnad i nomadskolorna lägges stor vikt vid att barnen skola fostras till goda nomader och renskötare, som hålla den fäderneärvda näringen i ära. I god samklang härmed står också, att någon tid ägnas åt deras eget modersmål.» Överstyrelsen understödde nomadskolinspektörens ovannämnda önskemål. Efter hand har också lapska språket vunnit mark inom nomadskolan; det förekommer nu som ett självständigt ämne i alla distrikt utom de två sydligaste, Västerbottens och Jämtlands, där den avvikande dialekten hittills omöjliggjort undervisningen.

Att nomadskolan vårdat sig om den lapska slöjdtraditionen är naturligt. Ämnet har tilldelats bland annat vad som i nu gällande undervisningsplan beskrives som »en viktig uppgift som kulturbevarande faktor, genom att eleverna får lära känna och praktiskt utföra gamla lapska mönster och former». Förutsättningarna för undervisningen har undan för undan förbättrats; sålunda utsändes i början av 1920-talet den första modellserien, och några år senare började facklärare anlitas i de fall då klasslärarna icke var

kompetenta att undervisa i »lappslojd». I detta sammanhang kan erinras om nomadskolans insatser med hänsyn till det lapska dräktskicket. Ett tidigt uttalande därom kan anföras ur nomadskolinspektörens berättelse för år 1922. Där framhölls att kläder som skolan utdelade till fattiga elever (sedan från enskilt håll ett årligt anslag till inköp av tyg utlovats) borde i görlig mån tillverkas vid slojdundervisningen, under strängt fasthållande vid de traditionella lappdräkttyperna och under meddelande av »lämpliga synpunkter på dräktfrågan»; därigenom skulle skolan söka motverka de på åtskilliga håll förmärkta tendenserna »att övergiva eller förvanska den gamla nationaldräkten».

Kungörelsen av år 1913 talade utan precisering om barn av de egentliga »flyttlapparna» som nomadskolans *elever*. Stadgorna av 1925 och 1938 gjorde en mer exakt avgränsning genom en definition av begreppet »nomadlapp». Därmed skulle menas »lapp, som själv eller genom medlemmar av sitt hushåll driver fjällrenskötsel, eller som biträder i sådan renskötsel». Beträffande övriga grupper av lappar medgavs 1913, att »barn av hellappar, som blivit bofasta» kunde få intagas på nomadskola; avsikten med undantaget har ovan, s. 35 angivits. En mindre rigorös formulering, »barn av andra lappar», infördes i 1925 års stadga, sedan vissa skogslappar önskat få sina barn intagna i nomadskola, »enär de annars icke kunde erhålla nöjaktig undervisning». Samma stadga öppnar åter nomadskolans dörr, låt vara endast på glänt, för de »svenska» barnen, vilka skulle kunna intagas »då synnerliga skäl föreligga». Vad som avses därmed framgår av lappkommitténs specialmotivering till stadgeförslaget: »Då särskilt i de sydligare lapptrakterna här och där uppe i fjällen bo enstaka familjer av icke-lapsk härkomst, för vilkas barn en ordnad skolgång i vanliga skolor ofta icke är möjlig på grund av de stora avstånden, har kommittén ansett det lämpligt, att tillträdet till nomadskolorna icke fullständigt stänges för dylika barn.» I den mån folkskolan icke förmådde fylla sin uppgift, fick alltså nomadskolan träda hjälpende till. Förhållandena ändrades i samma mån som folkskolan fick sina egna skolhem; till upprättande av sådana hade riksdagen år 1919 för första gången beviljat anslag. I praktiken har det efter 1913 varit ytterligt sällsynt, att icke-lapska barn undervisats i nomadskolan. Däremot har denna berett plats för bofasta lappars barn i stor utsträckning. Statistiken i inspektörsberättelserna visar, att antalet sådana barn ökade, från ett 60-tal vid 1940-talets början (de flesta från Jukkasjärvi- och Jämtlandsdistrikten) till det dubbla vid dess slut, dvs. till ungefär en tredjedel av nomadskolornas hela elevantal, vilket under hela perioden har varit omkring 400. Hur många nomadbarn, som gått i folkskola, är svårt att bedöma, då uppgifter härom i regel saknas. Läsåret 1929/30 var enligt inspektörsberättelsen antalet 8; i de flesta av dessa fall var fadern antingen död eller också hemmansägare vid sidan av renskötseln.

Den lapska undervisningens *ledning* behandlades av sakkunniga som 1915

tillkallats för utredande av frågan om vissa nya bestämmelser rörande nomadväsendet. Genomförandet av 1913 års skolreform hade mött åtskilliga svårigheter, bl. a. därför att skolråden i lappmarksförsamlingarna icke förmått fullgöra sina uppgifter beträffande nomadskolorna, och därför att en enhetlig central ledning saknades. Inspektionen hade anförtrotts folkskolinspektörerna över de olika områdena. På förslag av de sakkunniga inrättades år 1916 en särskild befattning som nomadskolinspektör, samtidigt som den lokala ledningen genom skolråd och kyrkoherde slopades. Nomadskolorna ställdes alltså direkt under nomadskolinspektören och domkapitlen. Det befanns emellertid angeläget, att det föräldraintresse, som för folkskolans del kunde göra sig gällande i skolrådet, även fick ett forum, då det gällde nomadskolorna. I den första särskilda stadgan för nomadundervisningen, utfärdad den 31 december 1925 (nr 511), infördes en ny institution, nomadskolfullmäktige; dessa skulle utses till ett antal av två för varje lappby och sedan minst en gång varje år sammanträda med nomadskolinspektören. Då nomadskolfullmäktige erhöll icke beslutande utan snarare rådgörande och informerande befogenhet har de inte kunnat utgöra en lokal ledning, men torde likväl ha utövat ett visst inflytande på nomadskolans utveckling.

KAPITEL 4

Sameundervisningen i Norge og Finland

*Norge*¹

Folkupplysningen bland de norska samerna, grundlagd 1716—27 av »finnmissionären» Thomas v. Westen, har följt växlande principer. v. Westen verkade för att samerna skulle få egna skolor och kyrkor, där endast lapska språket användes. Efter hand inträdde dock danskan som undervisningsspråk; från 1773 skedde all undervisning på detta språk. Lapskan fick en viss renässans på 1830- och 1840-talen men trängdes sedan mer och mer tillbaka i skolorna. År 1880 bestämde direktionen för Tromsø stift, att undervisningen skulle ske enbart på norska och att lapska endast skulle användas som hjälpspråk, exempelvis i kristendomsundervisningen, om det var nödvändigt; under den följande perioden bedrevs en målmedveten förnorskningspolitik gentemot samerna. De tvåspråkiga läroböcker som tidigare använts kom ur bruk, och undervisningen i lapska vid Tromsø lärarskola upphörde.

Sedan 1920-talet har en ny syn på frågorna börjat tränga igenom. Den parlamentariska skolkommissionens betänkande av år 1926 visar prov därpå, och efter krigsslutet 1945 kan man för statsmakternas och skolmyndigheternas del tala om en verklig nyorientering, till en del grundad på vid samelandsmötena framförda krav att större hänsyn skulle tas till det lapska språket i skolan. Förhållandet kan belysas med ett auktoritativt uttalande från år 1956 av E. Boyesen, expeditiöschef i Kirke- og undervisningsdepartementet och ordförande i den stora norska skolkommissionen, »Samordningsnemnda for skoleverket». Han framhåller, »at det faktisk er et fullstendig nytt syn på samespørsmålene som har arbeidet seg frem i den senere tid. Fra på sett og vis å fornekte denne folkegruppens egenart og de hensyn som derfor burde tas til denne minoritet i vårt nasjonale samfunn, er man kommet over i en klar erkjennelse av hvilke plik-

¹ Källor: Samordningsnemnda for skoleverket: Tilråding om Samiske skole- og opplysnings-spørsmål (Betänkande III, 1948); E. Boyesen: Samenes skole- og utdannings-spørsmål, i Sameliv, Samisk Selskaps Årbok 1956—58 (1958); L. Lind Meløy: Blir det gjort urett mot samene i språkspørsmålet? (Skole og samfunn nr 10, 1955) och Eit skoleprogram som høver for samebarn (Skole og samfunn nr 1, 1956); Instilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1959); H. Dahl: Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814—1905 (1957). Utredningen besøkte den 13 mars 1959 sameskolan i Hattfjelldal i Nordland; sekreteraren besøkte under tiden 4—8 april 1959 folkskolorna i Karasjok och Kautokeino i Finnmark.

ter vi som folk har til å behandle samene med den tilbørlige respekt og hensynsfullhet. Statsmaktene er sig altså bevisst å ville forlate en norsk nasjonaliseringsprocess og isteden legge forholdene best mulig til rette for samenes livs- og arbeidsbetingelser i vårt land.» I full överensstämmelse med dessa principer innehåller den nya norska folkskolelagen, antagen av stortinget 1959, ett stadgande om lapska språket: »Etter avgjørelse av departementet kan det også brukes samisk til opplæringsmål i skolene» (§ 37, mom. 6; det bör observeras, att avgörandet om undervisningsspråket skall fattas centralt och inte läggas i händerna på lokala organ).

Samordningsnemnda for skoleverket avgav år 1948 ett betänkande om sameundervisningen. I detta förordades, att de under kriget förstörda internaten i Finnmark återupprättades. Därvid rekommenderades, att samebarnen i viss utsträckning undervisades för sig. »En av de svårigheter, som anmäler sig, är att talspråk, seder och levnadssätt är olika för samebarnen och de norska barnen som förs samman i internaten. Undervisningen har här bara tagit hänsyn till de barn som talar norska, och det har skapat många komplex och mindervärdeskänslor hos samebarnen. Den kulturella och andliga påverkningen har inte blivit så stark och god som den borde vara. Därför menar Samordningsnemnda, att det i regel bör bli egna klasser (parallellklasser) för samebarnen under de två första åren, tills de har lärt så mycket norska, att de kan följa med i undervisningen i samklasserna». Då det enligt vissa erfarenheter kunde gå bra att ha norska och samiska barn tillsammans från början, borde man dock kunna göra undantag från regeln. I mellersta Norge borde upprättas en särskild internat-skola för samebarnen. — För att skolgången skulle bli till »full nytta och personlig utveckling» för samerna måste dessa få lämpliga läroböcker på modersmålet, först och främst en ABC-bok. Det betecknades som naturligt och ändamålsenligt, att ett samarbete mellan norska och svenska myndigheter kom till stånd i syfte att utge läroböcker och andra folkskrifter på lapska. I fortsättningen berördes bl. a. lärartillgången, vilken nämnden ville trygga genom undervisning i lapska vid Tromsö lärarskola, samt frågorna om samisk fortsättningsskola och folkhögskola.

Frågan om de i betänkandet aktualiserade parallellklasserna underställdes skolstyrelserna i de kommuner i Finnmark, där det fanns ett större antal samebarn. Det visade sig, enligt vad skolledaren i Karasjok, inspektör L. Lind Meløy, upplyser i en tidskriftsartikel, att skolstyrelserna överallt så gott som enhälligt var emot parallellklasser; detta gäller även de tre inlandskommunerna Polmak, Karasjok och Kautokeino, där majoriteten av ledamöterna utgjordes av samer. Vid samma tillfälle frågades, om man önskade lapsktalande lärare. Flera skolstyrelser ansåg att sådana var önskvärda under de två eller tre första skolåren men att man inte borde kräva kunskap i lapska på de högre stadierna.

Medan alltså tanken på särskilda sameklasser i Finnmark inte vann

gehör, kunde däremot förslaget om en sameskola i mellersta Norge förverkligas. Därmed skapades en ersättning för Finnemisjonens år 1939 nedlagda skola i Namsos. Den nya skolan förlades till Hattfjelldal, där en hotellbyggnad förhyrdes av staten för att användas till internatskola för renskötselens barn i Hedmarks, Sydtrøndelags, Nordtrøndelags och Nordlands fylken. Vid ett besök har nomadskolutredningen fått en inblick i de förhållanden som utmärker denna sameskola. Den omfattar sju årskurser, fördelade på fyra läraravdelningar. På grund av den korta lästid som föreskrives för landsbygdsfolkskolan i Norge läser årskurserna 1—3 före jul, årskurserna 4—7 efter jul. Elevantalet är omkring 60, med en ganska jämn rekrytering av 7—8 nybörjare varje år. Höstterminen 1958 hade man 22 barn på skolan, vårterminen 1959 39 barn. Föräldrarna väljer fritt mellan att sätta barnen i sameskolan och att låta dem gå i folkskolan hemma. Avståndet mellan hem och skola blir därvid ofta avgörande. Elevområdet har en utsträckning av omkring 100 mil i nordsydlig riktning. Från Nordtrøndelag och södra Nordland anmäls samebarnen nästan till 100 % till sameskolan, men endast enstaka familjer i Sydtrøndelag och Hedmark sänder sina barn den långa vägen till Hattfjelldal. Sameskolans placering blev föremål för en debatt i stortinget den 11 maj 1956, med anledning av en proposition om att göra den dittills provisoriska anläggningen i Hattfjelldal permanent. En talare sade sig ha blivit upplyst om att 20—25 elever från Sydtrøndelag skulle ha kommit till skolan, om den placerats längre söderut.

De allra flesta barnen skulle ha kunnat bo hemma, om de fått gå i vanlig folkskola; det förekommer inte så långa flyttningar inom renskötelsen i dessa delar av landet, och familjerna är bofasta. Endast några få av eleverna kommer från icke-renskötande familjer. 60—70 % av eleverna talar lapska, men alla kan norska då de börjar skolan. Då ett samebarn skall börja skolan, är det vanligt att en av föräldrarna beger sig till Hattfjelldal tillsammans med barnet för att titta på skolan och få en inblick i förhållandena, innan man fattar beslut om skolgången. På skolan menar man, att barnen helst bör vara åtta år, då de tas in; det anses att sjuåringar i allmänhet inte är mogna för internatlivet. Föräldrarna kan när som helst ta ett barn som börjat sameskolan därifrån och låta det fortsätta i vanlig folkskola; på de senaste sex åren har dock endast två elever slutat. Föräldrarna har inga utgifter för barnens vistelse vid skolan. Undervisningen, som sker uteslutande på norska, följer samma plan som vid folkskolorna, och några särskilda »samiska ämnen» förekommer inte, delvis på grund av brist på specialutbildade lärare. Hembygds-kunskapen på lägstadiet ger dock utrymme för en del samiskt stoff, och högre upp försöker man vid undervisningen i olika orienteringsämnen anknyta till samernas förhållanden. Bland målsmännen liksom bland lärarna vid skolan önskar man att undervisning i speciellt samiska ämnen skall kunna införas, liksom

även att sameskolan skall byggas på med ett högstadium. Hattfjelldals kommun har föreslagit, att sameskolans elever skall få skrivas in vid ortens fortsättningsskola. Sameskolan har ett särskilt »tillsynsråd», av vars ledamöter tre representerar samerna (en från Nordland och två från Trøndelag) och tre skolkommunen; rådet sammanträder vanligen två gånger om året och har bl. a. till uppgift att tillsätta lärare och fastställa budget. Sameskolan inspekteras i samma ordning som folkskolorna, av fylkets skol-direktör.

Då det gäller Finnmark, råder en stor skillnad mellan förhållandena vid kusten och i inlandet. De »sjösamer» som förekommer som en minoritet i flera kustkommuner, är i hög grad förnorskade, ointresserade av eller fientliga mot talet om den samiska kulturen och nationaliteten. Deras barn undervisas tillsammans med övriga barn i bygden, uteslutande på norska, och det tas ingen särskild hänsyn till de lapsktalande. I inlandskommunerna, på Finnmarksvidda, blir läget ett annat på grund av att samerna där utgör en majoritet på över 90 % av befolkningen. Utredningens sekreterare har genom besök i de två största av dessa kommuner, Karasjok och Kautokeino, inhämtat upplysningar om de där rådande skolförhållandena. I Karasjok är skolplikten nioårig, då kommunen sedan den 1 juli 1958 utgör »försöksdistrikt» och har upprättat ett högstadium, »linjedelt ungdomsskole». Folkskolan har tre »kredse». I kyrkbyns skola undervisas alla flyttsamebarnen i särskilda klasser och ortens bofasta barn, varav de flesta samer, i andra klasser. De »avlägset bofasta» barnen, alla samer, undervisas i »gränsskolen» i Dorvenjarg. Flyttsamebarnen har i årskurserna 1—6 19 veckors lästid, »kirkestedsbarnen» 19 veckor i årskurserna 1—3, 24 veckor i årskurserna 4—5 och 29 veckor i årskurs 6. De förras kortare lästid beror på föräldrarnas önskan; som skäl till att skolledningen höjt sig för denna anfördes, att det var »svårt att genomföra en skolreform utan stöd i målsmännens önskningar», vidare att man hade brist på skollokaler och att det inte var bra att alltför mycket »riva ut barnen ur deras naturliga hemmiljö». Det betonades av skolledaren, att flyttsameklasserna upprättats på »yrkesgrundval» och inte på »språkgrundval» och att uppdelningen var en »rent praktisk åtgärd». Bland ortsbefolkningen tycktes man dock på sina håll betrakta flyttsameklasserna som en form av principiell särundervisning på språklig eller kulturell grund. Flyttsamebarnen höll sig för sig själva på rasterna och lekte inte med kyrkbyklassernas barn. Några särskilda samiska ämnen förekommer inte på låg- och mellanstadiet, men lapska användes som hjälpspråk i alla »kredse», då de flesta nybörjarna inte kan någon norska. I en tidskriftsartikel har inspektör L. Lind Meløy i Karasjok bl. a. meddelat följande om de metoder, som tillämpas vid undervisningen.

»Alla barn får nu sin första läsundervisning enligt ord-bild-metoden, kombinerad med ljudmetoden. Ordbilderna lärs in både på norska och lapska, och man

följer en viss plan, som även ger utrymme för hembygdskunskap. Läraren nämner en del av grundorden:

mor = ædni	far = acci
Lars = Las'se	Kirsten = Risten
hund = bæna	osv.

I allt tar man med 60—70 grundord på varje språk. Dessa ord förklaras genom teckning och samtal på lapska eller båda språken. Så snart som det går får barnen lära sig så många verb att man kan bilda hela satser på båda språken. Varje barn får sina små ordkort, som det bygger med, och så skrivs satserna både på tavlan och i boken. Efter en eller två månader börjar man med att lösa upp orden i enskilda ljud. Då utnyttjar man först det ordförråd, som redan inlärts, och lär också efter hand nya ord både på norska och lapska. Läsundervisningen blir på detta vis meningsfull från första stund, och barnen får en tvåspråkig inställning grundlagd. Läsning och samtal om stoffet sker både på lapska och norska, så länge man har stoff i den samiska ABC-boken, och skall när man får den nya tvåspråkiga läseboken kunna fortgå ännu längre. Undervisningen i skrivning efter det att barnen är färdiga med grundorden går ut på att klara lätta uppgifter på norska med stigande svårighetsgrad allteftersom nya ord lärs in. Hela tiden lägger man stor vikt vid att barnen skall förstå det de läser och arbetar med skriftligt.

Hembygdskunskapen, som är nära knuten till läsundervisningen, meddelas på båda språken, men stoffet blir som rimligt är först och främst hämtat från den samiska miljön. Man lägger vikt vid att namn på ting och djur lärs in på både lapska och norska, och samtalspråket växlar allteftersom ämnet är svårt eller lätt och allteftersom lärare eller elever finner att det behövs. Något slags tvång i den ena eller andra riktningen känner jag inte till.

I kristendomskunskap är det så vitt jag kan förstå meningen, att samebarnen skall få tillfälle att använda läroböcker med samisk text hela tiden i folkskolan, då de nya läroböckerna kommer. Att man under en tid inte har haft de böcker som behövts är illa, men så länge man har haft lärare på småskolestadiet som har kunnat använda språket muntligt, tror jag inte det har skett någon stor olycka. Grunden till detta är, att när man kommer till det fjärde skolåret och barnen har fått lärobok, har de flesta kunnat så mycket norska, att de har rätt sig bra. Det finns likväl goda skäl till att kristendomsämnet med den särskilda uppgift det har mer än andra ämnen skall ge rum för användningen av lapska. I psalmer och sånger användes både norska och lapska.

På det hela taget användes lapska mycket i undervisningen under de tre första skolåren. Detta är efter mitt förmenande det enda försvarliga och det som även gagnar norskundervisningen mest, särskilt bland den fjärdedel av barnen som skolarbetet är tyngst för. Men skall barnen innan de blir utskrivna från folk- och fortsättningsskolan bli i stånd till att använda norska på ett tillfredsställande sätt, måste grunden läggas i småskolan. Det duger inte att låta norskundervisningen få samma ställning som engelskundervisningen i landet i övrigt. Så som det nu är, tar man sikte på att övergången till norska som huvudspråk i undervisningen skall vara genomförd under fjärde skolåret. Detta betyder likväl inte, att man inte också efter denna tid bör översätta ord och vändningar till lapska eller klargöra dem på annat sätt. Efter denna tidpunkt är det för övrigt, som det kan göras mest från skolans sida för att värna om hela den samiska kulturen — ett arbete, som man så att säga kan finna utrymme för i alla ämnen.»

Att även de norska, icke lapsktalande barnen får lära sig läsa i två-

språkig ABC-bok, tycks i allmänhet accepteras av föräldrarna. Lärarna brukar inte ålägga dem att läsa den lapska texten, men de gör det ofta ändå och lär sig på så sätt och genom samvaron med kamraterna en del lapska, vilket anses vara värdefullt för dem i en utpräglad samebygd. Beträffande läroboksfrågan, som beröres i citatet ovan, kan nämnas, att en tvåspråkig bibliskhistoria nu utgivits. Inom kort väntas ytterligare två tvåspråkiga skolböcker komma i bruk: en allmän läsebok, innehållande även en hel del samiskt stoff och en katekes.

Högstadiet är från och med sjunde årskursen delat på en g-, en y- och en r- (d. v. s. »reindrifts-») -linje. Eleverna skall, om de så önskar, kunna övergå från den ena linjen till den andra. Under sista årskursen delas 9y på olika grenar, med inriktning på hemkunskap, jordbruk och hantverk. R-linjen utgör den naturliga fortsättningen av flyttsameklasserna, men givetvis skall elever från dessa kunna övergå också till någon av de andra linjerna. Lästiden är 38 veckor för alla linjerna, men den tid r-linjens elever tillbringa på skolbänken är 11 veckor kortare än för de övriga: i deras läsår ingår en 4 veckors fjällkurs, planerad med den svenska nomadskolans fältstudiekurs som förebild, samt 7 veckors deltagande i praktisk renskötsel hos den egna familjen eller annan »godkänd flyttsamefamilj». Villkoret för att en familj skall räknas som en sådan är egentligen endast, att den verkligen följer med på själva flyttningarna. Perioderna för 7r var under läsåret 1958/59 följande: praktisk renskötsel tiden augusti—november; läsning vid skolan 10 nov.—20 dec., 5 jan.—21 mars samt 1 april—18 juni; fjällkurs under sommaren 1959. Ungefär samma uppdelning avses även för årskurserna 8 och 9. Systemet gör det möjligt för eleverna att vara med om den ena flyttningen, på hösten; ett annat år kan lästiden läggas så, att de blir fria från skolan vid tiden för vårflyttningen och kan följa med på denna i stället. Både pojkar och flickor går på reindriftslinjen; i Finnmark är det inte ovanligt, att kvinnor hjälper till i arbetet med renarna. En inom näringen verksam »renkonsulent» är behjälplig vid undervisningen på r-linjen.

Undervisning i främmande språk förekommer i mindre omfattning och påbörjas på ett senare stadium än vid högstadier i enspråkiga bygder. Engelska läses från klass 6 på y- och g-linjerna men inte alls på r-linjen. Efter särskilt tillstånd av departementet läses tyska endast i klass 9g, men i denna klass skall tyskan kunna utbytas mot lapska. Man har planer på ett frivilligt tionde skolår, förlagt till den samiska folkhögskolan i Karasjok, vilket skulle ge tillfälle till kompletterande studier i både norska och främmande språk för blivande gymnasister; även under detta år skulle lapska kunna läsas i stället för tyska.

Skolorganisation och undervisningsformer i Kautokeino är i flera avseenden likartade dem i Karasjok. Skolstyrelsen önskar införa nioårig skolplikt, men kommunens flyttsamer motsätter sig den för sin del; man

hyser farhågor för att den långa skolan skall beröva ungdomen intresset för renskötseln och »denne naturgivne næringen for viddas folk bli underminert». Citatet är från en skrivelse, som vissa representanter för Kautokeinos flyttsamer i april 1959 avgivit till Kirke- och undervisningsdepartementet. I denna framföres även ett förslag, vilket »går ut på att der må foretaes en sondering av flyttsamebarna slik att de som har anlegg for vidare utdanning får høve til å fortsette skolegangen, og at de som har spesielle anlegg for reindriftsyirket kan få teoretisk utdanning og bare det i det 8:de skoleår. Det 9:de skoleår bör disse få sin skolgang som reingjetere hos aktive og dygtige flyttsamer, og at dette også kan skje hos foreldrene. Denna opplæring-tiden må da kunne bli godskrevet som opplæring i reindrift og regnes for det 9:de skoleår. Dermed har man sjangser til å holde reindriftsnæringen oppe, i og med den rekrytering en dermed får iblandt den unge garde av reindriftsydere». Flyttsamerna uppgår till 40 % av Kautokeinos befolkning, och det anses svårt att genomdriva en utvidgning av skolplikten mot deras vilja. Det återstår emellertid att se, om skolmyndigheterna kommer att acceptera ett yrkesutbildningsår i så fria former och med så lös anknytning till skolan som det föreslagna.

Förutsättningarna för att genomföra det program för sameundervisningen, som skisserats i den citerade artikeln, tycktes inte vara lika goda i de två kommunerna. I Karasjok, där flyttsamerna utgör 20—25 % av befolkningen, förekommer ett visst motstånd mot flyttsameklasserna, inte så mycket bland de berörda målsmännen som bland de övriga invånarna. Många tycks också vara emot att lapskan har så stark ställning som hjälpspråk och mena att detta hindrar inläringen av norskan. Det förefaller f. ö. som om lokala motsättningar påverkar debatten kring det samiska kultur- och skolprogrammet och försvårar en objektiv bedömning.

I Kautokeino tycks man däremot allmänt acceptera både flyttsameklasserna och det lapska hjälpspråket, troligen bl. a. därför att flyttsamerna där utgör en större andel av befolkningen. Alldeles utan gnissel sker det väl inte där heller. En av lärarinnorna berättade, att norska barn någon gång kunde komma och peka på den tvåspråkiga ABC-bokens lapska text med orden: »Mamma har sagt, att jag inte får läsa det som står på den sidan» eller dylikt.

I båda kommunernas skolstyrelser är samerna i majoritet, och även flyttsamerna har representanter där. Utom genom skolstyrelsen företräds målsmännen av ett rådgivande organ, »kredstilsyn»; i Karasjok kommer ett särskilt sådant råd att upprättas för flyttsamerna. På initiativ av ett samarbetsorgan, kallat »Skolerådet for indre Finnmark», har läroboks- och plankommittéer valts i de resp. kommunerna. Dessa har till uppgift »att utarbete förslag till läroplaner i de olika ämnena eller att inge förslag om införande av Normalplanen eller om avvikelser från denna». (Planförslag för slöjd, hemkunskap, hembygds-kunskap, norska språket och flytt-

samekunskap har antingen redan framlämnats och antagits eller är under utarbetande.)

Antalet lärare, som behärskar lapska, är vid kyrkbyskolan i Karasjok 4, vid den i Kautokeino 6. De flesta av dessa är själva inte same. För att trygga tillgången på lapsktalande lärare i olika norska samebygder förekommer sedan 1953 lapska språket som frivilligt ämne vid lärarskolan i Tromsö i enlighet med samordningsnämndens förslag. Enligt en redogörelse som lärarskolans rektor tillställt utredningen är undervisningen i lapska tvåårig och pågår med tre veckotimmar under andra och tredje året av den fyraåriga folkskollärlinjen. Studierna grundas på en serie läroböcker (stencilerade), som departementet låtit utarbeta, samt på texter av skilda slag som tryckts med den nya ortografien. Skriftlig och muntlig examen inför censorer anordnas. Kursen är densamma som för den examen som förekommer vid universitetet i Oslo för präster och andra som skall arbeta i lapsktalande miljö. Antalet deltagare som fullföljt den lapska kursen vid lärarskolan har vanligen varit fem, de flesta med lapska till modersmål. Deltagarna får mindre stipendier, men något villkor avseende »pliktar» förekommer inte. De flesta siktar till anställningar i lapsktalande bygder, så snart dylika blir lediga.

I augusti 1956 tillsatte Kyrko- och undervisningsdepartementet en kommitté åt vilken uppdrogs att »utreda principiella sidor av de samhällsfrågor som knyter sig till samerna och föreslå konkreta åtgärder av ekonomisk och kulturell art för att göra det möjligt för samerna att hävda och utveckla sig i samhället». I augusti 1959 överlämnade kommittén sitt betänkande, vilket nu föreligger tryckt med titeln »Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål».

I ett inledande avsnitt redogöres för de sakkunnigas grundsyn på problemen. Som utgångspunkt har man enat sig om följande definition av begreppet same: »Som same betraktas envar som har samiska som modersmål och/eller uppfattar sig själv som same.» Kommittén erinrar om att en särpräglad samisk livsform bevarats bland den renskötande gruppen men att denna livsform aldrig kan omfatta samerna som folk, och att kultur inte bara är en *livsform* utan, i första hand, en *samlivsform*. Samekulturen måste bygga på ett organiserat samhälle och kan endast existera, om den »ger rum åt olika yrken och åt möjligheter att skapa trygghet för sig själv och sina närmaste inom sin egen samlivsform». Människorna bör få växa upp i denna trygghet utan alltför stora personliga konflikter och utan att av sin omgivning lära sig att nedvärdera den egna livsformen. Eftersom denna är ett led i hela landets struktur, måste de samiska kulturvärdena integreras med de norska, »så att bägge folkgrupperna respekterar varandras egenart, samtidigt som den inre solidariteten bevaras». I den mån det är möjligt, bör ett allsidigt näringsliv utvecklas i sameområdena och samerna stimuleras till att utbilda sig för olika befattningar i offentlig

tjänst i hembygden, liksom att taga del i dess kommersiella och industriella utveckling. Om samerna skall känna sig trygga i sin kultur, måste folksolidariteten utvecklas; det räcker inte med den inom renskötargruppen härskande yrkessolidariteten. Folksolidariteten skapas av allt som är gemensamt i livsform och livsstil, och ur denna synpunkt är språket av ovärderlig betydelse. »Utan att ens språk är godkänt av samhället som brukbart och likvärdigt, kan det inte skapas en kulturell trygghet. Betydelsen av att konsolidera det samiska språket kan därför knappast framhåvas för starkt. Här får naturligtvis skolproblemen en avgörande betydelse. Man måste nå fram till en form för undervisningen, som skapar möjligheter att lära sig behärska bägge språken obehindrat. Att detta låter sig göra har visats av de många länder, som har löst problemet.»

I överensstämmelse med denna grundsyn behandlar sedan kommittén frågorna om konsolidering av ett samiskt kulturområde (bl. a. genom införande av restriktioner vid jordköp) och om samernas rätt till ersättning vid industriell och annan exploatering av deras bosättningsområde samt förordar vissa konkreta åtgärder av ekonomisk och kulturell art. Dessa senare avser först och främst skolan; i övrigt föreslås utvidgning av de samiska radioprogrammen, särskilt stöd åt folkbiblioteken i samebygderna (bl. a. för utgivning av äldre och nyare litteratur på samiska), upprättandet av ett samiskt institut, värn och insamling av samiska traditioner och kulturminnen samt statsbidrag till utgivandet av en samisk tidning.

Om målsättningen för den samiska skolpolitiken uttalar kommittén först och främst, att varje barn har rätt att få den första undervisningen på sitt modersmål, något som visserligen många gånger kan förhindras genom praktiska svårigheter, och att barnen bör få tillfälle att nyttja sitt modersmål både i lek och skolarbete. Man kan dock icke bortse från det faktum, att många samer önskar att deras barn skall undervisas enbart på landets huvudspråk, något som det också under vissa tider har varit myndigheternas önskan att genomföra. Det tillägges, att »barnets rätt» likväl är »ett faktum utifrån vår tids mänskliga och pedagogiska principer». Eftersom samebarnen, för att reda sig i det norska samhället, också behöver lära sig norska så tidigt som möjligt måste skolan fylla en dubbel uppgift: att taga vara på det samiska kulturarvet och att bereda barnen tillfälle att tillgodogöra sig norskt språk och norsk kultur. Barnen bör få lära sig läsa både samiska och norska, och på högstadiets alla linjer bör ges undervisning i att skriva lapska; vid slutad skolgång bör barnen kunna uttrycka sig klart och riktigt på båda språken. Samisktalande och norsktalande barn bör undervisas tillsammans, men skolstyrelser som så önskar bör kunna få upprätta parallellklasser. Flyttsamebarnen bör undervisas i särskilda skolor eller klasser, då de kommer från en så särpräglad miljö och då de skall inträda i ett så särpräglat yrke; flyttsamerna uppges slå vakt om denna ordning, men i de fall, då målsmännen inom denna grupp önskar

sätta sina barn i skola tillsammans med de bofasta, föreslås de få rätt därtill. Med hänsyn till den dubbla målsättningen bör den årliga lästiden utsträckas till det maximum som är försvarligt för barn på de olika åldersstadierna, liksom skolpliktstiden i språkblandade och samisktalande bygder snarast bör utsträckas till nio år. För samisktalande och blandade klasser föreslås sänkt elevantal: högst 15 i de lägre årskurserna och högst 20 i de högre.

Ett frivilligt tionde skolår förordas, varunder bl. a. de samer, som läst lapska i stället för tyska, skall kunna ta examen i tyska. Detta kompletteringsår föreslås då det gäller Finnmark, det samiska kärnområdet, organiserat på olika linjer enligt följande: Den samiska folkhögskolan i Karasjok får en allmän (gymnasieförberedande) linje med examen i tyska; den samiska slöjd-(»heimyrke»-)skolan i Kautokeino får en renskötsellinje med samiskt hantverk och slöjd; Tana lantbruksskola får en jordbrukslinje; slöjdskolan i Lakselv får en linje för kvinnlig slöjd; ett av de vanliga högstadierna får en handels- och kontorslinje. Till sameskolan i Hattfjell-dal i Nordland som föreslås bevarad tänker man sig eventuellt att förlägga en renskötsellinje för årskurserna 8 och 9, medan flyttsameungdom i Nordland och Trøndelag skall kunna tillbringa det tionde skolåret i Kautokeino. Trøndelag bör få en egen flyttsameskola.

Då det gäller undervisningens innehåll föreslås, att lapska (muntlig och skriftlig) kan få ersätta tyska på den allmänna, gymnasieförberedande högstadielinjen, och att ämnet enligt modersmålsprincipen förekommer även på de andra linjerna, som inte har tyska. Samisk kulturhistoria bör vara obligatoriskt ämne på alla högstadielinjer i kommuner med mer än 20 % samisktalande befolkning. På renskötsellinjen under de två—tre sista skolåren bör samernas språk och kultur få stort utrymme.

I övrigt rekommenderar kommittén bl. a. följande: En samisk gymnasie-linje bör inrättas vid Finnmarks offentliga landsgymnasium i Alta; en serie läroböcker och upplysningsskrifter med antingen lapsk eller två-språkig text bör utges; lärare bör efter avslutad lärarutbildning uppmun-tras till tilläggsstudier i lapska vid universitet i Oslo och därvid under tjänst-ledighet åtnjuta full lön under ett år; då det gäller de typiska minoritets-områdena, där skolmyndigheterna finner sig inte kunna ta hänsyn till det speciellt samiska med hänsyn till läroplan och möjligheter till linjeval, skall lapsktalande elever få rätt att utan personliga utgifter genomgå åttonde och nionde skolåret vid högstadier i områden, där samiskt språk och samisk kultur ingår i läroplanerna; en »tillsynsman» för de lapsk-talandes undervisning bör tillsättas, direkt underställd departementet och med bl. a. den uppgiften att söka samordna skolplanerna för de olika kom-munerna med lapsktalande elever; en ny »instruktion för bruket av lapska och norska vid skolor och internat i lapsktalande och språkblandade di-strikt» bör ersätta 1898 års motsvarande instruktion, som var ett uttryck

för den vid denna tid rådande förnorskningstendensen. Ur kommitténs förslag till sådan instruktion göres här vissa utdrag:

»Alla, som har med fostran och undervisning av barn att göra, skall i all sin gärning visa respekt för det enskilda barnets modersmål.

Den första kontakten mellan ett lapsktalande barn och skolan bör så vitt möjligt ske med lapskt språk som meddelelsemedel. När detta icke är möjligt brukas tolk.

Den första undervisningen i rena lapsktalande klasser bör för det mesta föregå på lapska och i språkblandade klasser både på lapska och norska. I övrigt kan det bli en viss skillnad från ämne till ämne. — — — Läsundervisningen skall från första stund ta sikte på att lära samebarnen att läsa både norska och lapska.

I lek och på fritid skall barnen fritt få bruka det språk som de finner naturligt. Skolan skall genom allt sitt arbete försöka skapa språklig tolerans både hos norsktalande och lapsktalande barn vid samma skola. Man bör lägga sig vinn om att få de unga att förstå värdet i att kunna mer än ett språk, vare sig modersmålet är lapska eller norska, men samtidigt understrykes den förlust, det skulle innebära, om ett språk går förlorat.»

Finland¹

År 1949 utsåg den finska regeringen en kommitté, åt vilken uppdrogs att föreslå samhällseliga åtgärder för att trygga de finländska samernas kulturella och ekonomiska framtid. Efter två år avgav kommittén sitt betänkande, vilket publicerades under titeln Saamelaisasiain komitean mietintö (1952); ett sammandrag av innehållet utgavs på engelska språket. I betänkandet föreslås vittgående åtgärder i olika avseenden. Inte minst i kapitlet »Undervisning och språkpolitik» rekommenderas radikalt nya principer och anordningar. Kapitlet inledes med följande principiella deklARATION:

»Samernas ringa antal och skillnaderna mellan deras dialekter gör det omöjligt att åstadkomma en omfattande samisk litteratur. Därför, och även för att vinna framgång i livet, måste samerna i Finland liksom i grannländerna behärska huvudbefolkningens språk. Icke desto mindre är det statens skyldighet att ägna uppmärksamhet åt samernas eget språk, lapskan, särskilt i Finland, därför att detta språk är besläktat med finskan. Det kan gå så, att de samiska gruppernas språk undan för undan blir mera enhetligt — en sådan utveckling har inträffat i Sverige som en följd av de samiska flyttningarna från norr till söder — och i varje fall är detta samernas egen sak. Kommitténs åsikt är, att det är statens uppgift att uppmuntra den värdade användningen av det språk som talas i hemmen, så att de mer bildade bland samerna inte blir kulturellt isolerade från sitt eget samhälle utan tvärtom hela den samiska folkgruppen kan ha nytta av dem. Om modersmålet inte får någon plats på kursplanen, kommer det att betraktas som ett mindervärdigt språk av samerna själva och av deras finska grannar.

¹ Källor: Finnish State Commission (1949—51): Report on Lapp Affairs. Abridged edition by Karl Nickul (Fennia 76 N:o 3, 1952); Om skolförhållandena bland samerna i Finland, i Berättelse över nordiska samekonferensen i Karasjok den 16—18 aug. 1956 (Nordiska Rådets handlingar, 5:e sessionen, 1957). Ledamoten av nomadskolutredningen E. Lundemark besökte jämte sekreteraren Karesuando folkskola i Enontekiö den 10 april 1959; sekreteraren besökte folkskolan i Inari kyrkby den 3 april samma år.

Lapska och finska måste användas utan fördomar. I praktiken kan inte de dialekter, som talas av minoritetsgrupperna, fiskarsamerna och skolterna, användas i tryckta böcker i samma utsträckning som fjäll-lapskan, men det är önskvärt, att läraren i varje samisk skola behärskar elevernas språk.»

Skolan skall, då det gäller samebarnen, taga hänsyn till inte bara det lapska språket utan även till hela den lapska kulturen och samtidigt göra dem förtrogna med den finska kulturen och ge dem en god kunskap i finska, så att de kan studera vidare i finska skolor. Detta ställer betydande krav både på lärarna och eleverna och kan enligt kommitténs åsikt genomföras endast i särskilda skolor. I dessa bör barnens hemspråk användas under de två första läsåren. I andra klassen kan även finska användas i syfte att underlätta övergången till finska i de högre klasserna. Lapska skall läsas som ett ämne under hela skoltiden. I historia, biologi och geografi skall samernas förhållanden särskilt beaktas, och sameslöjd och samiska lekar bör införas på kursplanen. Under det åttonde skolåret bör eleverna samlas från hela sameområdet till en i viss mån yrkesbetonad fortsättningsskola, som föreslås förlagd till Inari och som bl. a. skall tjäna till att göra de splittrade samiska grupperna bekanta med varandra; i anslutning till fortsättningsskolan föreslås en frivillig skola för vuxna. Det föreslagna nya skolsystemet motiveras ytterligare med att samebarnen är »mer blyga och känsliga» än finska barn och att det för utvecklingen av deras uttrycksförmåga är nödvändigt att de får vara tillsammans med varandra; man åberopar exempel på att samebarn blivit hårt trakasserade av sina finska kamrater. Samhällets åtgärder bör inte utformas så, att samebarnen tillägnar sig sina finska kamraters omedvetna syn på deras samiska hemmiljö. Staten bör finansiera sameskolorna liksom utgivningen av samiska skolböcker och särskilda utbildningskurser för sameskolornas lärare. Elva sameskolor anses erforderliga, på grund av folkgruppens spridda bosättning. Om den nya organisationen kommer i gång 1955, beräknas elevantalet till 420. Däri inkluderas barn av alla de samiska yrkesgrupperna, inte bara den renskötande; kommittén synes förutsätta en regel, att samebarn *skall* gå i sameskola.

Inga åtgärder har hittills vidtagits för att genomföra detta projekt. Samebarnen i Finland undervisas alltjämt i den allmänna folkskolan, i de allra flesta fall tillsammans med finska klasskamrater. Författningarna ger emellertid ett visst stöd åt bruket av samiska elevers modersmål i skolan. Folkskolelagen av år 1957 säger därom att »beträffande kommuns skyldighet att för lapskspråkiga barn anordna undervisning på deras modersmål förordnas i stadga» (§ 18, mom. 4) och Folkskolestadgan av år 1958 bestämmer i anslutning därtill: »Om i den egentliga folkskolan eller i hjälpskolan finns lapsktalande elever, så skall för dessa elever givas muntlig undervisning på deras modersmål efter behov och möjlighet» (§ 9).

Ett par exempel på de faktiska förhållandena skall här ges, sådana

representanter för utredningen uppfattat dem vid besök på respektive orter. Kyrkbyskolan i Inari hade läsåret 1958/59 sju årskurser, fördelade på fem läraravdelningar. Drygt 10 % av de 148 eleverna var sameer. Dessa talade både lapska och finska då de började skolan. En samisk lärare, som tjänstgjorde vid skolan, undervisade sameeleverna i sin klass, omfattande årskurserna 6 och 7, i lapska två timmar varje vecka. Det skedde inom ramen för den ordinarie undervisningen under lektioner, för vilka det stod modersmålet (finska) på schemat; klassens övriga elever sysslade under tiden med skriftliga övningar i finska. Andra årskursens barn undervisades av en finsk lärarinna som hade lärt sig lapska. Hon läste lapska med hela sin klass $\frac{1}{2}$ veckotimme, varvid man använde en samisk ABC-bok och sjöng samiska sånger. De samebarn, som undervisades av andra lärare än de två nämnda, fick ingen undervisning alls i lapska. Utvägen att låta dessa elever lämna sina egna klasser och delta i studiet av lapska i de klasser och under de lektioner detta förekom hade inte prövats, bl. a. på grund av schematekniska svårigheter med att förlägga modersmålslektionerna för olika läraravdelningar till samma tider. De flesta föräldrarna var inte särskilt angelägna om denna undervisning. Barnen ville ute i kyrkbyn aldrig låtsas om att de kunde lapska och tycktes vara rädda för att de skulle få ett »samiskt märke på sig», om det blev känt att de undervisades i lapska. Därför är det tvivelaktigt, om det går att få till stånd en särskild lapskläsande grupp inom ramen för den undervisning i frivilliga ämnen, som helt nyligen införts i den finländska folkskolan. — I Menesjärvi skola i samma kommun undervisades 40 barn, alla utom ett sameer och alla utom fyra boende på skolhem. Några få av samebarnen kan endast lapska, då de börjar. De två lärarna vid skolan hade lärt sig en del lapska och undervisade i språket 1—2 veckotimmar på alla stadier, på de vanliga modersmålslektionerna. Föräldrarna uppgavs inte ha något emot denna undervisning och trodde inte att den skadade inlärandet av finskan, »eftersom det bara är fråga om ett par veckotimmar». Barnen talade omväxlande finska och lapska på internatet. De tycks dock även här skämmas för sitt modersmål. Bland de hjälpmedel, som användes vid lapskläsningen i de två nämnda skolorna är Tuomo Itkonens ABC-bok, Samikiel abis, Outakoskis Samikiellameh samt artiklar i den på lapska utkommande tidningen Sabmelas. I kommunens övriga nio skolor, varav ett par har en majoritet av samebarn bland eleverna, ges ingen undervisning alls i lapska, då lärarna inte behärskar språket.

I Enontekiö är av en befolkning på 2 300 personer drygt 200 sameer. Den av kommunens skolor, som har de flesta samebarnen, är den i Kare-suanto; 25 av denna skolas 85 elever var under läsåret 1958/59 sameer. Av dessa 25 kom 10 från familjer, som flyttade med renhjorden; föräldrarna hade velat få barnen fria från skolan till vårflyttningen, men nu hade man gjort den överenskommelsen, att skolan skulle få ha kvar dem

hela läsåret, dvs. till slutet av maj, varefter föräldrarna på kommunens bekostnad kom och hämtade barnen och tog dem med till sommarvistet. Samebarnen i denna skola var lätt igenkännliga, då de bar sina särskilda dräkter, och de tycktes utan bråk eller översitteri accepteras av övriga elever. De lekte dock helst för sig själva och blandade sig inte med sina finska kamrater på rasterna. Någon undervisning i lapska förekom inte, då ingen lärare vid denna eller någon annan skola i kommunen behärskade språket. Skolans rektor visade sig vid samtal allvarligt bekymrad över detta förhållande och positivt inställd till önskemålen om undervisning i lapska; han ansåg det vara angeläget, att lapsktalande personer utbildades till lärare och anställdes vid skolor med samiska elever. — I Sodankylä kommun, med en något mindre samebefolkning, uppges förhållandena vara likartade. I Utsjoki utgör de omkring 750 samerna över 90 % av befolkningen. Det finns fyra skolor med sju lärare i kommunen. I en av dessa, där en infödd samisk lärare tjänstgör, förekommer enligt beslut i skolstyrelsen obligatorisk undervisning i lapska. I de fall då icke-lapsktalande lärare har att ta hand om icke-finsktalande nybörjare, kan det bli mycket besvärligt; man försöker reda sig genom att använda de större barnen som tolkar, men i första klassen lär det kunna gå många veckor in på höstterminen, innan någon egentlig undervisning kan börja.

Allmänt anses, att lapska språket har trängts tillbaka betydligt på senare tid i samiska bygderna och att detta till stor del beror på den så gott som helt finskspråkiga skolan. En bidragande faktor har givetvis varit den, särskilt efter 1940, starka inflyttningen av finsk befolkning. Den avgörande svårigheten är bristen på lapsktalande lärare; det finns ett tiotal folkskollärare med samiskt modersmål, men endast tre av dessa verkar bland samerna. Folkskolinspektören för Lappland underströk vid samtal detta förhållande men hoppades att läget skulle ljusna, då det på senare år utbildas en och annan same vid Kemijärvi seminarium; å andra sidan framhöll han också, att målsmännen i allmänhet inte var så måna om undervisningen i lapska men så mycket mer angelägna om att deras barn skulle få lära sig finska.

Om också inte så mycket hittills gjorts eller kunnat göras ute på fältet, kan dock ett positivt intresse för samernas undervisningsfrågor skönjas både från statsmakternas sida och inom de berörda kommunerna. Ett par exempel skall här slutligen lämnas. Den finska riksdagen framhöll den 10 juli 1956 i en hemställan till regeringen med anledning av två motioner om undervisning i lapska, att lapparna visserligen borde erhålla sin huvudsakliga undervisning på finska, men att rättvisan samtidigt krävde, »att lapparna garanteras möjlighet att erhålla undervisning jämväl på deras eget språk, så att lapparna icke komme att fjärma sig från sin hemtrakt och sin nationalitet, och så att man samtidigt skulle främja bevarandet av det ifrågavarande säregna naturfolkets språk och övriga kultur». Som ett

sätt att ordna undervisningen betecknades att låta det huvudsakliga undervisningspråket vara lapska i den lägre folkskolan och finska i den högre folkskolan. Ärendet, som betecknades som »en anmärkningsvärd kulturfråga, på vilken det vore skäl att offra arbete och medel», borde ytterligare utredas genom regeringens försorg.

Nyligen har regeringen beslutat tillsätta en samedelegation, vilken det bl. a. åligger att verka för tillgodoseendet av samebefolkningens kulturella behov. Av ledamöterna bör en företräda undervisningsministeriet. (Finlands Författningssamling 1960: 401.)

Skolstyrelserna i de två största samekommunerna, Inari och Utsjoki, har, enligt vad vederbörande folkskolinspektör nyligen meddelat utredningen, fattat ett principbeslut att en gemensam särskild lappskola med internat skall grundas. Den skulle till att börja med omfatta en årskurs, den åttonde. Undervisningen skulle bl. a. omfatta lapska språket samt ämnen som ansluter sig till samernas näringar, såsom renvård och fiske. Om skolans placering har man inte kunnat ena sig, och hela ärendet befinner sig ännu på planeringsstadiet. Saken visar emellertid, att tanken på att upprätta egna skolor för samerna alltjämt har en viss aktualitet i Finland.

KAPITEL 5

Motiv för särskild undervisning av samernas barn

Inledning

Varje övervägande av hur nomadundervisningen bör ordnas måste självfallet föregås av ett ställningstagande i själva principfrågan, huruvida samernas barn bör undervisas för sig eller tillsammans med andra barn. För att inhämta samernas egna uppfattningar med hänsyn till behovet av nomadskolor även i framtiden har utredningen kallat nomadskolfullmäktige i samtliga nomadskoldistrikt till överläggningar; även ett stort antal andra samer har infunnit sig till dessa sammanträden. Av överläggningarna tycktes framgå, att samerna i allmänhet slår vakt om nomadskolan och önskar att den skall bevaras. De skäl som framfördes var framför allt, att barnen, om de undervisades i nomadskola, lättare skulle kunna hålla fast vid det lapska språket och få bättre kunskaper om och förståelse för samekulturen, vidare att nomadskolan betydde mycket för samernas inbördes sammanhållning och för renskötseln. Det föreföll, som om det endast är i lappbyarna längst i norr som ett mera utbrett motstånd mot nomadskolorna och en mera intensiv debatt kring deras bevarande förekommer. För att belysa förhållandet anföres en sammanfattning av vissa uttalanden, gjorda vid en överläggning i Vittangi; de härrör från respektive en fullmäktig från Lainiovuoma lappby (Karesuando), en fullmäktig från Saarivuoma (Kiruna) samt från en i Kiruna C bosatt same, ej nomadskolfullmäktig.

»Nomadskolan måste vara kvar, om renskötseln skall bestå. Renskötseln bygger på säregna förhållanden. Kan de samiska ämnen som hör ihop med renskötseln tillgodoses inom den kommunala enhetsskolan? Nomadskolan bör också ha ett eget högstadium, centraliserat, där ungdomar från Idre till Karesuando kan lära känna varandra. Omorganisationen av renskötseln ställer fordringar på speciell arbetskraft, som ett samiskt högstadium kan utbilda. Hur blir det med ett samebarn, som sätts på högstadiet bland tio andra barn? Han får mindervärdeskomplex, och sedan flyr han från renskötseln. Bara nomadskolan kan uppfostra samerna till ansvarskännande kulturbärare, som inte skäms för sin kultur och sitt yrke. En annan motivering för nomadskolan är det lapska språkets bevarande. Det språk som bär näringen bör inte försvinna.»

»Nomadskolorna bör försvinna, därför att de håller barnen skilda åt. I Norge och Finland finns inte särskild nomadskola. Då barnen växer upp, måste de ändå blandas. Renskötseln vilar inte på nomadskolan. Man behöver inte befara förföljelse mot samerna inom gemensamma skolor. Vi är svenskar allihop, lappkulturen kan bevaras på museerna i Stockholm.»

»Kruket ligger i att nomadskolan skiljer samebarn från andra. Alla behöver kunna svenska, det visar t. ex. språksvårigheterna på mötet här. Högst en tredjedel kan ägna sig åt renskötsel, men bristande kunskap i svenska tvingar samerna att vara kvar i renskötseln. Endast samundervisning kan ge praktisk träning i svenska. Det lapska språket försvinner dock inte genom samundervisning, samer som vistas bland svenskar har ofta stark känsla för det samiska. Det finns andra möjligheter till att bevara samekulturen, nomadskolans nedläggande kunde betyda en glanstid för Samernas folkhögskola.»

Då det gäller vissa andra kategorier, nämligen kommunal- och skolmän, nomadlärare och lappfogdar, har utredningen sökt få taga del av vederbörandes erfarenheter och synpunkter dels genom överläggningar, dels genom en cirkulärskrivelse, innehållande vissa frågor rörande nomadskolan. Ur svars materialet från enkäten med alla dess skiftande synpunkter och ståndpunkter är det vanskligt att utläsa någon bestämd tendens. Möjligen kan man dock våga sammanfatta läget så, att lappfogdarna på det hela taget tycks vara benägna att finna nomadskolan ej längre erforderlig, medan de flesta nomadlärare och övervägande antalet skolstyrelser anser att en särskilt undervisningsform för samerna bör upprätthållas, vare sig under hela skolplikttiden eller på vissa stadier. Enkät materialet redovisas i bilaga 2.

Same-Ätnam, Sällskapet Lapska Odlingens Framtid, har i en den 6 april 1959 till Konungen ingiven framställning berört de svenska samernas ekonomiska och kulturella situation. I skrivelsen uttalas bl. a. följande.

»Det gäller *icke främst en yrkesgrupp utan en uråldrig och egenartad ras-, folk- och kulturminoritet*, för vilken svenska staten och hela vårt folk står i ett historiskt och moraliskt ansvar. Vi ha tagit dess land, vi ha på mångahanda sätt beskurit dess livsmöjligheter, vi kunna genom våra åtgärder föranleda eller påskynda dess försvinnande ur historien — till obotlig förlust för det gemensamma fosterlandet och det västerländska kulturarvet. Vårt ansvar är lika utomordentligt som oundkomligt.

Nomadskolornas betydelse skall ses i perspektivet av hela den lapska kulturens och folkstammens framtid och dess samband med renskötseln. Det är verklighetsfrämmande att tro, att det väsentligen skulle bidra att utplåna förefintliga ras- och kultursättningar, om man hade gemensamma skolor för nomadernas och de bofastas barn. Skogssamer, vilkas barn enligt lag gå i de vanliga svenska folkskolorna, berättar att barn efter en termin i skolan vägrat att tala föräldrarnas språk, detta på grund av de svenska kamraternas sätt att förhålla sig till deras lapska tungomål och egenart. Vill man att samerna och deras kultur skall försvinna, är nomadskolornas avskaffande en lämplig åtgärd. Vill man det icke, böra dessa skolor förstärkas och utvecklas. Det bör övervägas att skogssamer och icke renskötande samer tillerkännas full rätt att, när de så önska, sätta sina barn i nomadskolorna.»

Sällskapet hemställer bl. a., att Kungl. Maj:t måtte »låta bibehålla, utveckla och förstärka de nuvarande nomadskolorna, varvid bör övervägas att medgiva även skogssamer och icke renskötande samer full rätt att, om de så önska, sätta sina barn i dessa skolor.»

Utredningens försök att i de följande avsnitten belysa frågan om nomad-

undervisningens motivering utgår från de förhållanden och behov, som kännetecknar vardera av tre, delvis sammanfallande grupper: de renskötande, de lapsktalande samt hela den samiska befolkningen i det svenska samhället.

De renskötandes yrkes- och bosättningsförhållanden

Det är samernas levnadssätt i yttre mening, som historiskt sett utgör grunden till att särskilda skolanordningar skapats för deras räkning. Man fann att den nomadtillvaro som sammanhänge med fjällrenskötseln nödvändiggjorde en speciell skolorganisation, om barnen överhuvudtaget skulle kunna bibringas någon undervisning. Detta ledde i sin tur till att nomadbarnen inte kunde undervisas tillsammans med de övriga barnen. Det bör klarläggas, om denna motivering alltjämt gäller och om den kan väntas komma att gälla i framtiden.

Skolans anpassning till nomadlivet avsåg först och främst att göra det möjligt för de lapska barnen att följa med sina familjer under deras flyttning med renhjordarna. Två förhållanden har dock, i allt högre grad, gjort det svårt att nå detta syfte: övergången från ambulera till stationära skolor och den årliga lästidens förlängning. Båda har, som historiken i ett tidigare kapitel visat, framdrivits av en önskan att bereda bästa möjliga betingelser för undervisningen, så att dess resultat skulle motsvara de undan för undan stegrade krav som ställts på den. Den nuvarande lästiden på 34 $\frac{4}{7}$ veckor är längre än den tid, varunder renskötarna uppehåller sig på något av sina visten, och redan av det skälet kan skolbarnen inte följa med på alla flyttningar. De flesta nomadskolorna ligger i fjällsamernas vinterland, i regel i den västra delen därav, nära höst- och vårlandet; se kartan på sid. 12. Endast skolorna i Tärnaby och Storvallen är belägna i höst- och vårlandet. Då nomadskolans hösttermin börjar, är renskötarna ännu kvar på sina barmarksvisten, och då vårterminen slutar, har de i allmänhet redan brutit upp från vinterlandet.

De renskötande samerna själva torde numera inte i allmänhet anse det som ett väsentligt önskemål, att barn i skolåldern får tillfälle att följa hjordarna under flyttningarna (jfr sid. 126). Betecknande är att tidpunkten för läsårets början och slut vid nomadskolorna mer och mer kommit att närma sig vad som gäller för andra skolor. Vid de två nordligaste nomadskolorna, Karesuando och Lannavaara, hade man länge ett mycket »tidigt» läsår, som började de första dagarna i augusti och räckte till i slutet av april, varigenom barnen kunde sändas hem i tid till vårflyttningen. Från och med läsåret 1959/60 har man emellertid även här gått över till den ordning, som tillämpas vid andra nomadskolor, nämligen med läsår från början av september till slutet av maj; därmed kan man sägas överallt ha upphört med att söka anpassa lästiderna till flyttningstiderna. Denna ut-

veckling, som bör ses i samband med det förhållandet, att familjerna på flera håll numera har fast bostad året om, medan endast det erforderliga vaktmanskapet följer renarna mellan de olika beteslanden, har givetvis reducerat behovet av en för renskötarnas barn särskilt lämpad skolgång. Ju mer av det klassiska nomadlivet som försvinner, desto mer bortfaller också den ursprungliga motiveringen för nomadskolan. Beträffande de renskötare, vilkas familjer ej deltar i flyttningarna, finns ej med hänsyn till de yttre levnadsvillkoren större anledning att hålla deras barn i särskilda skolor än det kunde finnas då det gäller andra yrkesgrupper, som långa tider vistas borta från hemmet, t. ex. skogsarbetarna.

En fråga av stor vikt för trivseln i samefamiljerna är, i vilken utsträckning barnen skall kunna bo hemma under skoltiden. Det ligger nära till hands att tänka sig, att samundervisning ur denna synpunkt är att föredraga, eftersom systemet med nomadskolor, endast nio till antalet, framtvingar en starkare centralisering än den som vore nödvändig vid skolgång i vanliga folkskolor. Frågan är emellertid ganska komplicerad.

De familjer som alltjämt flyttar, befinner sig under större delen av höstterminen i höstvistet, under större delen av vårterminen i vintervistet. Skolbarn i sådana familjer skulle kunna bo hemma under en del av läsåret, i de fall då en skola ligger på bostadsorten, eller så nära denna att den kan nås med skolskjuts. Under återstoden av läsåret måste de inackorderas. Utvägen att låta dem gå i en skola på höstterminen och i en annan på vårterminen och sålunda bo hemma i det närmaste hela läsåret är teoretiskt tänkbar i några fall men torde av praktiska och pedagogiska skäl utan vidare kunna uteslutas. Hittills har sådana barn så gott som alltid bott på nomadskolans internat under hela läsåret, även om de under någon tid hade kunnat bo hemma och färdas dagligen till skolan. I de fall, då familjen fått hålla tillgodo med en trång eller på annat sätt otillfredsställande bostad, måste det ha känts som en lättnad att kunna få skolbarnen omhändertagna på internatet. Barnrika familjer med försörjningsbekymmer torde uppfatta det som en betydande social förmån att underhållet av barnen under skoltiden bekostas av det allmänna. Synpunkter av denna art har dock på senare år förlorat åtskilligt av sin giltighet i och med den höjning av den renskötande befolkningens bostadsstandard som har kommit till stånd, i första hand tack vare insatser från det allmännas sida, och som kan väntas fortsätta i ökat tempo. Även vid samundervisning skulle de flyttande familjernas barn inackorderas under hela eller en del av läsåret. För en del av dem torde enskild inackordering kunna ordnas, men de flesta skulle komma att bo på kommunens skolhem. I samekommunernas kyrkbyar (centralorter) finns ofta både ett internat för folkskolan och ett för nomadskolan, och de barn som inackorderats på en sådan ort, har lika nära eller lika långt hem, vare sig de bor på det ena eller det andra. Det råder en viss skillnad mellan

olika bygder. I samekommunerna i Norrbotten är nomadskolhemmen i det närmaste lika många, och ligger på samma orter, som folkskolans elevhem. I Västerbottens och Jämtlands län däremot är de kommunala internaten betydligt fler. Därav följer att i de sydligare samebygderna skolgång och inackordering vid reguljära skolor för många barn skulle betyda vistelse närmare hemmet än vad som är möjligt då barnen bor på nomadskolan.

Då det gäller de flyttande familjerna, måste i varje särskilt fall bedömas, om barnen skall placeras i den skola, som lättast kan nås från höstvistet, eller i den som lättast kan nås från vintervistet. I regel är kommunikationerna bättre i vinterlandet, vilket förbättrar möjligheterna att ha barnen boende hemma under familjernas vistelse där. Höstvistet däremot saknar ofta vägförbindelse. Å andra sidan är vintervistet mindre fast, man bor i många fall omväxlande i flera olika byar inom ett relativt vidsträckt område. Orsaken är de varierande snö- och betestillgångarna. I höst- och vårlandet använder man däremot alltid samma viste. Vanligt är att man har egen bostad i vår- och höstlandet men hyr bostad för vintervistelsen. (Detaljerade uppgifter härom finnes i riksdagsrevisorernas berättelse för år 1958.) Vinterbostadens från år till år växlande belägenhet är en omständighet, som måste försvåra »hemmaboendet» vid skolgång i vinterlandet. Ännu då familjen i november eller december bryter upp från höstvistet, vet man ofta inte, i vilken by man kommer att slå sig ner för vintern, och än mindre kan man vid höstterminens början veta, i vilken skola barnen skall placeras för att under vintern få kortast möjliga skolväg. Om man eftersträvar att låta barnen bo hemma så mycket som möjligt, blir det nödvändigt att ofta låta dem byta skola, i samma mån som föräldrarnas uppehållsort i vinterlandet växlar från år till år.

För de familjer, som året om eller åtminstone under hela läsåret bor på en och samma ort, måste samundervisning te sig vida mindre komplicerad. Deras bosättning har i regel skett i närheten av järnväg eller landsväg, och barnen kan då dagligen färdas till skolan från en närbelägen ort och sålunda bo hemma under hela skoltiden.

För att få en konkret bild av förhållandena har utredningen försökt att i detalj studera, hur skolgång med samundervisning skulle ha gestaltat sig för en viss grupp barn, som för närvarande går i nomadskola. Som exempel har valts nomadskolornas samtliga elever under läsåret 1958/59. Upplýsningar om deras bostadsförhållanden och om lämpligaste folkskolor vid tänkt samundervisning har lämnats av vederbörande nomadlärare och skolinspektörer. Resultatet redovisas i tabell 1.

Siffrorna är inte exakta, och kan inte gärna bli det, då det är svårt att i alla de enskilda fallen med säkerhet bedöma, hur skolgång vid samundervisning skulle ha ordnats. Undersökningen visar dock, att samundervisning skulle möjliggöra »hemmaboende» i betydligt större utsträckning än vad som är möjligt med nomadskolsystemet, vilket på sitt sätt talar för

Tabell 1. Nomadskolelevernas bostadsförhållanden

Nomadskola	Nomadskolelever läsåret 1958/59, vilka vid samundervisning hade		
	kunnat bo hemma hela läsåret	kunnat bo hemma en del av läsåret	måst inackorderas hela läsåret
Karesuando.....	17	24	7
Lannavaara.....	48	13	1
Jukkasjärvi.....	27	13	20
Gällivare.....	17	10	19
Jokkmokk.....	6	41	13
Arjeplog.....	5	18	9
Tärnaby.....	8	6	13
Ånge och Storvallen.....	31	1	14
Summa	159	126	96

samundervisning. Denna slutsats rubbas inte därav, att även några av de barn som nu bor på nomadskolhemmen skulle kunna bo hemma under hela läsåret eller en del därav och dagligen färdas till skolan.

Då och då uttalas bland samerna farhågor för att deras barn skall lockas bort från renskötseln, genom de intressen och vanor de förvärfvar som elever i en »vanlig» skola; i en särskild skola skulle deras tankar och yrkesplaner lättare kunna bindas vid rennäringen och dennas behov av arbetskraft därigenom tryggas. Argumentet är besläktat med vissa av de skäl som anfördes för 1913 års nomadskolreform (jfr sid. 34). Detta motiv bör dock enligt utredningens mening inte i och för sig få bli avgörande för ställningstagandet. Samhället kan inte gärna ställa en särskild skola till förfogande för olika grupper av näringsidkare i avsikt att hjälpa dem hålla kvar de yngre generationerna inom vissa ärvda yrken. Det motstånd mot skolpliktens förlängning till nio år, som redan på sina håll gjort sig märkbart inom den renskötande befolkningen, utgör inte heller något skäl för särbestämmelser. Önskemålen från denna kategori om att dess ungdom skall slippa skolan i 15- och 16-årsåldern och arbeta hemma i stället är väl på det hela taget inte starkare grundade än motsvarande önskemål från andra grupper.

Psykologiska och pedagogiska synpunktar på de lapsktalandes skolgång

Ett väsentligt drag i de lapsktalandes situation är det förhållandet att de ovillkorligen måste behärska även majoritetsbefolkningens språk. Utöver sitt modersmål och svenska kan åtskilliga samer i Gällivare, Kiruna och Karesuando finska språket och inte så få av de längst i norr bosatta har lärt sig en del norska. Om man använder termen tvåspråkighet för att beteckna

en betydelsefull egenskap hos gruppen, innebär det alltså en viss förenkling av det verkliga förhållandet. Det torde emellertid vara berättigat att i detta sammanhang bortse från finskan och norskan; ett skäl därtill är f. ö. att i samma mån som familjeflyttningarna upphör och allt större del av den lapska befolkningen blir bosatt i årsvisten, minskar dess beröring med finsk- och norsktalande människor och dess kunskap om deras språk. Så länge lapskan förblir ett levande språk — och det kommer den åtminstone i Norrbotten att vara under lång tid framåt — och så länge samerna behöver kunna svenska för att meddela sig med landets majoritetsbefolkning och myndigheter och för att deltaga i dess samhälls-, kultur- och arbetsliv — ett behov som de aldrig kommer ifrån — så länge förblir de också tvåspråkiga, dvs. befinner sig i en speciell situation, som de själva måste söka bemästra på olika sätt och som samhället i vissa avseenden måste uppmärksamma och inrätta sig efter.

Tvåspråkighet är som bekant en realitet för många folkgrupper i olika delar av världen. Dess innebörd, inte minst dess olägenheter, har ingående studerats av psykologiska, sociologiska och lingvistiska forskningen i flera länder. Frågan, huruvida tvåspråkighet verkar skadligt, dvs. »förvirrande», på tankelivet och håller tillbaka intelligensutvecklingen, har föranlett ett stort antal undersökningar, ur vilka dock inte något samstämmigt svar framgått. En norsk-amerikansk forskare, Einar Haugen, visar att oenigheten väsentligen beror på att man använt olika mätmetoder. Han sammanfattar: »Intelligenstest, innebärande en språklig prestation, visar en genomsnittlig språklig retardering på ett eller två år för skolelever, vilka gjorde bekantskap med testspråket först efter spädbarnsåldern. Frånvaron av retardering vid icke-språkliga test visar att den tvåspråkiges handikap icke beror på brist på intelligens eller på intellektuell förvirring utan på brist på tillfälle att lära språkets alla aspekter.» (E. Haugen, *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*, 1956. Arbetet utgör en översikt av forskningen rörande tvåspråkighetens olika aspekter. Till denna handbok hänvisas för titlar på och referat av i fortsättningen citerade arbeten.)

Även då det gäller karaktärsutvecklingen har man velat tillskriva tvåspråkigheten skadliga verkningar. Ett andra språk, förvärvat i barndomen, har ansetts inverka på personlighetsstrukturen och försvåra emotionell anpassning till omgivningen. Den nyare forskningen ger emellertid inte tvåspråkigheten som sådan skulden till bristande anpassning, då en dylik kan konstateras, utan snarare den sociala situation, i vilken den tvåspråkige ofta befinner sig. Det har framhållits att en stämpel av mindervärdighet, som en dominerande social grupp sätter på vissa människors barn- domsspråk, hos de mer känsliga eventuellt kan skapa en antagonistisk hållning (Raubichek, Levy). En amerikansk forskare, som konstaterade flera fall av missanpassning hos tvåspråkiga än hos enspråkiga college-

studerande, drog slutsatsen, att »den mesta emotionella missanpassningen är miljömässigt grundad och är icke resultatet av en själslig konflikt, skapad av bemödandena med att tänka och tala på två språk» (Spoerl).

Den tvåspråkiges mest påtagliga bekymmer är svårigheten att hålla isär de två språken. Lyckas han inte med detta, inträffar »störningar»; språken »färgar av sig» på varandra. För detta fenomen användes numera ibland termen interferens, vilken definierats som »avvikelse från det ena språkets normer, vilka inträffar i tvåspråkigas tal som ett resultat av deras förtrohet med mer än ett språk» (Weinreich). Dessa störningar, som tillsammans utgör den s. k. brytningen, är av många slag och hänför sig till uttal, böjning, ordval, ordföljd, syntax o. s. v.

Arten och graden av »brytningen» är till stor del beroende av vid vilken ålder det andra språket inläres. Om tvåspråkigheten uppstår i småbarns-åldern, betyder detta att de båda språken läres i det närmaste samtidigt. Från början flyter de samman i ett gemensamt språkssystem ur vilket de två beståndsdelarna efter hand frigör sig. Det anses allmänt, att detta är det bästa sättet, d. v. s. det som ger den säkraste språkbehandlingen. Vanligare är, att det andra språket läres under de första skolåren, efter att det första har lärts i hemmet. Även detta anses fördelaktigt, eftersom barnet vid denna ålder har en stark drift att identifiera sig med sin omgivning och övertaga dess vanor och uttrycksmedel. Puberteten medför en tendens till konsolidering av personligheten och därmed till en minskning av förmågan att underkasta sig ett nytt språks normsystem. Den tvåspråkighet som uppstår i ungdomsåren eller i vuxen ålder utmärkes av att intresset inriktas på språkets innehåll, medan dess formella system försummas, med en ofta betydande interferens till följd.

En del forskare har funnit framhävandet av tvåspråkighetens olägenheter ensidigt och överdrivet och pekat på dess positiva sidor, i första hand att behärskan av två språk ofta ger inblickar i två mer eller mindre skilda kulturer och därigenom vidgar en människas erfarenhet och berikar hennes liv. Det brukar också framhållas att de tvåspråkiga har gynnsamma förutsättningar för ytterligare språkinläring; de är praktiskt tränade i att tala och tänka på två språk, att ständigt växla från det ena till det andra. En sålunda uppövad »rörlig» språkfärdighet gör det lättare för de tvåspråkiga att lära sig ett tredje språk än för de enspråkiga att lära sig ett andra.

I vissa avseenden ställer en tvåspråkig folkgrupp samhället inför svårbe-
mästrade problem. Ett sådant är frågan, hur skolan på bästa sätt skall kunna sörja för undervisning av de barn, som är eller skall bli tvåspråkiga. Denna fråga blir inte minst vansklig i de trakter, t. ex. samernas bosättningsområde i Sverige, där befolkningen är språkligt heterogen, d. v. s. sammansatt av en majoritet och en minoritet med blandad bosättning. Ett val mellan sam- och särundervisning för de två gruppernas barn måste där göras. I det följande betraktas minoritetsbarnens skolgång ur vissa psykolo-

giska och pedagogiska synpunkter, som syns vara av betydelse för ställningstagandet.

Då ett barn börjar skolan, försätts det, alldeles oavsett språkförhållandena, i en ny och ovan situation, ställs inför andra, mera skärpta krav än i hemmet och får sin plats i en vidgad, till stor del främmande krets av barn och vuxna människor. Miljöbytet betyder stundom anpassningssvårigheter. Som bekant försöker man numera föra in barnet i skolans värld på ett så varsamt sätt som möjligt och lägger ned stor möda på att göra nybörjaren trygg och hemmastadd i den nya omgivningen. En särskild påfrestning måste de barn råka ut för, som i och med inträdet i skolan försätts i en främmande språkmiljö och som inte under en längre eller kortare tid kan tala med och förstå lärare och kamrater. Enstaka barn med annat språk än skolspråket blir isolerade i klassen ända till dess de lärt sig detta och då de omsider blir i stånd att meddela sig med de andra, talar de länge med en mer eller mindre utpräglad brytning, som lika mycket som tystnaden i början röjer deras särställning och hindrar dem från att smälta samman med klassen. Om i samma skola går flera barn med annat språk än det läraren och de flesta kamraterna använder, så sluter de sig gärna på rasterna tillsammans i en grupp för sig, där de kan tala sitt eget språk och uppleva gemenskap; en sådan gruppbildning fördröjer å andra sidan deras inlärande av det nya språket. Att en del barn inte kan taga med sig sitt hemspråk till skolan och in i klassrummet, verkar ofördelaktigt även på ett annat sätt. Då modersmålet där inte förekommer vare sig som undervisningsämne eller samtalspråk, så uppleves detta så, att det inte »duger» i skolan, att det är mindre värt än det nya språk som läraren och kamraterna talar. Med en sådan nedvärdering av hemspråket och därmed av en viktig beståndsdel i barndomsmiljön skapas sannolikt gärna en känsla av otrygghet och rotlöshet, som knappast kan vara gynnsam för personlighetsutvecklingen. Omständigheterna kan föranleda en människa att lära sig ett nytt språk och kanske t. o. m. lägga bort sitt modersmål, men språkbytet bör inte påtvingas henne på ett sådant sätt, att hon förledes till att skämmas för sitt ursprung och till att ta avstånd från sin uppväxtmiljö.

Ett exempel på önskemålen om en »mjuk» övergång från hemspråk till skolspråk kan hämtas ur det tidigare (sid. 58 f) citerade norska förslaget till ny språkinstruktion. Där går man så långt att man rekommenderar *tolk* vid de lapsktalande barnens första kontakt med skolan i de fall då läraren inte behärskar deras språk. En äldre tids bryskare metoder kommer till synes i den (sid. 45) citerade svenska lärarhandledningen med dess anbefallande av att läraren från första stund, och på ett som det förefaller demonstrativt sätt, skall möta nykomlingen med ett nytt, främmande skolspråk.

Det framhålles ofta och med rätta, att om två folk med olika språk måste leva tillsammans i en bygd, så är det nödvändigt att främlingskänslor och

antagonism utplånas så mycket det går och att skolan måste verka i denna riktning. Tanken utmynnar gärna i ett oreserverat förord för samundervisningen, som säges leda till att de två gruppernas barn lär känna varandra och till att därigenom varaktigt goda förbindelser mellan dem grundläggs. Att det kan gå till på detta sätt skall inte bestridas. Det är dock inte uteslutet, att systemet kan få andra, mindre gynnsamma verkningar. En minoritets elev med avvikande språk har alltid en utsatt ställning, ända till dess han lyckats helt smälta samman med skolkamraterna, han blir lätt föremål för uppmärksamhet och härmningsförsök. Konfrontationen av grupperna kan resultera i känslor av underlägsenhet hos den svagare parten förenade med en dold eller öppen antagonism. Majoritets eleverna å sin sida fixeras lätt i en attityd av överlägsenhet inför den andra parten, om de under uppväxtåren, då vanor och attityder brukar grundläggas, lär sig att reta eller göra sig lustiga över till minoriteten hörande kamrater. Risker för att attityder av denna art uppkommer i skolan är naturligtvis störst om de stödes av motsvarande attityder hos de vuxna. Det är inte utan vidare givet, att det är skolan som i första hand bör försöka bryta isen. Det är svårt att avgöra om en obligatorisk, total samundervisning på det hela taget mest skulle medverka till att undanröja motsättningar och främlingskänslor eller till att vidmakthålla och skapa sådana.

Psykologiska skäl av i detta avsnitt antydd art talar för att man försöker se till, att varje skola, eller åtminstone varje klassavdelning, i språkligt avseende blir så homogen som möjligt. Även med tanke på det egentliga undervisningsresultatet är detta i vissa avseenden angeläget. Skolan av idag strävar efter att frigöra barnens egna krafter till spontant arbete, och en sådan aktivitet förutsätter ovillkorligen, att de har förmåga att med lätthet meddela sig med lärare och klasskamrater. Om möjlighet därtill saknas, uteblir gärna både arbetsglädjen och den allmänt positiva inställning till skolan, vars grundläggande är en så väsentlig uppgift för den tidigaste undervisningen. Det inses också utan vidare, att i samma mån som en elev inte förstår sin lärare, går undervisningen till spillo för honom, liksom han blir otillgänglig för lärarens fostran. Om språkskillnaden återspeglar en kulturskillnad, får man räkna med att klassen blir heterogen även ifråga om det erfarenhetsstoff, till vilket läraren har att anknyta; den pedagogiska grundregeln, som säger att undervisningen bör utgå från det näraliggande och välbekanta, blir svår att realisera i de fall, då inte hela klassen har en viss fond av gemensam erfarenhet. I de fall, då elever med annat modersmål än skolspråket *till en del* lärt sig detta, innan de börjar skolan, är läget givetvis något bättre, under förutsättning att läraren anpassar lektionstempot efter denna grupp. Det förhåller sig dock så, att åtskilliga situationer i skolans liv förutsätter en kommunikation mellan lärare och elev på ett språk som båda behärskar fullkomligt otvunget, d. v. s. för elevens del hans modersmål; detta gäller inte minst samvaro och samtal som faller

utanför den egentliga kunskapsmeddelelsen men som utgör själva grunden för ett personligt och naturligt förhållande dem emellan.

De specialisters uppfattning, som från vetenskapliga utgångspunkter studerat de pedagogiska problemen kring tvåspråkigas undervisning, har i Haugens forskningsöversikt sammanfattats på följande sätt: »Amerikanska och kanadensiska pedagoger instämma uppenbarligen i den europeiska åsikten, att undervisningen på det lägsta stadiet ('the early grades') bör lämnas på modersmålet, och att ett andra språk inte bör föras in förrän i åtta- till tioårsåldern.» Uppenbart är att i den mån barnen redan i hemmet fått lära sig det andra språket så kan detta introduceras i undervisningen tidigare än vad som här rekommenderats. En grundlig, nyanserad analys och ett bestämt ställningstagande förekommer i en av Unesco utgiven skrift, *The Use of Vernacular Languages in Education* (1953). Däri ingår en rapport från ett antal specialister, som i Unescos regi samlats till en konferens i Paris år 1951; rapporten är fogad som bilaga 3 till detta betänkande. Några väsentliga principer i rapporten kan sammanfattas i följande satser: Det bästa medlet för undervisning är elevens modersmål. Om ett andra språk på grund av omständigheterna måste bli undervisningsspråk i högre klasser, så följer inte därav, att det måste vara det från början; det bör införas successivt. Elevens förvärvande av detta andra språk försenas inte av att modersmålet användes för den första undervisningen. Om föräldrarna är rädda för att inhämtandet av det andra språket försenas genom att undervisningen i början sker på modersmålet, så bör skolmyndigheterna försöka övertyga dem om att så icke behöver bli fallet och övertala dem att acceptera undervisning på modersmålet.

Debatt och forskning kring tvåspråkighetsproblemen har endast i obetydlig utsträckning förekommit i vårt land. Några uttalanden av principiell räckvidd kan emellertid åberopas ur en uppsats av en svensk forskare, professorn i fonetik vid Lunds universitet Bertil Malmberg:

»Modern språkvetenskap — inte minst modern betydelselära — har lärt oss, att det språk, vi talar och skriver, är ouplösligt förenat med vårt sätt att tänka och känna, att innehåll och uttryck bildar en ouplöslig enhet. Det är inte bara den yttre formen, som växlar från språk till språk, utan själva begreppen — innehållet som sådant — som är olika strukturerade beroende på språkliga konventioner och system. Man tänker inte på samma sätt på olika språk, emedan begreppen inte är identiska. — — — En folkundervisning på ett främmande språk innebär, att hela det abstrakta och kulturella tankeinnehållet — det som vi behöver för att höja oss över vildens stadium — blir förmedlat genom ett språk, som står främmande för de ungas naturliga miljö och som saknar anknytningar i barnets erfarenheter och upplevelser. — — — Å andra sidan saknar detta främmande språk uttryck för de speciella behov, som betingas av lokala förhållanden, av inhemska traditioner och föreställningar — — — Den infödde får aldrig någon vana att i skriftlig form behandla sådant, som är centralt i hans intimaste omgivning. — — — Sådana människor kommer i regel aldrig att helt behärska något språk, med alla de konsekvenser denna brist får för deras intellektuella utveckling och möjligheter över huvud.» (Uppsats i Svenska Dagbladet 9. 6. 1960.)

Den grundsyn som här kommer till uttryck liksom de ovan anförda principerna i Unescorapporten torde enligt utredningens mening i många avseenden ha giltighet även då det gäller barn med lapskt modersmål i Sverige. De faktiska förhållandena kommer givetvis att framtvunga flera modifieringar av programmet; att lapskan någonsin skulle kunna bli genomgående undervisningsspråk är självfallet uteslutet. Målet bör vara: lapska som nybörjar- och hjälpspråk i skolan; särskild undervisning i det nya språket, svenska, mycket tidigt; successivt införande av svenska som undervisningsspråk. Målsmännen bör upplysas om att en sådan ordning är till fördel för det samlade resultatet av skolans undervisning och att den inte behöver vara till nackdel för barnens inlärande av svenska.

Frågan om samebarnens tillfällen att lära sig svenska skall här ytterligare något beröras. Man tänker sig gärna, att det effektivaste sättet helt enkelt är att låta dem gå i skola tillsammans med icke lapsktalande barn och genom dessa tillägna sig det nya språket. Erfarenheten visar också, att många samebarn som hamnat i en svensktalande miljö på kort tid kunnat lära sig ganska mycket svenska. Två förutsättningar fordras dock för att ett sådant resultat skall nås. Dels måste samebarnen vara så få och så spridda, helst bara något enstaka i varje klass, att inte en lapsktalande grupp kan uppstå, som håller sig för sig själv och isolerar sig från kamraternas flertal. Dels måste det dominerande talspråket i bygden verkligen vara svenska. Förhållandena är sådana, att dessa villkor på olika orter skulle uppfyllas i starkt varierande grad. I Karesuando, Lannavaara och Övre Soppero folkskolor skulle så många lapsktalande samlas, att de kunde väntas till största delen använda modersmålet till fritidsspråk. Även i de fall då de lapsktalande bildar en grupp för sig i en svensk skola och därmed det sociala tvånget att lära sig det nya språket minskar eller bortfaller, får man räkna med att de har viss beröring med majoritetsgruppen och lär sig en del svenska därigenom; isoleringen kan inte gärna någonsin bli fullständig. Från den koncentrerade samebebyggelsen i närheten av Kiruna, Gällivare och Jokkmokk skulle något eller några tiotal samebarn samlas till folkskolorna på dessa orter, men om dessa barn skulle hålla sig för sig själva eller försöka inordna sig i en gemenskap med sina icke-samiska kamrater i dessa stora skolor, är svårt att förutsäga. På vissa andra håll, framför allt i södra Norrbotten, skulle enstaka eller helt få samebarn tillföras varje skola och därigenom erhålla rika tillfällen och uppleva ett starkt behov att lära sig svenska. — I Karesuando samt stora delar av Kiruna och Gällivare kommuner är finskan det allmänna talspråket, och samebarn som undervisas tillsammans med övriga barn i dessa trakter får knappast lära sig någon svenska genom kamraterna.

Den imitativa, praktiska språkträning, varom här talats, utgör dock endast den ena sidan av en effektiv språkinläring. De lapsktalande måste även få *undervisning* i svenska, om de någonsin skall nå fram till en felfri

eller åtminstone acceptabel behandling av språket. Denna undervisning bör, om den skall vara ändamålsenlig, utgå från det förhållandet, att svenskan för de lapsktalande är ett främmande språk, medan den för majoritetsbarnen utgör modersmålet. Skillnaden i förutsättningar blir därigenom så väsentlig, att det inte kan vara rationellt att ge båda grupperna samma undervisning. I elevens arbete med det svenska språket bör ingå ett jämförande moment, som tar sikte på de betydelsefulla skillnader mellan svenska och lapska språken, vilka vållar hans brytning då han talar svenska. Han måste övas i att hålla isär de två språken, endast därigenom kan han lära sig att tala något av dem eller båda rent. En sådan träning av språkkänslan fordrar emellertid noggrann iakttagelse av båda språken i deras såväl muntliga som skriftliga form. Man hör ibland den uppfattningen uttalas, att varje studium av samernas modersmål i skolan är till skada för deras förkovran i svenska, genom att stjäla tid från deras direkta undervisning och övning i detta språk. En sådan slutsats innebär en förgrovd, ensidigt aritmetisk syn på språkinläringen och förbiser ett väsentligt drag i tvåspråkigheten, nämligen »störningarna», interferensen. Den bästa färdigheten i svenska torde vinnas genom en »kvalificerad tvåspråkighet», vilken förutsätter att även det lapska modersmålet i viss omfattning odlas i skolan.

Att så sker anses av många angeläget även av andra skäl. Om de lapsktalande elevernas modersmål försummas av skolan, kan detta aldrig te sig tillfredsställande från en allmän bildningssynpunkt. Lapskan är ett fullt levande språk, det främsta meddelelse- och uttrycksmedlet för några tusen människor i vårt land, och bör i sin mån bli föremål för skolans omsorger. Uppgifterna för en lapsk språkvård blir i princip desamma som då det gäller andra språk. Till dem hör att främja ett gott uttal, att undervisa om ordens rätta böjning, att berika och förnya ordförrådet, inte minst genom att introducera lämpliga benämningar på nya företeelser, att skapa och lära ut ett riksspråk. Skolan kommer givetvis aldrig att kunna göra annat än en relativt blygsam insats i här angivet syfte, då den undervisningstid som kan avvaras för ändamålet under alla omständigheter måste vara starkt begränsad. Detta befriar dock inte skolan från skyldigheten att göra vad som kan göras. Två förhållanden uppges ibland göra undervisning i lapska omöjlig eller meningslös: den starka dialektplittringen och bristen på litteratur. Gentemot detta kan först invändas, att skolan genom att under lång tid ha försummat det lapska språkets odlande till inte ringa del bär skulden till dessa förhållanden och att det är dess uppgift att råda bot för dem. Det är alltid först genom skolans arbete som ett riksspråk blir allmänt känt och brukat, först i sin skrivna men omsider även i sin talade form; lapskan utgör i detta avseende inget undantag. Att ge ut böcker, tryckta på lapska, har kunnat te sig mer eller mindre meningslöst, eftersom samerna inte alls eller endast bristfälligt har fått lära sig att läsa på modersmålet tryckta

texter. Man bör kanske dock inte se alltför mörkt på förutsättningarna för att bereda det lapska språket en viss renässans, om det nu av olika skäl anses motiverat att verka för en sådan. Det lapska språket är väl utforskat. En modern ortografi har utarbetats och tagits i bruk i Sverige och Norge; att samespråket därigenom i dessa länder fått gemensam skriftform, gör att vad som publiceras kan spridas och läsas på båda sidor om riksgränsen och tjäna den nordiska samegemenskapens sak. Den nya stavningen grundar sig på den nordlapska dialekten, som det övervägande antalet svenska samer, de från Arjeplog och norrut bosatta, behärskar eller med ringa möda kan lära sig förstå. Den lapska litteraturen slutligen är obetydlig men ingalunda obefintlig. Samerna är nu, och kommer givetvis även i framtiden alltid att vara, hänvisade till på svenska utgivna böcker och tidningar, men även skrifter på lapska bör väl kunna finna läsare, om skolan medverkar till att höja språkets prestige och vänja samerna vid dess skriftform.

Innebörden av de psykologiska och pedagogiska förhållanden som diskuterats i detta avsnitt torde kunna sammanfattas på följande sätt. Undervisningen av elever, vilka i ett så väsentligt avseende som i fråga om språket skiljer sig från flertalet barn, blir mest framgångsrik om den anpassas efter deras speciella förutsättningar: genom att modersmålet användes som nybörjar- och hjälpspråk vid den allmänna undervisningen och genom att studiet av det svenska språket får en särskild inriktning. En särskild uppgift för skolan är, då det gäller samerna, att undervisa dem i deras lapska modersmål. Gemensam skolgång gynnar för vissa samebarn den praktiska träningen i att använda svenska, nämligen i de fall, då den leder till samvaro mellan lapsktalande och svensktalande elever.

Utredningen finner att en målsättning som utgår från dessa omständigheter lättast förverkligas genom att de lapsktalande liksom hittills undervisas för sig. De skiftande lokala och personliga förhållandena gör emellertid att fördelar och nackdelar av sär- respektive samundervisning inte gör sig gällande med samma styrka i alla de enskilda fallen. Framför allt är de psykiska faktorerna varierande och svårbedömda. Alla barn är inte lika ömtåliga. Den krets av skolkamrater vari den lapskspråkige söker inordna sig, är mer eller mindre positivt stämd mot honom, på grund av det ena eller det andra skälet. Samebarnens möjligheter att finna sig tillrätta i den nya miljön och att tillgodogöra sig undervisningen beror givetvis till väsentlig del på vilka förkunskaper i svenska vart och ett av dem har vid inträdet i skolan och på barnets anlag för att lära språk. Om man, såsom utredningen i annat sammanhang föreslår, bereder föräldrarna tillfälle att välja mellan samundervisning och särundervisning för sina barn, blir det möjligt att låta omständigheterna i det enskilda fallet bestämma formerna för skolgången.

Samerna och samhället

Den samiska minoritetens önskingar och behov kan sägas ha en materiell och en kulturell-nationell sida.

Samerna är helt naturligt angelägna att erhålla en god och trygg försörjning, som ger dem samma levnadsstandard som landets övriga invånare. För närvarande är de lapska familjernas medelinkomst väsentligt lägre än befolkningens i övrigt. Förbättringen av deras ekonomiska förhållanden kan emellertid inte ske enbart, eller ens huvudsakligen, inom ramen för de yrken, som de av gammalt huvudsakligen ägnat sig åt. Trots att utflyttning länge pågått från renskötseln, är den därtill knutna befolkningen i dag alltför stor på sina håll; det talas t. ex. om ett »proletariat av rendrängar». Det ter sig ytterst angeläget att de övertaliga kan finna vägar ut på den allmänna arbetsmarknaden och där försörja sig inom nya yrken, under det att de inom rennäringen kvarstannande erhåller en god utkomst av dess avkastning. Försörjningsvillkoren för de samer, som ägnar sig åt fiske och jordbruk, är likaså i många fall mycket hårda.

Samernas önskemål i nationellt och kulturellt avseende är svårare att beskriva. Någon enhetlig hållning finns inte, olika värderingar och åsikter bryter sig mot varandra. En del är starkt medvetna om det särpräglade i samekulturen och söker väcka så många som möjligt till samma insikt och till vilja att slå vakt om det samiska arvet; andra kan inte se något värde i det samiska, är oförstående inför talet om situationens kultursida och uppfattar särskilt nomadlivets ålderdomliga, »primitiva» drag som tecken på efterblivenhet ur den moderna civilisationens synpunkt. En del är stolta över sitt lapska ursprung och understryker det på olika sätt; andra skäms över det och söker dölja och förneka det. En del försöker renodla den samiska egenarten och skydda det samiska mot främmande kulturinflytande; andra anammar villigt allt det nya utan att bekymra sig över varningarna för stillöshet och förfall. En del sätter sitt lapska modersmål högt och önskar att det skall odlas och utvecklas, andra besväras föga eller inte alls av farhågor för språkets vanvård och försvinnande. En del arbetar på att skärpa gemenskapskänslan och den organisatoriska sammanhållningen samer emellan, andra är rädda för att detta skall isolera samerna. En del tror på samefolkets och samekulturens möjligheter att leva vidare under lång tid, andra är övertygade om att det samiska i en snar framtid kommer att duka under. Mellan dessa attityder, som här i viss mån tecknats som ytterligheter, finns många på olika sätt nyanserade mellanformer.

Att en sådan splittring förekommer, är i grund och botten inte onaturligt. Samernas situation är utan tvivel synnerligen vanskelig och svårbemästrad. De är utsatta för påverkan från olika håll, konservatismen och lojaliteten med hänsyn till fädernas livsform bryter sig mot behovet och strävandena

att följa med sin tid, och människor med skiftande kynne, värderingar och förväntningar kan inte gärna välja samma väg. Framtidsutsikterna för renskötselns och andra sameyrken ter sig mer eller mindre ljusa på olika håll, något som bidrager till att skapa skilda uppfattningar även i andra frågor än de materiella. Att majoritetsbefolkningens attityd mot samerna varierar avsevärt har också sin betydelse. Ytterligare en anledning till lägets oklarhet är slutligen, att samernas organisationssträvanden först sent krönts med framgång. En livskraftig riksorganisation skapades först 1950 genom bildande av Svenska samernas riksförbund. Den debatt och det väckelsearbete i kulturfrågorna som förekommit i SSR:s och i sällskapet Sameättnams regi och vars huvudlinje torde kunna sammanfattas i mottot »aktiv anpassning» är fortfarande i sin begynnelse och har inte gärna ännu kunnat leda till någon samling kring ett gemensamt program.

Att mäta de olika opinionerna skulle vara en vanskelig uppgift. Utredningen har avstått från försök i denna riktning och vill endast konstatera, att opinionen för bevarandet av samernas kulturella egenart och nationella gemenskap har ett stort antal övertygade anhängare. Det vill synas som om denna opinion växer i styrka i samma mån som hotet om samekulturens utplånande rycker närmare. I Jämtlands län, där det sydlapska språket tycks vara på väg att dö ut, tycks samerna särskilt angelägna om dess bevarande och stärkande (ett exempel därpå anförs på sid. 24), medan man på sina håll längst i norr, i Karesuando och Kiruna, där samernas bosättning är relativt koncentrerad, ofta står främmande inför kraven på att lapskan skall odlas och vårdas i skolan, med motiveringen, att språket där uppe ändå lever ett så friskt liv.

Kan de två önskemålen förenas, alla samers önskemål om bästa möjliga försörjningsmöjligheter för sig själva och sina barn, och många samers önskemål om sitt folks bevarande i dess kulturella och nationella egenart? Eller måste det ena utesluta det andra, så att de materiella framstegen måste uppoffras till förmån för kulturens bevarande eller tvärtom?

Först kan utan tvekan sägas, att en differentiering av människornas levnadssätt, yrkesverksamhet och allmänna intressen i och för sig är värdefull för ett folk. Det är inte på något sätt önskvärt att samefolket exklusivt ägnar sig åt renskötselns och vissa andra vildmarksyrken. Samerna behöver, liksom andra folk, sina ledare och impulsgivare, och de måste kunna hämta åtskilliga av dessa från sin egen krets. Ett sådant intelligensskikt behöver kvalificerad utbildning för verksamhet inom många områden, inte minst för befattningar i det allmännas tjänst inom samebygderna. På många sätt kan sådana samer bli värdefulla för sitt folk: genom att medverka i deras organisationsväsen och inom den kommunala självstyrelsen; genom att arbeta som lärare och ledare av det frivilliga bildningsarbetet bland samerna; genom att verka för de främsta samiska näringarnas, dvs. först och främst renskötselns utveckling.

Att samer söker sig väg till nya yrken måste dock i många fall bidra till att avlägsna dem från sitt folk. Man måste ta arbetet på den plats där det erbjudes, och detta förutsätter gärna, att man bosätter sig i en rent svensk miljö, skild från den dagliga samiska gemenskapen. De utflyttade går förlorade för samefolket genom en assimilationsprocess, som sker mer eller mindre mot deras vilja och tar kortare eller längre tid. Förhållandena är givetvis olika för olika grupper. De samiska järnvägsarbetarna vid Riksgränsbanan bor till stor del tillsammans med de renskötande familjerna i de storvisten som uppkommit intill järnvägen, och en samisk pojke eller flicka, som tar plats i en tätort i hemkommunen, kan fortfarande hålla kontakt med anhöriga och andra samer. De som flyttar långt bort och sällan eller inte alls besöker hembygden går naturligtvis lättast förlorade för samefolket. *Hur långt* samerna måste flytta för att få lämpligt arbete, beror på sysselsättningsförhållandena på varje särskild ort och vid varje särskilt tillfälle. Det enda som kan sägas generellt är, att ju mer differentierat samernas yrkesval blir och ju större den därav föranledda utflyttningen blir, desto mer sannolikt ser sig en minskning och uttunning av den lapska nationaliteten.

I vilken utsträckning utgöres hindret för en same på arbetsmarknaden av det förhållandet att han är just same? Om svaret blir, att så i stor utsträckning är fallet, blir varje strävan att »bevara» samefolket till nackdel för den enskildes försörjningsmöjligheter. Frågan skulle kunna belysas genom undersökningar av huruvida den samiska utflyttningen »släpar efter» i jämförelse med den icke-samiska från samma eller likartade bygder. Sådana undersökningar är inte gjorda i Sverige. En norsk studie är i sammanhanget av intresse, Harald Eidheims Erverv og kulturkontakt i Polmak (Oslo 1958). Polmak är en inlandskommun i Finnmark med övervägande samisk befolkning. Utflyttningen är enligt Eidheim påfallande mycket mindre än den som i och för sig betingas av den ekonomisk-demografiska situationen. Som anledning därtill anges »same-norrman konflikten» vilken når sin höjdpunkt på de orter, där det vore naturligtast för samerna att söka sin utkomst, dvs. i städer och tätorter i Finnmark och i andra delar av detta fylke, där samerna är i stark minoritet. Same-norrman konflikten, som först och främst innebär förföljelse och förlöjligande av samens i hans nya omgivning, ligger som en »social mur» kring de tre utpräglade samekommunerna, Polmak, Karasjok och Kautokeino. I den mån Polmaksamen alls forcerar denna mur, flyttar han helst ända till Sydnorge, där han löper mindre risk att bli uppmärksam och trakasserad för sitt samiska ursprungs skull.

Allt tyder på att man inte behöver räkna med en motsvarande konflikt i Sverige. Allmänt omvittnas, att verkliga motsättningar mellan de två folkgrupperna hör till en förgången tid, och att exempel på s. k. förföljelse av samer är sällsynta. Om övergången från de traditionella sameyrkena till annan verksamhet hittills varit otillräcklig, så bör orsakerna först och

främst sökas i sådana förhållanden som yrkestraditioner inom familjerna, känslomässig förankring i hembygden med dess krets av anhöriga och bekanta, okunnighet om de möjligheter som bjuds på annat håll, bristande utbildningstillfällen. Den lapska härstamningen i och för sig är säkerligen utan betydelse för en persons möjligheter att få en anställning och för att bli accepterad av förmän och kamrater på en ny arbetsplats och finna vänner i en ny miljö. Större roll spelar nog språkfärdigheten. Sammen måste kunna svenska, och helst behärska språket väl, för att kunna göra sig gällande utanför den rent lapska sektorn av näringslivet. Å ena sidan erfordras en sådan färdighet för att kunna klara av själva arbetet, om också kraven därpå är olika stora inom olika yrken. Å andra sidan måste man för att finna sig tillrätta i den sociala situationen på en arbetsplats dela omgivningens språkvanor åtminstone i allt väsentligt. Den som inte alls kan de andras språk eller som talar med en mera påfallande brytning hamnar lätt utanför gemenskapen. Fruktan att för sitt avvikande talskull bli isolerad eller förlöjligad på en ny arbetsplats kan för en del samer vara en hämmande faktor, som vid sidan av andra, mera påtagliga omständigheter begränsar deras möjligheter på arbetsmarknaden. Det kan dock erinras om att vår tids arbetsmarknad överhuvudtaget kännetecknas därav, att många anställda rekryteras från avlägset håll, ofta från andra länder. Människorna har därigenom mer än förr fått tillfälle att vänja sig vid att leva tillsammans med sådana som hör till ett annat folk och talar ett annat språk, en utveckling som även kommer samerna till godo. Som ett sammanfattande omdöme kan sägas, att lapska särdrag, som en person har och som han kanske önskar bevara, knappast numera i nämnvärd utsträckning bidrar till att hålla honom tillbaka från någon av de förvärvskällor som han vill tillgodogöra sig.

Samhällets hållning till samerna synes böra bl. a. utgå från det förhållandet att deras kultur inte, lika litet som t. ex. det svenska folkets, är enhetlig. Samerna är redan nu verksamma inom ett stort antal yrken, glest bosatta inom ett mycket stort område och i varierande grad utsatta för påverkan från andra kulturer. Den renskötande gruppen, som har det från de omgivande nordiska folken mest avvikande levnadssättet, företer inom sig stora skillnader, och bland de icke renskötande är givetvis variationerna i fråga om försörjningsmedel, vanor och tänkesätt minst lika stora. Olika drag i det klassiska nomadlivet försvinner, och renskötseln söker sig fram mot nya former. En större rörlighet blir, även beträffande samerna, utmärkande för bosättning och verksamhet. Det kan inte vara rätt att, som stundom sker, identifiera samerna med den till renskötseln knutna befolkningen. Språket och härstamningen utgör minst lika viktiga kriterier. Samerna bör uppfattas som ett folk för sig, varav en del utgör en inom Sveriges gränser bosatt minoritet med differentierad och föränderlig kultur. Samernas ställning som ett särskilt folk rubbas inte därav att de är svenska

medborgare och känner samhörighet med det svenska folket, inte heller därav att blandäktenskap, arbetsgemenskap och andra förhållanden suddat ut gränsen mellan samiskt och svenskt eller därav att en del samer önskar utträda ur samernas krets och assimileras med majoritetsbefolkningen. Synen på samernas problem bör inte i första hand bestämmas genom en bedömning av hur pass »särpräglad», »märklig» e. d. deras kultur är, d. v. s. hur mycket den avviker från majoritetsbefolkningens förhållanden. Den mänskliga kulturens nyansering och variation kan visserligen i och för sig sägas vara ett värde, och så tillvida skulle försvinnandet av det lapska språket och av renskötarkulturen med dess mer eller mindre ålderdomliga drag vara en betydande kulturell förlust för vårt land. Det kan av denna anledning te sig naturligt för samhället att främja samernas och samekulturens möjligheter att leva vidare. En sådan strävan får dock under inga omständigheter ges en museal, konserverande inriktning, som mot samernas vilja och med åsidosättande av deras berättigade intressen försöker hålla kvar en ålderdomlig, »intressant» livsform. Samerna själva reagerar starkt mot tendenser till en romantiserande behandling av dem. Bland de exempel därpå, som utredningen iakttagit, kan anföras ett tillspetsat uttalande av en ung samisk lärare: »Ska samerna själva behöva dö, bara för att samekulturen skall få leva?» Bestämmande för samhällets ställningstagande bör vara hänsynen till samernas eget bästa, sådant dessa själva fattar det. Endast efter det att och i den mån samerna valt att hålla fast vid sin nationella tradition, bör samhället i medvetande om de värden den representerar stödja samerna i deras bemödanden härvidlag.

Samerna måste själva få välja sin väg — eller medelväg. Varje avsiktlig, och om möjligt också varje oavsiktlig, påverkan från samhällets sida i den ena eller den andra riktningen borde vara utesluten. Att vara same betyder i dagens Sverige att befinna sig i en vanskelig mellanställning, vilken ofta innehåller fröet till personliga konflikter av ett eller annat slag. Det betyder att han fått på sin lott ett dubbelt kulturarv, vilket av många uppleves som en förmån och en rikedom, av andra som en belastning. Var och en måste ha rätt att på egen hand avgöra i vilken mån han skall försöka bära upp och föra vidare det samiska kulturarvet och inordna sig i samernas nationella gemenskap, eller sträva att frigöra sig från sitt folk och så mycket som möjligt smälta samman med majoritetsbefolkningen. Var och en bör också få avgöra i vilken riktning hans barn skall fostras: till samer och svenskar eller till enbart svenskar. För skolans vidkommande förutsätter detta rätt att välja mellan skilda undervisningsformer.

En konsekvens av vad som ovan anförts blir, att samhället i största möjliga mån bör undvika sådana ingripanden, som kan resultera i att samernas nationella och kulturella ställning försvagas. Denna princip måste på grund av de faktiska förhållandena i många fall åsidosättas. Av flera skäl kan inte lapska språket användas som officiellt språk i någon del av landet,

och samerna tvingas därigenom att använda svenska språket vid sin beröring med olika myndigheter. Lapskans därav föranledda minskade användbarhet försvagar detta språks ställning, och eftersom språket är den kanske viktigaste sammanhållande kraften för ett folk, försvagas därmed även det samiska folket. Så mycket mera motiverat synes det vara, att samhället genom positiva åtgärder i den mån det är möjligt lämnar sitt stöd åt arbetet på att odla samernas språk liksom åt deras kultur i övrigt. Ett sådant stöd synes böra vägras endast i den mån det bland samerna skulle uppkomma en nationalism av starkt konserverande, isolationistisk art, som riktade udden mot det svenska samhället och tvingade samer att leva i nöd. Utredningen har inte bland samerna iakttagit några tecken i denna riktning. Samernas kultursträvanden förefaller alltid vara förenade med en önskan att tillvarataga även samernas materiella intressen samt med en stark lojalitet och samarbetsvilja gentemot samhället.

I detta sammanhang finns det skäl att åberopa det inom folkrätten förekommande begreppet »minoritetsskydd». Innebörden härav tolkades på följande sätt i ett föredrag av en finländsk deltagare i 1959 års samekonferens i Stockholm, professor v. Bonsdorff.

»Ett sammanfattande uttryck för nationella minoriteters rättigheter inom en stat är begreppet minoritetsskydd, ofta i form av autonomi, självstyrelse. Med autonomi förstår man med andra ord de rättigheter, en minoritet tilldelas för att kompensera de olägenheter som direkt följer av dess egenskap av minoritet. Man kunde också uttrycka saken så, att minoritetsskyddet förvandlar det formella likaberättigandet inom en stat till ett faktiskt likaberättigande, däremot är det ej fråga om beviljandet av någon sorts privilegier åt minoriteten. Autonomi måste givetvis utformas på så sätt, att den inte åtminstone i någon nämnvärd utsträckning läderar majoritetsbefolkningens rätt och förvandlar majoriteten till i vissa avseenden andra klassens medborgare. Utformningen av de rättigheter, som hänför sig till begreppet autonomi, är därför en ytterst vansklighetsuppgift, men jag vill bestämt understryka, att tillgodoseendet av minoritetens rätt inte enbart är ett intresse för minoriteten själv utan också för helheten och därmed indirekt även för majoriteten.

I fråga om den samiska befolkningen kan rättigheter, som hänför sig till begreppet minoritetsskydd, tillämpas på två sätt: antingen inom ramen för kulturautonomi eller inom ramen för territorialautonomi, alltså med anknytning till språk och kultur eller med anknytning till näring och bosättningsområde.» (Nordiska rådets handlingar, 7:e sessionen 1959).

I fortsättningen säges, efter en diskussion av olika definitioner av begreppet same, att vad de rättigheter beträffar som kan hänföras under den allmänna rubriken »kulturautonomi», så är uppenbarligen skolproblemet det centrala. Det synes utredningen att det här anlagda betraktelsesättet är fruktbart då det gäller sameproblemet i Sverige. Det bör understrykas, att med autonomi i detta sammanhang icke avses självstyrelse i meningen rätt till viss lagstiftning e. d. utan att det är frågan om andra garantier för vissa kulturella särdrag. Utan att ha anledning att ingå på frågan om territoriell

autonomi för samerna vill utredningen hävda, att former av kulturell autonomi för deras räkning kan upprätthållas, och för övrigt redan existerar, i vissa avseenden.

Ett exempel på nu nämnda förhållande är vissa åtgärder, som statsmakterna på senare år vidtagit med hänsyn till den kyrkliga verksamheten bland samerna. Utgivningen av religiös litteratur på lapska språket, som tidigare i viss utsträckning skett genom statsverkets försorg, upphörde för omkring femtio år sedan. Den nya lapska psalmbok som år 1959 togs i bruk och som Kungl. Maj:t bemyndigat domkapitlet i Luleå att utgiva, innebär ett återupptagande av denna tradition och ett erkännande av samhällets förpliktelser med hänsyn till det lapska språket.

I proposition till 1959 års riksdag (nr 42) föreslogs vidare inrättandet av en särskild tjänst som »kyrkoherde för samer». Ärendet hade föregåtts av en »Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen». (Stencilerat betänkande avgivet i april 1958.) Utredningsmannen, biskop Bengt Jonzon, som tillkallats av Kungl. Maj:t med anledning av en inom 1953 års kyrkomöte väckt motion, betraktar den principen som självklar, att »envar så långt möjligt bör äga tillgång till gudstjänst och sjalvård på sitt modersmål». Om samhällets rätta hållning till samerna uttalas bl. a. följande.

»Tidigare och någon gång även nu har sagts, att den enda naturliga och rimliga lösningen av samernas problem vore att de med övergivande av sin språkliga och kulturella egenart snarast möjligt ginge upp i den svenska befolkningen. Härtill må svaras: Lika litet som samernas särställning som en egenartad folk-, kultur- och språkgrupp i vårt land bör eller kan upprätthållas med konstlade medel, lika förkastligt vore det att framdriva eller påskynda en utveckling som skulle innebära deras försvinnande. Vilja de själva leva vidare med sin egenart under tidernas växlande betingelser, är det samhällets, statens och kyrkans plikt att främja möjligheterna därtill. Den övervägande delen av vårt folk torde obetingat instämma i den tanke som i kyrkomötesmotionen uttrycktes så: 'Den samiska folkgruppen med sin egenartade, i vissa stycken rikt utvecklade kultur, vari språket ingår som ett bärande och väsentligt element, är en nationell tillgång, vars försvinnande skulle betyda en oersättlig förlust'.»

Utredningsmannen fann, att man ej borde söka tillgodose önskemålet om pastoral verksamhet på lapska inom ramen för den allmänna kyrkliga organisationen. Det skulle förutsätta att kunnighet i lapska uppställdes som villkor för behörighet till prästtjänster i församlingar med delvis lapsktalande befolkning. Därigenom skulle antalet sökande till dessa befattningar starkt reduceras och den svensk- eller finsktalande majoriteten av dessa församlingars invånare få sina intressen åsidosatta. Den bästa lösningen skulle vara att en eller eventuellt två präster särskilt anställdes för religionsvården bland samerna. Departementschefen delade denna syn på frågan och framhöll bl. a. att »i det nya läge, som uppkommit i och med att den nomadiserande samebefolkningen inte i samma utsträckning som ti-

digare kommer i kontakt med finskspråkig miljö och därigenom tillägnar sig finska språket, ökar helt naturligt kravet på att lapskan skall få en starkare ställning i den kyrkliga verksamheten. Ett sådant krav synes också ligga i linje med de aktuella strävandena att över huvud taget bevara och stärka den lapska kulturen och dess egenart.» Riksdagen biföll propositionen.

Då det gäller samernas skolgång, bör först fastslås att de har rätt till en undervisning, som i alla avseenden är likvärdig men som för den skull ej behöver vara identisk med den som kommer majoritetsbefolkningen till del. I egenskap av minoritetsfolk har de vissa särskilda undervisningsbehov, som samhället icke kan förbise. De har rätt till att genom skolan få en orientering om sin egen kulturs utveckling och om dess situation i nutiden, en orientering som inte avser att förmedla bara kunskap utan också att väcka respekt för och pietet mot arvet från tidigare släktled samt en känsla av samhörighet med det egna folket. Innehållet i skolans undervisning och den anda vari denna bedrivs bestämmer till väsentlig del människornas värdesystem. Att låta det samiska undanträngas eller helt försvinna från samernas undervisning vore att bidra till att deras personliga tillvaro utarmades och att deras ställning som folk försvagades.

Ett tillgodoseende av samernas särskilda anspråk på skolan inom ramen för en undervisning, som är gemensam för deras och icke-samernas barn erbjuder stora svårigheter. Inte på någon plats är befolkningssituationen sådan, att en rent samisk läraravdelning kan bildas, tvärtom skulle sameeleverna i de allra flesta fall komma att utgöra mycket små minoriteter i övervägande icke-samiska klasser. Att för dessa få barns skull i någon nämnvärd utsträckning ge undervisningen en speciell inriktning skulle vara till förfång för majoritetsgruppen. Av läraren i alla sådana blandklasser skulle fordras speciella förutsättningar för arbetet med de samiska momenten, d. v. s. särskilda behörighetsvillkor skulle få upprätthållas för ett stort antal tjänster. Från både den samiska och den icke-samiska befolkningens sida har utredningen på olika orter hört önskemål om att den allmänna folkskolan skulle ge sina elever bättre kunskaper om och bättre förståelse för samerna och deras förhållanden än den för närvarande gör; det har uppgivits att bristen på lämpliga läroböcker och lärarnas i många fall otillräckliga orientering har utgjort de främsta hindren.

Man kan inte vänta sig, att förhållandena i önskvärd mån skulle ändras, om folkskolan tillfördes de samiska barn som nu går i nomadskola. Genom individualiserat studiesätt och grupparbete kunde väl minoritetsgruppens intressen till en del tillgodoses inom klassens ram, men det vore knappast realistiskt att betrakta problemet som löst i och med en rekommendation av sådana metoder. Ämnet nomadkunskap som nu ger nomadskolans elever en orientering om vad som hör till renskötseln och om vissa andra sidor av samekulturen, skulle vid fullständig samundervisning icke kunna före-

komma som självständigt ämne. Det lapska språket skulle inte kunna användas som undervisnings- eller hjälpspråk i någon större utsträckning eller studeras som ämne i klasser, där de flesta barnen har svenska eller finska till modersmål. Den inriktning på samiska traditioner som slöjden till väsentlig del har i nomadskolorna, skulle försvinna eller försvagas vid samundervisning. En genomförd samundervisning betyder i stort sett samma undervisning, och denna måste utgå från de behov och förutsättningar som flertalet av eleverna har. Den lapska minoritetens särskilda behov kan endast tillgodoses genom att samernas barn helt eller delvis undervisas för sig.

Sammanfattning

Den föregående framställningen har avsett att visa, att nomadskolans ursprungliga motivering, sammanhängande med en äldre tids typiska nomadliv, knappast längre har någon giltighet. Däremot kan nya motiv härledas å ena sidan ur vår tids allmänt erkända psykologiska och pedagogiska principer, å andra sidan ur den kulturella och nationella situation, i vilken samerna numera lever. Dessa skäl är enligt utredningens mening fullt tillräckliga för att föranleda, att särskilda skolor även framdeles finnes upprättade för samernas barn. Dessa bör stå öppna för alla samiska grupper, även om det hävdvunna namnet nomadskola bibehålles.

Samerna bör vidare tillerkännas rätt att välja mellan att låta sina barn gå i nomadskolor och att låta dem gå i det reguljära skolväsendets skolor. En sådan valfrihet kan motiveras dels med att förhållandena numera inte på något sätt hindrar samebarn från att fullgöra sin skolplikt tillsammans med andra barn, dels med att samer som inte önskar få sina barn fostrade i speciellt samisk anda bör få säga nej till den skola, som vill utöva en påverkan i sådan riktning. Det kan även finnas sådana, som visserligen vill, att deras barn skall bibringas förståelse för och kunskap om det lapska, men som menar att detta kan ske på annat sätt än genom nomadskolan, och sådana, som helst skulle ha barnen i nomadskolan men som föredrar samundervisning på grund av stort avstånd till nomadskolan eller liknande skäl; även dessa bör ha frihet att välja. Vid obligatorisk nomadundervisning i särskilda skolor eller klasser får man alltid räkna med att detta system på sina håll bland samerna betraktas som en orättvisa. Det saknas inte exempel på att man i nomadskolorna sett en form av segregation, som majoritetsbefolkningen påtvingat den lapska folkgruppen, och att man jämfört dessa skolor med exempelvis de för negrer särskilt upprättade skolorna i Förenta staterna. Det enda sättet att definitivt undanröja dylika, låt vara fullständigt grundlösa, föreställningar är en fullt genomförd frivilligprincip.

Huruvida det blir möjligt att erbjuda samerna särskilda skolor under hela skolpliktstiden är emellertid en fråga, som måste bedömas med hänsyn till vad som är organisatoriskt genomförbart inom ramen för vissa rådande faktiska förhållanden. Hithörande problem diskuteras i ett följande kapitel, varvid vissa tänkbara kompromisser mellan samundervisningens och särundervisningens principer aktualiseras.

KAPITEL 6

Enhetsskolan

Principbeslut och riktlinjer

Efter utredningar under 1940-talet dels av 1940 års skolutredning och dels av 1946 års skolkommision fattade riksdagen i maj 1950 principbeslut rörande den framtida skolutvecklingen. Beslutet innebar, att åtgärder skulle vidtagas för att framdeles genomföra en på nioårig allmän skolplikt grundad enhetsskola.

Någon definition av begreppet enhetsskola har icke givits i 1950 års riksdagsbeslut, men enligt ett uttalande av det särskilda utskott, som förberedde riksdagsbeslutet, innebär enhetsskoleprincipen »att den obligatoriska barn- och ungdomsundervisningen sammanhålles i ett sammangjutet organiskt skolsystem, där varje uppväxande individ, oberoende av bostadsort och av föräldrarnas sociala och ekonomiska ställning, i en på bästa sätt tillrättalagd studiegång får, där så påkallas, med det allmännas stöd, den utbildning, för vilken hans begåvning, krafter och anlag göra honom lämpad». (Särskilda utskottets utlåtande nr 1, s. 114.)

På grundval av principbeslutet fastställde Kungl. Maj:t i brev till skolöverstyrelsen den 6 oktober 1950 (Svensk författningssamling nr 549) följande allmänna riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling.

»1. Åtgärder skola vidtagas för genomförandet inom tid, som — med beaktande av vad särskilda utskottet vid 1950 års riksdag i sitt utlåtande nr 1 härom framhållit — framdeles bestämmes, av en på nioårig allmän skolplikt grundad enhetsskola avsedd att, i den mån den tillämnade försöksverksamheten ådagalägger lämpligheten, ersätta folkskolan, fortsättningsskolan, den högre folkskolan, den kommunala mellanskolan och realskolan.

2. Allsidiga försök skola anställas angående de för enhetsskolan ändamålsenliga organisations- och arbetsformerna, såsom angående elevmaterialets och lärokursens differentiering med hänsyn till lärjungarnas anlag, angående skolans inre arbete och angående lärjungarnas intagning i enhetsskolan på grundval av skolmognadsprov.

Försök skola jämväl anställas med olika former av praktiska realskolor.

3. Enhetsskolan är avsedd att uppdelas i tre stadier, vart och ett i regel omfattande tre år. Undervisningen på vart och ett av dessa stadier skall i första hand bestridas av lärare, som särskilt utbildats för undervisning huvudsakligen på stadiet i fråga.

4. Undervisningen i engelska är avsedd att anordnas från och med enhetsskolans femte klass.

5. Utöver handledning i praktiska ämnen på enhetsskolans olika stadier är det avsett att i klasserna 7 och 8 inrymma yrkesorientering och att senast i klass 9 anordna, i nära kontakt med yrkeslivet, en förberedande yrkesutbildning eller, där förhållandena motivera detta, en allmänpraktisk utbildning.

Den lämpliga anknytningen till enhetsskolan av skolor för yrkesundervisning och praktiska realskolor bör övervägas och under försökstiden prövas.

6. För lärjungar i nionde klassen, som icke deltaga i förberedande yrkesutbildning eller allmänpraktisk utbildning, är det avsett att anordna teoretisk undervisning med eller utan anknytning till fortsatt utbildning på gymnasium.

7. Från tidpunkt som senare bestämmes, skall vid de högre allmänna läroverken kunna anordnas en allmän gymnasielinje, varvid i avseende på linjens organisation och villkoren för dess upprättande vid de särskilda läroverken i huvudsak skall gälla vad av särskilda utskottet anförts. I samband därmed skall en revision av differentieringssystemet på gymnasiet högstadium företagas, syftande till att genomföra en fastare studiegång inom varje linje.

8. Från tidpunkt, som senare bestämmes, skall försöksvis anordnas ett eller flera gymnasier för vuxna.

9. Försök skola anställas med särskilda till enhetsskolan anknytande gymnasieformer.

10. Terminsavgiftssystemet vid de allmänna läroverken och därmed jämförliga högre kommunala läroanstalter skall snarast möjligt avvecklas i ordning, som framdeles bestämmes.

11. Erforderliga ekonomiska stödåtgärder skola genomföras för att ge varje lärjunge tillgång till en utbildning, som svarar mot hans personliga förutsättningar och samhällets behov.

12. Ledning och redovisning av försöksverksamheten i dess helhet skall handhas av skolöverstyrelsen med för ändamålet behövligen förstärkt organisation och erforderliga betingelser i övrigt skapas genom utbyggnad av statens psykologisk-pedagogiska institut och andra lämpliga åtgärder.»

Senare riksdagsbeslut angående enhetsskolan

I enlighet med Kungl. Maj:ts proposition nr 106 år 1957 till riksdagen angående försöksverksamheten med nioårig enhetsskola m. m. har en sammanfattande utredning blivit tillsatt med uppgift att bereda skolfrågorna och att framlägga materiel för ett riksdagens beslut i början av 1960-talet angående enhetsskolans definitiva utformning. Departementschefen anför bl. a.:

»För att skolplaneringen skall kunna bedrivas med erforderlig säkerhet och med en allmänt genomförd nioårig enhetsskola som klar riktpunkt är det redan nu angeläget med en precisering så långt möjligt av den takt, i vilken statsmakterna bedömer att skolreformen skall förverkligas. På grund härav framlägges för riksdagens godkännande förslag till riktlinjer för planeringen för enhetsskoleorganisationens allmänna genomförande. Dessa riktlinjer innebär, att den nuvarande försöksperioden beräknas från och med läsåret 1962/63 — då statsmakternas beslut om enhetsskolans definitiva utformning förutsättes föreligga — övergå i en period, varunder allmän övergång till obligatorisk enhetsskola skall ske. Denna period förutsättes skola räcka till och med läsåret 1968/69. Då övergången för varje kommun i regel bör ske successivt med början i klasserna 1 och 5, kommer

de kommuner, som startar senast läsåret 1968/69 att ha den nioåriga skolgången genomförd från och med läsåret 1972/73. Detta läsår bör alltså enhetsskolan beräknas vara i huvudsak helt genomförd inom riket.»

Sedan riksdagen godkänt ovannämnda riktlinjer för planeringen för enhetsskoleorganisationens genomförande, har Kungl. Maj:t den 27 juni 1957 meddelat bestämmelser angående försöksverksamheten.

Försöksverksamhet

Vid riksdagsbehandlingen av förslaget till riktlinjer för skolutvecklingen gavs eftertryck åt bestämmelserna rörande försök angående enhetsskolans organisations- och arbetsformer bl. a. genom den framskjutna plats dessa erhöi i beslutet. Redan före riksdagsbeslutet rörande enhetsskolan hade en försöksverksamhet påbörjats på skolkommissionens inbjudan och under dess ledning. Läsåret 1949/50 började nämligen 14 kommuner, fördelade över hela landet från Hietaniemi i norr till Lomma i söder, pröva den nioåriga enhetsskolan enligt skolkommissionens förslag i årskurserna 1 och 5. Under de följande åren utvidgades försöksverksamheten, från och med läsåret 1950/51 under skolöverstyrelsens ledning, att omfatta allt fler och fler kommuner. Läsåret 1959/60 deltog enligt rapport, som avser läget vid höstterminens början detta läsår, inalles 217 kommuner med 11 191 klasser och 226 042 elever.

Verksamheten ledes av försöksavdelningen inom skolöverstyrelsen. Årliga redogörelser har blivit publicerade i Aktuellt från skolöverstyrelsen och en sammanfattande rapport föreligger sedan hösten 1959.

Av kommuner med även samisk befolkning deltagar Jokkmokk i försöksverksamheten sedan läsåret 1956/57 samt Tärna sedan läsåret 1958/59. Till följd av försöksverksamheten ombildas för närvarande den i Jokkmokk befintliga samrealskolan till högstadium inom enhetsskolan. Då sameungdom tidigare vunnit inträde i samrealskolan har frågan om enhetsskola jämväl för samernas barn blivit brännande.

Denna försöksverksamhet, som vilar på frivilliga åtaganden från kommunernas sida, är sedan den 1 juli 1958 kompletterad genom den av staten grundade och bekostade särskilda försöksskolan i Linköping, numera benämnd Statens försöksskola i Linköping.

Elevens väg genom enhetsskolan

Enhetsskolan är i princip en tillvalsskola. Eleven ställs under sin studiegång inför möjligheter att välja till ämnen och inom vissa ämnen välja mellan olika kurser.

Under de första sex skolåren har alla elever samma ämnen och samma kurser. På högstadiet, årskurserna 7—9, sker en så småningom stegrad dif-

ferentiering, till att börja med genom tillval av vissa ämnen och under den sista årskursen i enhetsskolan genom en helt genomförd linjedelning.

Denna uppbyggnad hos högstadiet är utmärkande för enhetsskolan, och under sjunde—nionde årskurserna söker man förverkliga idén att bereda varje elev rätt att välja den utbildning, för vilken han har begåvning och lust. Vid inträdet i årskurs 7 skall eleven välja till ett av ämnena tyska, svensk tilläggskurs och praktiskt ämne. I det sistnämnda ingår textilslöjd eller trä- och metallslöjd, som under delar av året kan utbytas mot trädgårdsskötsel, eventuellt annat praktiskt ämne. I timplanen upptager tyska 5 veckotimmar, medan svensk tilläggskurs och praktiskt ämne upptager endast 3 veckotimmar vardera. Elever som väljer ett av de senare två ämnena, får då två veckotimmar fritt valt arbete inom schemat.

I åttonde årskursen bortfaller engelska som obligatoriskt ämne, och eleverna får välja till två bland följande: tyska, engelska, svensk tilläggskurs, grundläggande kurs och tilläggskurs av praktisk yrkesorientering samt annat praktiskt ämne. Detta består vanligen av något av ämnena hemkunskap, textilslöjd, trädgårdsskötsel, maskinskrivning eller förberedande verkstadsarbete. De tre kombinationsmöjligheterna i årskurs 7 har i årskurs 8 ökat till i regel fem. Stundom måste valmöjligheterna i årskurs 8 begränsas till tre eller fyra kombinationer. Tyskan har även i åttonde årskursen 5 veckotimmar, medan de övriga tillvalsämnena har fyra. Under den femte timmen bjudes eleverna möjlighet till fritt valt arbete.

Nionde årskursen innehåller tre linjer, en y-linje med förberedande yrkesutbildning, en a-linje och en g-linje med fortsatta allmänbildande studier, varvid den sistnämnda linjen anknyter till gymnasium.

Under sjunde och åttonde årskurserna är trots valmöjligheterna ännu många ämnen gemensamma för alla elever. De valda kombinationerna i en lägre årskurs medför som regel att valet mellan kombinationer respektive linjer i den högre årskursen är bundet. I vart fall kräver en förändrad studiegång i vissa fall särskilda bemödanden. Detta är i synnerhet förhållandet, då en elev valt svensk tilläggskurs eller praktiskt arbete och önskar övergå till en studieväg, som leder till den gymnasieförberedande linjen i årskurs 9. En ny studieinriktning är lättare att genomföra ju tidigare den inträffar.

Till hjälp åt eleverna är från och med sjätte årskursen anordnad en fortlöpande studievägledning, som avser ämnes- och linjeval på högstadiet. Denna ingår som undervisning i ämnet samhällskunskap, men även enskild vägledning i samverkan med målsmännen torde äga rum i flertalet fall. I nära samband med denna vägledning, som avser närmast elevens väg genom skolan, är anordnad en teoretisk yrkesorientering för alla elever. För sådana elever, som valt en studiegång med praktiskt ämne, är under åttonde årskursen anordnad praktisk yrkesorientering, som omfattar 4—8 läsveckor, då eleven prövar olika arbetsplatser efter eget val. Avsikten är att eleverna inför valet av förberedande yrkesutbildning under nionde årskursen skall

få en realistisk uppfattning om de tillämnade yrkenas karaktär och krav. Parallellt med studie- och yrkesvägledning äger en anlagsorientering rum. Även medicinsk yrkesrådgivning skall ske.

Planering för enhetsskolans genomförande

Enhetsskolans fördelning på tre stadier medför att skolanläggningarna kommer att få olika utformning alltefter de stadier, för vilka de är avsedda. Utmärkande för skolsystemet blir förekomsten av *centralskolor*, avsedda för högstadiet, årskurserna 7—9. Stundom torde en skolanläggning för centralskola komma att inrymma även lokaler för mellanstadiet, årskurserna 4—6, mera sällan jämväl för lågstadiet, årskurserna 1—3. De sistnämnda stadierna kommer oftast att bli undervisade i särskilda skolanläggningar, på landsbygden kallade *bygdeskolor*. Någon principiell skillnad kommer icke att föreligga mellan skolväsendet i städerna och på landsbygden beträffande skolornas anordning. Däremot är planeringen för centralskolorna i allmänhet ett betydligt större problem på landsbygden.

För att bereda eleverna möjligheter att välja utbildningslinjer inom enhetsskolan, måste centralskolorna ha ett visst minsta elevantal. Såsom mått på detta har i regel anförts det antal, som är erforderligt för att under nionde årskursen bilda de tre linjerna 9 y, 9 a och 9 g, eller omkring 75 elever. Fördelningen i årskurs 9 skulle erfarenhetsmässigt då kunna väntas bli 37 i 9 y, 19 i vardera 9 a och 9 g. Vid en nativitet av 15 ‰ skulle erfordras ett befolkningsunderlag på 5 000 personer.

Högstadiets pedagogiska kvalitet är självfallet beroende på tillgången på lärare. Som tidigare nämnts skall undervisningen i årskurserna 7—9 i kunskapsämnen bestridas av ämneslärare. För att ämnena skall kunna bli sakkunnigt företrädade erfordras ett visst antal sådana lärare. Antalet lärare, som kan anställas, beror av antalet klasser på högstadiet, och ett ringa antal lärare minskar omfånget av den ämneskrets, som kan företrädas av lärare med utbildning för att undervisa i ämnet. Den omständigheten, att små skolor i avlägsna bygder visat sig utöva ringa dragningskraft på akademiskt utbildade lärare, understryker de pedagogiska svårigheter beträffande små centralskolor, vilka framkommit då man har att vid dessa erbjuda eleverna möjligheter att välja studieväg inom skolan efter intressen. Dessa svårigheter torde stundom i de nordliga delarna av riket bli mest påtagliga, då det gäller att för eleverna ordna praktisk yrkesorientering och förberedande yrkesutbildning.

Även om centralisering måste äga rum för att årskurserna 7—9 skall kunna ge vad som är avsett i fråga om teoretisk undervisning och förberedande yrkesutbildning, måste stundom mot fördelarna av större skolenheter vägas hänsynen till eleverna och till deras familjer. Många oroas inför detta att skilja de uppväxande i en ömtålig ålder från hemmets påverkan och för-

äldrarnas stöd. Likaledes kan förflyttningen till en omgivning, som starkt avviker från den tidigare kända, utsätta en ung människa för ibland övermäktiga påfrestningar. I synnerhet när inackordering av eleverna måste äga rum, anses vådorna av centraliseringen tydligt framträdande. Den uppfattningen synes numera vara gängse, att det egna hemmet icke kan till alla delar ersättas av något annat, varken av ett elevhem eller ett enskilt inackorderingshem.

Inom de nordliga län, där samerna har sin hemvist, fordras ofta en omfattande centralisering för att bilda det erforderliga befolkningsunderlaget. Samarbete över kommungränserna är i många fall erforderligt. Så länge centraliseringen av eleverna kan ske medelst skolskjutsar, torde anordningarna komma att godtagas av målsmännen. Av pedagogiska och hygieniska skäl kan skolskjutsarna icke utsträckas i regel längre än vad som motsvarar en restid av 1 tim. 30 min. per dag. De elever, som har så långt att resa får en betydande arbetstid för vecka, och man kan vänta mindrevärdiga arbetsresultat. I vissa fall måste inackordering av elever äga rum. Beträffande den samiska skolungdomen är att märka, att inackordering har en markerad hävd, då nomadskolorna, som bekant, är förenade med internat, och skolskjutsar en helt nymodig företeelse. Vad gäller andra elever kan spåras i kommunernas planering en strävan att så långt möjligt undvika inackordering av elever. På grund härav har kommunerna visat ett starkt intresse för att inom det område som kan centraliseras genom skolskjutsar värva så många elever som möjligt och därvid har även samerna kommit in i vissa kommuners intressesfär.

Planeringsfrågorna inom de delar av riket, vilka har en utpräglad glesbygd, har lett till att en särskild glesbygdsutredning blivit tillsatt av skolöverstyrelsen. Utredningens betänkande, stencilerat, överlämnades till skolöverstyrelsen i augusti 1957 och skolöverstyrelsens skrivelse i ärendet ingavs till Kungl. Maj:t i januari 1958.

Utredningen har präglat begreppet skolglesbygd och menar därmed ur skolorganisatorisk synpunkt »sådan kommun, som inte har förutsättningar att bygga upp ett eget vanligt högstadium, dit kommunens alla barn kan hänvisas». I vissa fall utgör skolglesbygden en del av en större kommun, vilken beträffande vissa andra kommundelar kan följa de gängse rekommendationerna för skolplaneringen. Samtliga kommuner, inom vilka samer finnes, utgör helt eller delvis sådan skolglesbygd. Beträffande högstadierna har glesbygdsutredningen framlagt vissa förslag, enligt vilka enkla högstadier med endast två paralleller kunde bli anordnade. Sålunda skulle eleverna på ett enkelt högstadium kunna för viss undervisning hänvisas till ett fullständigt högstadium under en del av läsåret och därvid bli inackorderade vid detta. Utredningen rekommenderar även en utvidgad användning av radio- och korrespondensundervisningen och utnyttjandet av ambulerande lärare i vissa ämnen.

Vissa pedagogiska strävanden

Enhetsskolan, såsom den framträder i de förberedande utredningarna, i Kungl. Maj:ts proposition 1950/nr 70 och i riksdagens beslut, innebär icke endast vissa organisatoriska åtgärder utan inrymmer även idéer om vissa pedagogiska strävanden. Under försöksverksamheten har man strävat efter att pröva även dessa tankars hållbarhet. Delvis under trycket av de allvarstider, som vårt folk upplevde under det senaste världskriget, gavs åt direktiven för utredningen eftertryck åt skolans uppgift att fostra de unga till ansvarsmedvetna medborgare i ett demokratiskt land. I några ofta återgivna ord i propositionen om skolreformen har departementschefen yttrat bl. a. följande om skolans mål. »I många stycken är kraven på skolan oförändrade. Den måste alltjämt ge något av det, som hör barnåldern till, sång och saga, lek och poesi, och den måste med nit och allvar innöta de grundläggande tekniska färdigheterna: läsning, skrivning och räkning; inpränta dem så, att färdigheten blir varaktig.» Med tanke på högstadiet erinrar departementschefen vidare därom, att »inom en skola, som är avsedd för alla, kraven på kunskapernas praktiska användbarhet av naturliga skäl blir stegrad. En sådan skola kan icke nöja sig med att kopiera realskolans kurser. Den nuvarande realskolan är en examensskola, som ger en viss kompetens; för dem, som nyttja dess undervisning för sina barn, är examen och den därpå grundade behörigheten till tjänster och levnadsbanor stundom av så väsentlig vikt, att kursernas innehåll och utformning kommer i andra hand. En skola, som är gemensam för alla, måste hålla måttet inför en granskning från andra utgångspunkter. Valet av ämnen och kursmoment och undervisningens metodik måste mera bestämt och målmedvetet inriktas på att ge de växande en kunskap, av vilken de kunna draga påtaglig nytta i vardagslivet och i sin blivande verksamhet. Detta krav på skolans arbetsresultat motiverar, att praktiska ämnen lägges in på skolschemat —». En reform av skolans arbete måste enligt departementschefen »främst syfta till en mera ingripande personlig påverkan på de unga».

Bl. a. genom arbetssättet vill den reformerade skolan ge eleverna en studiefostran som en del av den allmänna fostran för ett demokratiskt samhälle. Detta söker man nå inom enhetsskolan genom att utveckla det inre arbetet i skolan längs vissa linjer, som bl. a. innebär ökad individualisering, mer målmedvetet utnyttjande av elevernas intresse och behov, vidsträcktare självverksamhet, flera tillfällen till samarbete samt minskad splittring i arbetet. Dessa pedagogiska programpunkter är visserligen icke särskilt utmärkande för enhetsskolan, men de har icke desto mindre en framträdande plats i det pedagogiska förnyelsearbetet och en erkänd ställning såsom en del av målsättningen för skolreformen.

KAPITEL 7

Elevantalet

Vilka skall få anmälas till nomadundervisning?

Om den nuvarande nomadskolans elever föreskriver nomadskolstadgan § 1 följande.

»1. Vid undervisningen av den lapska folkstammens barn iakttages, att barn av nomadlappar skola undervisas i för dem särskilt avsedda skolor, kallade *nomadskolor*.

2. Barn av andra lappar undervisas i allmänhet tillsammans med den övriga befolkningens barn, dock må de, där vederbörande skoloråd eller folkskolestyrelse eller ock målsman härom gör framställning och sådant enligt beprövande av nomadskolinspektören befinnes önskvärt och lämpligt, kunna undervisas i nomadskola.

3. Där synnerliga skäl föreligga, må jämväl barn av annan än lapp på vederbörande skoloråds eller folkskolestyrelsens framställning och efter nomadskolinspektörens bestämmande undantagsvis kunna intagas i nomadskola.

4. Med nomadlapp förstås i denna stadga lapp, som själv eller genom medlemmar av sitt hushåll driver fjällrenskötsel eller som biträder i sådan renskötsel.»

Begreppet nomadlappar har i nu gällande folkskolestadgas skolpliktsbestämmelser (§ 9) ersatts med fjällsamer. Innebörden av anförda stadgan den är, att vissa samer har skyldighet att sända sina barn till nomadskolor, och att det för övriga samer finns en möjlighet, men inte en obetingad rättighet, att göra det. (I detta sammanhang bortses från de icke-lapska eleverna i nomadskola, vilka på senare tid varit ytterst få.) Utredningen finner, av skäl som redovisas i annat sammanhang, två väsentliga ändringar motiverade i detta avseende. Å ena sidan bör »nomadskolplikt» inte åvila några samer, å andra sidan bör rättighet att betjäna sig av nomadundervisningen i princip tillerkännas alla samer i vårt land. Inom det allmänna skolväsendet vill man i största möjliga utsträckning förverkliga grundsatsen om föräldrars och barns gemensamma rätt att fritt välja studieväg. Denna princip bör fastslås även då det gäller olika alternativ för samernas skolgång.

I detta sammanhang aktualiseras emellertid frågan, vilka personer som är att betrakta som samer och därmed berättigade att åtnjuta nomadundervisning. Det torde vara svårt eller snarare omöjligt att på grundvalen av objektiva kriterier uppställa en tillfredsställande definition av begreppet same, som är både sakligt korrekt och praktiskt användbar och som kan

bli någorlunda allmänt godtagen. Att genom något slags rasbiologisk eller personhistorisk undersökning fastställa om varje skolpliktigt barn är av samisk härstamning eller ej är naturligtvis alldeles uteslutet. Att å andra sidan göra tillträdet till nomadundervisningen beroende av färdigheten i lapska språket skulle förutsätta, att man i åtskilliga fall måste undersöka, om ett barn verkligen »kan» lapska; det skulle dessutom bli svårt att fastställa, *hur mycket* lapska man behöver kunna för att uppfylla villkoret. Erfarenheter på denna punkt från minoritetsundervisning i andra länder under mellankrigstiden manar inte till efterföljd, eftersom de språkprov som anordnades utvecklade sig till elakartade konfliktämnen. Ej heller anknytningen till renskötseln kan utgöra ett tillräckligt kriterium; många lapsktalande, som allmänt räknas som samer, skulle i så fall komma utanför cirkeln. Även detta kännetecken är för övrigt ofta svårt att fixera, då åtskilliga lämnar renskötseln ej definitivt utan för längre eller kortare tid och andra har renskötsel mer eller mindre som ett biyrke.

Det måste under sådana omständigheter övervägas, om inte definitionen kan grundas, i stället för på den objektiva principen (»han, hon är same»), på den subjektiva (»jag är same»). En väsentlig sida av tillhörigheten till en folkgrupp liksom till varje annan grupp är alltid den rent psykologiska, individens känsla av att höra samman med gruppen och hans vilja att räkna sig till den. Var och en som räknar sig själv, eller som av sina målsmän räknas, som same skulle enligt denna princip kunna anmälas till nomadundervisning. Det kunde tänkas att man på grundval av den subjektiva principen, eventuellt kombinerad med något objektiva kriterium, införde någon form av registrering, men detta torde för skolans skull inte vara behövt. En reform som radikalt gör åtnjutandet av en rättighet beroende av den enskildes uppfattning av sig själv skulle givetvis i många andra fall vara otänkbar. Förhållandet är emellertid det, att nomadundervisningen inte medför någon fördel, av ekonomisk eller annat slag, utöver den, som sammanhänger med dess egentliga syfte. Om, såsom utredningen förordar, samma regler för skolplikt och årlig lästid kommer att gälla för samerna som för alla andra, kan ingen frestas att välja nomadundervisningens alternativ i avsikt att öka sin fritid eller skaffa sig tillfällen till förvärvsarbete. En skillnad mellan skolgång i den ena och den andra formen är däremot att nomadundervisningen medför inackordering på samhällets bekostnad för åtskilliga elever, som vid samundervisning hade kunnat bo hemma; detta förhållande tangerar på sitt sätt målsmännens ekonomiska intressen. Enligt utredningens mening behöver man dock inte annat än i sällsynta undantagsfall räkna med att en önskan att undandraga sig kostnader för barnens underhåll kommer att framträda som motiv för att anmäla dem till nomadundervisning. Något missbruk av ifrågavarande rättighet synes man därför inte ha anledning att räkna med.

En konsekvens av den här föreslagna ordningen blir att personer, som

i varje tänkbart avseende av envar uppfattas som stående utanför samefolket, får en formell möjlighet att anmäla sina barn till nomadundervisningen. De skulle inte behöva göra annat än påstå sig vara samer för att kunna utnyttja rättigheten därtill. Denna eventualitet har dock knappast annat än teoretiskt intresse. På senare tid har det endast ytterligt sällan förekommit att personer som inte varit allmänt kända som samer velat få sina barn inskrivna i nomadskola. Att enligt den allmänna uppfattningen icke-samiska elever vinner inträde i lapska skolor, klasser eller grupper behöver rimligtvis inte framkalla någon invändning från samerna själva, så länge det är fråga om ett helt litet antal. Motivet i här avsedda fall torde i första hand få anses vara intresse för samerna och deras kultur. Inte minst kan ett sådant motiv förutsättas hos en del som på högstadiet vill läsa lapska tillvalsämnen; att utestänga dessa från gruppundervisningen kan inte gärna komma i fråga.

Hur många kan väntas bli anmälda till nomadundervisning?

I oktober 1959 sammanställdes på utredningens begäran inom nomadskolinspektörens expedition upplysningar om beräknade elevantal vid nomadskolorna under vissa läsår. Ett sammandrag av uppgifterna, vilka grundade sig på från vederbörande pastorsämbeten inkomna förteckningar, meddelas i tabell 2.

Vad man härigenom får kännedom om är dock endast nuets och den närmaste framtidens förhållanden. En mera långsiktig skolplanering förutsätter försök att uppskatta elevtillströmningen under en längre period framåt.

Den folkgrupp, för vilken nomadundervisningen enligt utredningens mening skall vara tillgänglig, sammanfaller med vad som i folkräkningarna betecknas som lappbefolkningen, vilken i sin tur i det närmaste motsvarar den renskötselförädlade gruppen. Denna grupp omfattar i runt tal omkring 10 000 människor (jfr s. 10). Att söka precisera denna numerär för att sedan mera exakt kunna beräkna elevunderlaget tjänar inte mycket till, då stora delar av lappbefolkningen för närvarande inte begagnar sig av nomadundervisningen och i framtiden säkert inte heller kommer att göra det. Så mycket angelägnare synes det då vara att vinna kännedom om storleken av och övriga befolkningsförhållanden inom den kategori, som utgör kärnan i nomadskolans elevunderlag. Denna kategori omfattar fjällsamerna inom den renskötande gruppen. På utredningens uppdrag har fil. mag. Birgitta Ahlfort, Uppsala, utfört en demografisk undersökning, omfattande hela den renskötande befolkningen och publicerad som bilaga 1 till betänkandet. Några av undersökningens resultat skall här återopas. Den renskötande befolkningen omfattade vid räkningstillfället, den 1 september 1958, 3 010 personer, fördelade på 2 365 fjällappar och 645 skogsappar. Av fjällapparna tillhörde 1 715 Norrbottens län, 272 Västerbottens

Tabell 2. Beräknat elevantal vid nomadskolorna enligt pastorsämbetenas uppgifter

Skola	Läsår	Årskurs							Summa elever
		1	2	3	4	5	6	7	
Karesuando	60/61	4	6	7	12	3	8	9	49
	63/64	5	7	7	4	6	7	12	48
Lannavaara	60/61	4	14	7	13	9	15	7	69
	63/64	7	7	7	4	14	7	13	59
Jukkasjärvi.....	60/61	5	7	4	9	8	7	10	50
	63/64	6	5	10	5	7	4	9	46
Gällivare.....	60/61	5	6	6	9	6	6	5	43
	63/64	2	6	3	5	6	6	9	37
Jokkmokk.....	60/61	6	15	9	8	10	9	8	65
	63/64	5	3	4	6	15	9	8	50
Arjeplog	60/61	3	8	2	4	2	6	5	30
	63/64	3	1	1	3	8	2	4	22
Tärnaby	60/61	4	4	3	3	5	3	6	28
	63/64	5	4	4	4	4	3	3	27
Änge.....	60/61				5	5	6	7	23
	63/64				2	10	2	5	19
Storvallen.....	60/61	10	5	2					17
	63/64	4	2	2					8
Summa elever	60/61	41	65	40	63	48	60	57	374
	63/64	37	35	38	33	70	40	63	316

län och 378 Jämtlands län. Vid undersökningen indelades fjällappbyarna i Norrbotten i två grupper, den ena omfattande de tre nordligaste och 590 personer (»Könkämägruppen»), den andra omfattande övriga fjällappbyar i länet och 1 125 personer. Den ur utvecklingssynpunkt fördelaktigaste åldersfördelningen hade Könkämägruppen och skogslapparna, med en relativt sett mycket stor andel barn; tillväxttakten föreföll dock avtaga något. I fråga om övriga fjällappbyar i Norrbotten konstaterades att ett tidigare tämligen konstant antal födda på senare år undergått en märkbar minskning. Fjällapparna i Västerbottens och Jämtlands län hade relativt sett litet antal barn och stort antal åldringar. Sålunda konstaterades för fjällapparnas vidkommande en progressiv åldersfördelning längst i norr, en övergångstyp mellan stationär och regressiv fördelning i mellanområdet och en regressiv fördelning i söder.

Nedan angivna exakta antal av levande födda barn av fjällappar under tiden 1/1 1945—1/9 1958 kan utläsas ur tabell 13 i bilaga 1.

År	Antal	År	Antal	År	Antal
1945	71	1950	43	1955	34
1946	48	1951	39	1956	34
1947	53	1952	56	1957	31
1948	49	1953	45	1958	30
1949	58	1954	37		

Den i undersökningen ingående framskrivningen, med hänsyn tagen till beräknad nettoutflyttning, gav följande tal.

År	Samtliga	Därav fjällappar
1958.....	3 010	2 365
1963.....	2 983	2 341
1968.....	2 961	2 320
1973.....	2 966	2 318

Minskningen uppgår för »samtliga» till omkring 1,5 %. Barnkullarna kommer dock att minska i betydligt snabbare takt. För åldersgruppen 0—15 år ger framskrivningen följande tal (tab. 11 och 20); inom parentes anföres medeltalet för en årskull.

År	Samtliga	Därav fjällappar
1958.....	798 (53)	610 (40)
1963.....	677 (45)	522 (35)
1968.....	622 (41)	476 (32)
1973.....	646 (43)	494 (33)

Kommer fjällsamerna även i framtiden, då de inte blir skyldiga därtill, att inskriva sina barn vid nomadskola? Utredningen finner för sin del sannolikt, att valfriheten på de allra flesta håll inte kommer att rubba den tradition för barnens undervisning inom denna folkgrupp, som skapats av nomadskolan och dess föregångare. Undantag kan man vänta sig i en del fall, där man genom att låta barnen gå i reguljär skola kan ha dem boende hemma, och möjligen längst i norr, där ett visst principiellt motstånd mot den särskilda skolplikten försports. Ett vittnesbörd om att föräldrarna i stort sett varit nöjda med nuvarande ordning är det ringa antalet framställningar om att barn, som enligt stadgan varit skyldiga att gå i nomadskola, i stället skulle få gå i folkskola; enligt nomadskolinspektörens uppgifter har högst en eller två dylika dispensansökningar om året inkommit.

Nästa fråga är, vilket tillskott av elever från andra grupper än fjällsamerna som kan väntas. Ur denna synpunkt blir det av intresse att veta, i vilken mån nomadskolan är att anse som en utpräglad renskötarskola, eller med andra ord att få en bild av målsmännens yrkesfördelning. I januari och februari 1959 inhämtades genom nomadlärarna upplysningar om »faderns huvudycke» och »faderns bisysselsättning» för samtliga då inskrivna elever vid nomadskolorna. På grundval av detta material, vilket kontrollerats av vederbörande lappfogdar, göres här en sammanställning för de olika distrikten.

Antalet elever, för vilkas fäder enbart angivits annat huvudycke än renskötsel, är inom de olika distrikten följande: Karesuando 0, Vittangi 1, Jukkasjärvi 21, Gällivare 28, Jokkmokk 7, Arjeplog 4, Västerbotten 7, Jämt-

Tabell 3. Lappbyttillhörighet för elever vid Samernas folkhögskola

Län Lappby	Församling	Läsår och årskurs									
		54/55		55/56		56/57		57/58		58/59	
		I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Norrbottnens län											
<i>Fjällappbyar</i>											
Könkämä (171).....	Karesuando										2
Lainiovuoma (175).....	»			1	1	1	1		2		2
Saarivuoma (244).....	Jukkasjärvi			2			1				
Talma (109).....	»										1
Ratasvuoma (81).....	»										
Kaalasvuoma (93).....			1								
Norrkaitum (99).....	Gällivare	1	1	1		1	1	4	1		4
Mellanbyn (72).....	»							1		3	1
Sörkaitum (109).....	»	1		1		1	1	1	1	2	1
Sirkas (202).....	Jokkmokk	2		3	2	3	3	1	4		
Jäkkäkaska (47).....	»	1			1						
Tuorpon (128).....	»	2			2	1			1	1	
Luokta-Mavas (88).....	Arjeplog			1							1
Sejtsjaur-Njarg (58).....	»					1			1		
Svaipa (39).....	»					1					1
<i>Skogslappbyar</i>											
Vittangi (93).....	Jukkasjärvi										
Gällivare (140).....	Gällivare										
Serri (10).....											
Udtja (44).....											
Ståkke (27).....											
Maskaure (27).....											
V. Kikkejaur (46).....	Arjeplog					1			2		
Ö. Kikkejaur (44).....	Arvidsjaur	1		1	1		1	1			
Mausjaur (37).....	»										1
Västerbottnens län											
<i>Fjällappbyar</i>											
Gran (38).....	Sorsele	1			1	1		1			1
Ran (51).....	»					1					
Umbyn (50).....	Tärna	3	2		1						
Vapsten (24).....	»	2			1						
Vilhelmina n:a (59).....	Vilhelmina	1			1						
Vilhelmina s:a (50).....	»		1							1	
<i>Skogslappby</i>											
Malå (73).....	Malå	1			1			1	1		1
Jämtlands län											
<i>Fjällappbyar</i>											
Frostviken n:a (18).....	Frostviken					1			1		
Frostviken m:a (27).....	»										
Frostviken s:a (11).....	»										
Hotagen (15).....	Hotagen			1		1	1	1			
Offerdal (26).....	Offerdal	1	1		1	1			1		
Sösjö (17).....	»										
Kall (11).....	»										
Handölsdalen (23).....	Åre		2	2		1	2		1		
Tranris (17).....	Undersåker					1			1		
Tässåsen (53).....	Undersåker, Oviken			1			1	2		1	
Mittådalen (69).....	Tännäs			1			1				
Tännäs (73).....	»	3		3							

land 6 eller tillsammans 74. Av ett totalt elevantal på 391 under angivet läsår kom alltså 19,1 % eller omkring vart femte barn från hem, som har sin huvudsakliga försörjning genom annan yrkesverksamhet än renskötsel. De oftast förekommande yrkena är järnvägsarbete (Jukkasjärvi) och fiske (Gällivare). Därutöver uppges bl. a. slöjd samt jordbruks-, skogs-, gruv- och diversearbete. — Antalet elever, vilkas fäder hade renskötsel som huvudyrke men som inte tillhörde fjälllappby, var 9, 4 från skogslappbyar och 5 med betesrätt i Norge.

Inte minst önskvärt är att finna en utgångspunkt för uppskattningen av antalet sameelever vid den nya form av nomadundervisning, som avses komma till stånd inom enhetsskolans högstadium. Utmärkande för denna verksamhet blir en mycket stark centralisering, vare sig man väljer alternativ I, med koncentration till en ort, eller det av utredningen förordade alternativ II med samegrupphögstadiet på två orter, Kiruna C och Jokkmokk. Det ligger då nära till hands att återropa erfarenheter, som gjorts vid Samernas folkhögskola i Jokkmokk, vilken i vissa avseenden utgör en parallell: dess elever har i de flesta fall haft att välja mellan att utbilda sig vid en reguljär folkhögskola i hembygden och att göra det vid en särskilt för samerna avsedd skola, belägen på mycket stort avstånd från flera samiska bygder. Samernas folkhögskolas årsredogörelser innehåller elevstatistik med upplysningar om varje elevs lappbytillhörighet och hemort. På grundval av detta material har den här publicerade tabell 3 sammanställts. Lappbyuppgiften torde i många fall snarast ge besked om till vilken lappby elevens familj av gammalt räknats; enligt inom lappväsendet numera tillämpade regler skulle sannolikt åtskilliga elever ej längre ha ansetts tillhöra lappby. Siffrorna inom parentes anger antalet till varje lappby hörande personer enligt den demografiska undersökningen. Det bör observeras, att många elever förekommer två gånger i statistiken, under ett läsår i årskurs I och under ett följande i årskurs II.

Några vittgående slutsatser med giltighet även för nomadskolan bör givetvis icke dragas av denna elevstatistik. Följande iakttagelser kan dock vara av intresse i sammanhanget. Det största antalet elever kommer, som naturligt är, från Sirkas lappby, inom vars område skolorten, Jokkmokk, är belägen. Även de övriga Jokkmokks- samt Gällivarebyarna, från vilka man har relativt kort väg till skolan, är representerade med tämligen stora grupper. De stora lappbyarna längst i norr, och först och främst Könkämä, är påtagligt underrepresenterade, något som väl till en del torde bero på en lägre grad av allmän utbildningsvillighet, till en del på avståndet till skolan. Däremot kommer ett relativt stort antal från de avlägsna lappbyarna i Västerbottens och Jämtlands län. På det hela taget uppvisar statistiken en god spridning. Intresset för den speciella utbildning som erbjudes tycks i ganska stor utsträckning ha övervunnit de betänkligheter som långa avstånd har väckt. Folkhögskolans rektor upplyser för övrigt,

att man aldrig har haft svårt att samla tillräckligt med elever till skolans kurser.

Rektor L. Wallmark har i en uppsats i Svenska Missionssällskapets årskrift, Bland Sveriges samer, 1956—1957, lämnat vissa ytterligare meddelanden rörande folkhögskolans elever. Under de femton år som skolan vid denna skrifs utgivning varit i verksamhet hade i genomsnitt 23,5 svenska sameungdomar gått på skolan varje vinter (därutöver enstaka norska), d. v. s. 2,35 promille av det »totala antalet» samer, 10 000; författaren säger sig ej känna till någon högre procentsats från annat håll. Fördelningen av elever på länen var följande: Norrbottens 56 %, Västerbottens 26 %, Jämtlands 17 %, Idre i Kopparbergs län 1 %. Andelen av elever från renskötande hem var sjunkande under de tre femårsperioderna: 1942—47 74,4 %, 1947—52 62,9 %, 1952—57 60,5 %. Förhållandet bör enligt utredningens mening tolkas så, att Samernas folkhögskola rönt en stigande uppskattning inom de icke renskötande grupperna.

Vad som i detta kapitel anförts kan tjäna till att belysa problemet från olika sidor och till att ge utgångspunkter för vissa förmodanden. Något underlag för en hållbar prognos har däremot inte kunnat åstadkommas; förutsättningar för en dylik saknas.

De faktorer, som i framtiden, vid frihet för målsman och elev att gemensamt välja mellan nomadundervisning och reguljär undervisning, kommer att inverka på deras beslut, synes i huvudsak vara följande.

1. Den rådande traditionen för skolgång inom en familj eller en bygd.
2. Skolvägs- och inackorderingsförhållanden vid den framtida skolorganisationen.
3. Samernas intresse för sin kulturs och sitt språks bevarande.
4. Uppfattningarna inom den renskötande gruppen om rennäringens framtid och om värdet av yrkesutbildning för densamma.
5. Den allmänna pedagogiska standarden inom de olika undervisningsformerna.
6. Styrkan av den påverkan till förmån eller till nackdel för nomadundervisningen, som kan komma att utövas från olika håll.
7. Tillfälliga inflytelser, såsom kamraters exempel, föredragande eller undervikande av en viss lärare o. d.

Att generellt förutsäga och mot varandra väga verkningarna av dessa faktorer och därmed göra det möjligt att säkert beräkna nomadundervisningens elevkullar vore en orimlig uppgift. Däremot ger själva befolkningsutvecklingen grund för ett bestämt antagande, nämligen att den nuvarande nomadskolans elevårgångar kommer att minska i fortsättningen; nedgången av antalet inom fjällappbyarna på senare år födda barn gör denna utveckling ofrånkomlig. Ett par andra, mer svårbevisade förmodanden skall här göras, nämligen att den övergång från renskötelsen till annat yrke, som man får räkna med, kommer att till stor del neutraliseras av nomadskol-

traditionen inom familjerna, och vidare att det även framdeles kommer att anmälas i medeltal en »icke renskötande» elev på fyra »renskötande». Åtminstone som arbetshypotes borde man kunna räkna med att tillskottet av elever från andra grupper än den renskötande blir något större än den minskning som uppkommer genom att vissa fjällsamers barn avstår från nomadundervisningen. Under dessa förutsättningar och med bortseende från nomadskolornas just nu och under de närmaste åren stora kullar, skulle man kunna beräkna storleken av de elevgrupper, som under perioden 1965—1975 kan väntas bli anmälda till nomadundervisning i någon form, till ett antal, sjunkande från omkring 45 till omkring 35.

KAPITEL 8

Nomadundervisningens allmänna organisation

Låg- och mellanstadiet

Starka skäl, diskuterade i ett tidigare kapitel, talar enligt utredningens mening för att undervisning, avsedd för samernas barn, även i fortsättningen anordnas på låg- och mellanstadiet vid särskilda skolor. Önskemålet att de uppväxande samerna skall lära känna sitt folks kultur och inse dess värden tillgodoses genom bevarandet av nomadskolorna, och vid dessa kan också de lapsktalande barnen steg för steg föras in i den svenska språkmiljön utan att för den skull tvingas eller förledas att överge sitt modersmål. Den alldeles övervägande delen av fjällsamerna liksom vissa grupper inom den övriga lapska befolkningen tycks också vilja slå vakt om nomadskolorna.

Att bevara nomadskolan i hela dess nuvarande omfattning, d. v. s. årskurserna 1—7 jämte fortsättningsskola, blir dock inte möjligt. På grund av enhetsskolans indelning i treåriga stadier och centraliseringen av högstadiet kommer en gräns att gå mellan årskurserna 6 och 7, innebärande tillval av vissa ämnen för varje elev och därmed en mer eller mindre genomgripande omgruppering av klasserna. Denna stadiindelning bör gälla även för sameeleverna. Varje nomadskola kan inte förses med eget högstadium, då elevunderlagets storlek praktiskt taget utesluter varje slag av differentiering. Av samma anledning och med hänsyn till de olägenheter som måste vidlåta olika slag av partiella högstadier blir det pedagogiskt och organisatoriskt ogörligt att föra endast årskurs 7 till mellanstadiet och ha kvar den vid nomadskolorna. Även om det betyder en försvagning av nomadskolorna måste alltså årskurs 7 frångå dessa och organiseras på annat sätt. Att fortsättningsskolan vid nomadskolorna, hittills anordnad som en fjällkurs, vid det nya högstadiets tillkomst måste försvinna på samma sätt som sker inom det allmänna skolväsendet är utan vidare givet.

Om, såsom utredningen föreslår, samerna får rätt att välja mellan nomadskola och reguljär skola, så behövs inte längre det nuvarande förfarandet för att fastställa, vilka barn som är »nomadskolpliktiga». Enligt § 24 nomadskolstadgan skall folkbokföringsmyndigheten till vederbörande lappfogde före maj månads utgång överlämna en förteckning över »alla till församlingen hörande lappbarn» som under året fyller sex—tretton år; lappfogden har sedan att underrätta såväl skolstyrelsen som nomadskolinspek-

Tabell 4. Nomadskoldistrikt m. m.

Distriktets namn	Skolans läge	Barnen kommer från
Karesuando nomadskoldistrikt	Karesuando kyrkby	Könkämä lappby i Karesuando kommun
Vittangi nomadskoldistrikt	Lannavaara by	Lainiovuoma lappby i Karesuando kommun och Saarivuoma lappby i Kiruna stad
Jukkasjärvi nomadskoldistrikt	Jukkasjärvi kyrkby	Talma, Rautasvuoma och Kaalasvuoma lappbyar i Kiruna stad
Gällivare nomadskoldistrikt	Gällivare kyrkby	Norrkaitums, Mellanbyns och Sörkaitums lappbyar i Gällivare kommun
Jokkmokks nomadskoldistrikt	Jokkmokks kyrkby	Sirkas, Jäkkåkaska och Tuorpons lappbyar i Jokkmokks kommun
Arjeplogs nomadskoldistrikt	Arjeplogs kyrkby	Luokta-Mavas, Semisjaur-Njargs och Svaipa lappbyar i Arjeplogs kommun
Västerbottens nomadskoldistrikt	Tärnaby i Tärna kommun	Grans, Rans, Umbyns, Vapstens, Vilhelmina norra och Vilhelmina södra lappbyar i Sorsele, Tärna och Vilhelmina kommuner
Jämtlands nomadskoldistrikt	Änge, Hålland, i Undersåkers kommun och Storvallen i Tännäs kommun.	Frostvikens norra, Frostvikens mellersta, Frostvikens södra, Hotagens, Offerdals, Sösjö, Kalls, Handölsdalens, Tranris, Tåssåsens, Mittådalens, Tännäs, Idre lappbyar

tören vilka av dessa barn som är »att anse som barn av nomadlappar»; dessa är skyldiga att inställa sig vid nomadskola. I stället bör samebarnen, sedan den allmänna skolplikten kommit att gälla även dem (jfr sid. 126), anmälas vid inskrivningsförrättning i likhet med andra barn, varvid målsman som önskar få sitt barn placerat i nomadskola, har att meddela detta.

På grund av valfrihetsprincipen och det sjunkande barnantalet är det tänkbart, att inte alla de nu i bruk varande nomadskolanläggningarna i framtiden kommer att behövas. I första hand torde det, på grund av det sjunkande barnantalet bland samerna i Jämtlands län, kunna bli fråga om att indraga lågstadieskolan i Storvallen för att i stället undervisa barnen vid Änge nomadskola även på lågstadiet; därmed skulle den centralisering fullföljas, som helt nyligen inletts i och med att Jänsmässholmens skola, avsedd för årskurserna 3—4, nedlades och barnen därifrån överfördes till Änge. Utredningen finner det dock inte motiverat att för närvarande föreslå någon nomadskolas indragning.

Indelningen i nomadskoldistrikt, vilken jämte vissa andra förhållanden framgår av tabell 4, innebär i tre fall, Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog, att ett dylikt distrikt sammanfaller med en kommuns område. Jukkasjärvi nomadskoldistrikt sträcker sig över en del av Kiruna stads område. Vittangidistriktet omfattar en del av Kirunas och en del av Karesuandos om-

Tabell 5. Nomadskolväsendets omfattning läsåret 1959/60

Skola	Skolform	Årskurser	Barnantal ¹	Lärare	Förest.	Bitr. förest.	Övrig personal ²
Karesuando	B1b	1—6	52 (45)	3	1		5
Lannavaara	B1Ab	1—7	76 (83)	4	1	1	4
Jukkasjärvi	B1Ab	1—7	54	4	1	1	6
Gällivare	A1Ab	1—7	55 (64)	4	1	1	7
Jokkmokk	B1b	1—6	64 (59)	3	1	1	5
Arjeplog	B2b	1—6	31 (27)	2	1		3
Tärnaby	B2b	1—6	28 (24)	2	1		3
Änge	B1A	4—7	30 (34)	2	1		2
Storvallen	b	1—3	12	1	1		1
Summa			402	25	9	4	36

¹ Genom centralisering av årskurs 7 har en del barn överförs från Karesuando till Lannavaara, från Jokkmokk och Arjeplog till Gällivare samt från Tärnaby till Änge. Inom parentes anges därav föranledda förändringar i elevantalen.

² Här avses kokerskor och biträden. Dessutom tillkommer fastighetsskötare- och städningspersonal.

råde. Återstoden av Karesuando utgör ett distrikt för sig. Till Västerbotens respektive Jämtlands nomadskoldistrikt hör samer från ett flertal kommuner. De nya former för nomadskolans ledning som utredningen förordar gör det i princip naturligt, att i de fall där det är möjligt varje nomadskoldistrikt motsvarar en kommun. Det kan emellertid ifrågasättas, huruvida det hittills tillämpade systemet fyller någon uppgift vid en på nytt sätt organiserad ledning. Vad som har gjort en särskild distriktsindelning naturlig för nomadskolornas vidkommande har varit det förhållandet, att dessa skolor genom det statliga huvudmannskapet stått vid sidan om det kommunala skolväsendet. I samma mån en ändring härvidlag sker och nomadskolorna inordnas bland kommunernas skolor, förlorar indelningen i nomadskoldistrikt till väsentlig del sitt berättigande.

Högstadiet

Vid bedömningen av högstadiefrågan har utredningen utgått från dels att samerna även under de sista obligatoriska skolåren bör ha lika goda utbildningsmöjligheter som annan ungdom i samma bygder, dels att var och en som på högstadiet önskar läsa lapska ämnen också skall få tillfälle att göra det. För att tillgodose dessa önskemål är olika alternativ teoretiskt tänkbara. Av dessa finner emellertid utredningen sig utan vidare kunna utesluta två från frågans bedömning. Att vid varje nu fungerande nomadskola bygga upp ett särskilt högstadium är som nyss framhållits otänkbart; inte ens vid någon av de största skolorna vore detta tillnärmelsevis genomförbart. Att vid alla de kommunala högstadier, till vilka sameungdomen närmast skulle hänvisas, anordna någon undervisning i lapska ämnen är likaså otänkbart, då det blir fråga om sammanlagt kanske 40—50 elever, förde-

lade på ett tjugotal centralskolor. Återstår två alternativ, vilka i fortsättningen skall beskrivas och sedan bedömas med hänsyn till sina verkningar i skilda avseenden.

Alternativ I. Ett centraliserat lapskt högstadium i samverkan med en reguljär centralskola i en av samekommunerna

Enligt detta alternativ får ungdom från hela sameområdet i Sverige samlas till en enda, rent samisk högstadieskola, där med vissa avvikelser från den vanliga timplanen lapska ämnen skall vara obligatoriska, eventuellt dessutom också förekomma som tillvalsämnen. Då även vid en så stark centralisering elevunderlaget blir för knappt för en tillräcklig differentiering av utbildningsvägarna måste detta högstadium söka samverka med en reguljär centralskola på samma ort, till vilken viss undervisning av samehögstadiets elever förlägges; det blir först och främst i fråga om tillvalsämnen, inte minst de främmande språken, som sameskolans elever får läsa tillsammans med den andra skolans elever i gemensamma grupper.

En ort som enligt utredningens mening är tänkbar för ett sådant högstadium är Gällivare; om denna plats här och i det följande nämnes är det snarare som ett exempel än som ett resultat av ett ställningstagande från utredningens sida i lokaliseringsfrågan. I Gällivare finns redan nu en nomadskola, till vilken viss centralisering (av sjunde årskursen från Jokkmokk och Arjeplog) redan förekommit. Gällivare är en gammal lapsk mötespunkt och har det med tanke på olika samebygder i vårt land ojämförligt mest centrala läget. Därtill kommer att kommunens skolväsen blir jämförelsevis väl utbyggt med ett högstadium på fem paralleller i vardera Gällivare och MalMBERGET.

Alternativ II. Två reguljära högstudier med gruppundervisning i lapska ämnen och viss centralisering av sameelever

Enligt detta alternativ anordnas undervisning i lapska tillvalsämnen vid vissa reguljära högstudier och erbjudes åt sameungdomen dels från dessa centralskolors egna respektive rekryteringsområden, dels från andra kommuner (kommundelar); alla samer får rätt att på högstadiet fullgöra sin skolplikt vid dessa samegruppshögstudier i stället för vid den centralskola i hemtrakten som de normalt skulle tillhöra. Antalet av samegruppshögstadierna blir givetvis beroende av elevunderlaget. Den elevårgång, som beskrivs i det följande omfattar 64 elever och är betydligt större än vad man har anledning att vänta i framtiden, på grund av befolkningsutvecklingen och på grund av de många elever, särskilt i söder, som kommer att välja andra högstudier. Ett par antaganden, som gjorts i kapitlet Elevantalet, kan här återopas. På grundval av befolkningsundersökningen har räknats fram medeltalet för årskullarna i åldersgruppen 0—15 år. Då det gäller fjällapparna blir resultatet en sjunkande siffra från 40 år 1958 till 33 år 1973 (s. 99). Vidare har med ledning av vissa förhållanden antagits, att

»tillskottet av elever från andra grupper än den renskötande blir något större än den minskning som uppkommer genom att vissa fjällsamers barn avstår från nomadundervisningen» (s. 102 f). Detta gäller närmast låg- och mellanstadiet. Då det gäller högstadieundervisning enligt alt. II är att märka, att *alla* sameungdomar inom de för sådan undervisning utvalda central-skolornas upptagningsområden kommer att rekrytera dessa skolor, vare sig de tidigare gått i nomadskola eller ej. Från den kategori som inte gjort det är kanske ett visst tillskott till samegrupperna tänkbart. Det är emellertid omöjligt att med någon som helst visshet förutsäga antalet av dem som kommer att anmäla sig till gruppundervisning i de lapska ämnena, så mycket mer som åtskilliga tillfälliga faktorer brukar inverka vid ett sådant val. I bästa fall kan man kanske tänka sig att det totala antalet håller sig mellan 30 och 40. Med hänsyn till detta begränsade och osäkra elevunderlag bör samegruppshögstadierna inte vara flera än två.

Till vilka orter bör dessa samegruppshögstadier förläggas? Som en utgångspunkt för bedömningen av lokaliseringsfrågan ges här ett exempel på hur skolgång vid närmaste kommunala högstadium skulle teta sig för en elevårgång, därest enhetsskolan nu varit genomförd överallt. Den valda gruppen utgörs av eleverna i årskurs 6 av nomadskolorna under läsåret 1958/59, vilka, om enhetsskolan varit genomförd överallt, under det därpå följande läsåret skulle vara i färd med sitt första högstadieår.

Karesuando: 7 elever. Oavsett i vilken by inom kommunen eleverna bor, måste de inackorderas i Vittangi inom Kiruna stad, där högstadium planeras.

Lannavaara: 11 elever. Möjligen kan vägförbättringar nedbringa körtiden från Övre och Nedre Soppero och Lannavaara till högstadieorten, Vittangi, till 45—50 min. och göra skolskjuts möjlig. 7 elever har familjebostad året om i Soppero eller Lannavaara. Av de övriga bor 3 elevers familjer i de nämnda orterna ungefär halva läsåret och annars i höstvistet; dessa elever kunde alltså tidvis anlita skolskjutsen, medan de tidvis måste inackorderas. 1 elev (från Vittangi skogslappby) måste inackorderas hela läsåret.

Jukkasjärvi: 10 elever. Till högstadiet i Kiruna C kunde 4 elever, boende i Rensjön hela läsåret, dagligen resa med tåg. 1 elev från Rensjön, vars familj flyttar med renarna, måste inackorderas under en del av läsåret, och 5 elever, från byarna norr om Torneträsk, Abiskotrakten, Holmajärvi och Nikkaluokta, måste inackorderas i Kiruna C hela läsåret.

Gällivare: 8 elever. 3 elever, med familjebostad året om i Kaitum, Fjällåsen och Harrå, kunde resa dagligen med tåg till högstadiet i Gällivare. 2, som under en del av året bor i Kaitum och Påstavare, kunde tidvis bo hemma och tidvis inackorderas. 3 elever, med familjebostäder i Ratejokk, Lieteksaron och Sjaunjaviken, måste inackorderas i Gällivare hela läsåret.

Jokkmokk: 9 elever. 1 elev skulle kunna bo hemma hela läsåret och gå i det planerade högstadiet i Jokkmokk, 2 bo hemma och gå på högstadiet i

Vuollerim. 4 elever, vilkas familjer flyttar, kunde under högstadieskolgång i Jokkmokk tidvis bo hemma och tidvis inackorderas. 2 elever måste under hela läsåret inackorderas i Jokkmokk.

Arjeplog: 4 elever. I samtliga fall deltar familjerna i flyttningarna. Sannolikt måste 1 elev, från Jäkkvik, inackorderas hela läsåret vid Arjeplogs högstadium, 2 tidvis inackorderas vid Moskosels högstadium (en parallell) och tidvis åka skolskjuts, samt 1 tidvis inackorderas vid Vidsels högstadium i Älvsbyn och tidvis åka skolskjuts (alternativt inackorderas hela läsåret i Arjeplog).

Tärnaby: 5 elever. 2 elever, från Hemavan och Boxfjäll i Tärna, måste inackorderas hela läsåret i Tärnaby. 3 elever, från Kittelfjäll och Marsfjäll i Vilhelmina, måste inackorderas hela läsåret i Vilhelmina.

Änge: 10 elever. 1 elev, från Offerdal, måste inackorderas i Änge skola i Offerdal under hela läsåret, 2, från Enafors och Handöl i Åre kommun, inackorderas i Järpen. 1, från Glen i Oviken, i Svenstavik (ev. Myrviken), 1, från Ljungdalen i Övre Ljungdalens kommun, i Svenstavik i Bergs kommun. 5 elever med familjebostad året om i Vemdalen, Mittådalen och Anådalen i Tännäs inackorderas i Hede. (Dock finns planer på eget högstadium i Tännäs enligt något glesbygdsalternativ.)

Om vissa av här nämnda centralskolor skall utväljas för undervisning i lappiska ämnen blir resultatet i första hand beroende av möjligheterna att samla elever till denna särskilda undervisning på den ena eller den andra platsen. Om ett inte alltför litet antal sameungdomar från början tillhör en centralskolas upptagningsområde, så har underlaget för de samiska undervisningsgrupperna därmed en stomme, som sedan kan byggas på med det mera osäkra tillskottet från andra kommuner (kommundelar). Orten bör vidare ha ett centralt läge och goda kommunikationer med andra samebygder. Det framgår av översikten ovan, att fyra orter, vilka samtliga ligger i Norrbotten, är tänkbara ur dessa synpunkter, nämligen Vittangi, Kiruna C, Gällivare och Jokkmokk. Av dessa bör en, antingen Vittangi eller Kiruna C, utväljas för det nordliga sameområdets räkning. Vittangi är tänkt som den reguljära högstadieorten för östra Kiruna och Karesuando (samt Junosuando), vilket betyder att de nomadskolelever som nu går i Karesuando och Lannavaara nomadskolor skulle fortsätta sin skolgång där. De rekryteras från de lappbyar som i den demografiska undersökningen sammanfattas under benämningen Könkämägruppen, d. v. s. Könkämä, Lainiovuoma och Saarivuoma. Såsom framgår av undersökningens upplysningar om »antalet levande födda barn under tiden 1/1 1945—1/9 1958» (tabell 13 i bilagan), är detta antal inom Könkämägruppen under de flesta år ungefär lika stort som för alla de övriga fjällappbyarna i Norrbotten tillsammans. Det kunde då också te sig skäligen att för Könkämägruppens ungdom erbjuda undervisning i sameämnena vid dess »normala» högstadium i Vittangi. Om detta inte sker, måste de som ändå önskar sådan undervisning resa genom Vittangi till Kiruna C.

Kiruna C är den naturliga skolorten för kommunens mellersta och västra del, inte minst för de samiska storvistena längs järnvägen ovanför staden. Av en del föräldrar i bl. a. Rensjön och Rautas har beklagats, att nomadskolan ligger i Jukkasjärvi och inte i Kiruna C, vilket gör att de inte kan få hem barnen med tåget varje dag. Ännu sämre belägen som skolort är ur denna synpunkt Vittangi. En omständighet kan möjligen anses tala till förmån för denna plats, nämligen att Vittangitrakten är åtskilliga Kirunasamers vinterland. Därigenom skulle många sameelever vid högstadiet där ha åtminstone en del av sina anhöriga i närheten under några månader av läsåret. En del familjer, från Kaalasuoma, flyttar i sin helhet med till vinterlandet, och det är väl tänkbart, att i några fall de kan ha sina barn boende hemma under vistelsen där, i den mån skolskjuts till Vittangi passar. Men i de flesta fall, d. v. s. då det gäller Rautasvuomasamerna i vistena längs järnvägen, bor familjerna kvar året om. Hur mycket dessa sätter värde på att deras i Vittangi inackorderade barn får viss kontakt med anhöriga renvaktare under de tider sådana vistas i närheten av skolan, återstår att se.

Vid sina överläggningar med nomadskolfullmäktige har utredningen kommit till den uppfattningen, att Rensjöborna och de övriga samerna i järnvägsvistena endast kan tänka sig Kiruna C som skolort på högstadiet och att de skulle finna Vittangi uteslutet. Även Karesuando, Soppero- och Lannavaarasamerna säger sig emellertid, trots det längre avståndet, föredraga Kiruna C framför Vittangi, då de har täta förbindelser med centralorten, där f. ö. åtskilliga samer är fast bosatta. Den nordliga gruppen är utan tvivel betydligt mer villig att sända sina barn till Kiruna C än järnvägsgruppen att sända sina till Vittangi. Härtill kommer, att det med säkerhet blir svårare att skaffa lärare till den lapska undervisningen, om denna förlägges till Vittangi än om den förlägges till Kiruna C. Ett samegruppshögstadium bör om möjligt kunna använda sig av de lärarkrafter, som är verksamma vid en nomadskola på samma ort eller i grannskapet, och även på annat sätt finna stöd hos och samverka med en sådan skola. Avståndet mellan Vittangi och nomadskolorna i Jukkasjärvi, Gällivare och Lannavaara är avsevärt större än avståndet mellan Kiruna C och Jukkasjärvi.

För det sydliga områdets del torde Jokkmokk vara den mest centrala eller — med tanke på de stora avstånden till samebygderna i Västerbottens och Jämtlands län — den minst ocentrala orten. I både Gällivare och Jokkmokk finns nomadskola men i Jokkmokk dessutom Samernas folkhögskola, vilket ger orten ett drag av lapskt bildningscentrum, som måste vara värdefullt även för samegruppshögstadiet. Om ett sådant förlägges till Jokkmokk får sameungdomen från norra Gällivare hänvisas till Kiruna C (från järnvägsbosättningen i Kaitum, Fjällåsen och Harrå kan man dagligen resa till Kiruna C, medan elever från de nedre järnvägsvistena måste inackorderas) och den södra kommundelens lapska ungdom

(huvudsakligen från fiskarbosättningen vid Stor-Lule) hänvisas till Jokkmokk.

Givetvis kunde det varit lyckligt om högstadieundervisning i de lapska ämnena kunnat komma till stånd även vid någon skola i Västerbottens eller Jämtlands län. Förutsättningar härför saknas dock. I Tärna, Vilhelmina och Sorsele i Västerbotten samt de många samekommunerna i Jämtlands län får man räkna med en eller ett par sameelever om året från varje kommun (ofta ingen alls från en del kommuner). Om alla dessa samlades vid ett och samma högstadium kunde väl antalet räcka till grupper i lapska ämnen. Antalet elever inom den ovan studerade årgången är för Tärnaby- och Ängeskolorna sammanlagt 15, men i framtiden torde man väl få räkna med ungefär hälften, d. v. s. mindre än ett tiotal elever sammanlagt. Då åtskilliga kan väntas föredraga att helt avstå från den lapska undervisningen för att i stället gå vid hemkommunens centralskola, är emellertid elevunderlaget med all säkerhet otillräckligt.

Den lämpligaste utformningen av alternativ II är sålunda enligt utredningens mening att undervisning i lapska ämnen kommer till stånd vid två högstadier, det ena i Kiruna C och det andra i Jokkmokk.

Fördelar av alternativ I respektive II

Studium och konsolidering av den lapska kulturen. Vid en lapsk högstadieskola enligt alternativ I får man räkna med att eleverna i allmänhet kommer att använda sitt gemensamma lapska modersmål i umgänget med varandra, i viss mån också med skolhemspersonal och lärare. De kommer att vänja sig vid och i stor utsträckning lära sig förstå varandras dialekter; verkligt svårt att göra sig förstådda på lapska får väl endast de som talar den starkt avvikande sydliga dialekten. Vid högstadier enligt alternativ II utgör de lapska grupperna små minoriteter bland finsk- och svensktalande kamrater i samma klasser; det verkar troligt att de ogärna kommer att begagna sitt modersmål i dessas närvaro och att de överhuvudtaget under sina sista skolår frestas att lägga bort detta; den undervisning i lapska de erhåller och det bruk av detta språk de kan göra i hemmet — under ferierna och i den mån de under läsåret inte behöver inackorderas vid skolan — kommer dock att verka i motsatt riktning. Den skolanläggning som skapas genom alternativ I kommer att utgöra ett slags lapsk miljö, där grupper av ungdom från de spridda samiska bygderna kan bekanta sig med varandra och där även i viss mån målmännen kommer att finna en mötespunkt. Alternativ II skapar däremot finsk- eller svenskspråkiga skolmiljöer med lapska minoritetsgrupper och kan dels därigenom, dels genom elevernas uppdelning på två skolorter inte på samma sätt som en lapsk centralskola verka för stärkandet av samefolkets samhörighetskänsla.

Möjligheterna att tillgodose de lapska ämnena blir vid de båda alternati-

ven lika goda så länge man håller sig till den reguljära timplanen och anordnar den lapska undervisningen inom tillvalsämnenas ram. I den mån det anses önskvärt att kunna göra avvikelser från den reguljära timplanen så sker detta lättast vid alternativ I; vid en lapsk centralskola kunde det bli möjligt att läsa lapska som obligatoriskt ämne, varvid undervisningstiden för vissa övriga ämnen finge beskäras något.

Utbildningsvägarnas differentiering. För att den enskilda elevens förutsättningar skall komma till sin rätt, för att hans individuella utbildningsbehov skall kunna tillgodoses måste enhetsskolans högstadium erbjuda flera skilda studievägar. Differentieringen, som givetvis av praktiska skäl aldrig kan tillhandahålla obegränsade valmöjligheter, förutsätter ett elevunderlag av en viss minimistorlek. Man inser utan vidare, att elevantalet vid en lapsk högstadieskola aldrig kan bli så stort, att den på egen hand kan svara för en tillräckligt differentierad utbildning. Grundläggande för alternativ I är emellertid tanken, att den lapska högstadieskolan skall intimt samverka med det rikt förgrenade reguljära högstadiet på en större ort; samelevorna skulle för vissa lektioner kunna få bege sig till en av samhällets andra centralskolor för att där erhålla den undervisning som inte kan anordnas vid deras egen skola. Några nämnvärda hinder av praktisk natur — långa avstånd, schematekniska svårigheter o. d. — tycks inte behöva föreligga, utan sameskolans elever skulle till fullo kunna utnyttja skolortens studiemöjligheter. Den skolort, varmed alternativ I exemplifierats (Gällivare) och de som avses för alternativ II (Kiruna C och Jokkmokk) erbjuder alla goda förutsättningar för differentierad skolgång på högstadiet. Alternativen förefaller således ur denna synpunkt likvärdiga.

Närheten till hemmet. Ur denna synpunkt är givetvis alternativ II fördelaktigast, då det betyder en lägre grad av centralisering. För elever från Västerbottens och Jämtlands län betyder det väl inte så mycket, om skolan ligger i Jokkmokk eller i Gällivare; avståndet hem är ju under alla omständigheter mycket stort. För Gällivareborna blir det en försämring att resa till Kiruna C eller Jokkmokk i stället för till den egna kommunens centralort. Men för den lapska befolkningen i Kiruna och Karesuando kommuner, från vilka huvuddelen av eleverna kan rekryteras, betyder Kiruna C som högstadieort i stället för Gällivare en avsevärt kortare väg mellan skola och hem, liksom Jokkmokks- och Arjeplogssamerna ur denna synpunkt måste föredra en skola i Jokkmokks kyrkby framför en i Gällivare. Vid alternativ II blir det möjligt för fler elever än vid alternativ I att bo i hemmet och dagligen färdas till skolan; i båda fallen blir dock inackordering på elevhem det normala. Det bör här understrykas, att avståndet mellan skolan och hemmet ju inte bara har betydelse för den studerandes möjligheter att vara tillsammans med sin familj utan även för hans kontakter med hembygdens övriga befolkning, både samer och andra, och för hans förtrogenhet med allehanda förhållanden, inte minst dem som

har med yrkesutövning och försörjningstillfällen att göra, i den trakt där han senare kan väntas i första hand söka sin utkomst.

Kostnader för det allmänna. Det är svårt att förutsäga, vilket alternativ som kan komma att locka det största antalet elever att anmäla sig. Den jämförelse ur kostnadssynpunkt som här skall skisseras utgår därför från samma elevantal i båda fallen, vilket — som en gissning — antages bli 40 för varje årgång, fördelat vid alternativ II med 30 elever i Kiruna C och 10 i Jokkmokk (totalt 120 för årskurserna 7—9: 90 i Kiruna C och 30 i Jokkmokk). Vissa av det allmännas utgifter för dessa elever blir exakt desamma, vare sig de fullgör sin skolplikt enligt det ena eller enligt det andra alternativet; det gäller bl. a. kostnader för fria läroböcker. I fråga om undervisningslokaler kan det bli vissa skillnader, som dock inte låter sig beräkna på nuvarande stadium. I vilken mån tillskottet av sameeleverna vid alternativ II föranleder en ökning i antalet erforderliga klassrum och institutioner kan inte sägas utan en fullständig kännedom om antalet av övriga elever; i de fall då för dessa avsedda lokaler inte blir fullt utnyttjade kan man få plats för samerna utan nyanläggningar för deras räkning. Där- emot måste man räkna med att en centralskola enligt alternativ I måste ha en fullständig uppsättning av egna undervisningslokaler bortsett från den gruppundervisning som kan komma att förläggas till annan högstadieskola. För elevernas inackordering behövs vid alternativ II ett mindre antal elevhemsplatser än vid alternativ I, då något fler får möjlighet att bo hemma. Vid alternativ II blir det sannolikt nödvändigt att på grund av tillskottet av lapska elever bygga ytterligare ett elevhem samt utvidga ett redan befintligt; vid alternativ I erfordras minst två elevhem av ansevärd storlek. Utan att kunna förete en detaljerad beräkning vågar man utgå från att anläggningen och driften av en särskild lapsk centralskola måste ställa sig betydligt kostsammare för stat eller kommuner än att bereda den samiska ungdomen platser vid reguljära högstudier och möjligheter att där läsa lapska ämnen. Det bör här erinras om att inackorderingskostnader för sameungdomens skolgång på högstadiet under alla omständigheter måste uppkomma, enär daglig färd mellan hemmet och närmaste centralskola endast undantagsvis är möjlig.

Utredningens förslag

Alternativ I bör, såsom den gjorda jämförelsen visat, kunna bli likvärdigt med alternativ II i fråga om den allmänna undervisningens standard. Det skapar därjämte avsevärt bättre förutsättningar för konsolideringen och studiet av samernas kultur samt för bevarandet av deras språk. Däremot betyder den lapska centralskolan i vissa fall ett större avstånd till hem och hembygd än anordningen med samegruppshögstudier skulle göra; det bör emellertid ankomma på samerna själva att avgöra, om de vill ådraga sig de olägenheter som sammanhänger härmed. Den merkostnad som skulle

drabba samhället bör enligt utredningens mening ej heller anses utgöra ett hinder, då det gäller en angelägen form av minoritetsskydd på det kulturella planet.

Om utredningen trots vad här anförts tvekar inför att förorda alternativ I, så beror det inte på bristande insikt om de fördelar som detta innebär. Anledningen är i stället att utredningen inte har blivit övertygad om att en avgörande förutsättning föreligger, då det gäller inrättandet av ett särskilt högstadium, nämligen ett tillräckligt elevantal. Visserligen har nomadskollfullmäktige och andra samer i många fall gjort gällande, att nomadskolan bör få ett eget högstadium, och sagt sig acceptera den tanken, att detta måste centraliseras till *en* ort, t. ex. Gällivare. Även företrädare för samiska bygder på långt avstånd därifrån har delat denna mening. Uttalanden av denna innebörd torde dock till icke ringa del snarare få tagas som uttryck för en allmänt positiv hållning till samekulturen och en önskan om dess bevarande. Någon bindande försäkran om att barnen till vederbörande själva eller till dem de företrätt faktiskt kommer att placeras i den lapska centralskolan har självfallet varken kunnat begäras eller lämnas. Det kan också framhållas att Samernas folkhögskola i viss mån fyller de uppgifter som avsetts för ett lapskt högstadium inom enhetsskolan och att därigenom såväl behovet av som intresset för ett sådant reduceras.

Skapas en särskild centralskola och visar sig sedan samernas intresse för denna, och därmed även elevtillströmningen, ej hålla måttet, blir det sannolikt orationellt eller omöjligt att utnyttja skolanläggningen för avsett ändamål. Huruvida den då kommer att i stället kunna tilldelas andra funktioner, t. ex. genom att man dit förlägger något annat slag av utbildningsverksamhet, kan icke nu förutsägas. Riskerna för en felinvestering synes under alla omständigheter vara allvarligare vid alternativ I än om, vid alternativ II, ett antal för sameungdomen beräknade platser vid reguljära högstudier bleve utnyttjade. I en situation som innehåller så många osäkra faktorer förefaller det mest praktiskt att pröva sig fram och i första hand göra ett försök med alternativ II. Ger därvid vunna erfarenheter vid handen, att reella förutsättningar för en lösning enligt alternativ I föreligger, står vägen till ett förverkligande av detta alternativ alltjämt öppen.

KAPITEL 9

Nomadundervisningens innehåll och utformning

Ämnesinnehållet

Inledning

I undervisningsplanen för nomadskolorna, fastställd av skolöverstyrelsen den 14 juni 1956 (UN 56, skolöverstyrelsens multilithtryck), ingår kursplaner för två ämnen som inte förekommer inom folkskolan, nämligen *lapska* och *nomadkunskap*, samt dessutom särskilda kursplaner för två av folkskolans ämnen, nämligen *hembygdskunskap med arbetsövningar* och *slöjd*. Det ämne som i nomadskolstadgan benämnes läsning och skrivning och som inom folkskolan kallas modersmålet, benämnes i UN 56 svenska. I övrigt skall undervisningsplanen för rikets folkskolor (U 55) tillämpas »med de inskränkningar, som betingas av nomadskolornas kortare läsår och lägre timtal i vissa ämnen». Genom UN 56 har nomadskolestadgans ämnesföreskrifter delvis gjorts inaktuella, bl. a. i så måtto att engelska införts i nomadskolan och förekomsten av övningsämnena slöjd och hushållsgöromål blivit ovillkorlig.

Nomadskolinspektören avgör, huruvida undervisning i lapska och engelska skall anordnas i de olika klasserna. Lapska läses numera i alla norrbottensskolor från och med tredje årskursen men ej alls i västerbottens- och jämtlandsskolorna på grund av dialektförhållandena. Engelska har undan för undan införts och förekommer från och med läsåret 1959/60 vid samtliga nomadskolor; behöriga lärare finns i Karesuando, Jukkasjärvi och Gällivare, och vid de övriga använder man sig av radioundervisning.

Kursplanen för *lapska* anger som mål för undervisningen i detta ämne

»att befästa och utveckla de praktiska kunskaper i detta språk, som eleverna fått i hemmet. Samtidigt som elevernas känsla för det egna modersmålet odlas bör de få någon teoretisk insikt i lapska språkets byggnad och säregenheten i dess ordskatt. Lapskans nära samband med renskötarlivet och vildmarkstekniken bör framhållas liksom även dess betydelse som sammanhållande länk mellan de olika samiska grupperna.»

Det stoff kursen innehåller motsvarar i stort sett de olika grenarna inom ämnet modersmålet (svenska), nämligen muntlig framställning och läsning samt skrivning och språklära. Karakteristiska moment är de jämförelser mellan lapskan och svenskan, som upptages från och med det andra av de läsår, under vilka ämnet förekommer, och som inte minst

tjänar till att hjälpa eleverna att hålla de båda språken isär; iakttagelser rörande de lapska dialekternas utbredning och skiljaktigheter; genomgång av renskötselns och vildmarksteknikens terminologi; upplysningar om de lapska ortsnamnen. I anvisningarna framhålles bl. a. att nordlapskan bör göras till huvuddialekt vid undervisningen; i Jokkmokk bör man dock utgå från lulelapskan.

Målet för ämnet *hembygdskunskap med arbetsövningar* överensstämmer med det som uppställts i U 55, med tillägg av att ämnet bl. a. avser att grundlägga undervisningen i *nomadkunskap*. Vid fördelningen av kursinnehållet på årskurser, utförligt exemplifierad i anvisningarna, har man eftersträvat att belysa de skiftande natur- och kulturformer, som omger samebarnen i deras hembygd; såväl de bofasta som nomadernas förhållanden beaktas, då det gäller sådana moment som hemmet, husdjuren, vår föda, våra kläder, våra bostäder, växt- och djurliv, arbetsliv och historiska minnen i skoltrakten o. s. v. Jämförelser mellan de olika gruppernas levnadssätt rekommenderas.

För undervisningen i *nomadkunskap* anges som mål att

»orientera eleverna i nomadens landskap, arbetsformer och samhälle, att giva dem kännedom om samernas och i synnerhet nomadernas ställning i det svenska samhället (renskötsellagarna) och i de nordiska länderna (konventionerna) samt att bibringa dem någon kunskap om samernas kultur och historia. Eleverna skall vidare erhålla viss kännedom om de olika former av renskötsel, som förekommer inom Norden, liksom om renskötande folk utanför Norden. I undervisningen bör speciellt framhållas renskötselnäringens intima samband med den natur och de naturtillgångar den är baserad på. Dess förhållande till andra näringar i de arktiska och subarktiska områdena bör klart belysas i syfte att foga in renskötseln och därmed också en viktig del av samernas kultur i ett större sammanhang.»

I enlighet med denna målsättning beskrives nomadkunskapen, som förekommer i femte—sjunde årskurserna, som »en fördjupad hembygdskunskap». Kursens huvuddelar kan sägas vara geografiska och geologiska förhållanden, renen och renskötseln, lapsk historia. I avsnittet »samerna och samhället» förekommer lapsk samhällskunskap, varvid man bl. a. läser om lagar och förordningar angående renskötseln, om lappbyn och byordningen samt om lappadministrationen.

Vad som anges som mål för *slöjdämnet* i U 55 har i UN 56 utökats med tillägget, att undervisningen i slöjd vid nomadskolorna har »en viktig uppgift som kulturbevarande faktor, genom att eleverna får lära känna och praktiskt utföra gamla lapska mönster och former. Vidare avser undervisningen att bibringa eleverna en riktig uppfattning om slöjdens ekonomiska betydelse.» Kursplan och anvisningar ger exempel på lapska bruksföremål och slöjdmaterial. Modellserier för sameslöjden har utgivits genom skolöverstyrelsens försorg, och kompletterande förebildssamlingar är under utarbetande.

Även i övriga läro- och övningsämnen, för vilka inga särskilda kursplaner gäller, har givetvis undervisningen i större eller mindre utsträckning kunnat anknyta till lapska förhållanden.

Fortsättningsskolan för nomadbarnen skall, enligt 1943 års stadga angående denna (nr 378), i regel anordnas såsom yrkesbestämd, huvudsakligen inriktad på »renskötsel och andra grenar av nomadlapparnas yrke». Den har i den s. k. fältstudie- eller fjällkursen fått en särpräglad utformning, från och med sommaren 1960 genomförd i samtliga nomadskoldistrikt. För fältstudiekurserna finns ej någon egentlig kursplan. Huvudmomenten är emellertid renens sommarlandskap, innefattande iakttagelser rörande dess geologiska, klimatiska, morfologiska och växtgeografiska förhållanden; renskötselns organisation under sommarhalvåret med iakttagelser av och praktisk övning i olika arbetsmoment såsom märkeskänedom, kalvmärkning, lassokastning, fjärrspaning och renskiljning; upplysningar om renskötselns och rennomadismens historia i området; samt praktisk fjällkunskap, såsom eldgörning, vadning, mathållning, lägerslagning etc. Uppläggningsen har givetvis till stor del blivit beroende av de lokala förhållandena, i viss mån även av lärarens personliga intresseinriktning. Sommaren 1960 anordnades fem fältstudiekurser som började vid midsommar och pågick i sex veckor: i Rostadalen i Troms fylke i Norge, i Abiskodalen, i Gällivare-, Jokkmokks- och Jämtlandsfjällen. På de platser som valts till baser har ett antal bodar och kåtor uppförts för kursernas behov. En nomadlärare, en husmor och en aktiv renskötare utgör vanligen personalen vid en fjällkurs.

Undervisningsplanen för nomadskolorna, som endast tillämpats från och med läsåret 1956/57, fyller enligt utredningens mening alltjämt väl sin uppgift. Något behov av nya, eller till väsentlig del ändrade, tim- och kursplaner finns därför för närvarande inte. I och med att enhetsskolan allmänt genomföres och ny undervisningsplan för denna träder i kraft, kommer däremot en omarbetning av UN 56 att bli nödvändig. Nomadundervisningen följer för närvarande de föreskrifter, som gäller för den allmänna grundskolan, modifierade och kompletterade på speciella punkter. Så måste bli fallet även framdeles. Innan enhetsskolans undervisningsplan föreligger och man därmed får kännedom om ämnenas förekomst och timal inom den framtida skolan vore det meningslöst att göra ett detaljförslag beträffande de lapska ämnena i nomadundervisningen. Vad som anföres i det följande är vissa principiella synpunkter, som tycks bära beaktas i sammanhanget.

Överväganden och förslag

Lapska. I annat sammanhang (sid. 74 f) har utredningen åberopat grundsatsen att det bästa medlet för en människas undervisning är hennes modersmål, och i konsekvens därmed gjort gällande, att lapskan bör kunna

användas som »nybörjar- och hjälpspråk» vid undervisningen av samer i Sverige. I och med detta uppkommer frågan, på vilket språk samebarnen skall få sin första läs- och skrivundervisning. För närvarande är detta språk överallt svenska. Nomadskolstadgan föreskriver (§ 7, mom. 3), att undervisningen »där ej särskilda förhållanden annat föranleda, meddelas på svenska». Härigenom medgives således, att lapskan under vissa, icke angivna, omständigheter användes som undervisningsspråk. I enlighet härmed har lapskans ställning i nomadskolorna på senare år undan för undan stärkts: morgonandakt har ibland hållits på lapska, likaså i en del fall lektioner i kristendomskunskap på lågstadiet och nomadkunskap i högre klasser, bortsett från att språket fått en självständig plats som undervisningsämne. Man har kommit att se det som en naturlig sak, att vid samebarnens start i skolan lapskan får utgöra en brygga mellan deras lapskspråkiga hemmiljö och den efter hand helt eller övervägande svenskspråkiga undervisningen. Som ett fullföljande av denna utveckling kan man, under beaktande av forskningsresultat och erfarenheter inom läsmetodiken, överväga att vid vissa nomadskolor meddela den första läsundervisningen på lapska.

De egentliga läsövningarna föregås i den moderna skolan alltid av talövningar, varunder barnens spontana berättarlust frigöres och deras vardagsspråk hyfsas och berikas. Ur ett standardarbete på området kan följande anföras:

»När sjuåringen ska lära sig *läsa*, är det hans talspråkiga tillgångar som bildar det levande och nödvändiga underlaget. Men denna mark måste vara väl beredd. I läsmognaden är ordförråd, uttal och språklig erfarenhet väsentliga faktorer. En nybörjare som härutinnan icke håller måttet är mer eller mindre hämmad. Omvänt gäller att ju rikare den talspråkliga bakgrunden är, desto större är utsikterna till framgång i läsning, andra faktorer frånräknade. — — — Ett är nödvändigt: att barnet talar i skolan, fritt och obesvärat. Till en början ska eleven helst inte vara medveten om språket. Att han säger vad han har på hjärtat med glad iver, lätt, omedelbart och naturligt, är första steget. Först då talet flödar fritt och livligt i klassen, kan man börja varsamt förbättra röst, hållning och diktion.» (Lekman, Svenska i skolan, sid. 13 och 17.)

Detta allmänna program, om vilket enighet synes råda bland fackmännen, bör enligt utredningens mening gälla även för de tvåspråkiga barnens första skoltid. Vid tillämpningen på elever med lapskt modersmål i vårt land har man då att välja mellan två vägar. Den ena är att bestämma sig för svenska som första lässpråk; detta förutsätter att förberedelsetiden med muntliga övningar i svenska utsträcker ända till dess barnen nått fram till den i citatet beskrivna uttrycksförmågan på det för dem från början mer eller mindre främmande språket. Den andra vägen är att göra det lapska modersmålet till första lässpråk och sedan successivt gå över till svenska, i samma mån som undervisningen i det nya språket bär frukt. Utredningen finner det inte uteslutet, att det är denna sist angivna metod som är mest ändamålsenlig, dvs. den som på längre sikt lägger den bästa

grunden för förmågan att läsa även svenska texter och därmed för ett framgångsrikt skolarbete i allmänhet. Skolan bör i vart fall icke ställa eleven inför den dubbla uppgiften att samtidigt lära sig ett nytt språk och lära sig läsa och skriva på detta nya språk; detta vore att lägga sten på börda och ter sig i pedagogiskt avseende som rätt onaturligt.

Då det gäller de lapsktalande nybörjarna är att märka att deras kunskaper i svenska är mycket varierande. Det finns de som endast kan några få ord, och andra som talar språket tämligen väl. Ej sällan blandas barn med mycket olika förkunskaper i samma klass. Upplysninger om dessa förhållanden lämnas i bilaga 2. Det anförda talar för en mer eller mindre individualiserad arbetsform, anpassad efter de i varje bygd — och klass — rådande språkförhållandena. Det synes angeläget att man söker utforma en mera planmässig lärogång för tvåspråkiga än som nu förekommer och att man därvid utnyttjar bl. a. de erfarenheter som vunnits i Norge och som exemplifierats med ett citat på sid. 52 f. — En omständighet som talar till förmån för en tvåspråkig läsundervisning eller för en ordning som börjar med lapskan och sedan successivt för in svenskan är för övrigt att skillnaderna mellan de två språkens alfabet är få och obetydliga.

Emellertid kan det förmodas, att åtskilliga målsmän skulle motsätta sig, att deras barn fick börja lära sig läsa på lapska. I den mån en reform på denna punkt anses önskvärd bör skolan gå varsamt fram, en positiv hållning från målsmännens sida är ett villkor för varje förändring, som har med undervisningsspråket att göra.

Nomadkunskap. För närvarande förekommer ämnet nomadkunskap i årskurserna 5—7 vid nomadskolorna. Om ämnet i framtiden skall kunna läsas på hela högstadiet i enhetsskolan, d. v. s. även i årskurserna åtta och nio, betyder detta att kursen tänjes ut över fem läsår. Detta förefaller dock knappast lämpligt. Blir timtalet lågt, t. ex. en veckotimme, så kan det bli svårt att hålla ihop ämnet; och ett högre timtal skulle å andra sidan betyda att ämnet påtagligt inkräktade på den övriga undervisningen. Härtill kommer att hembygdskunskapen i de lägsta klasserna behandlar mycket som senare återkommer i nomadkunskapen, och att detta ämne, fast under annat namn, måste bli en viktig del av den förberedande yrkesutbildningen för renskötare i årskurs 9. Det är sant, att »nomadkunskap» är en samlande rubrik på ett stort och ganska brokigt stoff, med anknytning till en rad orienteringsämnen — historia, samhällskunskap, geografi och naturkunskap. Likaså att det även inom andra skolformer ofta anses försvarligt att vad eleverna fått läsa om på ett stadium ånyo möter dem längre fram, fastän då presenterat och studerat på ett annat sätt. Men faran för uttunning eller upprepning blir troligen ganska stor i detta fall. Det som tillhör den speciellt lapska natur- och kultursfären är dock av mycket ringa omfattning ställt i relation till hela det allmänna bildningsstoff, som skolan har att förmedla. I vart fall måste den ordningsföljd, vari nomadkun-

skapens olika delmoment föres in i undervisningen, omsorgsfullt samordnas, »synkroniseras», med lärogången i den angivna gruppen av orienteringsämnen. Man kan då betrakta nomadkunskap som ett slags allmänt kompletterings- eller tillämpningsämne, där man undan för undan ägnar särskild uppmärksamhet åt samerna berörande förhållanden, som aktualiseras av den allmänna undervisningen. Med denna utgångspunkt kan det synas möjligt att utforma ämnet på ett meningsfullt och praktiskt sätt, även om timtalet blir lågt och ämnet läses under hela eller nästan hela skoltiden.

I princip finnes det dock även ett helt annat sätt att bereda utrymme för det lapska bildningsinnehållet, nämligen att uppmärksamma de hithörande momenten inom ramen för de vanliga orienteringsämnena. Att generellt fastställda kursplaner eller »huvudmoment» kan anpassas efter lokala eller regionala förhållanden anses i vår tids skola naturligt och nödvändigt. För att exemplifiera detta vill utredningen anföra ett avsnitt ur undervisningsplanen för folkskolan, anvisningarna för ämnet historia.

»Det är av stor vikt, att historieundervisningen anknytes till i hembygden förekommade minnen från förgångna tider, såsom gamla vägar och broar, minnesmärken, byggnader, sedvänjor, skildringar om märkliga män och kvinnor i hembygdens historia, folkvisor, sagor och sägner m. m. Förutom i samband med ämnet hembygdskunskap bör i de olika klasserna genomgås lämpliga avsnitt av hembygdens historia. Där denna osökt kan anknytas till genomgången av fäderneslandets historia, bör detta ske. Så är t. ex. förhållandet, där historiska minnesmärken finns eller minnet av på orten timade historiska händelser bevarats. Lokala och regionala avvikelser från den allmänna utvecklingen bör beaktas.» (S. 99.)

I enlighet härmed kunde det tänkas att historieämnet i sig upptager de kulturhistoriska momenten inom nomadkunskapen, och på analogt sätt borde man kunna förfara vid andra ämnen, varigenom behovet av nomadkunskap som särskilt ämne skulle bortfalla. Det låter också säga sig, att ett dylikt »integrerande» studiesätt väl förlikar sig med moderna pedagogiska strävanden, och inte minst låter inordna sig bland för enhetsskolan rekommenderade arbetsformer såsom »samlad undervisning» o. d. Förekomsten av nomadkunskap som självständigt ämne på schemat understryker och skärper däremot skolarbetets uppdelning på från varandra mer eller mindre isolerade fält och leder f. ö. gärna till att stoffet behandlas endast på ämnets egna lektioner.

Å andra sidan finns det skäl att tveka inför att, i vart fall uteslutande, förlita sig på den här angivna lösningen. Erfarenheten visar nämligen att den inriktning på hembygdens särskilda studieobjekt, de avvikelser från kursplanens kungsväg, som anbefalles i olika anvisningar, långt ifrån alltid kommer till stånd i önskvärd utsträckning. Det finns en viss risk att det lapska mer eller mindre »kommer bort», om det inte hävdas genom ett särskilt ämne. Avgörande för resultatet blir emellertid lärarnas intresse

och övriga kvalifikationer för de samiska undervisningsuppgifterna. Nomadskolans nu tjänstgörande lärarkår har till stor del utsetts bland personer med särskilda kunskaper om lapska närings- och kulturförhållanden, och viss kursverksamhet på detta speciella område har organiserats för nomadlärarnas fortbildning. Den undervisningstradition som därmed skapats utgör sannolikt, jämte den sakkunskap som finns företrädd inom nomadskoleväsendets särskilda pedagogiska ledning, den bästa garantin för att de lapska studiemomenten kommer till sin rätt även om ämnet nomadkunskap försvinner.

Den valfrihetsprincip som utredningen förordar komplicerar på sitt sätt förhållandena. Man får räkna med att en del elever anmälts till nomadundervisning i någon form endast under en del av sin skoltid. Några går efter sex år i nomadskola över till vanligt högstadium, andra kanske tillbringar låg- och mellanstadiet i vanlig enhetsskola för att sedan anmäla sig till ett högstadium, där särskild undervisning för samer anordnas. Detta måste beaktas vid bestämmandet av kursinnehållet. Den undervisning i lapska ämnen som kan komma den förra gruppen till del måste ges, medan eleverna går kvar på låg- och mellanstadiet, och de studier i lapska ämnen, som den senare gruppen anmäler sig till kan inte anknyta till tidigare inhämtade kunskaper i samma ämnen.

De synpunkter som i det föregående anlagts talar enligt utredningens mening för att man söker finna en medelväg. En tänkbar kompromiss kan skisseras på följande sätt: på lågstadiet inarbetas det lapska stoffet i ämnet hembygds kunskap med arbetsövningar, vilket liksom nu läses efter en särskild kursplan; i årskurserna 4 och 5 »integreras» det i olika orienteringsämnen i enlighet med särskilda tilläggsanvisningar; i årskurs 6 läses nomadkunskap som ett självständigt ämne, med uppgift att sammanfatta och komplettera vad som tidigare meddelats i skilda sammanhang och sålunda konsolidera elevernas orientering i de samiska förhållandena; på högstadiet behandlas realia inom ramen för studiet av lapska språket som tillvalsämne, varvid detta lämpligen benämnes »lapska språket och kulturen» e. d.; i den förberedande yrkesutbildningen för renskötare, slutligen, skapas åtskilliga tillfällen att ingående behandla samernas näringsmässiga och kulturella förhållanden.

Sameslöjd. Estetiska ämnen. Den lapska slöjdtraditionen är som bekant alltjämt levande. En tendens till förfuskning och förfall i samband med tillverkningens kommersiella utnyttjande har på senare år verksamt motarbetats genom konsulentverksamhet, fastställande av ett märke för kvalitetsprodukter, utgivande av mönsterserier o. s. v. Same Ätnans slöjds skott, samernas folkhögskola och nomadskolorna har i detta avseende betydtt mycket. Att de genuina slöjdtraditionerna är en viktig sammanhållande faktor för samerna ligger i öppen dag. Den lapska slöjden är dessutom ett icke oväsentligt försörjningsmedel, som utgör huvudyrke för några tiotal

personer och ger biinkomster åt åtskilliga hundra. Efterfrågan på god samslöjd är för närvarande större än tillgången och kommer sannolikt att stiga ytterligare.

I nomadskolan har slöjden som redan nämnts särskild kursplan och därmed sin plats bland de lapska ämnena. Utredningen anser, att så bör vara fallet även i fortsättningen, då det gäller låg- och mellanstadiet. I årskurserna 7 och 8 bör ämnet i varje fall kunna förekomma som ett alternativ till den »vanliga» slöjden, i den mån undervisning kan ordnas och tillräckligt intresse finns bland eleverna. Då det gäller högstadiet kan emellertid ifrågasättas om det inte finns både behov av och förutsättningar för en mera omfattande slöjdtutbildning på bred basis. Målet skulle vara konstnärlig och manuell skolning med begynnande övning i konsthantverk samt en viss teoretisk orientering i konstkännedom. Medlet vore att sammanföra timtalen för slöjd, teckning och tillvalsämnen till en ämnesgrupp med inriktning på slöjd och estetisk fostran; en koncentration till en särskild gren av årskurs 9 är ett annat tänkbart alternativ. Arbetet skulle givetvis i första hand inriktas på den lapska slöjdens material och tekniker: för pojkar trä- och hornslöjd, innefattande materiallära, formgivning, ytbehandling och dekorerings; för flickorna sömnad, bandvävning, vävning, rotslöjd, tillverkning av och brodering med tenntråd. Arbetet skulle dock inte vara alltför hårt bundet vid det lapska; i den mån förhållandena medgav borde eleverna efter eget val också kunna få syssla med exempelvis teckning, målning, träskulptur, keramik och konstsmide.

Vad som avses är inte en avancerad specialutbildning för enbart den konstnärligt särskilt begåvade ungdomen — det ringa elevunderlaget utsluter varje tanke på något sådant — utan snarare ett fullföljande av den estetisk-praktiska fostran som utgör en väsentlig del av allmänbildningen. Detta oaktat blir det sannolikt svårt att samla elever till estetiska grupper vid båda de föreslagna samegrupphögstadierna. Man får då överväga en centralisering av denna utbildning.

Förberedande yrkesutbildning. Frågan om undervisning i renskötsel behandlades i ett 1942 avgivet »Betänkande angående åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m. m.» Om behovet av sådan undervisning anför utredningsmannen bl. a. följande.

»Rennäringen är ett yrke svårare och besvärligare än många andra. Väl må för yrkets bedrivande mest krävas praktisk kunskap och övning, men en samlad överblick över det bästa i tekniskt hänseende liksom rörande den administrativa ram, inom vilken näringen inrymmer, skulle förvisso vara av betydelse. Kraven på kunskap om renvården och dess metoder, de förhållanden, varunder renskötseln drives inom lappbyn, och dess ställning gent emot de bofasta invånarna i kringliggande bygder, renväsendets administration m. m., äro i våra dagar större än de framträtt under äldre, mera utvecklade förhållanden. Även för att fästa lapparnas uppmärksamhet på värdet av samverkan på renskötselns område och väcka intresse för deltagandet i arbetet härför kunde en vidare utbildning bliva av vikt.»

Som exempel på undervisningsmålen anföres organisationen av vissa gemensamma arbeten, såsom skiljningar och renbevakning, vidare renprodukternas tillvaratagande, renskötselns ekonomi, lapparnas slöjd, renrasens bevarande från degeneration, uppfödning och dressyr av vallhundar samt lappadministrationens funktion och statens avsikter med densamma. (SOU 1942: 41, sid. 42 ff.) Det här angivna önskemålet är alltså icke tillgodosett. Ingen yrkesskola för renskötare finnes, endast obetydlig kursverksamhet har förekommit, och vad som kunnat ges genom nomadskolans fältstudiekurser har snarast varit en »yrkesorientering», icke någon verklig skolning av näringsutövarna. Då sålunda egentlig yrkesutbildning för rennäringens behov saknas, ter det sig så mycket mera angeläget att förberedande sådan kommer till stånd genom en särskild gren av enhetskolans 9y. Utredningen har frågat nomadskolfullmäktige och andra samer om behovet i detta avseende. Icke så få samer har därvid förklarat att det bästa, eller snarare det enda tänkbara sättet att utbilda renkarlar är det som hittills alltid praktiserats, nämligen att fadern lär upp sin son till arbetet i renskogen. (Det heter, att »pappa är rätta renmästaren» o. d.) För de flesta inom näringen verksamma tycks det dock stå klart, att vår tids förhållanden kräver en mångsidig yrkeskunskap, som på ett helt annat sätt än förr går utöver de rent manuella arbetsmomenten, och som hemmet inte ensamt kan förmedla.

Behovet av yrkesutbildning på detta område accentueras därav att formerna för näringens utövande i vissa stycken synes stå inför en genomgripande omdaning och att förberedelser för betydelsefulla reformer redan vidtagits. I sitt betänkande »Renskötselns organisation och renprodukternas marknadsförande» (stencilerat, avgivet i juni 1960) har Renutredningen framlagt bl. a. följande förslag. Lappbyn föreslås få en förändrad organisation genom att ombildas till en juridisk person med befogenhet att driva ekonomisk verksamhet som hör till renskötseln. Ett lappbyarnas förbund föreslås bildat, utgörande en ekonomisk förening; förbundets uppgifter skall omfatta allmän produktionsfrämjande verksamhet, viss medverkan vid produktionen samt handhavande av eller medverkan vid renprodukternas marknadsförande, det sista för att förbättra betingelserna för renslakt och möjliggöra tidsenlig varubehandling. En förutsättning för att dessa vittgående förslag skall kunna realiseras på ett framgångsrikt sätt är uppenbarligen att den renskötande befolkningen erhåller god kännedom om och en positiv inställning till de nya drifts- och organisationsformer som avses. Om också resultatet väsentligen kommer att bero på den upplysningsverksamhet som genom konsulenter och instruktörer kan bedrivas bland de erfarna renskötarna, husbönderna, så har dock även skolan sitt ansvar då det gäller att göra det nya känt, såväl genom en teoretisk orientering som genom praktisk övning. Skolan bör även kunna ge inblickar i och förmedla resultaten av den forskning och den försöksverksamhet, som för närvarande bedrivs på olika håll och som i framtiden kan beräknas få ökad omfattning.

Att här finns mer än nog av arbetsuppgifter för en på renskötseln inriktad 9y-gren är uppenbart. Hur specialiserad utbildningen bör vara måste sedan övervägas som en fråga för sig. Till förmån för en viss all-roundbetoning av utbildningen talar den omständigheten, att en stor del av renskötarna har exempelvis jordbruk, fiske, skogsarbete eller turistservice som bisysslor. Med hänsyn därtill kunde man tänka sig att eftersträva en mera mångsidig träning för hela det arbetsområde, som dessa olika näringar utgör, och kalla grenen för »renskötsel med binärningar» e. d. Å andra sidan är av allt att döma behovet av särskild utbildning inom dessa stödnärningar inte lika stort, därför att de lättare än renskötseln låter sig studeras och praktiseras på annat sätt, och därför att de i allmänhet torde ha mindre särpräglade och komplicerade arbetsmetoder än renskötseln. Detta talar för att hela den tid som står till förfogande för yrkesutbildningens olika moment, både de manuella och de intellektuella, skulle ägnas åt renskötseln. Det är även inom denna näring, som en övergång till nya driftsformer ter sig mest nödvändig. Även på en linje med mera exklusiv inriktning på rennäringen bör utbildningen bli relativt bred, så att, vid sidan om bevakning, märkning och skiljningar även slakt-, distributions-, försäljnings- och förädlingsmomenten uppmärksammas. Vid renskötselgrenens utformning bör beaktas elevs och målsmäns önskemål om en mer eller mindre exklusiv renvårdsutbildning. Hur avvägningen bäst bör ske bedömes lättare på ett senare stadium, i samband med detaljplaneringen av ifrågakvarande utbildning och den därvid förekommande studie- och yrkesorienteringen. Utredningen har under dessa omständigheter avstått från att framlägga förslag till undervisningsplan.

Det måste understrykas, att den yrkesutbildning för renskötsel som kan erbjudas under skolpliktsiden aldrig blir annat än förberdande. En annan uppgift blir att skapa former för en mera grundlig och kvalificerad utbildning av rennäringens företagare och anställda. Av allt att döma måste för detta ändamål en särskild yrkesskola skapas, eller en ny linje vid en existerande yrkesskola, en med tanke på näringens förestående utveckling brådskande och väsentlig angelägenhet. Sannolikt kan det bli rationellt att till en sådan yrkesskola, då den kommit till stånd, helt eller delvis förlägga även den förberedande yrkesutbildningen. Att närmare ingå på hithörande spörsmål faller emellertid utanför utredningens uppdrag.

En 9y-gren för renskötsel inrättas givetvis först och främst med tanke på den manliga sameungdomen. Som i annat sammanhang nämnts har kvinnornas direkta deltagande i arbetet med renhjordarna minskat och i allmänhet försvunnit. Detta hindrar ju inte, att en och annan av flickorna kan komma att anmäla sig till renskötselgrenen; något motsvarande har ju skett i fråga om vissa andra typiskt »manliga» 9y-grenar. För en renägarhustru måste det på flera sätt kunna vara bra att känna till förhållandena inom den näring, varmed familjen försörjer sig. Någon särskild yrkesut-

bildning för sameflickorna kan inte gärna komma ifråga. Att sameflickor bör kunna undervisas exempelvis om renprodukternas användning i hushållet föranleder enligt utredningens mening inte att någon för dem särskilt avsedd utbildningsgren upprättas utan bör kunna ske genom att kursplanen vid en reguljär 9y-gren för husligt arbete anpassas efter de lokala förhållandena i de trakter, där ett större antal sameflickor anmäler sig till denna utbildning och där renen överhuvudtaget spelar en roll för kosthållet. I den mån det inom rennäringen utvecklas ekonomiska föreningar kan de komma att behöva anställa personer för kontors- och kassagöromål och därigenom bereda arbete åt en och annan av sameflickorna. Men dessa förbereds då för denna uppgift lämpligen genom utbildningen på en vanlig gren för »detaljhandel och kontorsarbete». Arbetsuppgifterna för personal av detta slag blir inte så speciella och efterfrågan inte på långt när så stor, att en särskild utbildning är tänkbar.

Undervisningstiden

Skolplikt och årlig lästid

Skolgången för fjällsamernas barn är alltjämt i princip sexårig. Ett sjunde läsår har »försöksvis» införts i de olika nomadskoldistrikten, en utveckling som nu fullbordats i och med att de två nordligaste distrikten fr. o. m. läsåret 1959/60 fått sin sjunde årskurs. Den årliga lästiden är överallt 34 ⁴/₇ veckor. Nomadskolinspektören har nyligen vid sammanträden med nomadskolfullmäktige upptagit frågan om läsårets förlängning till paritet med folkskolans, d. v. s. till 39 veckor; fullmäktige ställde sig i de flesta fall positiva till denna tanke. Den eftersläpning i fråga om undervisningstidens längd, som de anförda förhållandena innebär i jämförelse med det allmänna skolväsendet, har tidigare motiverats med att de unga ovillkorligen behövdes i renskötseln och att den angivna skoltiden var den maximala som var förenlig med näringens behov av arbetskraft. Man tänkte sig också att en alltför lång skoltid skulle vända de uppväxande samernas håg bort från fädernas yrke och levnadssätt och även på så sätt medverka till att tunna ut arbetskraften i renskötseln. En annan tanke torde ha varit, att samerna i egenskap av ett »naturfolk» hade mindre användning och behov av bokliga kunskaper och färdigheter än rikets övriga befolkning.

Det inses utan närmare överväganden att dessa skäl inte i dagens läge bör inverka vid fastställandet av samernas skolplikt. Samerna — och inte minst nomaderna — behöver lika mycket av allmänbildning och av grundläggande färdigheter som andra; detta gäller vare sig de ämnar stanna inom renskötseln eller söka sig över till andra yrken. De har samma rätt till fritt yrkesval som alla andra, och att vid utformandet av deras skolgång låta sig vägledas av en önskan att inte locka bort samebarnen från en i förväg av föräldrarna eller samhället utstakad levnadsväg kan givetvis inte

längre komma i fråga. Då det gäller rennäringens behov av den unga arbetskraften kan framhållas, att det inte generellt kan sägas råda brist på arbetare inom renskötseln. Längst i norr har man ett visst överskott arbetskraft, medan det i Jämtland och Västerbotten är en viss brist; vad som är önskvärt är därför snarast att arbetskraften blir mera rörlig än den är nu, så att den vid behov kan överföras mellan lappbyarna. Användningen av den mycket unga arbetskraften i renskötseln håller på det hela taget på att förlora sin aktualitet till följd av den fortskridande omläggningen av driften till huvudsakligen köttproduktion, vilken i sin tur innebär ett inlemmande av renskötselnäringen i den moderna penninghushållningen. Det gamla naturhushållet är stätt i försvinnande, med allt vad det innebar av allsidigt engagemang av hela familjen, män, kvinnor och barn, i renskötselarbetet. En följd härav är att barnens inövning i renskötselarbetet varken kan eller behöver börja så tidigt som förut. Och därmed är det viktigaste hindret för en förlängning av skolplikstiden och den årliga lästiden till paritet med folkskolans borta.

Den frihet att välja mellan skolgång inom nomadskolväsendet och inom det reguljära skolväsendet, som utredningen finner vara en ofrånkomlig princip, förutsätter för övrigt överensstämmelse i fråga om längden av den samlade undervisningstid som enligt de båda alternativen kommer samebarnen till del. Det kan inte vara riktigt att vid valet skall få inverka en önskan att slippa undan med kortaste möjliga skoltid eller, omvänt, en farhåga för att ett sämre resultat i fråga om barnens fostran och undervisning automatiskt följer av den kortare skoltiden. Skolledaren i en av samekommunerna, som infört enhetsskola, har i skrivelse till utredningen relaterat att målsmannen till en gosse i tredje årskursen — »en jordbrukare som på intet sätt har beröring med renskötseln» — begärt att sonen skall få överflyttas till nomadskolan. »Då det är flera generationer sedan någon av förfäderna ägnade sig åt renskötseln, kan man inte finna annan anledning till framställningen, än att gossen vill ha längre sommarlov och om möjligt slippa den 9-åriga skolplikten.» Oavsett om tolkningen av motivet är riktigt eller inte belyser ett fall som detta det otillfredsställande i att upprätthålla skillnader med hänsyn till undervisningstiden.

En annan konsekvens av valfriheten blir, att den *allmänna skolplikten*, sådan den bestämmes i folkskolestadgans 2 kap., kommer att gälla även för fjällsamernas barn. För närvarande gäller *särskild skolplikt* »för fjällsamers barn, för blinda och döva samt för psykiskt efterblivna» (folkskolestadgan 9 §), en formulering som för övrigt genom sammanställningen med en del handikappade grupper är ägnad att suggerera fram vissa oriktiga föreställningar om samerna. Nomadskolealternativet kan i stället anses inbegripas i nuvarande bestämmelser för den allmänna skolplikten, enligt vilka »allmän skolplikt må utom i obligatorisk skola fullgöras — — — — b) i annan skola, offentlig eller enskild, om där med-

delad undervisning väsentligen motsvarar undervisningen i obligatorisk skola» (14 §, 1 mom.).

Timplanefrågor

Att nomadskoleväsendet utöver de uppgifter det har gemensamma med det reguljära skolväsendet har den ytterligare att undervisa om de speciella samiska förhållandena kan synas göra det nödvändigt att ställa en längre undervisningstid till dess förfogande. Om detta skedde, exempelvis genom ett tionde skolår, får man dock räkna med att få eller inga samer av ekonomiska och andra skäl skulle anse sig kunna sätta sina barn i nomadskolan. Utredningen anser det emellertid möjligt för nomadundervisningen att utan avsevärd ökning av den samlade undervisningstiden, genom jämkningar i timplanen och genom integration av lapska moment i reguljära ämnen, genomföra sin dubbla målsättning. Möjligheterna att lösa de hit hörande problemen blir inte desamma på enhetsskolans tre olika stadier.

Låg- och mellanstadiet. För att belysa hur undervisningsplanen för nomadskolorna har löst timplaneproblemet har gjorts en jämförelse med folk-

Timplan för B1A-formen vid nomadskolorna, årskurserna 3—7¹

Ämnen	Lärartimmar	Klass 3	Klass 4	Lärartimmar	Klass 5		Klass 6		Klass 7
					Om. und.	Tysta övn.	Om. und.	Tysta övn.	
Kristendomskunskap	2	2	2	2	2	—	2	—	2
Svenska (Modersmålet)	10(11)	10	10	8 (9)	5 (6)	1	6 (7)	—	6 (7)
Lapska	1 (0)	1 (0)	1 (0)	2 (0)	2 (0)	—	2 (0)	—	2 (0)
Engelska	—	—	—	6	4	1	4	1	4
Hembygdskunskap med arbetsövningar	9 (7)	7	9 (7)	4 (3)	4 (3)	—	4 (3)	—	9 (8)
Nomadkunskap									
Historia									
Samhällskunskap									
Geografi									
Naturkunskap	2	2 (3)	2	2 (3)	—	2	—		
Matematik	4 (5)	4	4	4	4	1	4	1	5 (4)
Teckning	—	—	—	1	1	—	1	—	1 (2)
Musik	2	2	2	1	1	—	1	—	1
Gymnastik med lek och idrott	2 (3)	2 (3)	2 (3)	2	2 (3)	—	2 (3)	—	2 (3)
Slöjd	—	4	4	4	4	—	4	—	4
(Hemkunskap)	—	—	—	—	—	—	—	—	(1)
Summa timmar		32	34(32)		33	3	34	2	36
					36		36		

¹ Ämnesnamn och siffror inom parentes anger folkskolans förhållanden i de fall, där dessa avviker från nomadskolans. Orienteringsämnena i årskurs 7 sammanförs i nomadskolan till »Nomadkunskap med historia, samhällskunskap, geografi och naturkunskap», medan de i folkskolan utgörs av historia, samhällskunskap, geografi och naturkunskap som självständiga ämnen, det sista med underrubrikerna biologi och hälsolära, fysik och kemi; timtalen för dessa fyra ämnen har summerats. Jämförelsen utgår från alternativen *med engelska, med lapska och utan hushållsgöromål*.

skolans undervisningsplan, avseende vissa alternativ för årskurserna 3—7 vid skolor av typen B1A, en inom nomadskolorna vanlig skolform. Det bör observeras, att jämförelsen utgår från *nu gällande* timplaner. Av sammanställningen, återgiven härintill, framgår att i ett fall, årskurs 4, nomadskolan fått ett högre totalt timtal för varje vecka än folkskolan; skillnaden är 2 timmar. I övriga årskurser är lästiden densamma. Tid för de lapska ämnena, 1—2 timmar för vardera av lapska språket och nomadkunskap, samt för en tillagd matematiktimme i årskurs 7, har beretts *dels* genom att i samtliga årskurser taga 1 timme från gymnastiken, *dels* genom att i årskurserna 5—7 taga 1 timme från svenska (modersmålet), *dels* genom att i årskurserna 5—6 taga 1 timme från naturkunskapen och *dels* genom att i årskurs 7 taga 1 timme från vardera av ämnena teckning och hemkunskap. Till försvar för dessa reduktioner har anförts, att friluftsovningar vid internatskolor lätt kan ordnas utanför schemat, att undervisningen i lapska även främjar färdigheten i svenska samt, beträffande överföringen av undervisningstid från naturkunskap till nomadkunskap, att även detta sistnämnda ämne innehåller åtskilligt av naturstudier.

Utredningen anser, att de utvägar som här har valts i princip bör användas på enhetsskolans låg- och mellanstadier; timtalet bör dock ej reduceras i de ämnen vari eleverna för sina fortsatta studiers skull behöver all undervisningstid. Valet mellan en ökning av veckotimtalet och en omfördelning mellan ämnena är en vansklig avvägningsfråga. Att öka nomadskoleelevernas arbetstid utöver den maximala, som med hänsyn till bl. a. den skolhygieniska erfarenheten fastställs för skolväsendet i övrigt, ter sig icke tilltalande; om detta ändå skulle ske i någon utsträckning torde det till en del kunna försvaras med, att så gott som alla eleverna kommer att bo på internat intill nomadskolorna och därigenom besparas färden till och från skolan, som i många fall annars tar en tid av närmare två timmar i anspråk. Det kan också tänkas att en del av de målsmän, som överväger att placera sina barn i nomadskola, mindre ogärna ser att dessa får sin arbetstid ökad med en eller annan veckotimme än att de riskerar att gå miste om någon del av den allmänna undervisning, som kommer barnen i andra skolor till del.

Högstadiet. På högstadiet kommer förutsättningarna för de lapska ämnena framför allt att påverkas av två förhållanden. Det ena är att de samiska eleverna, av skäl som utredningen i annat sammanhang redovisar, på detta stadium måste undervisas tillsammans med andra elever i de olika kommunernas centralskolor; detta gör det svårt eller omöjligt att för de lapska ämnenas skull upprätthålla en särskild timplan. Det andra är den för enhetsskolan väsentliga principen om elevernas »fria tillval» av vissa ämnen; därigenom kan man vinna utrymme för bl. a. de lapska ämnena. Den normala formen för läsning av lapska ämnen på högstadiet blir således gruppundervisning i tillvalsämnen; från den förberedande yrkesutbildningen

bortses i detta sammanhang. Särskilt med tanke på en grupp av sameelever ter sig dock denna utväg inte helt tillfredsställande. Det gäller dem som för kommande gymnasiestudiers skull måste välja tyska och engelska som tillvalsämnen. I försöksskolorna förekommer nu som tillvalsämnen i årskurs 7 tyska med 5 veckotimmar samt i årskurs 8 tyska med 5 timmar och engelska med 4 timmar. Det betyder att hela utrymmet för tillvalsämnen, 5 respektive 9 timmar, tas i anspråk för de främmande språken. Någon möjlighet att här få plats för lapskan finns alltså inte. Att även de för teoretiska studier lagda samerna får tillfälle att läsa sitt modersmål på högsta-diet är dock angeläget. Man har då ingen annan möjlighet än att — med beaktande av vad som ovan anförts — ta tid från andra ämnen och låta de lapskläsande lämna sin klass under vissa lektioner i dessa ämnen för att gå till sin särskilda gruppundervisning; att lägga lapskan utanför schemat finner utredningen inte vara tillrådligt i betraktande av bl. a. det myckna hemarbetet på detta stadium.

Beträffande 9 y för rensköttsel bör i huvudsak samma timplan kunna gälla som för övriga 9 y-grenar. Utrymme för undervisning i lapska i denna klass, förslagsvis 1—2 veckotimmar, måste skapas genom reduktion av något annat ämnes timtal. Om detta sker på yrkesämnenas bekostnad torde det kunna försvaras med lapska språkets stora praktiska betydelse för renskötseln.

Att i dagens läge framlägga detaljförslag i timplanefrågorna synes inte vara lämpligt. Det bör ske först sedan man vunnit kännedom om den definitiva ämnesuppsättningen och användningen av undervisningstiden i enhetsskolan, frågor som för närvarande utreds av skolberedningen och dess läroplanedelegation.

Läraryrågor

Behörighet

Nomadskolans stadier benämnas i stadgan visteskola (årskurserna 1—3) och byskola (årskurserna 4—7). I anslutning därtill förekommer benämningarna *lärare vid visteskola* och *lärare vid byskola*. Dessa beteckningar, som härrör från en tid då nomadundervisningen var organiserad på ett helt annat sätt än nu, bör utbytas mot de inom det allmänna skolväsendet begagnade, för närvarande *småskollärare* och *folkskollärare*. Den gamla benämningen *nomadlärare* synes dock lämpligen kunna bibehållas.

Villkoren för behörighet till nomadlärartjänst, angivna i § 13 nomadskolstadgan, avviker på vissa punkter från vad som är stadgat för folkskolans lärare. Det gäller kravet på medlemskap i svenska kyrkan, minimistiden av fullgjord tjänstgöring samt lägsta ålder vid anställning. På dessa punkter ansluter sig nomadskolstadgan till tidigare gällande folkskolestadga. Vid en omarbetning bör föreskrifterna bringas i överensstämmelse med nu gällande författning.

Bland behörighetsvillkoren uppställer icke stadgan något särskilt, som har avseende på nomadundervisningens delvis särpräglade syften och innehåll. Det föreskrives dock i annat sammanhang, att då ordinarie eller extra nomadlärare skall utses »särskild hänsyn bör tagas till vederbörandes insikter i ämnet nomadkunskap» (§ 15 mom. 6). Enligt utredningens mening är det, därest nomadskolan skall kunna fylla sina uppgifter, oundgängligen nödvändigt att dess lärare besitter en avsevärd kännedom om de lapska närings- och kulturförhållandena. De anspråk som härvidlag ställs på dem blir förvisso inte mindre, om ämnet nomadkunskap som sådant skulle försvinna i vissa årskurser och det hithörande stoffet i stället förmedlas inom ramen för övriga orienteringsämnen. Ett verkligt behörighetsvillkor torde dock inte kunna upprätthållas, så länge någon reguljär form av lärarutbildning med undervisning om samernas förhållanden icke förekommer. En föreskrift motsvarande den ovan citerade erfordras därför och torde vara till fyllest även i framtiden.

I sammanhanget bör ytterligare ett moment i nomadskolstadgan uppmärksammas, nämligen föreskriften i § 13 mom. 2, att domkapitel, d. v. s. numera skolöverstyrelsen, skall pröva, huruvida i särskilt fall kunskap i lapska eller finska eller båda dessa språk är erforderlig för behörighet. Detta stadgande, som veterligen aldrig tillämpats, aktualiseras genom de synpunkter på lapskan som nybörjar- och hjälpspråk, som utredningen i annat sammanhang anlagt. Föreskriften bör enligt utredningens mening antingen kvarstå med nuvarande lydelse eller ersättas med en annan, motsvarande den ovan anförda om insikter i nomadkunskap och innebärande att kunskap i lapska skall utgöra en merit för nomadlärartjänst.

Sedan Kungl. Maj:t bemyndigat skolöverstyrelsen att pröva och avgöra frågor angående behörighet för lärare att undervisa i engelska och lapska i nomadskolor, utfärdade överstyrelsen den 14 juni 1956 föreskrifter om sådan behörighet. I vad avser lapska har föreskrifterna följande lydelse:

»Behörighet att undervisa i lapska i nomadskolor må av skolöverstyrelsen kunna meddelas examinerad folkskollärare eller småskollärlarinna, som

antingen har centrallapsk eller — när det gäller nomadskola inom Västerbottens eller Jämtlands län — sydlapsk dialekt som modersmål och genom intyg utfärdat av akademisk lärare i finsk-ugriska språk styrkt sig behärska lapskans ortografi och det viktigaste av dess grammatik

eller erhållit ett efter prövning inför akademisk lärare i finsk-ugriska språk utfärdat intyg, att han äger kompetens att undervisa i lapska i nomadskolor (kompetensintyg).

Vid prövning för erhållande av kompetensintyg skall följande fordringar gälla:

1. Korrekt uttal av centrallapskans språkljud, varvid särskild uppmärksamhet ägnas stadiesvängningen och artikulationen av vokaler och diftonger.

2. Kännedom om talorganens verksamhet vid språkljudens bildning.

3. Gott ordförråd. Kännedom om renskötselterminologien.

4. Redovisning av textkurs omfattande minst 500 oktavsidor.

5. Förmåga att samtala om vardagliga ting på lapska.

6. God kännedom om lapskans grammatik.

Nomadlärare, som har lapska som modersmål, må tills vidare till och med utgången av läsåret 1959/60 på förslag av nomadskolinpektören kunna meddelas behörighet att undervisa i lapska utan hinder av att han ej på sätt ovan angives styrkt sig äga kunskaper i lapsk ortografi och grammatik.»

Någon ändring av dessa föreskrifter synes utredningen tills vidare inte påkallad utom i så måtto att den angivna möjligheten till dispens medgives ytterligare en tid framåt, då tillfredsställande utbildning icke ännu kunnat komma till stånd.

För undervisning i lapska på högstadiet erfordras självfallet andra kvalifikationer, i princip motsvarande ämneslärarkompetens. Universitetsstudier, redovisade genom betyg i ämnet finsk-ugriska språk med lapska som huvudspråk, bör här utgöra villkoret.

Utbildning

Någon undervisning i lapska språket för blivande lärare motsvarande den som i både äldre och nyare tid bedrivits vid Tromsö lärarskola har icke förekommit i Sverige. I den utbildning av kateketer som förekom vid de gamla lappsolorna lästes dock lapska, varigenom detta språk kan sägas ha haft en blygsam plats i forna dagars lärarutbildning i vårt land. Sedan lapska under de senaste åren införts som ämne i nomadskolorna har lärarutbildningen för detta ämne blivit en viktig och brådskande angelägenhet.

På initiativ av Nordiska samerådet anordnades en »Nordisk kurs i samernas språk, historia och kultur» under två veckor i Jokkmokk sommaren 1958. Kursen omfattade övningar med den lapska skrift som gäller i Norge och Sverige, övningar i översättning till lapska samt föreläsningar om det lapska språket och samekulturen. Undervisningen leddes av högt kvalificerade krafter; universitetslärare från både Finland, Norge och Sverige medverkade. Av de 25 deltagarna var 5 från Finland, 7 från Norge och 13 från Sverige; 5 svenska nomadlärare deltog.

Det goda resultat som kursen anses ha gett talar för att utbildningsverksamhet av liknande slag, på samnordisk grund, kommer till stånd även i fortsättningen. Det räcker dock inte med kortare kurser. Även tillfällen till mera djupgående studier måste finnas. En möjlighet till fortbildning i lapska för nomadlärare är studier i ämnet finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet. Vid tjänstledighet för sådana studier kan lön med B-avdrag utgå. En lärare, vilken nu tjänstgör vid Samernas folkhögskola, har begagnat denna möjlighet.

I till Konungen den 24 september 1958 ingiven framställning hemställde professor Björn Collinder jämte fil. dr Israel Ruong, att en särskild utbildningskurs, avsedd för sex nomadlärare, skulle anordnas under 13—15 veckor höstterminen 1959 vid Uppsala universitet. Skolöverstyrelsen tillstyrkte framställningen, vilken sedermera överlämnats till nomadskolutredningen för att tagas i övervägande vid fullgörande av det åt utredningen

givna uppdraget. I två likalydande motioner, väckta vid 1960 års riksdag den ena inom första kammaren av herr Ragnar Bergh (I: 367) och den andra inom andra kammaren av herr Nilsson i Tvärålund m. fl. (II: 475), hemställdes att medel till en kurs av motsvarande beskaffenhet under höstterminen 1960 måtte anvisas. I motiveringen hänvisades till att behörighetsförklaring för lärare i lapska kunnat utfärdas, även om vederbörande ej styrkt sig behärska lapskans ortografi och grammatik (jfr ovan), men att denna behörighetsförklaring tidsbegränsats intill utgången av läsåret 1959/60. I fortsättningen uttalas bl. a. följande.

»Att för undervisning i lapska även i fortsättningen, i varje fall för avsevärd tid, använda lärare med otillräcklig kompetens synes ej tillfredsställande, då det måste anses berättigat, att samernas barn inom sitt speciella undervisningsväsen i nomadskolorna bereds möjlighet att erhålla fullgod undervisning i sitt modersmål, lapskan. Målsättningen för denna undervisning, sådan den framgår i nomadskolornas undervisningsplan, visar, att undervisningen i lapska innehåller moment av sådan art, att en kvalificerad utbildning av lärare för denna undervisning är erforderlig. Att möjlighet till sådan utbildning beredes nomadskolornas lärare synes oss därför nödvändigt.»

Utredningen har i utlåtande över motionerna tillstyrkt desamma. Statsutskottet fann »goda skäl tala för att en kvalificerad kurs av angivet slag kommer till stånd» men avstyrkte medelsanvisningen under framhållande av att frågan befunne sig under utredning. Riksdagen avlog motionerna.

Behovet av en grundlig lärarutbildning i lapska kvarstår, om också formerna för nomadundervisningen ändras på sådant sätt som utredningen förordar; undervisningen i lapska måste, även om den blir frivillig, anförtros åt kompetenta lärare. En kurs, i huvudsak motsvarande den som avses i ovan berörda framställningar, synes därför utredningen önskvärd och ändamålsenlig. Det kan tilläggas, att kursen i fråga icke uteslutande skulle syfta till att förmedla vissa insikter och färdigheter till deltagarna, utan att dessa även skulle tagas i anspråk för en omedelbar insats för det lapska språkets odlande: studierna skulle ge utrymme för ett lagarbete av kursens lärare och elever, avseende icke minst att skapa nya lapska kulturord. Med hänsyn till de ekonomiska villkoren för deltagandet bör understrykas, att det här inte gäller fortbildning i vanlig mening; det är själva grundutbildningen för ett visst moment i lärararbetet som saknas, en brist som kursen avser att i efterhand kompensera. Det synes därför skäligt, att deltagandet blir förenat med minsta möjliga ekonomiska uppoffringar för nomadlärarna personligen. Under utbildningstiden torde lön med B-avdrag kunna utgå enligt gällande författningar. Avdraget bör kompenseras genom stipendier, motsvarande dem som av skolöverstyrelsen tilldelas lärare för behörighetsstudier i engelska.

— Det förutsättes, att yrkeslärare för renskötsel på lämpligt sätt beredes tillfälle till utbildning.

KAPITEL 10

Nomadundervisningens ledning och administration

Lokal ledning

Nuvarande förhållanden. Nomadskolan är helt fristående gentemot de kommunala skolorna. Varken skolstyrelsen eller det allmänna skolväsendets fackliga ledare har någon befogenhet att befatta sig med nomadskolans tillsyn och ledning. Detta hindrar givetvis inte att visst samarbete med folkskolan har förekommit, särskilt under senare år; det har bl. a. gällt utnyttjandet av lärare, lokaler och materiel.

Önskemålet att engagera målsmännen i undervisningsfrågorna har för samernas del tillgodosetts genom en särskild institution, nomadskolfullmäktige (jfr s. 48). Föreskrifter rörande dessa har meddelats i stadgan angående nomadundervisningen (1938, nr 479 §§ 43—44). Lapparna i varje till nomadskoldistrikt hörande lappby skall inom sig utse två fullmäktige jämte ställföreträdare för dessa; mandattiden är fyra år. Valet sker vid sammanträde som enligt § 12 lagen den 18 juli 1928 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige (nr 309) årligen skall hållas inför lappfogde. Nomadskolinspektören har att minst en gång varje år sammanträda med nomadskolfullmäktige för att bereda dessa tillfälle att med honom »överlägga i frågor, som röra nomadundervisningen, ävensom att i sådana ärenden avgiva yttranden enligt vad i denna stadga närmare föreskrives»; de ärenden som avses är förläggning av nomadskola (§ 2, mom. 3), indelning i nomadskoldistrikt (§ 4), fastställande av reglemente (§ 5, mom. 2) samt beslut om den årliga lärotidens längd (§ 10, mom. 1). Som exempel på andra frågor, varom överläggning av rådgivande karaktär hållits med fullmäktige, kan nämnas nomadskolornas exkursioner, fältstudiekursens förläggning och studieinnehåll, centraliseringen av vissa klasser, skolpliktstidens längd, tidpunkten för läsårets början och slut samt disciplin- och personalförhållanden vid de särskilda skolorna. Sammanträdena har i allmänhet hållits i mars månad under samernas uppehåll i skogslandet. Trots långa färdvägar för åtskilliga har det i allmänhet lyckats bra att samla fullmäktige till sammanträdena. Resorna har bekostats av lappbyarnas kassor.

Vid varje nomadskola skall finnas en tillsynsman. Instruktionen för denne, fastställd av Kungl. Skolöverstyrelsen den 23 maj 1955, ålägger honom att »närmast under nomadskolinspektören ha uppsikt över nomad-

skolanläggningen och ombesörja löpande praktiska och ekonomiska angelägenheter». De särskilda uppgifter som instruktionen i fortsättningen uppräknar, avser huvudsakligen skolanläggningens lokaler, barnens in-kvartering, fostran och vård samt räkenskaper och redovisning för skola och skolhushåll. Av de nio tillsynsmännen är en kyrkoherde och en polis-man; de övriga är lärare vid respektive nomadskolor. Deras ställning är em helt annan än den som tillkommer folkskolans tillsynslärare. Enligt den 9 februari 1960 fastställd normalinstruktion åvilar dessa senare avsevärt större och fler uppgifter, bl. a. skall de vara närmaste förmän för ekonomi-personalen. Till tillsynsmännen vid nomadskolorna utgår årliga arvoden med belopp varierande mellan 500 och 700 kronor. De nomadlärare som in-nehar uppdraget ifråga fullgör vissa delar av detsamma inom ramen för den särskilda tjänstgöringsskyldighet som gäller för nomadlärare. På grund av nomadskolornas kortare läsår förordnas (i Kungl. Maj:ts kungörelse den 4 juni 1954, nr 416, med ändring av nomadskolstdagans § 19, mom. 2), att i den mån den tjänstgöringstid, som motsvarar lärares tjänstgöringsskyl-dighet, icke utfylles genom fullgörande av stadgad undervisningsskyldighet, är läraren pliktig att enligt nomadskolinspektörens bestämmande meddela särskild hjälpundervisning, vara behjälplig med lärjungarnas hemarbete och fritidssysselsättning, ha tillsyn över skolans materiel samt utarbete undervisningsstatistik för skolan.

Det kan sålunda sägas, att någon lokal ledning av nomadskolorna inte finns, vare sig genom en styrelse eller på det fackliga planet.

Tidigare diskussion. Skolstyrelseutredningen berörde i sitt betänkande »Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen» (SOU 1955: 31) även nomadskolorna. Utredningen gör gällande, att samebarnen vid nioårig skolgång på högstadiet måste undervisas i andra skolor än dem som tillhör nomadundervisningen, och att av denna anledning sam-verkan mellan nomadskolorna och de kommuner, i vilka dessa skolor lig-ger, blir ofrånkomlig. Från denna utgångspunkt bedömes så frågan om nomadskolans lokala ledning:

»Vid en undersökning av möjligheterna att skapa lokala styrelser för nomad-skolorna bör beaktas, om inte sådana kan komma till stånd genom en anknytning av nomadskolorna till skolväsendet i de kommuner, där dessa skolor är belägna. Ett överförande av de göromål, som ej lämpligen bör åvila nomadskolinspektören men som ej heller bör läggas på länskolnämnderna, kunde då ske. En annan möjlighet är, att tillsynsmännen får ökade befogenheter och övertager vissa av dessa uppgifter. Det väsentliga är, att om en lokal ledning kan åstadkommas så erhålles förutsättningar för en fördelning av nomadskolinspektörens uppgifter mellan å ena sidan denna ledning och länskolnämnderna, på vilka också dom-kapitlens uppgifter då borde läggas, samt å andra sidan en konsulent — i stället för den nuvarande inspektören — med uppgift att vara sakkunnig för de speciella nomadundervisnings- och fostringsfrågorna men utan egentliga expeditionella göromål. Formerna för en aktiv medverkan från samernas egen sida vid ledningen av skolväsendet finge också beaktas i det sammanhanget.» (S. 387)

I sitt yttrande över skolstyrelseutredningens betänkande belyste nomadskolinspektören frågan från både principiell och praktisk synpunkt och uttalade bl. a.:

»Frågan om lekmannainflytandet i skolans ledning är en av huvudpunkterna i utredningens betänkande (s. 291). För nomadskolans del kan frågan om demokratisering av ledningen ingalunda lösas genom en kommunalisering. Denna skulle i själva verket innebära raka motsatsen till en demokratisering av skolan. Samerna är i avgjord minoritet i lappmarkskommunerna. Deras inflytande på skolan skulle säkerligen bli helt obefintligt, om kommunerna övertog nomadskolorna. För min del vill jag kraftigt understryka vikten av att sådana former skapas, att ett reellt lekmannainflytande inom nomadskolan från samernas sida möjliggöres. Därvid bör man utgå från den nu befintliga nomadskolfullmäktigeinstitutionen, som ju hittills fungerat väl. (Jfr utredningens betänkande s. 384.) Genom nomadskolfullmäktige har målsmännen direkt kontakt med nomadskolinspektören, som ju är den närmaste ansvarige för ledningen av nomadskolan. Det kan med fog sägas att tack vare nomadskolfullmäktigeinstitutionen finnes redan ett starkt demokratiskt inslag inom skolans ledning.

Nomadskolfullmäktige är emellertid endast ett slags rådgivande församling. Demokratiseringen bör ske i den riktningen att målsmännen får en verklig medbestämmanderätt inom ledningen. Den tanken har varit framme vid sammanträde med nomadskolfullmäktige och annars, att en lokalstyrelse skulle skapas för varje nomadskoldistrikt där målsmännen skulle vara väl företrädde. Denna tanke har framförts bl. a. i det förslag till ny nomadskolestadga, som f. n. ligger för avgörande hos Kungl. Maj:t. Tänkbart är att lekmannaledamöterna i lokalstyrelserna skulle kunna utgöra en nämnd inom nomadskolfullmäktige. Ett annat alternativ vore att lekmannaledamöterna i lokalstyrelserna ersatte fullmäktige och att nomadskolfullmäktigeinstitutionen sålunda skulle försvinna. Detta alternativ har vissa svårigheter på grund av regionala skäl. På s. 384 i utredningens betänkande redogöres för antalet fullmäktigeledamöter i de olika nomadskoldistrikten: Karesuando 2, Vittangi 4, Jukkasjärvi 6, Gällivare 6, Jokkmokks 6, Arjeplogs 6, Västerbotten 12, Jämtlands 26. I Karesuando och Vittangi kunde nomadskolfullmäktige som sådana ingå i lokalstyrelserna eftersom antalet är så ringa. Mera tungrovt skulle det bli för Jukkasjärvi, Gällivare, Jokkmokks och Arjeplogs nomadskoldistrikt, därest samtliga fullmäktigeledamöter skulle ingå i lokalstyrelserna. I Västerbottens och Jämtlands nomadskoldistrikt vore det ogörligt. Fr. o. m. Jukkasjärvi och söderut borde därför enligt min mening en nämnd inom fullmäktige representera målsmännen i lokalstyrelserna. I lokalstyrelsen skulle bl. a. tillsynsmannen ingå som självskriven ledamot. Dess sammansättning och funktioner bör f. ö. bli föremål för vidare utredning. De sakkunniga ha diskuterat den lokala ledningen (s. 387) och därvid låtit framskynta en möjlighet att tillsynsmännen skulle få ökade befogenheter. Detta alternativ finner jag för min del mindre tilltalande, om det skulle innebära att lekmannainflytandet på det lokala planet förbleve svagt.»

Departementschefen anslöt sig i propositionen 1956:182 med förslag till ny skolstyrelselag till de sakkunnigas mening att hela frågan om formerna för nomadskolväsendets ledning borde omprövas i särskild ordning och ingick därför inte närmare på de här ovan berörda problemen.

Uttalanden inför utredningen. Vid överläggningar med representanter för samerna och deras skolväsen samt med företrädare för det allmänna skol-

väsendet och för samekommunerna har utredningen aktualiserat problemet med nomadskolans lokala ledning och ställt frågan, huruvida denna borde anförtros skolstyrelserna i respektive kommuner. De uttalanden som därvid gjorts och som refereras i det följande innehåller personliga, individuella synpunkter, inte officiella svar.

Nomadskolfullmäktige visade sig så gott som överallt nöjda med nuvarande ordning, d. v. s. en ledning uteslutande genom statliga myndigheter, biträdd av en rådgivande föräldrarepresentation. Företrädarna för Saari-vuoma lappby, vilka överhuvudtaget var emot nomadskolan, förordade emellertid, att denna, om den bevarades, skulle ha kommunal ledning; det skäl som angavs var att man därigenom skulle få »bättre kontakt». Gentemot dem invände en fullmäktig från Lainiovuoma, att samerna på de flesta håll inte hade någon möjlighet att välja in en representant i skolstyrelsen, i Karesuando möjligen en, i Kiruna ingen; eventuellt kunde man däremot tänka sig en särskild kommunal styrelse för nomadskolan. De uttalanden som gjordes vid övriga sammanträden gav uttryck åt tveksamhet inför eller motstånd mot tanken på kommunal ledning. Från Tuorpons lappby uttalades exempelvis, att »nomadskolan bör ha självständig organisation och ej komma under skolstyrelsen» samt att i stället nomadskolfullmäktige borde få beslutanderätt och sålunda utvecklas till en styrelse. Då det gäller Jämtlands län, där samerna är bosatta inom ett stort antal kommuner, ifrågasatte en fullmäktig från Frostviken, hur det kommunala inflyandet över nomadskolan skulle kunna göra sig gällande vid den där genomförda starka centraliseringen. Fullmäktiges inställning tycks kunna sammanfattas i uttrycket: »Man vet vad man har men inte vad man får.»

Nomadlärarna, och inte minst tillsynsmännen, gav uttryck åt något mer delade meningar. Vid överläggningarna berördes bl. a. den frågan, i vilken utsträckning en ledning genom skolstyrelsen skulle betyda en förenkling av administrationen, t. ex. av proceduren då det gäller byggnadernas underhåll. Bland svaren skymtade sådana synpunkter som, att om man är »underställd en kommun kan man göra överenskommelser med skolstyrelsen, men gentemot staten finns bara paragrafer». Tillsynslärarna vitsordade emellertid allmänt, att samarbetet med länsarkitektkontoret, som har ansvaret för byggnaderna, gått mycket smidigt. I ett fall betvivlades att »krånglet» skulle minska om man i stället för att ringa upp vederbörande tjänsteman på länsarkitektkontoret och få ett omedelbart beslut i en reparationsfråga skulle få gå vägen genom den kommunala förvaltningen med dess olika instanser. Lärarna vid nomadskolan i Jukkasjärvi syntes benägna att förorda att nomadskolan underställdes den kommunala skolstyrelsen. Man framhöll att nomadskolan med nuvarande ledning inte utan vidare blir delaktig av vissa förmåner som kommunens skolor åtnjuter, såsom bidrag till skolor, teaterföreställningar, bad på det nya badhuset; »Kiruna är visserligen en hygglig stad, men man känner sig som en tiggare i sådana samman-

hang». Som ett annat skäl angavs, att man genom skolstyrelsen skulle få en »brygga» som »motverkade diskrimineringen». Som skäl *mot* kommunal ledning nämndes på andra håll, att den administrativa och den pedagogiska ledningen icke bör delas upp på skilda, dels kommunala och dels statliga myndigheter (Jokkmokk), samt att de tio (numera nio) nomadskolorna i landet utgör en enhet, vilket bl. a. framträder däri, att de utbyter undervisningsmateriel, och att de inte bör splittras genom att läggas under kommunerna (Änge).

Av företrädarna för samekommunerna och dessas skolväsen tycktes de flesta, i den mån de uttalat sig i frågan, vara benägna att förorda att nomadskolan underställes skolstyrelserna; i något fall (Offerdal) framfördes även tanken att kommunen borde övertaga nomadskolans byggnader. I allmänhet gjorde sig två motiv gällande i detta sammanhang. Dels önskade man genom en reform i angiven riktning medverka till att bryta den isolering, som man på sina håll ansåg samerna leva i: »Det måste vara bra att föra samerna närmare samhället genom att lägga nomadskolan under skolstyrelsen, alltså börja närmandet på det organisatoriska planet» (Kiruna); »Ett direkt samarbete mellan samerna och kommunen i övrigt är nyttigt. För närvarande är det en ringa kontakt med samerna. Här måste en klyfta överbyggas» (Hotagen). Dels menade man att administrationen skulle bli mindre »tungrodd». »Det måste ta längre tid att få saker gjorda genom statens än genom kommunernas försorg» (Gällivare, Kiruna). På flera håll betonade man starkt, att ett villkor för kommunernas befattning med nomadskolorna måste vara, att staten liksom hittills svarade för hela kostnaden för den särskilda sameundervisningen. I ett par fall framkom farhågor för att kommunerna inte skulle vara tillräckligt intresserade för nomadskolan och måna om att bevara dess särart: »Samernas ställning kan hävdas bättre genom särskild ledning av skolan» (Gällivare). Å andra sidan förekom också uttalanden i motsatt riktning: »Kommunerna *blir* intresserade av nomadskolan, om den läggs under dem. — Kommunerna kommer inte att likrikta alla sina skolor. Det är för övrigt läraren, som ger sin skola dess särprägel» (Offerdal). Då nomadlärarnas särskilda fortbildning vid ett tillfälle fördes på tal uttalades, att man kunde räkna med att kommunen var villig medverka därtill: »Liksom kommunen bekostar hjälpklasslärarnas resor till särskilda centrala kurser, skulle man göra det med nomadskolans lärare, om de kom under skolstyrelsen» (Jokkmokk). Samernas möjligheter att bli företrädare i de kommunala organ, som skulle svara för ledningen av deras skola, berördes bl. a. i följande uttalande: »Att få in en representant för samerna i skolstyrelsen blir svårt, då denna väljes på partipolitiska grunder. Man fick ha antingen ett gemensamt uttalande av samtliga parti-grupper eller också lagstiftning om en sådan samerepresentant» (Gällivare). På endast ett par platser ställde sig kommunal- och skolmännen avvisande till eller tveksamma inför en ledning genom skolstyrelsen. I en kommun,

där man helst såge att samiska och icke-samiska barn undervisas tillsammans, hävdade man, att nomadundervisningen, om den bibehölles, även borde ha särskild administration (Karesuando). I en annan kommun, där man tvärtom önskade bevara nomadskolan, fann man skäl att behålla nuvarande administration men menade att det ändå kunde bli ett givande samarbete med nomadskolan, inte minst då det gällde lån av dyrare undervisningsmateriel, vilket dock icke förutsatte någon särskild organisation (Arjeplog). Från Tärna kommuns sida erinrades om att folkskolan i Tärnaby, Skytteanska skolan, i likhet med nomadskolan äges och underhålles av staten, och att detta speciella förhållande för kommunens del talade emot en kommunal ledning av nomadskolan.

Utredningen har även haft tillfälle att rådgöra med skolinspektörerna vid respektive länsskolnämnder. Inspektören för Norrbottens läns mellersta inspektionsområde, tillika länsskolinspektör, förordade att nomadskolan underställdes skolstyrelsen: »Ibland har jag tyckt synd om personalen på nomadskolan för att den hängt i luften. Andra i skolstyrelsens tjänst har kunnat vända sig till denna. Det vore bra med samarbete. Det vore konstigt, om man i en stad, där det finns en provkarta på olika skolformer, har gemensam skolstyrelse men i en fjällkommun (det gällde Jokkmokk) inte kan samordna.» Inspektören för Jämtlands läns södra inspektionsområde, tillika länsskolinspektör, uttalade sig i samma riktning och bemötte farhågor för att »någon kommun inte har så stort intresse för nomadskolan som är en liten detalj i skolväsendet och vars elever kanske kommer från flera andra kommuner» med att erinra om att »kommunerna tävlar om skatteobjekt och om en av staten bekostad skola. — Kommer nomadskolan under den kommunala skolstyrelsen bör den få en särskild skolledare, en rektor. Genom samverkan med kommunens ledning främjas nomadskolan pedagogiskt.» Inspektören för Västerbottens läns mellersta inspektionsområde underströk, utan att direkt uttala sig om formerna för den lokala ledningen, vikten av att nomadskolornas elever får kontakt med andra barn, t. ex. genom samläsning i vissa ämnen eller genom i viss mån gemensamma lokaler, så att alltför stark isolering motverkas. Inspektören för Norrbottens läns norra inspektionsområde är ledamot av nomadskoloutredningen.

Utredningen. Nomadskolväsendets mycket ringa omfattning — det motsvarar någorlunda den obligatoriska skolan i en mindre kommun — minskar på visst sätt behovet av en särskild lokal ledning; man kan från centralt (ev. regionalt) håll vida lättare hålla sig underrättad om förhållandena ute på fältet och utöva erforderlig ledning och tillsyn än som är möjligt inom det vidlyftiga undervisningssystem, som det allmänna skolväsendet utgör. Nio skolor, ett tjugotal lärare och omkring fyrahundra barn — det är inte mer än att det på ett rationellt sätt har kunnat hållas samman med nuvarande ordning, och olägenheten av att enheterna är utspridda över halva Sverige motverkas av de allt bättre kommunikationerna.

Det är inte heller främst ur förvaltningsteknisk utan snarare ur principiell — allmänt demokratisk — och pedagogisk synpunkt som angelägenheten av att ge nomadskolorna en lokal ledning framträder. En grundtanke vid den nu pågående omdaning av skolan i vårt land har varit att — med 1946 års skolkommissions ord — göra skolan till »en medborgerlig angelägenhet av första rangen ute i kommunerna» genom ökat lekmannainflytande och decentralisering (SOU 1948: 27, s. 428). Lika naturligt och önskvärd, som en sådan utveckling ter sig för det allmänna skolväsendets del, lika angelägen är den för ett särskilt sådant, upprättat för en viss folkgrupp. Vad det gäller är att ge även de samiska målsmännen ansvar för och insyn i skolan och att draga nytta av deras kännedom om olika förhållanden som är av vikt för skolans arbete. Härmed förnekas givetvis inte, att decentraliseringen i någon utsträckning kan tänkas resultera i en rationalisering och att det är värdefullt om så sker.

Vid vissa av utredningen anordnade överläggningar har man vidgat perspektivet och dragit även andra förhållanden än dem som direkt berör skolan in i blickfältet. Man har hoppats att genom att ge nomadskolan en lokal styrelse av den ena eller andra beskaffenheten i någon mån kunna påverka samernas allmänna ställning i bygden, deras relationer till den övriga befolkningen. Man har då menat, å ena sidan att en med övriga skolor gemensam styrelse skulle bidra till att närma samerna till den övriga kommunbefolkningen och göra dem till en integrerande del av denna, å andra sidan att en särskild nomadskolstyrelse skulle kunna bli en institution, som slog vakt om samernas särart och stärkte deras inbördes sammanhållning. Hur dylika syften skall kunna vinnas vid olika alternativ för frågans lösning, och hur de skall kunna förenas med kraven på demokratisering och effektivitet, vill utredningen i fortsättningen söka belysa.

Utredningen har ställt sig den frågan, huruvida en funktionsduglig särskild nomadskolstyrelse överhuvudtaget kan skapas. Svårigheten är att distrikten är så vidsträckta; den till vart och ett av dessa hörande målsmannagruppen bor spridd över ett så stort område, att det kan bli besvärligt att samla dess företrädare till sammanträden; männens — i vissa fall familjernas — flyttningar gör inte saken lättare. Å andra sidan har kommunikationerna förbättrats avsevärt under senare år; liksom det har gått bra för nomadskolfullmäktige att möta upp tämligen mangrant vid sina årliga sammanträden, så borde det inte vara omöjligt för en styrelse att samlas något flera gånger om året; mer än helt få sammanträden bör inte erfordras, med tanke på det obetydliga verksamhetsområde — en enda skola — som det här gäller. I den mån man är beredd att uppge principen om lika representation för alla till ett distrikt hörande lappbyar, kan man tänka sig att ledamöterna i vissa fall utses huvudsakligen bland de samer som bor närmast nomadskolorn, vilken väl mestadels blir mötesplats; de avlägset boende får då företrädas av en representant för varje lappby, utsedd bland

dem som utan alltför stor olägenhet kan lämna sitt arbete för en sammanträdesresa. En fråga för sig är, om styrelserna skall verka vid sidan av nomadskolfullmäktige eller om de skall helt ersätta dessa; frågan belyses av nomadskolinspektören i hans ovan anförda yttrande. Utredningen finner för sin del — om alternativet särskild styrelse väljes — vissa variationer i systemet blir nödvändiga, på grund av de olika förhållanden som råder i bygderna. Hur en särskild nomadskolstyrelse skall vara beskaffad är det dock inte nödvändigt att här i detalj ingå på; det bör endast sägas, att nomadskolan lämpligen bör vara företrädd genom sin tillsynsman och helst — med tanke på behovet av samverkan — även kommunens skolväsen genom en facklig eller förtroendevald företrädare.

Enligt den nya skolstyrelselag, som trädde i kraft den 1 juli 1958, är den lokala skolstyrelsen styrelse dels för kommunens obligatoriska skolväsende, dels också för högre kommunal skola, kommunal yrkesskola, allmänt läroverk samt kommunalt handelsgymnasium, i den mån sådana skolor finns i kommunen. Efter särskild framställning kan den bli styrelse även för annan skola än de här nämnda. De skäl av praktisk och ekonomisk art, som föranlett att de tidigare verksamma, särskilda styrelserna för dessa olika skolformer ersatts av en enda, gemensam, sammanfattades av 1951 års skolstyrelseutredning på följande sätt.

»1. Ur ekonomisk synpunkt är det av betydelse med en enhetlig och planmässig ledning och samordning av de skilda skolformerna inom en kommun.

2. Nuvarande bestämmelser lämnar icke tillräckliga garantier för att lärarpersonal, skollokaler och materiel utnyttjas så rationellt, som önskligt är.

3. Ledningens handhavande av flera, var för sig fristående skolstyrelser medför ofta en icke önskvärd olikformighet i fråga om skolornas allmänna standard och utrustning.

4. Enhetlighet i skolornas lokala ledning skulle medföra bättre möjligheter för eleverna till smidigare övergång från en skola till en annan och bättre samarbete mellan lärarna vid de olika skolorna.

5. Splittringen på flera skolstyrelser försvårar en sådan planläggning av de olika skolornas arbete, att berättigade önskemål från allmänhetens sida om exempelvis läsårets förläggning, lovdagar, skoldagens början och slut tillgodoses så långt detta eljest vore möjligt.

6. Den omfattande skolsociala verksamhet, som nu finnes i form av hälsovård, skoltandvård, skolmåltider m. m., kräver samordning såväl ur ekonomisk som ur sociala och organisatoriska synpunkter.» (SOU 1955: 31, s. 45.)

Skolstyrelseutredningen fann dessa skäl ha skiftande tyngd: sådana samordningsfrågor som om enhetliga tider för läsårets förläggning och lovdagar fann man kunna lösas utan en så genomgripande åtgärd som en skolstyrelsereform, medan de ekonomiska motiven befanns väga tyngre. Systemet med skilda styrelser ansågs »stå hindrande i vägen för ett effektivt utnyttjande av ett lokalbestånd, som dock i sin helhet äges av kommunen»; det borde vara normalt, framhöll utredningen, att »speciallokaler, som inte kommer till full användning inom en enda skolform, tages i gemensamt

bruk av det lokala skolväsendet i dess helhet»; som exempel nämndes bl. a. skolmåltidslokaler, gymnastik- och samlings-salar, läkarrum, slöjd- och skolkökslokaler med deras ofta dyrbara inredning. Vidgad samverkan ansågs även önskvärd, då det gällde materiel av olika slag (t. ex. ljudfilms- och bandinspelningsapparater) samt i fråga om anställande av lärare (först och främst övningslärare) och viss annan personal (såsom skolläkare och skol-sköterskor, vaktmästare och städerskor, skolmåltidspersonal samt administrativ och teknisk personal).

Vad som här har sagts om angelägenheten av samordning och samverkan är utan gensägelse tillämpligt på nomadskolan och dess relation till skolväsendet i den kommun, där den är belägen. Däremot är det vanskligare att avgöra, huruvida en gemensam ledning för nomadskolor och kommunskolor är en ofrånkomlig förutsättning för ett tillfredsställande samarbete, eller huruvida ett i och för sig tillfredsställande samarbete skulle kunna drivas ännu längre genom en övergång till gemensam ledning. För att bilda sig en uppfattning om det samarbete mellan nomadskolorna och det lokala skolväsendet på olika orter som hittills faktiskt förekommit samt om den befattning, som kommunerna överhuvud tagit med nomadskolorna, har utredningen riktat en rundfråga till ett antal skolstyrelser (jfr bil. 2) och även vid överläggningar med företrädare för dessa tagit upp hithörande spörsmål. Härvid har framgått att »lån» av lokaler i flera fall förekommit (framför allt skolkökssalar men i vissa fall även gymnastiksal och skolhemsplatser), liksom även gemensam användning av viss audiovisuell materiel och gemensam anställning av speciallärare (vanligen i hushållsgörö-mål, i något fall även i slöjd). Som exempel på samverkan på andra punkter har nämnts att nomadskolans lärare inbjudits till kommunskolornas kurser eller pedagogdagar, att eleverna från ömse håll sammanförts till idrottstävlingar och, i ett fall, morgonböner, samt att kommuner bekostat skolbad även för nomadskolans elever. Utredningen har fått ett allmänt intryck av att ett med hänsyn till omständigheterna icke obetydligt samarbete förekommer på så gott som alla håll; det bör understrykas, att vissa nomadskolors relativt isolerade läge försvårar samverkan i en hel del avseenden och att detta hinder gör sig gällande, vilken form för lokal ledning som än väljes. Samarbetet har byggts ut mer och mer under de senaste åren, och en vilja att gå vidare på denna väg tycks finnas på båda håll. I själva verket har utredningen inte funnit skäl att i någon större utsträckning härleda praktiska eller ekonomiska olägenheter i samband med nomadskolornas verksamhet till det förhållandet att de icke varit underställda samma lokala ledning som kommunernas skolor. Behovet av en gemensam styrelse gjorde sig gällande med långt större tyngd då man hade flera självständigt ledda skolformer och en provkarta på stora och små skolenheter arbetande sida vid sida i samma kommun än då man nu, efter skolstyrelsereformen, har ett enhetligt lett skolsystem och, vid sidan av

detta, en ensam nomadskola. Det måste i det senare fallet vara avsevärt lättare att utan ett sammanförande på det organisatoriska planet finna vägar för erforderlig samverkan.

Trots vad som här har sagts förefaller det inte osannolikt att en ledning av nomadskolorna genom respektive kommuners skolstyrelser i vissa avseenden skulle ha gynnsamma verkningar. Ett närmande med avseende på administrationen torde kunna främja de personliga förbindelserna mellan skolledare, lärare och övriga befattningshavare på båda håll och därigenom få en viss psykologisk betydelse, skapa ökade kontakter och impulser. I fråga om punkt 3 i skolstyrelseutredningen nyss anförda inventering kan utan vidare sägas, att en enhetlig lokal ledning även för nomadskolans del vore fördelaktig. Vissa skillnader i fråga om allmän standard och utrustning är så gott som ofrånkomliga, om en skola administreras i annan ordning (genom statliga organ eller genom en särskild styrelse) än övriga skolor i kommunen. Som ett exempel kan nämnas att först för helt få år sedan allmänna medel ställdes till förfogande för biblioteksverksamhet vid nomadskolorna, långt efter det att folkskolorna i samma trakter fått sina skolbibliotek. Anledningen var, att statsbidraget i princip utgick med belopp, motsvarande det kommunala »ortsbidraget», men då några sådana naturligt nog inte lämnades till de (statliga) nomadskolorna, gick dessa miste även om statsbidraget. Efter en motion till 1954 års riksdag och tillstyrkande av statsutskottet (utskottet fann det »starkt motiverat, att jämväl till nomadskolorna — för vilka staten är huvudman — anvisas särskilda medel till skolbiblioteksverksamhet, varvid får beaktas, att s. k. ortsbidrag icke kan påräknas beträffande dessa skolor») höjde riksdagen nomadskolornas omkostnadskonto med ett belopp, avsett för det angivna ändamålet. Det kan framhållas, att standardskillnader av här avsedd art inte nödvändigtvis behöver vara till nomadskolans nackdel. I rika kommuner blir det kanske snarast så, medan i fattiga kommuner motsatsen kan bli fallet, så att en skola gynnas av det statliga huvudmannskapet. Oavsett vilket som blir fallet, uppfattas skillnaderna gärna av målsmännen till de olika elevgrupperna som omotiverade eller orättvisa.

Då det gäller nomadskolorna ekonomiska förvaltning syns det vara en fördel, om de kunde begagna sig av de kamerala organ som respektive kommuner förfogar över. Arbetet med skolanläggningens alla löpande driftskostnader, med räkenskaper och redovisning kunde då avlastas från nomadskolinspektören och tillsynsmännen på samma sätt som nyligen skett i fråga om de högre, skolstyrelsen underställda skolornas rektorer. Genom att låta skolstyrelserna leda nomadskolorna kunde också ansvaret för dessas byggnader överföras till kommunala organ för fastighetsförvaltning; detta torde kunna ske utan att byggnaderna ifråga överföres i kommunernas ägo. Även om flera nomadskolors tillsynsmän inför utredningen betygat, att nuvarande ordning — innebärande att byggnadsstyrelsens

fastighetsförvaltare, vederbörande länsarkitektkontor, utövat tillsynen — fungerat mycket smidigt, så torde det åtminstone i en del avseenden — såsom vid brådskande reparationer — kunna vara en fördel att den ansvarige fastighetsförvaltaren finnes nära till hands på orten. En förutsättning för att nomadskolorna skall kunna i här berörda avseenden begagna sig av kommunernas tjänster är givetvis att dessa även genom sina skolstyrelser får andel i ledningen av nomadskolorna. — Vissa ekonomiska spörsmål, som aktualiseras vid en kommunalisering, berör utredningen i ett annat sammanhang (s. 156 ff).

Den för sameungdomen särskilt avsedda undervisning som kan meddelas på högstadiet föreslår utredningen, av skäl som redovisas i kap. 8, koncentrerad till vissa (två) centralskolor inom det reguljära skolväsendet. Dessa skolors verksamhet kommer givetvis att i sin helhet vara underställd respektive skolstyrelser; att göra ett undantag för den undervisning som där meddelas inom vissa samiska grupper eller linjer är icke tänkbart. Därigenom får dessa kommuner sin del i de uppgifter som hittills uteslutande fallit på nomadskolorna. Det förefaller då naturligt att skolstyrelserna får taga befattning med nomadundervisningen även på låg- och mellanstadiet.

Om man i likhet med utredningen menar, att nomadskolor även i fortsättningen skall finnas, så bör frågan om deras lokala ledning bedömas även med hänsyn till vilket alternativ som bäst garanterar dessa skolors bestånd med de särdrag som betingas av deras speciella uppgifter. En smula tillspetsat kan man fråga: Kommer kommunernas inflytande över nomadskolorna att användas till att vidmakthålla och utveckla nomadskolorna eller till att försvaga och nedlägga dem? Ett övertygat och entydigt svar är inte lätt att lämna. Visserligen synes det uppenbart, att någon önskan att »komma åt» eller skada samerna ingenstades gör sig gällande, vare sig bland majoritetsbefolkningen i allmänhet eller inom kommunernas fullmäktigförsamlingar, nämnder och tjänstemannakårer. Tvärtom: då man säger sig vilja arbeta för den samiska gruppens bästa likaväl som för alla andra kommunmedlemmars, så förtjänar dessa försäkringar all tilltro. Några uttalar emellertid samtidigt, att det bästa för samerna är om de får smälta samman med huvudbefolkningen, att det är fel att understryka deras särställning, att uppmärksamma samebarnen på skillnader mellan dem och andra barn osv.; som en följd härav ogillar de nomadskolan, eftersom den anses ägnad att fördröja eller förhindra sammansmältningen. Det är inte orimligt att tänka sig, att dessa personer i ren omtanke om samerna kommer att verka för nomadskolornas försvinnande, om de bereds tillfälle därtill. I ett par fall har kommunal- och skolmän mycket bestämt förklarat sig vara motståndare till nomadskolan; exempel på en sådan hållning finnes bland enkätsvaren i bil. 2. Att de vid en kommunalisering kommer att verka i samma riktning kan väl med visst fog antagas. Å andra sidan

har utredningen blivit övertygad om att man på andra håll — och kanske de flesta — från kommunernas sida hyser ett positivt intresse för nomadskolan och en önskan att stödja den; det tycks sannolikt att denna inställning kommer att förstärkas, om kommunerna börjar känna ansvar för denna skola och får tillfälle att göra en insats för den. I dessa fall måste kommunernas engagemang bli till nytta inte bara för nomadskolan utan också för de allmänna relationerna mellan grupperna och stärka intressegemenskap och samhörighetskänsla mellan dessa.

I vilken riktning en kommunalisering på olika håll kommer att verka, nu och i framtiden, är givetvis till stor del beroende av ovissa faktorer, såsom vilka personer som kommer att stå i spetsen för de olika kommunernas skolväsen, och vilka resultaten blir av det upplysningsarbete om nomadskolan och dess syften som från centralt håll kan komma att bedrivas bland både samer och icke-samer.

Det bör understrykas, att skolstyrelser och fackliga skolledare inte kommer att sakna möjligheter att, vare sig i positiv eller negativ riktning, påverka nomadskolornas utveckling. Tillsättningen av lärare och annan personal kommer att medföra ömtåliga bedömningsfrågor, där de sökandes allmänna lämplighet och meriter skall vägas mot deras särskilda kvalifikationer just för arbete vid nomadskola. Ett annat exempel är den studie- och yrkesvägledning, som på olika stadier av enhetsskolan skall genom skolledarens försorg lämnas åt både elever och målsmän; därvid ges obestridliga tillfällen att påverka vederbörande till förmån eller till nackdel för de lapska ämnena. Det torde dock kunna förutsättas, att samhällets företrädare i dessa fall inskränker sig till att bereda nomadundervisningen goda arbetsmöjligheter och att sakligt upplysa om faktiska förhållanden men överlåter opinionsbildningen för och emot nomadskolan åt samerna själva.

Väljer man det andra alternativet för lokal ledning, en särskild styrelse, så kan man inte utesluta den möjligheten att även i denna styrelse inväljes sådana, som är motståndare till nomadskolan och arbetar för dess försvinnande; nomadskolan är ju på sina håll omstridd även bland samerna själva. Då dessa personer i sådant fall utgörs av samernas egna i vederbörig ordning utsedda förtroendemän kan emellertid från demokratisk synpunkt inga invändningar resas däremot. Det förefaller dock som om en särskild styrelse åtminstone i vissa avseenden skulle kunna utgöra en starkare garanti för nomadskolans bevarande än en ledning genom kommunal skolstyrelse.

Ett inflytande över skolan är som bekant tillförsäkrat samhällsmedlemmarna i vårt land på så sätt att dessa vid allmänna val väljer fullmäktige, vilka i sin tur utser skolstyrelse. Ingen enskild målsmannagrupp, som är knuten till en viss skola, äger rätt till särskild representation, utan var och en av skolstyrelsens ledamöter företräder i princip kommunen som helhet. Det kunde då sägas, att samerna, om nomadskolan underställdes

skolstyrelsen, redan genom att begagna sig av sin kommunala rösträtt blir indirekt delaktiga i styrelsen av sin skola och att de bör låta sig nöja med detta. Samerna är visserligen överallt så få, att de endast undantagsvis kan räkna med att få en egen företrädare invald i skolstyrelsen; men då ledamöterna av skolstyrelserna skulle anse sig representera samerna likaväl som övriga kommunmedlemmar skulle samernas intressen kunna anses tillgodosedda.

Gentemot detta kan invändas, att samerna i egenskap av nationell minoritet inte är målsmannagrupp vilken som helst. Utmärkande för deras situation är en strävan att bl. a. med nomadskolans hjälp hävda vissa särdrag gentemot en kulturell påverkan från majoritetsbefolkningen; att då överlåta bestämmanderätten över nomadskolan till en styrelse, som till alldeles övervägande del valts av majoriteten och består av icke-samiska ledamöter, kan knappast undgå att väcka vissa betänkligheter. En särskild nomadskolstyrelse, bestående helt eller huvudsakligen av samer, är ett sätt att lösa problemet, som ur den här anlagda synpunkten förefaller mer tillfredsställande. Om man ändå, på grund av dess fördelar i andra avseenden, skulle välja det kommunala alternativet, så finge man söka en utväg att inom ramen för detta i görligaste mån tillförsäkra samerna själva, som grupp betraktade, ett visst medinflytande.

En utväg vore då att i särskild ordning, med åsidosättande av de vanliga proportionella reglerna för utseende av kommunal nämnd, tillförsäkra samerna viss representation i skolstyrelsen, förslagsvis med en ledamot. Såsom framhållits för utredningen vid en i det föregående omnämnd överläggning har man då att välja mellan antingen en lagbestämmelse om en eller flera representanter för samerna i skolstyrelserna eller också en frivillig överenskommelse med motsvarande innehåll ingången av de olika partigrupperna. Det senare alternativet torde inte kunna sägas erbjuda en tillräcklig garanti. Detta gör däremot en lagbestämmelse, vilken å andra sidan har sina nackdelar. Man erinrar sig, att den gamla tanken på en »sameriksdagsman» med i författningen garanterat mandat aldrig blivit realiserad, och ett uppslag på sin tid beträffande ett annat kommunalt verksamhetsområde än skolan innebärande att »såsom obligatoriskt föreskriva insättandet av ett visst antal lappar i kommunens fattigvårdsstyrelse», varigenom denna styrelse skulle »på en gång tillföras erforderlig sakkunskap i lapska förhållanden och tillförsäkras önskvärt förtroende från lapparnas sida», har inte heller förverkligats. Mot detta förslag invändes bl. a., att »en sådan anordning till förmån för en viss kategori av kommunens medlemmar skulle framstå såsom stridande mot den strävan till likställighet mellan dessa, som med fog ansetts böra främjas». (Fattigvården bland lapparna. Utredning verkställd på uppdrag av Chefen för Kungl. Socialdepartementet. Avdelning I; SOU 1924:58, s. 89.) Samma invändning kan göras gentemot de ifrågasatta samemandaten i skolstyrelserna; dessa

skulle utan tvivel av många komma att uppfattas som ett otillbörligt favoriserande av en viss grupp och som en omotiverad avvikelse från demokratis regler. Samerepresentanterna skulle innebära en form av självskrivethet, vilken annars icke förekommer inom en kommunal nämnd sådan som skolstyrelsen.

Betänkligheter av detta slag torde däremot inte behöva uppkomma, därest samerna och nomadundervisningen företrädde i nomadskolkommunernas skolstyrelser av en fackrepresentant med samma ställning som de lärarrepresentanter, vilka enligt § 16 skolstyrelselagen skall utses av lärarna vid skolor under skolstyrelsens förvaltning. Fackrepresentant äger rätt att delta i överläggningarna men ej i besluten inom skolstyrelse eller avdelning av densamma samt att få sin särskilda mening antecknad till protokollet (§ 20). Man skulle på detta sätt kunna få en kontaktpunkt och ett informationsmedel mellan nomadundervisningen och övriga delar av kommunens skolsystem, varigenom samernas önskemål om att kunna göra sina synpunkter i undervisningsfrågorna gällande måste få anses tillgodosedda. Den fackrepresentant det här gäller kan realiter företräda även målsmannaintresset, något som bör taga sig uttryck i att han utses inte av lärarkåren, utan av samerna som grupp; den form som synes mest praktisk och samtidigt mest ägnad att förankra vederbörande fackrepresentant i föräldraopinionen är att låta valet ske genom Svenska samernas riksförbund. Därest nomadundervisningens ledning kommunaliseras, bör enligt utredningens mening en föreskrift om här angiven fackrepresentation intagas i skolstyrelselagen. Det förutsättes att härigenom icke sker någon minskning av det föreskrivna antalet »reguljära» fackrepresentanter i skolstyrelsen.

Det kan komma att te sig naturligt, att fackrepresentanten för nomadundervisningen får tillfälle att rådgöra med och lämna informationer till den samiska gruppen och att vissa former skapas för denna kontakt. I den mån t. ex. en nämnd utses för detta ändamål bör emellertid detta ske på vederbörande sameorganisationers initiativ och ej föreskrivas i författning. Vid övergång till här angiven ordning synes det icke längre vara behöfligt och lämpligt att utse nomadskolfullmäktige. Att samerna genom en fackrepresentant i skolstyrelsen, vilken ej nödvändigtvis själv behöver vara lärare, beredes tillfälle att följa den lokala skolutvecklingen, innebär emellertid enligt utredningens mening snarast en förstärkning av det lekmannainflytande, som för närvarande utövas genom nomadskolfullmäktige.

Utredningen vill i detta sammanhang även erinra om att enligt skolstyrelselagen § 23 yrkesråd skall utses »för varje yrke eller grupp av yrken, vari undervisning meddelas vid skola under skolstyrelsens förvaltning», en föreskrift som kommer att gälla för den förberedande yrkesutbildning i renskötsel som avses komma till stånd vid samegruppshögstadierna. Med

avseende på formerna för utseendet av ledamöter i yrkesrådet synes det kunna förutsättas, att Svenska samernas riksförbund beredes tillfälle föreslå lämpliga personer.

Regional och central ledning

Nuvarande förhållanden. Fram till år 1958 fyllde de två nordligaste domkapitlen vissa uppgifter med hänsyn till nomadskolväsendet. Dessa uppgifter motsvarade dels vissa av en kommunal skollednings befogenheter, såsom att bestämma förläggningen av nomadskola, utse ordinarie och extra ordinarie lärare, bevilja lärare längre tjänstledigheter eller avsked o. s. v. Dels hade domkapitlen och nomadskolinspektören att fylla samma uppgifter som domkapitlen och folkskolinspektörerna beträffande folkskolväsendet, såsom att fastställa reglementen för nomadskoldistriktet, vara besvärinstanser i fråga om disciplinmål o. s. v. Den 9 oktober 1958 förordnade Kungl. Maj:t om överflyttande på skolöverstyrelsen av domkapitlen tillkommande uppgifter på nomadskolväsendets område, varvid överstyrelsen dock skulle »äga överlåta åt nomadskolinspektören att besluta i ärenden, där så lämpligen kan ske»; någon delegation av här medgiven art har ännu inte kommit till stånd. Numera finnes sålunda ingen myndighet, som utövar regional ledning av nomadskolorna. Att domkapitlens andel i ledningen av nomadskolorna framtogs dem är naturligt med tanke på att de i och med skolstyrelse-reformen överhuvudtaget upphörde att vara skolmyndigheter. Förändringen betydde emellertid ett steg mot ökad centralisering inom nomadskolväsendet, i uppenbar motsats mot utvecklingen på skolans område i övrigt.

Ur en av skolstyrelseutredningen upprättad sammanställning kan de centrala instansernas uppgifter utläsas.

De båda domkapitlen (d. v. s. numera *skolöverstyrelsen*) skall jämlikt stadgan för nomadundervisningen:

1. efter förslag av inspektören bestämma förläggning av nomadskola (§ 2:3),
 2. efter förslag av inspektören fastställa reglemente för nomadskoldistrikt (§ 5:2),
 3. bestämma om lärotid (§ 10:1),
 4. tillsätta lärare (§ 15),
 5. utöva disciplinära befogenheter gentemot lärare (§ 18),
 6. bevilja lärare tjänstledighet för längre tid än en månad (§ 20),
 7. anskaffa undervisningslokaler (§ 37),
 8. bestämma tid och ort för inspektörens sammanträden med nomadskolfullmäktige (§ 44),
- jämlikt stadgan angående fortsättningsskolorna:
9. efter förslag av inspektören besluta om undervisningstidens omfattning och fördelning (§ 8),
 10. medge, att intagning av lärjungar sker blott vart annat år (§ 12:3),
 11. pröva ansökningar om befrielse från fortsättningsskolan (§ 13:2, § 14),
 12. antaga lärare (§ 23),

samt jämlikt Avlöningsreglementet för folkskolan

13. bestämma angående lärares och föreståndarinnors vid skolhem tjänstebostad (§ 46 samt tilläggsbest. till Arf § 16),

14. tillsätta biträdande föreståndarinna vid skolhem (§ 47).

Nomadskolinspektören skall, enligt sin instruktion, bl. a.:

1. under inseende av skolöverstyrelsen och domkapitlet ha ledning och tillsyn av nomadskolväsendet och främja dess utveckling (§ 1),

2. bibringa de skolpliktiga barnens föräldrar och målsmän en riktig uppfattning om skolan och dess betydelse samt taga noggrann kännedom om lapparnas åsikter och önskemål i skolfrågor, bl. a. genom överläggningar med nomadskollullmäktige (§ 1),

3. vid utövande av sin verksamhet tillse, att skolväsendet är ändamålsenligt ordnat och att lärarna under hänsynstagande till nomadlivets förhållanden leder barnen till förvärvande av kunskaper och färdigheter (§ 2),

4. till domkapitel yttra sig angående uppförande eller inredande av skolhus (§ 9),

5. till skolöverstyrelsen och vederbörande domkapitel årligen avge berättelse rörande nomadskolväsendets tillstånd och utveckling (§ 10),

6. granska tillsynsmännens räkenskaper (§ 11),

samt, jämlikt stadgan för nomadundervisningen, bl. a.:

7. upprätta förslag till reglemente samt fastställa ordningsstadga för nomadskoldistrikt (§ 5),

8. bestämma de läroböcker som må begagnas vid undervisningen (§ 8),

9. fastställa arbetsordning (§ 9),

10. ledigkungöra och upprätta förslag till lärartjänst (§ 15:2 och 4),

11. bevilja lärare tjänstledighet och utse vikarie för tid intill en månad per läsår (§§ 15:8 och 20:1),

12. tilldela försumlig lärare föreställning och varning (§ 18),

13. förflytta lärare, när sådant visar sig nödvändigt (§ 19:2),

14. bevilja uppskov med skolgång (§ 23),

15. inställa undervisningen vid smittsam sjukdom (§ 27),

16. utse tillsynsman för skola (§ 38),

17. medgiva att nomadskolornas lokaler tillfälligtvis må användas för annat ändamål (§ 39),

18. anordna kurser och föreläsningar för lappallmogen (§ 41),

19. årligen före den första maj till domkapitlet inge förslag till anslagsäskanden för nomadskolväsendet (§ 42:2), ävensom,

jämlikt stadgan för fortsättningsskolorna, bl. a.:

20. fastställa arbetsordningen för varje fortsättningsskola (§ 9),

21. bestämma, vilka läroböcker som skall användas (§ 10),

22. medge, att barn, som genomgått nomadskola men ej tillhör nomadlapparna, må intagas i fortsättningsskola (§ 12:2),

23. bevilja uppskov med skolgång (§ 13).

Tidigare diskussion. I »Betänkande och förslag angående nya mellaninstanser för folkskoleväsendet» ägnade 1945 års folkskolesakkunniga ett avsnitt åt nomadskolorna (SOU 1948:28, s. 93 ff.). Då de sakkunniga för folkskolans del tänkte sig ett slags mellaninstanser, kallade skoldirektioner, med verksamhetsområden av samma storlek som inspektionsområdena, övervägdes, huruvida nomadskolärendena kunde överflyttas från domkapitlet till skoldirektionerna. Den sakkunniga fann detta komma att

medföra, bland annat, att ärendena splittrades på sex myndigheter, vilket ej vore lämpligt med hänsyn till behovet av enhetlig ledning av dessa skolor. Ej heller kunde det, på grund av det ringa antalet skolor och läraravdelningar, komma i fråga att upprätta en särskild mellaninstans för nomadskolväsendet. De sakkunniga föreslog i stället att den dåvarande ordningen bibehölls. Framdeles kunde det dock befinnas lämpligt, att skoldirektionen för Norrbottens läns norra direktionsområde, där de flesta nomadskolorna funnes, övertog domkapitlens funktioner också i fråga om nomadärenden och sålunda bleve mellaninstans för nomadskolväsendet. Detta kunde tänkas ske, efter det att den då pågående omorganisationen av nomadskolorna, innebärande bland annat fullständig övergång till undervisning i fasta skolor, genomförts. Ändringen förutsatte dock, att erforderlig sakkunskap tillförsäkrades den ifrågasvarande skoldirektionen och att en särskild utredning företogs.

Skolöverstyrelsen uttalade i sitt utlåtande över de sakkunnigas förslag i denna fråga, att nomadskolorna, »som numera huvudsakligen utgöres av centralskolor, torde kunna ställas direkt under respektive skoldirektioner». En närmare utredning rörande den ifrågasatta omorganisationen vore emellertid erforderlig, varför dåvarande ordning tillsvidare borde bibehållas.

Folkskolesakkunnigas förslag till mellaninstanser lades aldrig till grund för lagstiftning, då 1946 års skolkommision vid ungefär samma tidpunkt i sitt principbetänkande skisserade en genomgripande omorganisation av hela skolväsendet. Den förnyade prövning av frågorna om skolväsendets lokala och regionala ledning som i och med detta befanns påkallad kom till stånd genom skolstyrelseutredningen, vars förslag resulterade i en helt ny, från den 1 juli 1958 tillämpad ordning. De sakkunniga, som ägnade ett kapitel åt nomadskolväsendets regionala ledning, fann, att problemen rörande nomadskolornas ledning på olika plan inte erbjöd nämnvärd likhet med dem som mötte inom det allmänna skolväsendet, dels på grund av nomadundervisningens ringa omfattning, dels på grund av att det här var fråga om en folkminoritet. I fortsättningen uttalas följande i mellaninstansfrågan.

»Med hänsyn till de särskilda aspekter som av denna anledning måste läggas även på frågan om administrationen av detta skolväsen har utredningen, ehuru den från sina utgångspunkter funnit skäl tala för en omläggning av nomadskolans ledning, icke velat framlägga annat än mycket begränsade förslag i detta hänseende, vilka betingas av dess uppfattning, att domkapitlen icke längre bör fungera som skolmyndighet. Att i detta avseende göra något undantag beträffande nomadskolärendena, vilka ej i princip skiljer sig från andra skolärenden under domkapitlens handläggning, har utredningen inte funnit motiverat, så mycket mindre som nomadskolinspektören meddelat, att det medför vissa olägenheter att dessa ärenden nu handlägges av två domkapitel. Man kunde visserligen tänka sig en koncentration till ett av domkapitlen, lämpligen det i Luleå, men i det läget bleve det än mer befogat att fråga sig, om det verkligen behövs en regional myndighet för nomadskolornas förvaltning. Denna myndighets verk-

samhet skulle då omfatta nomadskolväsendet i dess helhet och därtill omspanna ett mycket stort geografiskt område. I själva verket bleve den inte längre en regional utan i teknisk mening en central instans, visserligen belägen i landets periferi men icke desto mindre med så långa avstånd till de olika skolorna, att lokalkännedom eller närhet till förvaltningsobjekten knappast skulle kunna anföras som motiv för myndighetens placering. Det må här erinras om att nomadskolinspektören för närvarande är stationerad i Uppsala. Som skäl för att låta domkapitlet i Luleå förbli myndighet för nomadundervisningen synes endast kunna anföras en lång tradition och icke någon just för uppgiften speciell lämplighet.

Som ett alternativ till domkapitlet kan naturligtvis tänkas de föreslagna länskolnämnderna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. Mot denna lösning talar dock för närvarande vissa betydande skäl. Så länge lokal ledning inte finnes vid nomadskolorna, måste de uppgifter, som beträffande andra läroanstalter skötes av rektor, handhas på särskilt sätt. De ligger nu på nomadskolinspektören. Utredningen anser det ej lämpligt att föra över sådana detaljuppgifter på de nya mellaninstanserna. Det torde vidare vara önskvärt, att inflytande på nomadskolväsendets ledning, så länge detta skolväsen består i nuvarande form, beredes åt ingående sakkunskap om samernas speciella kultur och näringsliv på det sätt som kan ske genom att en särskild inspektör eller konsulent finns. En sådan kan ej finnas i tre mellaninstanser, och att föra över de få administrativa uppgifter två domkapitel har om hand till tre länskolnämnder med bibehållande av nomadskolinspektören vid sina nuvarande arbetsuppgifter, synes utredningen vara synnerligen opraktiskt, speciellt som särskilda motiv för att föra nomadskolorna under länskolnämnderna ej föreligger.

Den ökade demokratisering vid skolornas ledning, som bl. a. eftersträvas genom det starka lekmannainslaget i de nya mellaninstanserna, skulle för nomadernas del ej vinnas, om deras skolor lades under dessa, enär det på grund av detta skolväsens synnerligen ringa omfattning icke skulle kunna motiveras, att en representant för samerna bereddes plats i varje berörd länskolnämnd. Med hänsyn till att här är fråga om en folkgrupp på endast ca 3 000 individer, torde önskemål om ökat medinflytande från samernas egen sida vid skolleningen kunna tillgodoses på annat sätt.» (S. 386 f)

Efter vissa ovan (s. 134) anförda uttalanden rörande högstadiet och den lokala ledningen föreslog utredningen såsom enda åtgärd beträffande nomadskolväsendets ledning, att domkapitlet i Härnösand och Luleå uppgifter på området överflyttades till skolöverstyrelsen. Sett ur arbetskraftssynpunkt betecknades förslaget för skolöverstyrelsens del icke vara av någon praktisk betydelse. Antalet av de båda domkapitlet handlagda nomadärenden uppgick 1954 till 52, varav drygt en fjärdedel var ad actaärenden som icke föranledde någon handläggning.

Nomadskolinspektören anslöt i sitt remissyttrande till de sakkunnigas uttalande att det inte fanns särskilda motiv för att föra nomadskolorna under länskolnämnderna:

»Vad man nämligen skulle vinna genom ett överförande av nomadskolorna på länskolnämnderna vore, att de speciella nomadundervisnings- och fostringsfrågorna skulle kunna skötas av en konsulent i stället för av en nomadskolinspektör. Reellt skulle detta måhända innebära en kostnadsminskning på ett par tusen

kronor, men nomadskolan skulle mista sin självständighet och den konsekvens i ledningen som är nödvändig för att nomadskolan skall kunna tjäna sitt egentliga ändamål som viktig faktor i den samiska minoritetens kulturliv.»

Ehuru den dittillsvarande organisationen med domkapitlen som mellaninstanser fungerat väl, ville nomadskolinspektören inte motsätta sig det på principiella skäl grundade förslaget att överflytta de ärenden domkapitlen handhaft till skolöverstyrelsen. Någon egentlig mellaninstans ansågs inte behöflig vid nomadskolorna.

Skolöverstyrelsen tillstyrkte i sitt yttrande att den föreslagna utredningen kom till stånd snarast möjligt, men ansåg sig i avvaktan på resultatet av denna icke höra biträda förslaget om nomadskolväsendets överflyttning från de båda nordligaste domkapitlen till överstyrelsen.

I propositionen 1956:182 med förslag till skolstyrelselag m. m. förklarade departementschefen sig böjd att dela uppfattningen, att någon mellaninstans i samma mening som de av skolstyrelseutredningen föreslagna länskolnämnderna icke behövdes för nomadskolorna. Det inflytande på sitt skolväsen, som samerna borde beredas, syntes lämpligast åstadkommas genom ett rådgivande organ utan administrativa åligganden. Emellertid borde hela frågan om formerna för nomadskolväsendets ledning omprövas i särskild ordning. Riksdagen lämnade detta uttalande utan erinran.

En speciell fråga i samband med den centrala ledningen är den om *nomadskolinspektörens stationeringsort*. Den aktualiserades av skolstyrelseutredningen, utan att de sakkunniga dock förordade någon omedelbar ändring:

»Då det enligt utredningens mening dels finns skäl att hysa tvekan beträffande det lämpliga i att nomadskolinspektören även framgent är stationerad i Uppsala, dels torde finnas anledning att vid nuvarande innehavarens avgång överväga att omvandla inspektörstjänsten till en konsulenttjänst eller en inspektörsbefattning jämförbar med t. ex. folkhögskolinspektörens, vill utredningen beträffande nomadskolinspektörens kansli och biträdeshjälp icke föreslå annan ändring i nuvarande förhållanden än att anslaget till biträdeshjälp höjes till det belopp skolöverstyrelsen prövar lämpligt.»

Nomadskolinspektören uttalade om detta spörsmål i sitt yttrande över de sakkunnigas förslag:

»Min erfarenhet är, att det spelar en underordnad roll, om nomadskolinspektören bor i Uppsala eller exempelvis i Luleå, sett ur de enskilda nomadskolornas synpunkt. Nomadskolorna är spridda över ett så stort område, att resorna måste utsträckas över flera veckor i taget. Det är för övrigt att märka, att resorna traktamentsmässigt räknas med Bräcke som utgångspunkt. Restiden förlänges endast med en natt på grund därav, att stationeringsorten är Uppsala. En fördel med den nuvarande stationeringsorten är att nomadskolinspektören lätt och utan större kostnad för statsverket kan komma till Stockholm för sammanträde med ledamot av skolöverstyrelsen. Denna fördel kommer ytterligare att accentueras därest, enligt utredningens förslag, skolöverstyrelsen skall övertaga domkapitelsärendena. En annan fördel är att nomadskolinspektören kan hålla sig à jour

med kulturforskningen rörande samerna, vilket är mycket viktigt, bl. a. därför att han måste utarbeta läse- och läroböcker i de för nomadskolan speciella ämnenas lapska språket och nomadkunskap.»

Länsstyrelsen i Norrbottens län förordade däremot i sitt yttrande en ändring. Efter ett uttalande om att nomadskolinspektören bör finnas kvar heter det i fortsättningen:

»Länsstyrelsen finner det dock självklart att han skall vara stationerad så nära sitt arbetsfält som möjligt och icke som nu i Uppsala. Visserligen kan man invända att Uppsala ligger blott en dryg natts resa från utgångspunkten för en inspektionsresa, men man kan likväl icke komma ifrån, att inspektören skulle kunna bistå nomadskolorna på ett annat sätt om han bodde i närheten av arbetsområdet. Då huvuddelen av nomadskolorna ligger i Norrbotten förefaller Luleå vara den lämpligaste stationeringsorten. Härigenom skulle ett samarbete mellan folkskolinspektörerna inom de berörda områdena möjliggöras, vilket vore mycket önskvärt, även om nomadskolundervisningen är särpräglad. Länsstyrelsen föreslår att fråga om nomadskolinspektionens organisation och inspektörens stationeringsort definitivt snarast klarlägges.»

Länsstyrelsen i Jämtlands län framhöll att nomadskolinspektören, såvitt länsstyrelsen kunde bedöma, icke borde vara stationerad i Uppsala utan helst i inlandet i något av de nordligaste länen.

Utredningen. Det har, såvitt utredningen har sig bekant, icke på något håll uppfattats som en kännbar brist, att ingen myndighet på regionalplanet numera är delaktig i ledningen av nomadskolorna. Detta hindrar emellertid inte, att en mellaninstans även för deras räkning kunde innebära vissa fördelar och att frågan om hur en sådan skall kunna åstadkommas bör övervägas; särskilt blir detta naturligt, i samma mån som en omorganisation av själva undervisningen kommer till stånd. Sedan domkapitlen upphört att vara skolmyndigheter och länsskolnämnderna trätt i funktion är det till dessa senare som man kan tänka sig att på ett eller annat sätt anknyta nomadskolväsendet; varje slag av särskilda regionala myndigheter, upprättade för nomadskolväsendet, kan utan vidare uteslutas från diskussionen.

Mot tanken att göra länsskolnämnderna till mellaninstanser för nomadskolorna har, bl. a. av skolstyrelseutredningen, invänts att frånvaron av en lokal ledning skulle belasta länsskolnämnderna med vissa detaljuppgifter, som vid andra läroanstalter skötes av rektor men som i detta fall åvilar nomadskolinspektören. Invändningen bortfaller, om man utnyttjar någon av de möjligheter att skapa en lokal ledning, som redovisats i ett tidigare avsnitt. Skolstyrelseutredningen framhåller vidare att inflytande på nomadskolväsendets ledning bör beredas åt »ingående sakkunskap om samernas speciella kultur och näringsliv», och gör gällande, att en särskild inspektör eller konsulent med sådan sakkunskap »ej kan finnas i tre mellaninstanser.» Enligt nomadskolutredningens uppfattning bör emellertid denna fråga kunna lösas på så sätt, att även i fortsättningen en enda

nomadskolinspektör finnes, men att han som tjänsteman blir knuten samtidigt till alla de tre länsskolnämnderna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Hans uppgift blir att biträda dessa nämnder och deras kanslier med sakkunskap om nomadskolornas och samernas förhållanden och att vara föredragande i ärenden, som berör dessa. Han bör kallas till alla sammanträden i dessa nämnder, även till dem, vid vilka ärenden rörande nomadundervisningen icke förekommer. Även om inspektören på så sätt får arbetsuppgifter vid tre olika länsskolnämnder, bör hans tjänst vara organiserad som en särskild befattning vid en av dessa och vara upptagen på dess stat, lämpligen vid den i Norrbottens län, där sex av de nio nomadskolorna är belägna; hans stationeringsort blir då — efter en övergångstid — Luleå.

Som ett motiv för att ge nomadskolväsendet och det reguljära skolväsendet gemensamma mellaninstanser kan framhållas de tillfällen till *samverkan på planeringsstadiet* som därigenom skapas. Sådan samverkan ter sig angelägen inte endast då det gäller nomadskolorna utan även, och kanske i än högre grad, med tanke på den högstadieundervisning för lapska elever vid reguljära enhetsskolor, som utredningen i annat sammanhang föreslår. Då varje sådan elevgrupp avses rekryterad från flera olika kommuner uppstår behovet av interkommunalt samarbete, som det är en huvuduppgift för länsskolnämnderna att främja. Det låter sig visserligen säga, att nomadskolinspektören och de olika skolinspektörerna vid länsskolnämnderna bör kunna finna tillfällen till överläggningar och gemensam planering utan att deras befattningar är organiserade vid samma kanslier. Men det kan inte vara utan betydelse att de båda skolsystemens företrädare genom daglig samvaro får kännedom om varandras verksamhetsområden, ej heller att nomadskolinspektören får föredraga ärenden inom sitt arbetsområde i nämnden. Att länsskolnämnderna blir mellaninstanser framstår vidare som en *logisk konsekvens av en lokal ledning genom skolstyrelsen*, i händelse att en sådan kommer till stånd. Om nomadskolan inlemmas bland kommunens övriga skolor så bör den i möjligaste mån erhålla samma ställning som dessa även i förhållande till högre myndigheter; enhetliga förhållanden med hänsyn till t. ex. lärartillsättning, fastställande av organisationsplan, disciplinära åtgärder mot lärare och rekvisition av statsbidrag torde avsevärt kunna underlätta för skolstyrelsen och den fackliga skolledaren de nya uppgifter som genom nomadskolans kommunalisering ålägges dem.

Man torde också ha rätt att förutsätta att en omläggning i här angiven riktning kommer att medföra en *rationalisering*, som resulterar i vissa besparingar för statsverket. Lokalkostnaden för nomadskolinspektionen kan med säkerhet sänkas något, om den särskilda expeditionen försvinner och befattningshavaren i stället får tjänsterum i anslutning till en länsskolnämnds kansli. Även ifråga om kostnaden för biträdeshjälp torde en

viss sänkning vara möjlig i och med att länsskolnämndernas kanslipersonal ställes till förfogande även för nomadskolinspektören, varigenom ett särskilt anslag för ändamålet blir obehövt. Det synes dock nödvändigt, att i vart fall nämnden i Luleå får sin biträdespersonal förstärkt, därest dess verksamhetsområde utvidgas med nomadundervisningen.

I fråga om *lekmannainflytandet* ligger det till på ungefär samma sätt, som då det gäller den lokala ledningen: genom att en nämnd med förtroendevald majoritet engageras i den regionala ledningen, stärkes lekmannainflytandet som sådant över nomadskolorna; däremot blir det inte ens i någon mån ur de *samiska* lekmännens krets utan uteslutande från majoritetsbefolkningen, som ledamöterna kommer att tagas. Man kan befara att detta förhållande kommer att inge en del samer en känsla av att de är utestängda från bestämmanderätten över den skola, som dock har upprättats särskilt för dem.

Vid utredningens överläggningar med nomadskolfullmäktige och nomadlärare har framkastats tanken, att ett *centralt nomadskolråd* skulle skapas med uppgift att biträda nomadskolinspektören; det skulle bestå av förslagsvis två representanter för samerna i Norrbottens län, en för dem i Västerbottens län, en för dem i Jämtlands län samt ytterligare en med samernas förhållanden förtrogen person; nomadskolinspektören skulle vara självskriven ledamot. På sina håll har man tänkt sig, att detta råd borde utses redan vid nuvarande organisation för att tillgodose behovet av enhetlighet och samordning inom nomadskolväsendet och för att stärka lekmannainflytandet utöver vad som är möjligt med den något svårhanterliga institution, som nomadskolfullmäktige utgör. Det är emellertid även tänkbart, att ett centralt nomadskolråd kunde inordnas i en på nytt sätt organiserad ledning; det finge då en ställning som ett länsskolnämnden underordnat organ, biträdande denna med remissyttranden och på annat sätt. En tredje, långt radikalare, lösning vore att göra det centrala rådet till en styrelse för hela nomadskolväsendet, dvs. tilldela det beslutande befogenheter och låta det ersätta både lokalstyrelser och mellaninstanser. Detta vore obestriddligen att tillförsäkra samerna verklig bestämmanderätt över sina skolor. Att inom en sådan centralstyrelse ortskännedomen inte kommer riktigt till sin rätt och många lappbyar blir orepresenterade, behöver kanske inte väcka så stora betänkligheter; det gäller dock en mycket liten folkgrupp med relativt stark sammanhållning, inom vilken det finns gott om personer, som har förvånansvärt god kunskap om förhållandena även i andra trakter än den egentliga hembygden. Den allvarligaste nackdelen är givetvis, att anordningen stänger de vägar till samverkan med övriga skolor, som man genom andra former för ledningen kunde öppna.

Sammanfattning och ställningstagande

Spörsmålet om i vilka former nomadskolan skall ledas och administreras kan som här har visats ses ur flera olika synpunkter, och avgörandet bestämmas av vilken eller vilka av dessa synpunkter man finner det mest väsentligt att anlägga. Samarbete och gemensam planering med övriga skolor, liksom strävandet att närma samerna till majoritetsbefolkningen, främjas bäst av lokal ledning genom skolstyrelsen och regional genom läns skolnämnden. Nomadskolans integritet och fortbestånd med sina olika särdrag torde i vissa hänseenden främjas bäst genom en särskild lokalstyrelse eller genom ett centralt nomadskolråd. En sådan form av kulturell autonomi synes också bäst ägnad att stärka samernas känsla av ansvar för egna angelägenheter och göra dem aktiva »på gruppens plan», medan det kommunala alternativet mera verksamt bör kunna bidra till att engagera samerna i det medborgerliga livet i allmänhet och i kommunernas styrelse med bortseende från den nationella skiljelinjen.

Vid sin prövning av olika skäl och motskäl har utredningen för sin del stannat för att förordna en ledning genom skolstyrelse och läns skolnämnd, kompletterad på det lokala planet med fackrepresentanter för nomadundervisningen och med yrkesråd; att dessutom ha en central, samisk lekmaninstans torde varken vara nödvändigt eller lämpligt. Utredningen förstår väl de betänkligheter som denna lösning i vissa avseenden kan väcka och finner det särskilt olyckligt, att den inte tycks motsvara något allmänt önskemål bland samerna själva, utan tvärtom dessa i gemen vid överläggningar med utredningen visat sig tveksamma inför att lägga nomadskolans ledning i kommunernas händer. Vad som enligt utredningens mening synes böra avgöra frågan är att, under det principiella skäl kan anföras till stöd för båda alternativen, de praktiska och allmänt pedagogiska skälen alldeles övervägande talar för en kommunalisering. Det måste sägas vara till fördel för nomadskolornas allmänna undervisningsverksamhet, som ju i grund och botten är deras främsta uppgift, att genom gemensam administration dörrar öppnas för pedagogiskt samarbete. De former för undervisningen av sameundomen på högstadiet, som utredningen valt att förordna, gör automatiskt kommunerna till huvudmän för denna undervisning, ett förhållande som på sitt sätt talar för att skolstyrelsen får utöva ledningen även på de inom nomadskolan organiserade låg- och mellanstadierna. Under alla omständigheter blir det synnerligen angeläget, att kommunal- och skolmän erhåller en god kännedom om och en nyanserad syn på det för dem nya förvaltningsobjekt som det här gäller. Att på olika håll göra nomadundervisningens syften och verksamhetsformer kända är redan nu en väsentlig arbetsuppgift för nomadskolinspektören; vid en reform av ledningen blir detta i ännu högre grad fallet.

KAPITEL 11

Organisationens kostnader och genomförande

Av gammalt har undervisningen av de nomadiserande samerna ansetts utgöra en rikets angelägenhet, och kostnaderna för densamma har helt bestritts med statsmedel. För ändamålet har på driftsbudgetens åttonde huvudtitel för budgetåret 1960/61 anvisats anslag på sammanlagt omkring 2 milj. kronor, fördelade på följande poster, nämligen: Avlöningar 1 293 000 kronor, Omkostnader 650 400 kronor och Fortsättningsundervisning 98 000 kronor. Förslaget att i visst avseende kommunalisera samernas skolväsen får enligt utredningens mening icke innebära att kostnaderna överföres på kommunerna. Det vore varken rättvist eller möjligt att göra detta. För många av samekommunerna vore det betungande att åläggas bära kostnaderna för samernas undervisning.

Beträffande kostnaderna för samebarnens undervisning i årskurserna 1—6, organiserade i särskilda nomadskolor, föreslår utredningen endast, att den ekonomiska förvaltningen överföres till samekommunerna, som rekviderar statsbidrag till nomadskolorna. Därvid bör redovisning för utgifterna lämnas. Anordningen kräver, att räkenskaperna för nomadskolorna bokföres särskilt, vilket emellertid icke torde bereda kommunerna några större svårigheter. Utredningen föreslår även, att kostnaderna för underhållsarbeten på byggnaderna för nomadskolorna och elevhemmen täckes med statsmedel mot redovisning av kommunens kostnader härför.

Då det gäller statens kostnader för sameelevernas undervisning på högstadiet, har utredningen eftersträvat så enkla regler som möjligt. Det torde bli praktiskt ogörligt att vid de samegrupphögstadiet, som föreslås bli anordnade, urskilja alla de kostnader, som är att hänföra till undervisningen av samerna, från övriga. Icke sällan torde nämligen sameelever komma att ingå i undervisningsgrupper, där andra elever finnes, även om sameeleverna, såsom naturligt är, sammanhålls i klasser. För den särskilt för samerna anordnade undervisningen på högstadiet i lapska ämnen och för den förberedande yrkesundervisningen i klass 9 y i anslutning till renskötsel bör staten dock helt svara. För övrigt bör driftsbidrag enligt gängse regler utgå till värdkommunen. I de båda värdkommunerna synes »främmande elever» komma att utgöra ett förhållandevis stort antal bland dem som läser de lapska ämnena. Utredningen föreslår att staten för dessa elever erlägger ersättning med det belopp per elev, som är gängse. Förslaget

innebär alltså, att Jokkmokk får ersättning av staten för bl. a. de elever som tillhör Arjeplogs kommun och undervisas i Jokkmokk och att Kiruna på motsvarande sätt gottgöres för elever från Karesuando, Gällivare etc.

Samarbete mellan kommunerna beträffande undervisning av elever på högstadiet väntas i Norrbotten bli så vanligt, att ingen större svårighet befaras uppkomma, då beloppets storlek skall bestämmas. Om så ändå skulle bli fallet är länskolnämnden behörig att fastställa skäligt belopp.

Världkommunerna Jokkmokk och Kiruna väntas bli åsamkade vissa kostnader för anskaffning av lokaler för sameelever på högstadiet. Utredningen anser två lärosalar på vardera högstadiet erforderliga och därjämte en sal för manlig sameslöjd i Kiruna. Andra specialsalar torde icke behöva anskaffas. Utredningen föreslår, att ett extra statsbidrag utgår till lokalernas uppförande och inredning. För en slöjdsal i Kiruna erfordras då viss särskild utrustning, bl. a. maskiner. Undervisningen i sameslöjd kräver nämligen en lokal, annorlunda utrustad än lokaler för trä- och metallslöjd. En väl utrustad sal i Kiruna kan för övrigt komma att tjäna även en slöjdutbildning för samer, som lämnat den obligatoriska skolan, i analogi med vad som skett i Jokkmokk genom folkhögskolan. För Jokkmokks vidkommande synes det vara tillräckligt, om en slöjdsal, i övrigt använd för trä- och metallslöjd, blir utrustad med viss inredning för sameslöjd. Kostnaderna uppskattas av utredningen till 70 000 kronor för varje lärosal och specialsalsal, tillhoppa 350 000 kronor. Slöjdsalens inredning, innefattande den kompletterande utrustningen i Jokkmokk, uppskattas kosta 20 000 kronor. Kommunen bör emellertid svara för kostnaderna i fortsättningen, såsom för lokalernas och inventariernas underhåll, städning etc. Driftsbidraget och den ersättning för främmande elever, som kommer att utgå till världskommunen, anser utredningen utgöra tillräcklig ersättning.

Endast få elever på högstadiet är så bosatta, att de kan väntas dagligen färdas mellan hemmet och skolan. Då skolskjutsar kan komma i fråga torde eleverna kunna utnyttja reguljära förbindelser eller redan inrättade skjutslinjer. Kostnaderna för dessa skjutsar kan väntas bli obetydliga. Världkommunerna förutsättes rekvirera statsbidrag enligt gängse grunder. De flesta eleverna måste bli inackorderade vid samegrupphögstadierna. Utredningen uppskattar antalet av elever i årskurserna 7—9 som måste inackorderas till omkring 100, fördelade med 60 i Kiruna och 40 i Jokkmokk. Då inackordering i enskilda hem endast undantagsvis synes kunna ske, måste ett motsvarande antal elevhemsplatser bli inrättade. Utredningen finner det lämpligast, att vid vardera skolanläggningen elevhem för den samiska gruppen blir uppfört, inrymmande i Kiruna 60 och i Jokkmokk 40 platser. Det synes icke uteslutet att i Jokkmokk förlägga elevhemmet i anslutning till det befintliga vid nomadskolan, varigenom vissa besparingar kan väntas ske. Kostnaderna för uppförande av de erforderliga elevhemmen i Jokkmokk och Kiruna uppskattas till 800 000 respektive 1 000 000

kronor, varvid dock utgifter för inredning, tomt och utvändig planering ej inräknats. Driftskostnaderna för elevhem av denna art torde årligen uppgå till 130 000—150 000 kronor. Kostnaderna för elevhemmen, såväl för deras anskaffning som för driften, bör ersättas helt av statsmedel. Till dessa kostnader kommer utgifter för elevernas färder mellan hemmet och elevhemmet vid termins början och slut. Dessa kan bli ansenliga på grund av de långa avstånden och bör helt täckas med statsmedel.

För de båda samegruppshögstadierna tillhopa beräknas lärarbehovet öka med

två folkskollärartjänster i Ao 19, alternativt ämneslärartjänster i Ao 21/23 samt

två ämneslärartjänster i Ao 21/23. Vidare erfordras två övningslärare i slöjd, en i den manliga grenen av ämnet och en i den kvinnliga samt en—två yrkeslärare för 9 y. I övrigt beräknas lärarbehovet kunna täckas med timtjänstgöring, fördelad på högstadielärarna. De båda övningslärartjänsterna beräknas bli placerade i Kiruna, då lärare från Samernas folkhögskola kan väntas bli disponibla för ifrågavarande undervisning i Jokkmokk. Då det kan bli svårt att bereda full sysselsättning åt övningslärarna i de båda nämnda slöjdarterna, bör dessa ha behörighet att undervisa i trä- och/eller metallslöjd respektive textilslöjd.

Till kostnaderna för undervisningsmateriel och fria läroböcker utgår statsbidrag enligt bestämmelserna om driftsbidrag. Utredningen anser att dylika kostnader för främmande elever bör av värdkommunerna kunna åberopas, då ersättningen för dessa blir fastställd. Utredningen föreslår, att skolöverstyrelsen — såsom hittills — genom sin förlagsverksamhet ombesörjer utgivningen av erforderliga läroböcker för de rent samiska ämnen.

De utbildningskostnader som avses i det föregående uppkommer till övervägande del av den orsaken, att skolpliktstiden generellt utsträcker med två år. Det är här i viss mening fråga om automatiska utgiftsökningar. Endast i ringa grad beror kostnaderna på att rent samiska ämnen blir intagna i ämneskretsen.

Med hänsyn till åtgärder för lärarutbildning, och närmast till den föreslagna kursen i lapska språket vid Uppsala universitet hänvisar utredningen till den kostnadsberäkning, som fogats till de tidigare omnämnda motiönerna (jfr sid. 132) och som slutar på 40 000 kronor.

Såsom tidigare anförts (jfr sid. 89 f) har riktlinjer fastställts för enhets-skoleorganisationens genomförande. Enligt dessa beräknas den nuvarande försöksperioden i och med läsåret 1962/63 övergå i en period, varunder allmän övergång till enhetsskola kommer att äga rum. Från och med övergångstidens början avses även det nya författningssystemet på undervisningens område träda i kraft. Utredningen finner det lämpligt, att nya

bestämmelser rörande nomadundervisningen, inrymda i ny stadga, ny undervisningsplan och ny instruktion för nomadskolinspektören, samtidigt börjar tillämpas. Från den 1 juli 1962 inträder under denna förutsättning valfrihet med hänsyn till nomadundervisningen, och likaså kommunernas och länskolnämndernas befattning med densamma.

Den tidpunkt, vid vilken de föreslagna nya anordningarna på högsta-diet bör träda i funktion, bestämmas framför allt av när de olika samekommunerna beslutar att införa nioårig skola, varigenom anmälningar till respektive samegruppshögstadiet blir aktuella. Under vilket läsår enhets-skolans införande har kommit så långt inom samegruppshögstadiernas elev-områden, att den lapska undervisningen bör igångsättas, kan icke nu med säkerhet förutses. Det förefaller emellertid, som om många samekommu-ner, och däribland de stora längst i norr, ämnar börja med enhetsskolan vid övergångstidens början; härtill kommer, att i vissa samekommuner, nämligen Jokkmokk och Tärna, försöksverksamhet för närvarande pågår. Under dessa omständigheter synes de första eleverna till den lapska hög-stadieundervisningen kunna väntas senast vid början av läsåret 1964/65. Lokaler för denna verksamhet bör vara partiellt iordningställda vid denna tidpunkt och sedan successivt byggas ut, så att de läsåret 1966/67 har den i det föregående angivna totala omfattningen.

I takt med högstadiets utbyggnad infogas så nomadskolorna i enhets-skolesystemet, vilket bl. a. innebär att deras centraliserade sjunde årskurs kan väntas bli organiserad för sista gången läsåret 1963/64 och att fort-sättningsskolkursen upphör nästföljande år för att ersättas av det nya hög-stadiets olika former av yrkesfostran. Av utredningens förslag följer att skolpliktstidens längd för samerna efter den 1 juli 1962 avgöres genom de bestämmelser som gäller inom de särskilda kommunerna.

KAPITEL 12

Sammanfattning

Historiskt sett sammanhänger det förhållandet, att samernas barn kommit att till stor del undervisas i särskilda, statliga skolor, med den renskötande befolkningens egenartade, nomadiserande levnadssätt i äldre tid. Sedan detta numera avsevärt modifierats i samband med att samerna blivit mera bofasta och även på andra sätt närmat sig till huvudbefolkningens livsform, har den ursprungliga motiveringen för nomadskolorna förlorat sin giltighet. Utredningen finner det dock, av andra skäl, behövt att samebarnen även i fortsättningen erbjudes undervisning i för dem särskilt lämpade former.

Ett skäl därtill sammanhänger med de lapsktalande barnens språkliga situation, framförallt med deras, som har inga eller obetydliga förkunskaper i svenska, då de börjar skolan. Den ändamålsenligaste undervisningen av dessa barn kan inte vara identisk med den som meddelas barn med svenskt modersmål. Det bildningsinnehåll, som skolan har att förmedla till den svensktalande majoriteten i vårt land, kan inte gärna vara alldeles detsamma som det som svarar mot den samiska minoritetens behov att vinna fäste i två olika språk- och kulturmiljöer.

Vad orienteringsämnen angår, är vissa förskjutningar inte endast möjliga utan även erforderliga. Vidare bör i samebarnens bildningsinnehåll träning i användningen av det lapska modersmålet ingå som en integrerande del. För båda grupperna gäller däremot i fråga om vissa grundläggande färdigheter, främst i svenska och matematik, att samma prestationsnivå bör uppnås. Nybörjarnas anpassning till skolmiljön främjas vidare bäst därav att de, till en början, kan i större eller mindre utsträckning använda hemspråket i skolan. De här angivna önskemålen kan inte tillgodoses vid genomförd samundervisning.

Vid sidan av de pedagogiska och psykologiska synpunkterna motiverar sameminoritetens kulturella, och om man så vill nationella, behov nomadundervisningens bibehållande i en eller annan form. I den mån samerna själva vill få sina barn fostrade till kunskaper om och positiv känsla för sitt folks språk och övriga kultur, bör samhället medverka därtill genom lämpliga åtgärder på skolans område.

Nomadundervisningen föreslås i princip bli tillgänglig för alla samer, vare sig renskötande eller ej, och fullständig valfrihet bör råda, så att de

skolpliktiga samebarnen i stället kan anmälas till reguljär undervisning tillsammans med övriga barn.

På enhetsskolans låg- och mellanstadium föreslås att de nuvarande nomadskolorna bevaras; de kommer då att i de flesta fall omfatta årskurserna 2—6. Då det gäller högstadiet har utredningen, med anledning av det ringa och minskande elevunderlaget, ej funnit sig kunna förorda en särskild lapsk centralskola. I stället föreslås särskild undervisning i lapska ämnen samt förberedande yrkesutbildning i renskötsel komma till stånd vid två av det reguljära skolväsendets högstadieskolor, den ena i Kiruna C och den andra i Jokkmokk. Till dessa samegruppshögstadier skall all lapsk ungdom, således även från andra kommuner, kunna anmälas.

De ämnen som antingen endast förekommer i nomadskolan eller också läses där efter särskild kursplan, nämligen lapska och nomadkunskap samt hembygdkunskap med arbetsövningar och slöjd, avses även i fortsättningen bilda kärnan i nomadundervisningen. På vilket sätt de lapska momenten skall beredas utrymme bland enhetsskolans övriga ämnen är emellertid en fråga, som i detalj kan klarläggas först sedan den definitiva utformningen av enhetsskolan med dess nya kurs- och timplaner fastställts. På högstadiet förutsätter utredningen att systemet med tillvalsämnen skall skapa tillfällen för studium av det lapska.

Att förberedande yrkesutbildning i renskötsel anordnas i årskurs 9 ter sig särskilt angeläget med hänsyn till att näringsens drifts- och organisationsformer är på väg att förnyas och till att yrkesundervisning på detta område hittills knappast i någon form förekommit. Tänkbart är att 9-ygrenen för renskötare måste centraliseras till en enda ort.

Utredningen har uppmärksammat den pedagogiska frågan om på vilket språk barnen skall erhålla den första läsundervisningen. Att svenska skall vara det huvudsakliga undervisningsspråket är odiskutabelt. Gällande bestämmelser och praxis ger därjämte rum för användandet av olika minoriteters modersmål i skolan såsom nybörjar- och hjälpspråk. Utifrån denna bedömning synes ändrade författningsbestämmelser icke vara erforderliga.

Samernas rätt att välja skolform förutsätter, att den särskilda skolplikt som nu gäller för fjällsamernas barn upphör och ersättes av bestämmelserna om allmän skolplikt. Detta betyder i sin tur en förlängning av undervisningstiden till nioårig skolgång och 39 veckors läsår, d. v. s. till likställdhet med det reguljära skolväsendet, något som för övrigt är oundgängligt, om de uppväxande samerna skall få likvärdig allmänbildning och samma chans att taga sig fram i livet som den övriga ungdomen.

Särskilda kvalifikationer erfordras hos de lärare, som skall undervisa i lapska ämnen. I syfte att råda bot för bristen på kompetenta lärare i lapska förordar utredningen, att en för nomadlärare avsedd terminskurs i lapska språket anordnas vid Uppsala universitet.

I fråga om nomadundervisningens ledning och administration föreslås

relativt djupgående förändringar. Det lämpligaste sättet att skapa en lokal ledning av nomadskolorna har syntts vara att underställa dessa skolstyrelserna i respektive kommuner, något som bl. a. motiveras av behovet av samverkan med det obligatoriska skolväsendets övriga enheter samt av det förhållandet att högstadieundervisningen i lapska ämnen under alla omständigheter måste förläggas till kommunala skolor. Kommunerna och deras respektive organ föreslås i huvudsak få samma ställning till nomadskolorna som till skolor, för vilka de för närvarande är huvudmän. Kostnaderna för nomadundervisningen i dess helhet föreslås dock liksom hittills bestridas med statsmedel. Vidare förordas, att länskolnämnderna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län blir mellaninstanser för nomadundervisningen, och att nomadskolinspektören blir tjänsteman vid dessa regionala myndigheter, med stationering — efter en övergångstid — i Luleå. Utredningen förordar, som en ersättning för nomadskolfullmäktige och i avsikt att tillgodose önskemålen om samiskt medinflytande i skolfrågorna, att i varje kommun med nomadskola en företrädare för samerna skall ingå i skolstyrelsen med en ställning som motsvarar de nu förekommande fackrepresentanternas.

Kostnaderna för organisationens genomförande hänför sig till alldeles övervägande del till automatiska utgiftsstegringar på grund av skolpliktidens förlängning och vållas endast i ringa mån därav att vissa speciella anordningar just för samer föreslås.

Lokaler för undervisning och inackordering vid samegruppshögstadierna bör successivt färdigställas. De första elevgrupperna beräknas bli anmälda till denna skolform senast vid början av läsåret 1964/65.

BILAGA I

Innehåll

Förord	165
I. <i>Undersökningspopulationens sammansättning</i>	165
Sammanfattning	166
II. <i>Metodik</i>	
Undersökningens uppläggning	166
Praktiskt tillvägagångssätt	167
III. <i>Källkritiska anmärkningar</i>	168
IV. <i>Regional indelning av den renskötande befolkningen</i>	168
V. <i>Befolkningens storlek och regionala fördelning</i>	169
VI. <i>Befolkningens ålders- och könsfördelning</i>	
Inledning	170
Könkämägruppen	170
Övriga fjällappbyar i Norrbottens län	172
Fjällappbyarna i Västerbottens län	173
Fjällappbyarna i Jämtlands län	174
Skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län	175
Sammanfattande översikt	
Åldersfördelningen	176
Könsfördelningen	177
VII. <i>Befolkningsframskrivningen 1958—1973</i>	
Inledning	178
Antagande rörande mortaliteten	179
Antagande rörande nativiteten	179
Antaganden rörande könsproportionen bland födda	180
Antagande rörande nettoflyttningen	181
Sammanfattning	181
VIII. <i>Kommentarer till framskrivningen 1958—1973</i>	
Totala populationen	182
Könkämägruppen	183
Övriga fjällappbyar i Norrbottens län	183
Fjällappbyarna i Västerbottens län	184
Fjällappbyarna i Jämtlands län	184
Skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län	184
Slutord	184

Den renskötande befolkningen i Sverige

En demografisk undersökning utförd av Fil. mag. Birgitta Ahlfort,
Geografiska Institutionen, Uppsala Universitet

Förord

På uppdrag av 1957 års nomadskolutredning utfördes vid Geografiska institutionen i Uppsala under 1958—59 en demografisk undersökning av den renskötande befolkningen i riket. Undersökningen skedde delvis i samarbete med det statliga lappväsendet. Syftet med denna undersökning var att insamla vissa data erforderliga för en befolkningsframskrivning.

Eftersom det länge saknats aktuella demografiska uppgifter om denna befolkningsgrupp, kommer i denna framställning en befolkningsbeskrivning avseende förhållandet den 1 september 1958 att föregå redovisningen av befolkningsframskrivningen och dess resultat. En redogörelse för undersökningsmetodikerna kommer även att lämnas.

I. Undersökningspopulationens sammansättning

Vid avgränsningen av undersökningspopulationen, *den renskötande befolkningen*, har bestämmelserna i 1928 års renbeteslag angående *lappbytillhörighet* varit avgörande. Innan undersökningspopulationens sammansättning närmare redovisas, måste dock vissa grundläggande begrepp klarläggas.

Med *lapp* förstås i renbeteslagen »den som är av lapsk härkomst, såframt hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötsel eller biträtt däri».¹ *Varje lapp är renskötselberättigad*, d. v. s. äger rätt till renskötsel. Samma rätt tillkommer även kvinna, som är eller har varit gift med renskötselberättigad man. Om en renskötselberättigad kvinna ingår äktenskap med man, som saknar dylik rätt, går hon miste om sin rätt till renskötsel.

Undersökningspopulationen återfinns inom den stora gruppen av renskötselberättigade som har en mycket heterogen sammansättning och bl. a. innefattar:

1. sådana som ägnar sig åt andra näringar än renskötelsen
2. sådana som är renskötande lappar
3. sådana som är överksamman p. g. a. exempelvis ålder eller sjukdom.

Den förstnämnda kategorin ingår *ej* i denna undersökning, medan den andra kategorin utgör kärnan i undersökningspopulationen. Det är i huvudsak de renskötande lapparna som tillhör lappby. Renbeteslagen stadgar nämligen, att den som är *renskötande lapp*, d. v. s. den, »som själv eller genom medlemmar av sitt hushåll driver renskötsel»¹ skall tillhöra lappby. Till lappby hör dock även den, som biträder i renskötelsen samt hustru och hemmavarande barn till

¹ 1928 års renbeteslag, 1 §.

den som tillhör lappby. Lapp som drivit eller på stadigvarande sätt biträtt i renskötelse men upphört därmed och icke stadigvarande ägnat sig åt annat yrke tillhör lappby i likhet med änka och omyndigt barn till avliden renskötande lapp.² Övriga renskötelseberättigade betecknas såsom icke renskötande och eftersom de ej tillhör lappby har de ej ingått i 1958 års undersökning.

Beträffande lagens uttryck »stadigvarande ägnat sig åt annat yrke» i samband med sådana lappar som upphört med renskötelsearbete, har i denna undersökning tillämpats en tämligen restriktiv tolkning så till vida att redan två års huvudsaklig yrkesutövning i annan verksamhet än renskötelsen ansetts vara stadigvarande. »Annat yrke» innefattar även olika former av mångsyssleri, såsom diversearbete, fiske och slöjd etc. Att någon ägnat sig åt annat yrke vid sidan av renskötelsen påverkar givetvis ej lappbytillhörigheten.

Sammanfattning

Undersökningspopulationen, som i den följande framställningen kommer att benämnas *den renskötande befolkningen*, är identisk med den lappbytillhörande befolkningen som i huvudsak omfattar följande kategorier av renskötelseberättigade:

1. de som själva eller genom medlemmar av sitt hushåll bedriver renskötelse samt dessas familjemedlemmar
2. de som biträder i renskötelsen samt dessas familjemedlemmar
3. de som tidigare drivit eller biträtt i renskötelse men upphört därmed och icke stadigvarande ägnat sig åt annat yrke
4. änka och omyndiga barn till renskötande lapp.

II. Metodik

Undersökningens uppläggning

Befolkningsundersökningen har planerats och genomförts så, att den kan ge ett grundmaterial, som i högsta möjliga grad är jämförbart med 1945 års folkräkningsmaterial. Dock har undersökningspopulationen begränsats till att omfatta endast den renskötande (lappbytillhörande) befolkningen, som 1945 utgjorde endast ca $\frac{1}{3}$ av hela den renskötelseberättigade befolkningen. Vid den speciella folkräkningen 1945 insamlades uppgifter om en betydligt större befolkningsgrupp, nämligen de personer som var lapsktalande eller renskötelseberättigade eller uppfyllde båda dessa krav.

Eftersom man i det officiella källmaterialet — kyrkböcker och mantalslängder — ej direkt kan urskilja den renskötande befolkningen, har uppgifter om denna befolkning vid räkningstillfället den 1 september 1958 inhämtats i samarbete med rikets lappväsende.

En undersökning av den renskötande befolkningen kan ej utföras enbart med ledning av mantalslängders och kyrkböckers uppgifter. Att en person i mantalslängden står skriven på lappby, behöver nämligen ej innebära att han tillhör lappby, d. v. s. uppfyller lagens krav på lappbytillhörighet. Därtill kommer att många renskötande lappar numera är skrivna på fastighet. Detta system är bl. a. av valtekniska skäl genomfört i Västerbottens län och förekommer i viss utsträckning även i Norrbottens och Jämtlands län. Om man utgick från man-

² Ib, 8 §.

talslängdernas och kyrkböckernas uppgifter om vilka som »tillhör» lappby, skulle undersökningen således komma att

- a) omfatta personer som ej tillhör undersökningspopulationen såsom den definerats i det föregående
- b) bortse från personer som tillhör denna population.

Det förhållandet, att den renskötande befolkningen ej redovisas efter enhetliga normer, medför även komplikationer beträffande inhämtandet av uppgifter rörande antalet födda, döda samt in- och utflyttade. En redogörelse för hur befolkningsförändringarna beräknats lämnas längre fram i samband med redovisningen av befolkningsframskrivningen (sid. 178).

Praktiskt tillvägagångssätt

Första skedet i befolkningsundersökningen innebar att namnen på samtliga renägare, s. k. husbönder, enligt senast tillgängliga renlängder¹ överfördes till speciella undersökningsblanketter. Av skötesrenägarna² som också återfinns i renlängderna, antecknades de, som kunde antagas tillhöra lappby. Genom den goda personkänedom som vederbörande lappfogdar och lappfogdeassistenter har, var det redan på detta stadium möjligt att komplettera renlängdernas uppgifter med namn även på övriga personer som kunde antas tillhöra lappby. Med ledning av bl. a. mantalslängder antecknades på varje blankett tillika vilket kyrkobokföringsdistrikt vederbörande tillhörde.

Dessa delvis ifyllda blanketter sändes därefter till vederbörande pastorsämbeten för att där kompletteras med vissa specificerade uppgifter rörande de på blanketterna antecknade personerna samt dessas hushållsmedlemmar. Till sammans med blanketterna sändes även stencilerade instruktioner till respektive pastorsämbete.

Efter det att blanketterna sålunda kompletterats med demografiska data rörande husbönder, skötesrenägare och andra som antagits tillhöra lappby samt dessas hushållsmedlemmar, skedde områdesvis en genomgång av det insamlade materialet tillsammans med vederbörande lappfogde och lappföreläsningsmän. Vid dessa sammanträden inhämtades sådana uppgifter, som erfordrades för att bedöma lappbytillhörigheten för de personer, som upptagits på blanketterna. Dessa uppgifter avsåg först och främst vederbörandes kontakt med renskötseln. Genom de uppgifter som erhöles kunde sålunda personer, som övergått till annan yrkesverksamhet än renskötseln, och övriga, som ej uppfyllde lagens krav på lappbytillhörighet, gallras bort ur undersökningsmaterialet. Det insamlade materialet kunde även kompletteras med namn och andra uppgifter om ytterligare ett antal personer, som tillhörde lappby. Det gällde speciellt den kategori av undersökningspopulationen, som utgöres av gamla, som ej längre är aktiva i renskötseln och som vårdas på ålderdomshem eller sjukvårdsinrättning. Lappväsendets tjänstemän kunde även komplettera och i vissa fall korrigera pastorsämbetenas uppgifter om vilka personer som hörde till samma hushåll. Kyrkobokföringen är nämligen så upplagd, att den ej konsekvent redovisar personer hushållsvis.

¹ För varje lappby skall årligen upprättas en längd, som upptar envar som driver renskötsel inom lappbyn eller har renar i vård hos någon annan inom lappbyn. I en sådan *renlängd* anges även det antal renar var och en äger (1928 års renbeteslag, 19 §).

² Skötesrenägare har sina renar i vård hos renskötande lapp. Lagen innehåller bestämmelser om vilka kategorier, som är berättigade att ha renar i vård hos renskötande lapp samt om högsta tillåtna antal sådana renar (1928 års renbeteslag, 14—18 §§).

Trots dessa kontroller och kompletteringar var undersökningsmaterialet ej i tillfredsställande skick. Vid ytterligare en genomgång av materialet utreddes först återstående tveksamma fall beträffande lappbyttillhörighet, vilket fordrade inhämtande av många gånger omfattande personuppgifter.¹ Vid tidigare gjorda kontrolljämförelser med avskrifter av 1945 års folkräkningsmaterial² kunde, som tidigare nämnts, vissa ofullständigheter konstateras i det insamlade materialet. Detta föranledde i första hand en genomgående jämförelse av uppgifter beträffande de hushåll, som förekom i både 1945 och 1958 års material. Materialet underkastades därefter en sista komplettering och korrigerings, i några församlingar direkt med hjälp av kyrkböckerna, för övriga genom särskilda frågelistor, som besvarats av vederbörande pastorsämbeten.

III. Källkritiska anmärkningar

Kraven på lappbyttillhörighet har noggrant iakttagits vid avgränsningen av populationen. Det har i en del fall inneburit en splittring av familjer eller hushåll. Om exempelvis någon familjemedlem lämnat renskötelsen och övergått till annat yrke utan att för den skull lämna familjen, har denne uteslutits ur undersökningspopulationen, även om de övriga familjemedlemmarna tillhörde densamma.

Strävan har varit att i första hand återge de faktiska förhållandena. Därför har exempelvis barn, som lämnat föräldrahemmet och tagit tjänst på annan ort, noterats såsom utflyttade, även om denna flyttning ej antecknats i kyrkböckerna. Detta förfaringsätt har eliminerat den felkälla, som det skulle ha inneburit, att endast sådana noterats som utflyttade, vilka varit ordentliga nog att utan dröjsmål begära flyttningsbetyg.

Eftersom kontrollen vid materialinsamlandet gällt varje enskild individ finns det ingen anledning förmoda att några obehöriga kommit med i undersökningspopulationen. Det kan däremot antagas, att denna inventering ej är fullständig vad gäller personer i de högsta åldersklasserna, detta trots att 1945 års material utnyttjats för att få denna kategori så fulltaligt representerad som möjligt. Den eventuella underrepresentationen i de högsta åldrarna har emellertid ingen som helst betydelse för befolkningsframskrivningen.

IV. Regional indelning av den renskötande befolkningen

Den renskötande befolkningen fördelar sig på två principiellt skilda kategorier, nämligen *fjällappar*, som driver fjällrenskötsel och *skogslappar*, som driver skogsrenskötsel.¹ Till skogslapparna hör även de lappar, som bedriver skogsrenskötsel inom speciella koncessionsområden nedom lappmarksgränsen i Norrbottens län.² I den följande redogörelsen kommer den renskötande befolkningen att redovisas i fem huvudgrupper. Fyra av dessa utgöres av fjällappar medan den femte omfattar samtliga skogslappar. Vilka lappbyar de olika grupperna innefattar framgår av nedanstående sammanställning. (Se karta i betänkandet sid. 12.)

Vid indelningen i dessa grupper var det bl. a. de näringsgeografiska förutsättningarna, som motiverade att skogslapparna skulle behandlas som en särskild grupp inom den renskötande befolkningen. Skogsrenskötelsen är nämligen till

¹ I samband med dessa och liknande problem lämnades sakkunnig och beredvillig hjälp och handledning av nuvarande lappfogden i Jämtlands län, B. Ejdemo.

² Sådana avskrifter finns tillgängliga vid lappfogdekontoren i Luleå, Umeå och Östersund.

¹ 1928 års renbeteslag, 2 §.

² Ib, 57 §.

Huvudgruppens beteckning	Omfattar lappbyarna
Könkämägruppen (Könk)	Könkämä, Lainiovuoma, Saarivuoma
Övriga fjällappbyar i Norrbottens län (Övriga BD fjäll)	Talma, Rautasvuoma, Kaalasvuoma, Norrkaitum, Mellanbyn, Sörkaitum, Sirkas, Jäkkäkaska, Tuorpon, Luokta-Mavas, Semisjaur-Njarg, Svaipa
Fjällappbyarna i Västerbottens län (AC fjäll)	Gran, Ran, Umbyn, Vapsten, Vilhelmina norra, Vilhelmina södra
Fjällappbyarna i Jämtlands län (Z fjäll)	Frostvikens norra, Frostvikens mellersta, Frostvikens södra, Hotagen, Offerdal, Sösjö, Kall, Handölsdalen, Tranris, Tässåsen, Mittådalen, Tännäs, Idre
Skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län (BD och AC skogs)	Vittangi, Gällivare, Serri, Udtja, Stække, Maskaure, Västra Kikkejaur, Östra Kikkejaur, Mausjaur och Malå samt koncessionslappbyarna Muonio, Sattajärvi, Övertorneå, Sangis, Tarendö, Kalix

sin art skild från fjällrenskötseln. Därtill kommer att skogslapparna har helt andra möjligheter än fjällapparna att kombinera renskötseln med bisysslor av olika slag. Sådan bisysselsättning gör det möjligt för skogslapparna att hålla fast vid renskötseln trots lågt renantal och ringa avkastning. Förutsättningarna för renskötselns bedrivande är således ur denna synvinkel gynnsammare för skogslapparna än för fjällapparna.

Skogslapparna inom koncessionsområdena är alltför fåtaliga för att behandlas som en fristående grupp och detsamma gäller även skogslapparna i Västerbottens län. Detta är anledningen till att samtliga skogslappar förts samman till en grupp oberoende av länstillhörighet.

Beträffande fjällapparnas fördelning på fyra olika grupper är det främst skillnader i befolkningsstruktur som motiverat, att de olika länens fjällappar redovisas åtskilda. Bland Norrbottens fjällappbyar finns det även så markanta skillnader i demografiskt hänseende mellan de tre nordligaste lappbyarna Könkämä, Lainiovuoma och Saarivuoma och de övriga fjällappbyarna i länet, att det syntes befogat att behandla dessa tre som en särskild grupp.

Även de sydligare lappbyarna Sirkas och Tuorpon visade en befolkningsstruktur, som avvek från omgivande lappbyars och närmast liknade den som fanns i Könkämägruppen. I detta fall gjordes dock ingen ytterligare gruppindelning för att undvika en splittring av befolkningen på alltför små enheter.

V. Befolkningens storlek och regionala fördelning

Den renskötande befolkningen¹ utgjorde vid räkningstillfället 3 010 personer. Den regionala fördelningen framgår av nedanstående översikt. Beträffande de enskilda lappbyarnas storlek hänvisas till tabell 12.

Tabell 1

	Grupp					Summa
	Könkämägruppen	Övriga BD fjäll	AC fjäll	Z fjäll	BD och AC skogs	
Antal personer.....	590	1 125	272	378	645	3 010

¹ Ang. definition av denna se sid. 166.

Samtliga fjällappbyar omfattade 2 365 personer, d. v. s. nästan 79 procent av den totala lappbybefolkningen. Av befolkningen i skogslappbyarna, 645 personer, tillhörde 104 personer lappbyar i koncessionsområdena i Norrbottens län.

Befolkningens fördelning på olika län är denna:

Tabell 2

Län	Fjällappar	Skogslappar	Samtliga
Norrbottens län.....	1 715	572	2 287
Västerbottens län.....	272	73	345
Jämtlands län.....	378	—	378
Totalt	2 365	645	3 010

Huvudparten, 2 290 personer eller 76 procent av den totala renskötande befolkningen återfinns i Norrbottens län. Av skogslapparna, som endast förekommer i de två nordligaste länen finns omkring 570 i Norrbottens län, d. v. s. 89 procent. Västerbottens län har den minsta andelen av den renskötande befolkningen, endast 345 personer, av vilka 272 tillhör fjällappby och 73 skogslappby. I Jämtlands län slutligen, finns ca 380 personer, alla tillhörande fjällappby. Dessa utgör ungefär $\frac{1}{6}$ av samtliga fjällappar.

VI. Befolkningens ålders- och könsfördelning

Inledning

För diskussionen i detta avsnitt hänvisas till fig 1—5, som återger den procentuella ålders- och könsfördelningen i femårsklasser för de olika huvudgrupperna av den renskötande befolkningen. Vid fördelningen på åldersklasser har hänsyn tagits till både födelseår och -månad, eftersom undersökningstillfället ej sammanföll med årsskifte. I befolkningspyramiderna har könsproportionerna i de olika åldrarna angivits med skuggade partier markerande överskott av män respektive kvinnor. I tabell 12 lämnas uppgifter om antal män och kvinnor i de olika lappbyarna och tabellerna 28—32 ger absoluta och relativa värden på ålders- och könsfördelningen.

Vissa resultat av de beräkningar, som utförts för befolkningsframskrivningen och som redovisas på sid. 178 ff, kommer att föras in i diskussionen av befolkningens sammansättning, eftersom de i viss utsträckning kan förklara den aktuella ålders- och könsfördelningen.

För undvikande av eventuella missförstånd bör framhållas, att termen *lappar* i denna framställning alltid endast avser personer tillhörande undersökningspopulationen, d. v. s. sådana som tillhör lappby. Vidare när det talas om *utflyttning* från denna population, får det tolkas som ett i viss mån symboliskt uttryck, eftersom exempelvis yrkesbyte utan någon förändring av vistelseort kan medföra uteslutning ur lappbypopulationen.

Könkämgruppen

Könkämgruppen, som omfattar sammanlagt 590 personer, uppvisar en progressiv åldersfördelning, d. v. s. ett stort antal barn och minskande antal personer i åldrarna över 15 år (fig 1).

Tabell 3

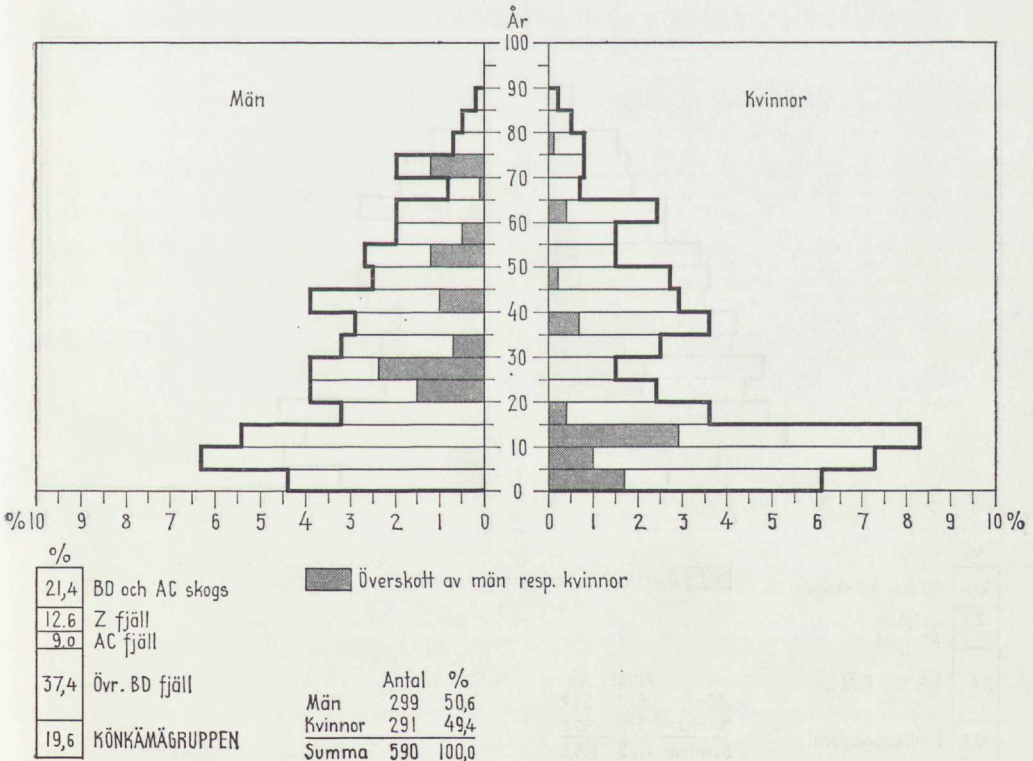
Procentuella ålders- och könsfördelningen i Könkämägruppen den 1 sept. 1958

Ålder	0—15 %	15—65 %	65—∞ %	0—∞ år %
Män.....	16,1	30,3	4,2	50,6
Kvinnor.....	21,7	24,6	3,1	49,4
Summa	37,8	54,9	7,3	100 = 590 pers.

Trots att den lägsta femårsgruppen är något fåtaligare än de närmast föregående, utgör barn i åldern 0—15 år ca 38 % av hela befolkningen i Könkämägruppen, vilket är en anmärkningsvärt stor andel. Denna ur utvecklingssynvinkel gynnsamma åldersfördelning återspeglar den höga nativiteten bland de nordligaste fjällapparna.

Som framgår av texttabell 3 är könsfördelningen totalt sett mycket jämn med omkring 50 % män resp. kvinnor. Men denna jämna könsfördelning döljer mycket varierande könsproportioner i de olika åldersgrupperna (fig.1, tabell 28). I åldersgruppen 20—30 (35) år finns ett uttalat kvinnounderskott, som har sin förklaring i att utflyttningen är störst i dessa åldrar och att det först och främst är kvinnorna som lämnar populationen. I åldrarna under 15 år däremot finns en markant övervikt för flickor. Denna disproportion, som är genomgående bland

Figur 1. Procentuella åldersfördelningen i Könkämägruppen

alla grupper av fjällappar, kan förklaras med att det föds fler flickor än gossar i denna befolkningsgrupp. För riket som helhet råder det motsatta förhållandet — fler levande födda gossar än flickor. (En mer ingående diskussion av detta problem återfinns på sid. 180.)

Övriga fjällappbyar i Norrbottens län

Denna grupp är den största och omfattar 1 125 personer, d. v. s. drygt $\frac{1}{3}$ av den totala undersökningspopulationen.

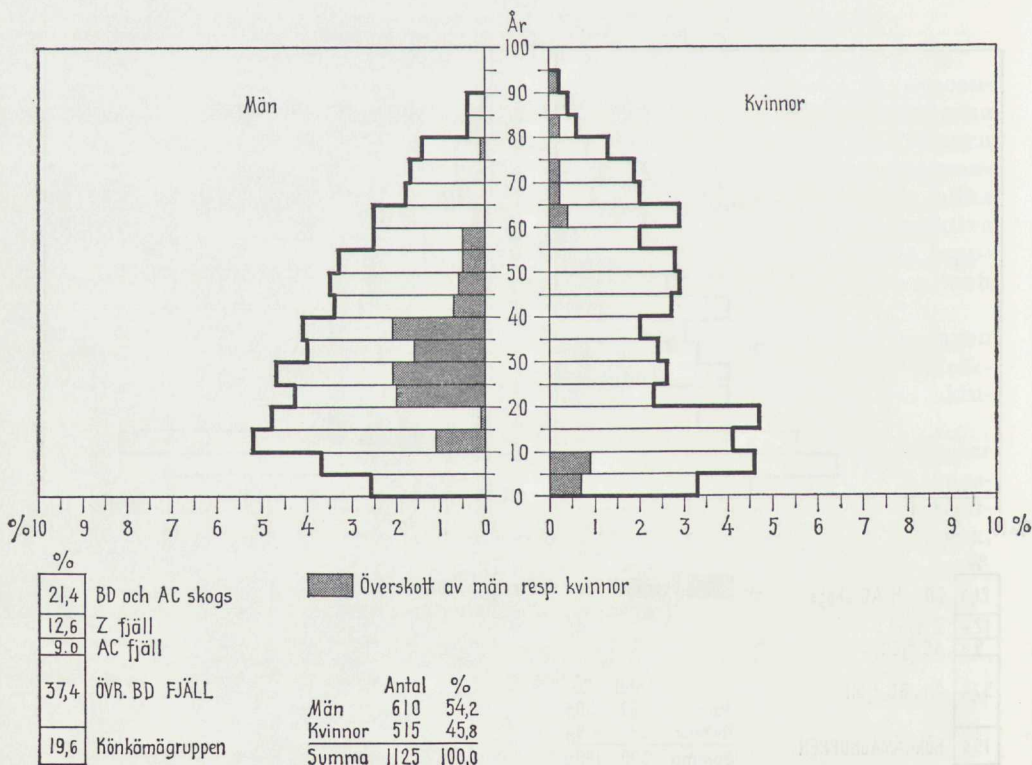
Tabell 4

Procentuella ålders- och könsfördelningen i övriga BD fjäll den 1 sept. 1958

Ålder	0—15 %	15—65 %	65—∞ %	0—∞ år %
Män.....	11,5	37,0	5,8	54,3
Kvinnor.....	12,0	27,4	6,4	45,8
Summa	23,5	64,4	12,2	100 = 1 125 pers.

Om man utgår från befolkningens fördelning på de tre åldersgrupperna i ovanstående tabell, är deras inbördes proportioner desamma som karakteriserar en stationär befolkning. Men den mer detaljerade fördelningen i fig. 2 visar en

Figur 2. Procentuella åldersfördelningen i övriga fjällappbyar i Norrbottens län

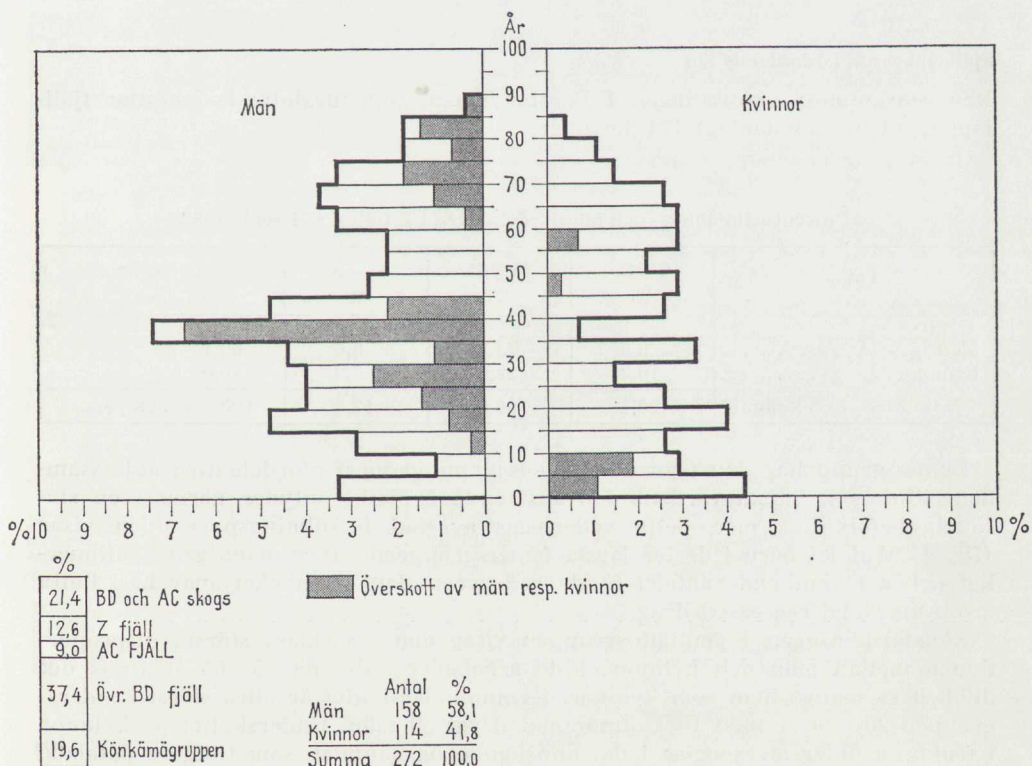
markant avsmalnande bas på befolkningspyramiden. Det är betydligt färre barn i åldern 0—5 år än i åldersgrupperna 5—10 och 10—15 år, vilket är ett tecken på regression. Den skeva könsfördelningen med kvinnounderskott i åldrarna från 20 till 60 år är mycket iögonenfallande. Antalet män i åldern 15—65 år är hela 35 % större än antalet kvinnor i samma åldersgrupp. Kvinnounderskottet är särskilt stort i de fruktsamma åldrarna, vilket delvis förklarar det minskade antalet barn. Man kan utgå från att kvinnounderskottet är en effekt av den renskötande befolkningens motsvarighet till »flykten från landsbygden», nämligen »flykten från lappbyn», som i huvudsak drabbar kvinnorna och då främst åldersgruppen 20—30 år.

Även beträffande Norrbottens övriga fjällappbyar kan man konstatera ett överskott av flickor i de lägsta åldersklasserna, ehuru det är mindre än i de tre nordligaste lappbyarna.

Fjällappbyarna i Västerbottens län

Västerbottens fjällappar utgör den minsta undersökningsgruppen omfattande endast 272 personer.

Figur 3. Procentuella åldersfördelningen i fjällappbyarna i Västerbottens län

Tabell 5

Procentuella ålders- och könsfördelningen i AC fjäll den 1 sept. 1958

Ålder	0—15 %	15—65 %	65—∞ %	0—∞ år %
Män.....	7,4	39,7	11,0	58,1
Kvinnor.....	9,9	25,7	6,2	41,8
Summa	17,3	65,4	17,2	100 = 272 pers.

Ålderssammansättningen i denna grupp är enligt ovanstående tabell till sin typ regressiv, men barnantalet har på senare år ökat efter att tidigare ha varit avtagande (fig. 3). Det förhåller sig dock så, att ju mindre en undersökningsgrupp är, desto mindre utjämnas den effekt som slumpen kan ha i dessa sammanhang. Enbart några fall av tvillingfödslar, exempelvis, kan påverka utvecklingsbilden rätt kraftigt. Den stora andelen av personer över 65 års ålder kan tas som ett tecken på en regressiv befolkningsutveckling.

Även i Västerbottensgruppen är kvinnounderskottet stort, främst i åldrarna 20—45 år, men anmärkningsvärt nog även i de högsta åldrarna. På grund av kvinnornas större medellivslängd uppstår normalt ett kvinnoöverskott i de högsta åldrarna.

Liksom i de tidigare behandlade grupperna kan man även här konstatera ett större antal flickor än gossar i de lägsta åldersklasserna.

Fjällappbyarna i Jämtlands län

Den renskötande befolkningen i Jämtlands län, som uteslutande omfattar fjäll-lappar, utgör sammanlagt 378 personer.

Tabell 6

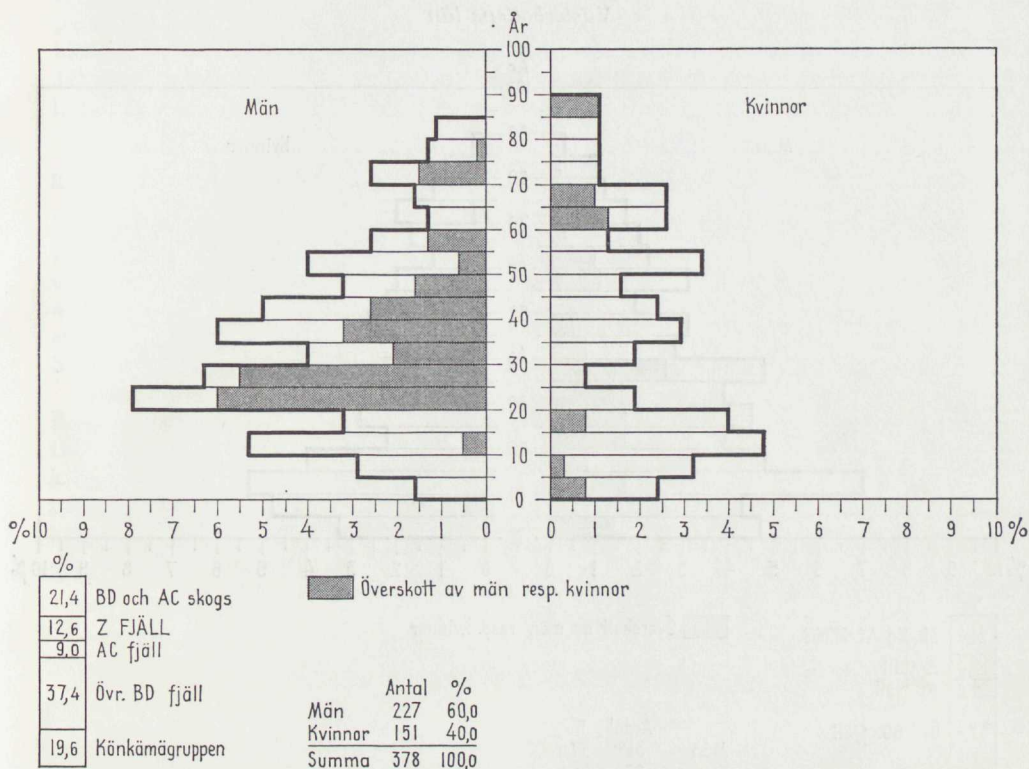
Procentuella ålders- och könsfördelningen i Z fjäll den 1 sept. 1958

Ålder	0—15 %	15—65 %	65—∞ %	0—∞ år %
Män.....	9,8	43,7	6,6	60,1
Kvinnor.....	10,3	22,8	6,9	40,0
Summa	20,1	66,5	13,5	100 = 378 pers.

Denna grupp har den från utvecklingssynpunkt mest ofördelaktiga ålderssammansättningen. Summavärdena i ovanstående översikt antyder närmast en stationär befolkning, men detta vederläggs av vad befolkningspyramiden visar (fig. 4). Antalet barn i de tre lägsta femårsgrupperna avtar nämligen kontinuerligt och det sjunkande antalet födda ger pyramiden en mycket snäv bas. Detta är ett utpräglat regressivt drag.

Könsfördelningen i jämtlandsgruppen visar den i särklass största disproportionen mellan män och kvinnor. I de arbetsföra åldrarna 15—65 år finns det dubbelt så många män som kvinnor. Kvinnounderskottet är allra störst i åldersgruppen 20—30 år med 10 kvinnor mot drygt 50 män. Underskottet på kvinnor i fruktsam ålder återspeglas i det minskande barnantalet, som tidigare påtalats. I de lägsta och högsta åldersklasserna kan man däremot konstatera ett obetydligt kvinnoöverskott.

Figur 4. Procentuella åldersfördelningen i fjällappbyarna i Jämtlands län

Skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län

Skogslapparna utgör tillsammans 645 personer, av vilka 572 personer tillhör Norrbottens län och 73 Västerbottens län. Av Norrbottens skogslappar tillhör 104 personer lappbyar inom koncessionsområden.

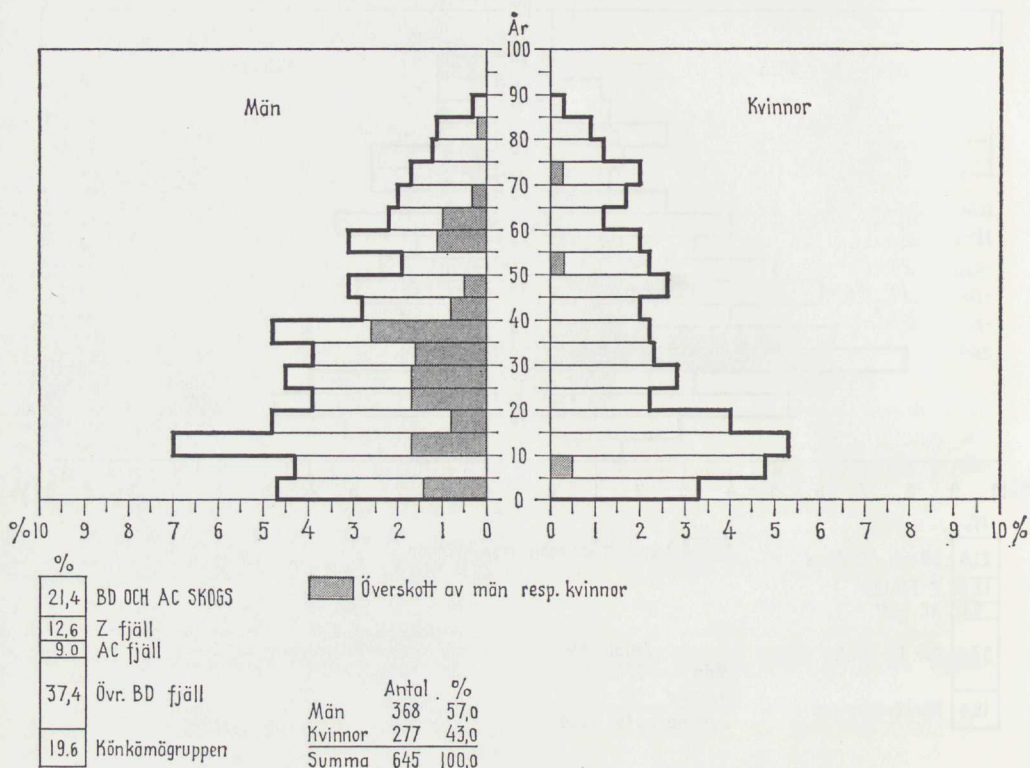
Tabell 7

Procentuella ålders- och könsfördelningen i BD och AC skogs den 1 sept. 1958

Ålder	0—15 %	15—65 %	65—∞ %	0—∞ år %
Män.....	16,0	34,7	6,4	57,1
Kvinnor.....	13,2	23,6	6,2	43,0
Summa	29,1	58,3	12,6	100 = 645 pers.

Skogslapparnas åldersfördelning är av progressiv typ med en relativt sett stor andel barn, nära 30 %. Bland de tre lägsta åldersgrupperna kan man dock märka en avtagande tendens medförande en något avsmalnande bas på befolkningspyramiden (fig. 5).

Figur 5. Procentuella åldersfördelningen i skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län

Könsfördelningen karakteriseras av ett kvinnunderskott, som är tämligen jämnt fördelat på de olika åldersgrupperna. Det relativt sett största kvinnunderskottet finns i åldrarna 20—40 år. Bland skogslapparna finns ett överskott av gossar i de tre lägsta åldersgrupperna, 0—15 år, i motsats till det överskott av flickor som tidigare konstaterats bland fjällapparna.

Sammanfattande översikt

Åldersfördelningen

Könkämögruppen och skogslapparna har den ur utvecklingssynpunkt mest fördelaktiga åldersfördelningen, med en relativt sett mycket stor andel barn. Båda dessa grupper företer dock färre barn i åldersklassen 0—5 år än i åldersklasserna 5—10 och 10—15 år, vilket tyder på att befolkningens tillväxttakt är något avtagande. Den progressiva fördelningen är mest markant i Könkämögruppen, där barn i åldern 0—15 år utgör ca 38 % och personer i åldrarna över 65 år endast ca 7 %.

Den största gruppen, som omfattar alla fjällappbyar i Norrbottens län utom Könkämögruppens, har en åldersfördelning som representerar en övergångstyp mellan stationär och regressiv fördelning, d. v. s. ett tidigare tämligen konstant årligt antal födda har på senare år undergått en märkbar minskning.

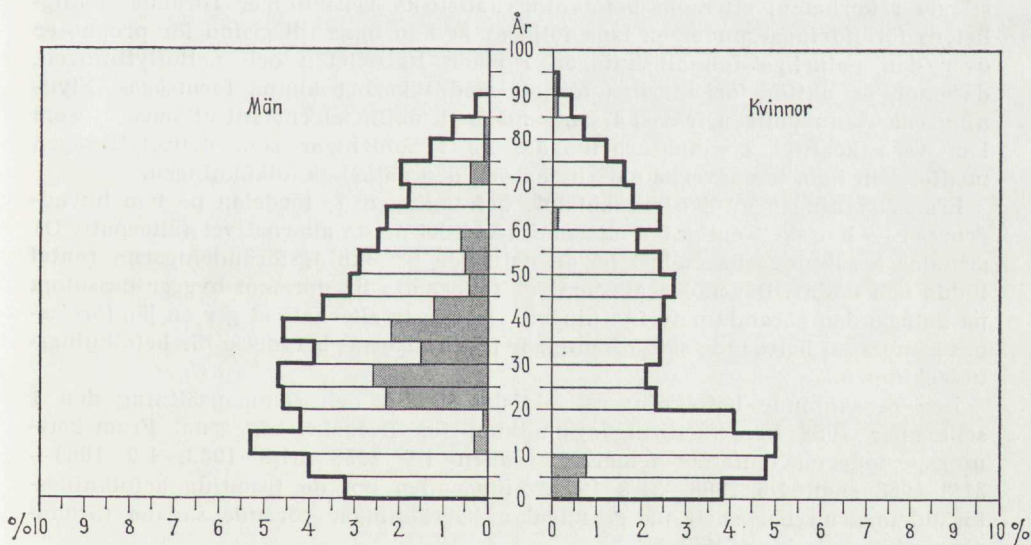
Fjällapparna i både Västerbottens och Jämtlands län har en regressiv åldersfördelning med en relativt sett liten andel barn och förhållandevis stor andel personer över 65 års ålder. Västerbottensgruppen visar dock ett ökat antal barn i åldern 0—5 år i jämförelse med femårsgrupperna 5—10 och 10—15 år. Jämtlandsgruppen däremot har ett successivt minskande antal barn i de tre lägsta femårsgrupperna.

Könsfördelningen

Av de fem undersökningsgrupperna är det endast Könkämgruppen som har en jämn könsfördelning totalt sett. I denna grupp är förhållandet mellan antal män och antal kvinnor 1:1. Hos fjällapparna finner man en tilltagande disproportions mellan könen i områdena söder om den nordligaste gruppen. Disproportions är störst i Jämtlands län med förhållandet 1,5:1 (60% män och 40% kvinnor). Skogslapparna intar en mellanställning med könsproportionerna 1,3:1.

Skevheten i könsfördelningen framträder ännu kraftigare i åldrarna 20—45 år. Kvinnounderskottet i de fruktsamma åldrarna har stor betydelse för befolkningstillväxten och man finner vid en jämförelse att den grupp, som har det största kvinnounderskottet i dessa åldrar, nämligen jämtlandsgruppen (där förhållandet män:kvinnor är 3:1), också uppvisar ett kraftigt minskande barnantal. Könkämgruppen, som har den jämnaste könsfördelningen i denna åldersgrupp, har dock en icke obetydlig övervikt av män (1,4:1). De övriga fjällappbyarna i

Figur 6. Procentuella åldersfördelningen i totala populationen

%	
21,4	BD och AC skogs
12,6	Z fjäll
9,0	AC fjäll
37,4	Övr. BD fjäll
19,6	Köncämgruppen

■ Överskott av män resp. kvinnor

	Antal	%
Män	1 662	55,2
Kvinnor	1 348	44,8
Summa	3 010	100,0

Norrbottnens län har ett något större kvinnounderskott; förhållandet mellan antal män och kvinnor är där 1,7: 1, ett värde som även gäller för skogslapparna. Västerbottens fjällappbyar, slutligen, har ett mycket kraftigt kvinnounderskott i åldersgruppen 20—45 år som omfattar drygt dubbelt så många män som kvinnor (2,3: 1).

VII. Befolkningsframskrivningen 1958—1973

Inledning

En befolknings storlek och sammansättning påverkas direkt av följande tre faktorer:

1. Den naturliga minskning som dödligheten i olika åldrar medför
2. den naturliga folkökning som beror på antalet födda
3. den minskning eller ökning som är en följd av nettoflyttningen, d. v. s. skillnaden mellan antalet in- och utflyttade till resp. från undersökningspopulationen.

När man söker beräkna den framtida utvecklingen av en bestämd befolkningsgrupp, utgår man således från vissa antaganden om dessa faktorerers storlek. Eftersom det ytterst är människan och hennes oberäknliga handlande som påverkar befolkningsutvecklingen, är det givet att dessa antaganden blir mer eller mindre hypotetiska. En befolkningsframskrivning bör därför ej tolkas som en förutsägelse av utvecklingen, utan ses som en beskrivning av de befolkningsförändringar som skulle ske under vissa givna förutsättningar.

Dödligheten är den av de tre nämnda faktorerna som kan beräknas med den största säkerheten, eftersom befolkningsstatistiska beräkningar rörande dödlighetens förändringar under en lång följd av år kan ligga till grund för prognoser över den naturliga folkminskningen i riket. Nativiteten och nettoflyttningen, däremot, är alltför föränderliga för att med säkerhet kunna förutsägas. Flyttningarna står nämligen främst i samband med möjligheterna till utkomst — som kan vara kraftigt konjunkturbetonade. De förändringar som nettoflyttningen medför kan i sin tur påverka nativiteten och den naturliga folkökningen.

Framskrivningen av den renskötande befolkningen — fördelad på fem huvudgrupper — har skett enligt två alternativ. Vid det första alternativet (alternativ O) grundas beräkningarna endast på de naturliga befolkningsförändringarna (antal födda och döda). Det andra alternativet (alternativ F) däremot bygger dessutom på antaganden rörande nettoflyttningen. Det första alternativet ger en jämförelsebas som på ett belysande sätt åskådliggör flyttningarnas betydelse för befolkningsutvecklingen.

Den renskötande befolkningens faktiska storlek och sammansättning den 1 september 1958 har varit utgångspunkten för framskrivningarna. Framskrivningsperioderna omfattar femårsintervallen 1/9 1958—31/8 1963, 1/9 1963—31/8 1968 samt 1/9 1968—31/8 1973. Antaganden om de framtida befolkningsförändringarna har skett på grundval av beräkningar rörande sådana förändringar före räkningstillfället.

Det faktum att undersökningspopulationens tidigare förändringar ej kan konstateras med ledning av officiellt statistiskt material (se sid. 166) har framtvingat en speciell metodik, varvid uppgifter inhämtade i samband med 1958—59 års undersökning lagts till grund för beräkningarna.

Denna undersökning innefattar förutom uppgifter om hemmavarande barn även uppgifter om döda eller utflyttade barn till sådana kvinnor som ingår i undersökningspopulationen samt till kvinnor som avlidit före räkningstillfället men vars efterlämnade make ingår i populationen. Dessa uppgifter liksom de om

tidpunkt för äktenskaps ingående och upphörande samt uppgifter om tidpunkt för inflyttning till populationen har utnyttjats för beräkningar rörande befolkningens förändringar.

Svagheten i detta material är att endast de förändringar som har direkt eller indirekt samband med någon som tillhörde populationen år 1958 noteras. Uppgifter beträffande ensamstående personer och hela familjer som lämnat populationen före räkningstillfället finns ej och detta medför bl. a. att man ej kan beräkna speciella dödstal för den renskötande befolkningen (se nedan) och att beräkningar rörande utflyttningen blir något för låga (se sid. 181).

Antagande rörande mortaliteten

Mortaliteten har beräknats på grundval av de faktiska dödstalen för hela riket under tiden 1951—1955.¹ Man torde kunna räkna med att dödligheten i de lägre åldrarna kommer att minska under närmaste framtiden², varför en reducering av dödsriskerna i dessa åldrar skett enligt följande tablå:

Tabell 8

Åldersklass	% av 1951—55 års dödsrisk		
	1958—1963	1963—1968	1968—1973
0—49 år.....	85	80	75
50—54 år.....	90	85	80
55—59 år.....	95	90	85
60—∞.....	100	100	100

Rikets dödstal har använts eftersom det ej finns något material, som kan ligga till grund för en beräkning av dödstal för *alla* åldersgrupper i undersökningspopulationen. Beräkning av barnadödligheten under de första levnadsåren har emellertid kunnat utföras beträffande populationen (tabell 13 C). Beräkningen visar att denna dödlighet är större än riksgenomsnittet.³ Det fel, som kan ha uppstått genom att den högre barnadödligheten ej beaktats vid framskrivningarna är dock helt obetydligt. (Det skulle exempelvis innebära en överskattning av totala barnantalet under första perioden 1958—63 — enl. alternativ F — med ca 3 barn. Det framskrivna antalet är 200 barn.)

Det innebär naturligtvis en generalisering att utgå från rikets dödstal, men det kan ej ha någon nämnvärd inverkan på framskrivningsresultatet. Som stöd för detta antagande kan anföras, att Lundborg-Wahlund i sitt arbete om de svenska lapparna påvisar, att mortaliteten hos nomaderna »på det hela taget måste betecknas som 'normal'».⁴ De avvikelser som författarna anför är en något högre barnadödlighet och lägre dödlighet i de höga åldrarna än hos den samtida »svenska» befolkningen.

Antagande rörande nativiteten

Antalet födda under varje femårsperiod har beräknats på grundval av frukt-samhetstal för åren 1955—57. De värden, som använts vid framskrivningarna

¹ Befolkningsrörelsen år 1955 (SOS).

² Enl. Folkräkningen 1950, del V (SOS).

³ En skriftlig förfrågan till fem provinsialläkare i olika lappmarksdistrikt besvarades av provinsialläkarna i Arjeplog, Tärna och Malåträskis distrikt. Dessa läkare hade i sin praktik ej konstaterat någon större barnadödlighet bland lappar än bland andra kategorier. Detta kan förklaras av att varje läkare kommer i kontakt med alltför liten del av populationen, för att tendensen till högre barnadödlighet skall ha kunnat observeras av dem.

⁴ H. Lundborg & S. Wahlund: *The Race Biology of the Swedish Lapps*, Part I, sid. 53, 120, 123.

redovisas i tabell 9. Ett fruktsamhetstal anger antalet levande födda barn under ett år per 1 000 kvinnor i fruktsam ålder (20—45 år).¹

Tabell 9

Huvudgrupper	Könkämägruppen	Övr. BD fjäll	AC fjäll	Z fjäll	BD och AC skogs
Fruksamhetstal	170 ‰	85 ‰	90 ‰	80 ‰	120 ‰

Som framgår av denna sammanställning är det alltför stora skillnader mellan de olika grupperna för att man skulle kunna utnyttja ett enhetsvärde för hela populationen. Eftersom fruktsamheten endast kunnat beräknas för tiden 1955—1957 finns det inget underlag för en uppskattning av utvecklingstendensen, varför framskrivningarna utförts med konstanta fruktsamhetstal.

För beräkningen av fruktsamhetstalen 1955—1957 skedde en omräkning av populationen från räkningstillfället bakåt i tiden till 31/12 1954. Denna omräkning skedde genom addition av utflyttade och döda samt subtraktion av inflyttade och födda enligt de uppgifter som finns i 1958 års material (se sid. 00). Antalet levande födda barn under samma tidsperiod ställdes därefter i relation till antalet kvinnor i fruktsam ålder. För att undvika att beräkningen av fruktsamhetstalen skulle grundas på slumpmässigt mycket låga (höga) barnantal, skedde en räkning av årliga antalet födda barn under tiden 1945—1958 (tabell 13 A). Dessa uppgifter gav ledning vid bedömningen av »representativiteten» hos antalet födda 1955—1957. Det var dock av arbetsekonomiska skäl otänkbart att göra en fortsatt omräkning av populationen bakåt till 1945 för att konstatera antalet kvinnor i fruktsam ålder åren 1945—1954. Därför gjordes en beräkning av medelantalet barn i äktenskap med över 10 års duration (tabell 13 D). Denna beräkning visar, att det minskade barnantalet ej enbart kan bero på ett eventuellt minskande antal kvinnor i fruktsam ålder, eftersom det för samtliga huvudgrupper kan konstateras ett minskat medelantal barn per äktenskap. Dessa beräkningar är dock ej tillräckliga för att ligga till grund för antaganden om *storleken* av fruktsamhetens minskning.

Antaganden rörande könsproportionen bland födda

Framskrivningarna har skett med utgångspunkt från två skilda varianter av könsproportionen bland födda, nämligen dels riksmedelvärdet: 51,5 % gossar och 48,5 % flickor, dels medelvärdet för barn födda under tiden 1945—1958 och tillhörande fjällappby: 46,2 % gossar och 53,8 % flickor. Beträffande skogs-lapparna är de förstnämnda värdena tillämpliga, medan de senare värdena torde vara de mest realistiska i samband med fjällapparna.

Könsproportionen bland barn födda 1945—1958 visar för samtliga fyra grupper av fjällappar en övervikt för flickor (tabell 13 B), i motsats till riksmedelvärdet med en större andel gossar än flickor. För att kontrollera om denna speciella könsfördelning kan förklaras bero på sluppen, utfördes en signifikansanalys enligt χ^2 -metoden. Analysen av värdena för de enskilda grupperna gav vid handen att Könkämägruppens värden är signifikanta. Även summavärdena för samtliga fjällappbyar (290 gossar och 338 flickor, 46,2 och 53,8 %) testades och resultatet visade att de var signifikanta, d. v. s. det skulle endast finnas en mycket obetydlig chans att fördelningen vore slumpmässig. Att det ej kan

¹ Beräkningarna har skett på grundval av fruktsamhetstal i stället för födelsetal (antal födda i relation till totala medelfolkmängden) bl. a. på grund av det genomgående stora kvinnounderskottet speciellt i åldrarna 20—45 år. Fruksamhetstalen visar dessutom mindre årliga fluktuationer än födelsetalen.

vara fråga om en slumpmässig fördelning bestyrks även av att Lundborg och Wahlund beträffande nomaderna konstaterat ett underskott av gossar födda under 1800-talet.^{1,2}

Antaganden rörande nettoflyttningen

Den årliga nettoflyttningen har för hela framskrivningsperioden antagits vara densamma relativt sett som årsmedelvärdet under tiden 1954—1957 för hela populationen. Denna nettoflyttning innebär en flyttningsförlust och dess relativa storlek har beräknats för män och kvinnor i olika åldersgrupper.

Eftersom det är värden för en mycket kort tidsperiod vilka ligger till grund för antagandet om den framtida nettoflyttningen, är materialet för varje enskild grupp tämligen litet. Någon möjlighet att kontrollera representativiteten hos de olika gruppernas värden finns ej. För att dock i möjligaste mån eliminera de felkällor som ett litet material kan medföra, har nettoflyttningen beräknats för populationen som helhet. Detta har kunnat ske utan större olägenheter för framskrivningen av de olika grupperna, eftersom nettoflyttningen i huvudsak har samma fördelning på ålder och kön i de olika grupperna. Gemensamt för alla grupper är att utflyttningen av både män och kvinnor är störst i åldersgruppen 20—30 år. Kvinnorna dominerar utflyttningen överallt utom i »övriga BD fjäll» där könsproportionerna är lika. Något underlag för beräkning av eventuella förändringar i nettoflyttningen finns ej. — Det kan i detta sammanhang vara lämpligt att erinra om, att endast sådana personer, vars far eller mor tillhörde populationen vid räkningstillfället, har kommit med i flyttningsstatistiken. De ensamstående eller de hela familjer som eventuellt lämnat populationen åren före 1958 har ej kunnat beaktas. Det är därför rimligt att antaga, att beräkningen av nettoflyttningen är något för låg. Detta medför i sin tur en överskattning av antalet kvinnor i fruktsam ålder och därigenom även en överskattning av det årliga tillskottet av barn.

Sammanfattning

Framskrivningsalternativ O grundas på följande antaganden för tiden 1958—1973:

mortaliteten är densamma som riksgenomsnittet med minskande dödsrisiker i de lägre åldrarna under den närmaste framtiden

nativiteten är densamma för de olika grupperna som under perioden 1954—1957 *könsproportionen bland födda* är 46,2 % gossar och 53,8 % flickor bland fjäll-lapparna och motsvarar riksgenomsnittet — 51,5 % gossar och 48,5 % flickor — bland skogslapparna.

Framskrivningsalternativ F grundas för tiden 1958—1973 på samma antaganden som ovanstående, men därtill kommer antagandet att:

nettoflyttningen har samma relativa storlek och fördelning på ålder och kön som medelnettoflyttningen för hela populationen under tiden 1955—1957.

¹ H. Lundborg & S. Wahlund: The Race Biology of the Swedish Lapps, Part I, sid. 116, 124.

² Lundborg-Wahlund anför en ovanligt hög (spontan) abortfrekvens som en trolig förklaring till detta underskott. De i samband med föreliggande undersökning tillfrågade provinsialläkarna har dock ej i sin praktik konstaterat någon speciell hög spontan abortfrekvens bland lapparna.

VIII. Kommentarer till framskrivningen 1958—1973

Resultatet av framskrivningarna enligt de två alternativen presenteras i tabellerna 14—33. Värden enligt alternativ O redovisas i tabellerna 14—19 och enligt alternativ F i tabellerna 20—23. Tabellerna 26 och 27 ger en jämförelse av de två alternativens resultat. Värden angivande ålders- och könsfördelning enligt alternativ F för resp. huvudgrupper finns i tabellerna 28—32 samt för hela populationen i tabell 33.

I den följande diskussionen kommer värden enligt könsproportionen 46,2 %—53,8 % bland födda att användas för fjällapparna och värden enligt proportionen 51,5 %—48,5 % för skogslapparna.

Beräkningar på grundval av de båda olika fördelningarna ger i stort sett samma barnantal i åldersgruppen 0—15 år. Den differens som likväl uppstår, beror på att dödsriskerna är större för gossar än för flickor. Med större andel gossar bland de födda blir det framskrivna antalet barn således något mindre än med större andel flickor bland samma antal födda.

Totala populationen

Den renskötande befolkningen som helhet kan förväntas undergå en relativt obetydlig minskning under de närmaste femton åren, under förutsättning att de tidigare gjorda antagandena är riktiga. Minskningen blir relativt sett störst bland kvinnorna men könsproportionen män:kvinnor förblir densamma. Av ovanstående

Tabell 10

Totala populationen enligt framskrivningsalternativ O och F

År	Män		Kvinnor		Summa	
	Alt. O	Alt. F	Alt. O	Alt. F	Alt. O	Alt. F
1958		1 662		1 348		3 010
1963	1 664	1 643	1 380	1 340	3 044	2 983
1968	1 684	1 632	1 430	1 329	3 114	2 961
1973	1 727	1 638	1 501	1 328	3 228	2 966

ende värden framgår klart att utflyttningen — då i synnerhet utflyttningen av unga kvinnor — är orsaken till att populationen ej kommer att öka. (En mer differentierad bild av utflyttningens inverkan på befolkningens storlek ger tabellerna 26 och 27.)

Tabell 11

Totala populationen enligt framskrivningsalternativ F
Åldersfördelningen

Ålder	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
0—15 år.....	798	677	622	646	26,5	22,7	21,0	21,8
15—65 ».....	1 853	1 958	2 006	1 982	61,6	65,6	67,7	66,8
65—∞ ».....	359	348	333	338	11,9	11,7	11,2	11,4
0—∞ ».....	3 010	2 983	2 961	2 966	100	100	100	100

Som framgår av tabell 11 kan man notera en både absolut och relativ ökning av den arbetsföra åldersgruppen 15—65 år. Denna ökning beror till stor del på att

1940-talets stora barnkullar efterhand når arbetsför ålder. Minskningen av åldersgruppen 0—15 år beror också på denna övergång av 1940-talets kullar. Den relativa andelen av personer över 65 års ålder förblir däremot praktiskt taget konstant under hela framskrivningsperioden. Könsfördelningen (tabell 33) undergår ingen nämnvärd förändring fram till 1973, varken i populationen som helhet eller i någon av de tre åldersgrupperna.

Dessa värden, som gäller hela den renskötande befolkningens storleksförändring enligt framskrivningarna, är ett medelvärde av de olika gruppernas förändringar, som sinsemellan visar stora olikheter. I det följande kommer de fem huvudgruppernas befolkningsutveckling 1958—1973 enligt alternativ F att diskuteras under jämförelse mellan befolkningsituationen år 1958 och år 1973. Det bör framhållas, att detta givetvis är en beskrivning av en *hypotetisk utveckling*.

Könkämägruppen (Tabell 28)

Könkämägruppen är den enda grupp som visar en befolkningsökning. Ökningen 1958—1973 utgör 15 % av folkmängden år 1958. Ökningen är störst i åldrarna 15—65 år, vilket beror på att 1958 års stora antal barn i åldern 5—15 år passerat över gränsen till de arbetsföra åldrarna 15—65 år. Detta medför att åldersgruppen 0—15 år trots en obetydlig absolut minskning (1958: 223 pers. — 1973: 214 pers.) likväl utgör endast 31,2 % av hela befolkningen år 1973 mot tidigare 37,8 (år 1958). Åldersfördelningen i Könkämägruppen år 1973 är dock uttalat progressiv med en jämförelsevis stor andel barn och liten andel gamla (65—∞ år). Könsfördelningen är totalt sett oförändrat mycket jämn, men i åldersgruppen 15—65 år har disproportionen mellan könen minskat och det tidigare rätt stora kvinnounderskottet är relativt obetydligt år 1973.

Man kan utgå från att framskrivningens beräknade nettoflyttning troligen medför en överskattning av antalet kvinnor i åldern 20—35 år i detta fall. Befolkningssituationen år 1958 visar spår av en kraftig flyttningsförlust av unga kvinnor (fig. 1) och det är förmodligen alltför optimistiskt att förvänta den ökning på ca 35 % (från 1958—1973) av antalet kvinnor i fruktsam ålder som framskrivningen ger. Att ökningen blir så kraftig beror dels på att de stora barnkullarna från 1940-talet hinner passera 20-årsstrecket, dels alltså på en trolig underskattning av flyttningsförlusten.

Övriga fjällapphyar i Norrbottens län (Tabell 29)

Denna grupp av fjällappar visar en total minskning på drygt 6 % (1958: 1 125 pers. — 1973: 1 052 pers.). Denna minskning drabbar dock så gott som uteslutande åldersgruppen 0—15 år. Om man ser på åldersfördelningen 1958 i pyramidens basskikt (fig. 2) inser man att det måste ske en minskning av antalet barn i åldern 0—15 år fram till år 1968 även om det årliga tillskottet förblir oförändrat. Det årliga tillskottet av barn har dock ökat för varje femårsperiod under framskrivningstiden. Åldersfördelningen år 1973 liksom år 1958 visar en stationär befolkning, men medan ålderspyramidens bas år 1958 visar en avsmalnande tendens, vilar 1973 års åldersfördelning på en bas (0—15 år) som visserligen är jämförelsevis smal men dock har en tendens till breddning. Det växande barnantalet har givetvis samband med att antalet kvinnor i fruktsam ålder ökat genom tillskottet från 1940-talets stora kullar. Könsproportionerna är desamma 1958 och 1973 både för gruppen som helhet och för de tre åldersklasserna.

Fjällappbyarna i Västerbottens län (Tabell 30)

Fjällappbyarna i Västerbottens län visar en minskning totalt sett 1958: 272 pers. — 1973: 245 pers.). Denna minskning berör alla tre åldersklasserna, men är störst både absolut och relativt i åldersgruppen 65—∞ år. Den relativa fördelningen mellan de olika åldersklasserna är i stort sett densamma år 1973 som år 1958 och alltså oförändrat av regressiv karaktär. Kvinnounderskottet är något mindre totalt sett år 1973. Trots flyttningsförlusten förblir antalet kvinnor i fruktsam ålder så gott som konstant under hela framskrivningsperioden. Detta medför att åldersfördelningen vilar på en oförändrat ganska smal bas.

Fjällappbyarna i Jämtlands län (Tabell 31)

Denna grupp visar den relativt sett största folkminskningen, som utgör ca 10 % av folkmängden år 1958 (1958: 378 pers. — 1973: 335 pers.). Minskningen drabbar alla tre åldersklasserna och är absolut och relativt störst i åldersklassen 0—15 år. Den redan tidigare regressiva åldersfördelningen har därigenom blivit ännu mer utpräglad. Kvinnounderskottet är relativt sett oförändrat både för hela befolkningen och åldersklassen 15—65 år. Framskrivningen anger en obetydlig ökning av antalet kvinnor i fruktsam ålder, varför åldersfördelningen år 1973 har en tämligen jämnsmal bas i motsats till 1958 års kraftigt avsmalnande bas (fig. 4).

Beträffande jämtlandslapparna kan man med säkerhet utgå från att framskrivningens medelnettoflyttning innebär en underskattning av den flyttningsförlust som kommer att ske. Utflyttningen av kvinnor i åldern 20—30 år under tiden 1955—1957 var nämligen för jämtlandsgruppen relativt sett mycket stor i jämförelse med övriga grupper av undersökningspopulationen. Därav följer att man här bör förvänta ett minskande tillskott av barn (en avsmalnande bas i stället för den framräknade jämns mala).

Skogslappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län (Tabell 32)

Skogslapparnas antal är så gott som oförändrat (1958: 645 pers. — 1973: 648 pers.). Befolkningens fördelning på de tre åldersklasserna har dock undergått en förändring så att åldersklasserna 0—15 år och 65—∞ år minskat både absolut och relativt, medan åldrarna 15—65 år ökat i motsvarande grad. Den tidigare progressiva åldersfördelningen har förändrats något i riktning mot en stationär fördelningstyp. Fördelningens bas är dock ganska bred och det årliga tillskottet av barn är ökande. Framskrivningen visar ett ökande antal kvinnor i fruktsam ålder. Detta får främst tillskrivas tillskottet från 1940-talets stora barnkullar. Det finns däremot ingenting i materialet som antyder att det dessutom skulle bero på en underskattning av flyttningsförlusten. Könspportionen är oförändrad för gruppen som helhet och det genomgående kvinnounderskottet är störst i åldersklassen 15—65 år.

Slutord

Framskrivningen har skett med utgångspunkt från vissa antaganden grundade på hittillsvarande befolkningsförändringar (sid. 179—181). I detta sammanhang är det främst antagandena rörande nativiteten och nettoflyttningen som är av betydelse. Vid framskrivningen räknades med en nettoflyttning som innebär en flyttningsförlust, vilken utproportionerats på ålder och kön enligt fördelningen 1955—1957. Men en rationalisering av renskötseln, exempelvis, skulle medföra

en ökad utflyttning och även innebära en förändring av flyttarnas ålders- och könsfördelning. Det är nu otvivelaktigt att en sådan rationalisering måste ske och därmed följer att utflyttningen med största sannolikhet kommer att öka. Enbart av detta skäl är det omöjligt att *nu* beräkna den *framtida* utflyttningen. Vid framskrivningen har således utflyttningen blivit underskattad.

Detta innebär ej endast att flyttningsförlusten underskattats utan även att *födelseöverskottets storlek* har *överskattats* eftersom en ökad flyttningsförlust av kvinnor i fruktsam ålder även innebär ett minskat antal födda. Även framskrivningens antagande om nativiteten torde innebära en överskattning av det framtida födelseöverskottet. Som tidigare framhållits (sid. 180) kan man konstatera ett minskande antal barn per äktenskap sedan 1920-talet. Eftersom tillgängligt material ej ger underlag för en beräkning rörande storleken av nativitetsens minskning, har framskrivningen fått grundas på ett antagande om oförändrad nativitet fram till år 1973. Detta antagande har således av tekniska skäl s. a. s. tvungits vara felaktigt. Den faktiska utvecklingen torde med största sannolikhet medföra en successiv minskning av fruktsamheten och födelsetalen, en minskning som kan förväntas bli störst i områden med mycket hög nativitet, exempelvis Könkämä.

Två smärre, rent tekniska felaktigheter vid beräkningen av födelseöverskottet, kan antas uppväga varandra och de har således ej någon numerisk effekt på framskrivningsresultatet. Barnadödligheten hos lapparna är enligt undersökningen större än det riksmedelvärde som tillämpats vid framskrivningen. Det skulle alltså innebära, att ett något för stort årligt tillskott av barn beräknats. Detta överskott kan dock anses kompensera den underskattning av antalet födda som är en följd av att fruktsamhetstalen satts i relation endast till kvinnor i åldern 20—45 år. Därvid har man nämligen bortsett från tillskottet av barn, som föds av kvinnor som är yngre än 20 år eller äldre än 45 år.

En underskattning av utflyttningen och en därmed delvis sammanhängande överskattning av det årliga antalet födda barn har således medfört, att framskrivningen av den renskötande befolkningen torde ge alltför höga befolknings-siffror. Framskrivningsresultatet får därför sägas ange en optimal utveckling som ej kommer att förverkligas. Enligt framskrivningen (alternativ F) skulle det alltså i stort sett bli frågan om ett status quo för den renskötande befolkningen som helhet, genom att minskningen inom vissa grupper skulle kompenseras av ökningen inom Könkämägruppen.

Tabell 12

Antal personer tillhörande lappby den 1 september 1958

Grupp/lappby	Män	Kvinnor	Summa
<i>Könkämägruppen</i>			
Könkämä	82	89	171
Lainiovuoma	92	83	175
Saariyuoma	125	119	244
Summa	299	291	590
<i>Övriga BD fjäll</i>			
Talma	57	52	109
Rautasvuoma	43	38	81
Kaalasvuoma	53	40	93
Norrkaitum	65	34	99
Mellanbyn	42	30	72
Sörkaitum	60	49	109
Sirkas	103	99	202
Jäkkäkaska	26	21	47
Tuorpon	64	64	128
Luokta-Mavas	44	44	88
Semisjaur-Njarg	30	28	58
Svaipa	23	16	39
Summa	610	515	1 125
<i>Hela BD fjäll</i>			
Summa	909	806	1 715
<i>AC fjäll</i>			
Gran	21	17	38
Ran	34	17	51
Umbyn	25	25	50
Vapsten	13	11	24
Vilhelmina norra	38	21	59
Vilhelmina södra	27	23	50
Summa	158	114	272
<i>Z fjäll</i>			
Frostvikens norra	8	10	18
» mellersta	18	9	27
» södra	10	1	11
Hotagen	11	4	15
Offerdal	15	11	26
Sösjö	11	6	17
Kall	7	4	11
Handölsdalen	13	10	23
Tranris	9	8	17
Tåssäsen	34	19	53
Mittådalen	41	28	69
Tännäs	40	33	73
Idre	10	8	18
Summa	227	151	378
<i>BD och AC skogs</i>			
Vittangi	52	41	93
Gällivare	81	59	140
Serri	6	4	10
Udtja	25	19	44
Ståkke	15	12	27

Grupp/lappby	Män	Kvinnor	Summa
Maskaure.....	11	16	27
Västra Kikkejaur.....	27	19	46
Östra Kikkejaur.....	24	20	44
Mausjaur.....	24	13	37
Malå.....	43	30	73
Muonio.....	28	21	49
Sattajärvi.....	5	3	8
Övertorneå.....	6	3	9
Sangis.....	7	9	16
Tärendö.....	8	3	11
Kalix.....	6	5	11
Summa	368	277	645
Varav i koncessionsområden.....	60	44	104

Tabell 13

A. Antal levande födda barn under tiden 1/1 1945—1/9 1958

Huvudgrupp	1945	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58
Könkämägruppen...	20	19	17	24	20	16	16	24	15	15	13	17	12	7
Övr. BD fjäll.....	38	20	19	20	27	21	18	24	17	16	13	11	14	14
AC fjäll.....	4	2	7	2	4	1	2	3	3	4	4	4	1	6
Z fjäll.....	9	7	10	3	7	5	3	5	10	2	4	2	4	3
BD och AC skogs...	17	16	17	16	15	11	6	12	10	11	17	8	8	6

B. Könsfördelningen bland barn födda under tiden 1/1 1945—1/9 1958.

	Könkämägruppen		Övr. BD fjäll		AC fjäll		Z fjäll		BD och AC skogs	
	Ant.	%	Ant.	%	Ant.	%	Ant.	%	Ant.	%
Gossar.....	105	44,7	131	48,2	21	44,7	33	44,6	98	57,6
Flickor.....	130	55,3	141	51,8	26	55,5	41	55,4	72	42,4
Summa	235	100	272	100	47	100	74	100	170	100

C. Antal barn födda under tiden 1/1 1945—1/9 1958 avlidna under födelseåret eller det därpå följande året samt deras relativa andel av totala antalet födda under samma period och inom samma grupp

Könkämägruppen		Övr. BD fjäll		AC fjäll		Z fjäll		BD och AC skogs	
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
23	97,9	7	25,7	1	21,3	4	54,1	7	41,2

D. Medelantal barn födda i äktenskap med durationstid överstigande 10 år

Vigselår	Könkämägruppen	Övr. BD fjäll	AC fjäll	Z fjäll	BD och AC skogs
1920—29.....	5,1	5,3	3,2	3,4	5,0
1930—39.....	5,4	3,6	3,1	3,8	4,5
1940—49.....	3,6	2,6	2,3	2,3	3,8

Tabell 14

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O (exkl. skogslappar)
 Åldersgruppen 0—15 år. Könspportionen bland födda: 46,2 % gossar,
 53,8 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	95	93	92	113
Övr. BD fjäll.....	129	99	90	98
AC fjäll.....	20	18	22	21
Z fjäll.....	37	24	22	26
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	128	114	114	132
Övr. BD fjäll.....	135	122	108	115
AC fjäll.....	27	27	28	25
Z fjäll.....	39	30	28	30
<i>Hela åldersgruppen 0—15 år</i>				
Könkämägruppen.....	223	207	206	245
Övr. BD fjäll.....	264	221	198	213
AC fjäll.....	47	45	50	46
Z fjäll.....	76	54	50	56

Tabell 15

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O.
 Åldersgruppen 0—15 år. Könspportionen bland födda: 51,5 % gossar,
 48,5 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	95	97	100	126
Övr. BD fjäll.....	129	103	98	109
AC fjäll.....	20	19	24	24
Z fjäll.....	37	25	23	28
BD och AC skogs.....	103	83	84	88
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	128	111	106	120
Övr. BD fjäll.....	135	119	102	103
AC fjäll.....	27	27	27	23
Z fjäll.....	39	29	26	27
BD och AC skogs.....	85	74	72	84
<i>Hela åldersgruppen 0—15 år</i>				
Könkämägruppen.....	223	208	206	246
Övr. BD fjäll.....	264	222	200	212
AC fjäll.....	47	46	51	47
Z fjäll.....	76	54	49	55
BD och AC skogs.....	188	157	156	172

Tabell 16

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O.
Åldersgruppen 15—65 år.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	179	197	220	228
Övr. BD fjäll.....	416	440	446	436
AC fjäll.....	108	107	103	104
Z fjäll.....	165	178	176	166
BD och AC skogs.....	224	252	259	272
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	145	180	212	237
Övr. BD fjäll.....	308	318	344	348
AC fjäll.....	70	69	68	74
Z fjäll.....	86	94	100	95
BD och AC skogs.....	152	177	193	198
<i>Hela åldersgruppen 15—65 år</i>				
Könkämägruppen.....	324	377	432	465
Övr. BD fjäll.....	724	758	790	784
AC fjäll.....	178	176	171	178
Z fjäll.....	251	272	276	261
BD och AC skogs.....	376	429	452	470

Tabell 17

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O.
Åldersgruppen 65—∞ år.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	25	25	26	29
Övr. BD fjäll.....	65	64	63	72
AC fjäll.....	30	27	22	17
Z fjäll.....	25	20	20	22
BD och AC skogs.....	41	37	39	35
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	18	24	23	22
Övr. BD fjäll.....	72	76	70	70
AC fjäll.....	17	18	19	18
Z fjäll.....	26	25	20	24
BD och AC skogs.....	40	32	31	29
<i>Hela åldersgruppen 65—∞ år</i>				
Könkämägruppen.....	43	49	49	51
Övr. BD fjäll.....	137	140	133	142
AC fjäll.....	47	45	41	35
Z fjäll.....	51	45	40	46
BD och AC skogs.....	81	69	70	64

Tabell 18

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O (exkl. skogslappar)
 Alla åldersgrupper. Könspportionerna bland födda: 46,2 % gossar,
 53,8 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	299	315	338	370
Övr. BD fjäll.....	610	603	599	606
AC fjäll.....	158	152	147	142
Z fjäll.....	227	222	218	214
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	291	318	349	391
Övr. BD fjäll.....	515	516	522	533
AC fjäll.....	114	114	115	117
Z fjäll.....	151	149	148	149
<i>Samtliga</i>				
Könkämägruppen.....	590	633	687	761
Övr. BD fjäll.....	1 125	1 119	1 121	1 139
AC fjäll.....	272	266	262	259
Z fjäll.....	378	371	366	363

Tabell 19

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O.
 Alla åldersgrupper. Könspportionen bland födda: 51,5 % gossar
 48,5 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	299	319	346	383
Övr. BD fjäll.....	610	607	607	617
AC fjäll.....	158	153	149	145
Z fjäll.....	227	223	219	216
BD och AC skogs.....	368	372	382	395
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	291	315	341	379
Övr. BD fjäll.....	515	513	516	521
AC fjäll.....	114	114	114	115
Z fjäll.....	151	148	146	146
BD och AC skogs.....	277	283	296	311
<i>Samtliga</i>				
Könkämägruppen.....	590	634	687	762
Övr. BD fjäll.....	1 125	1 130	1 123	1 138
AC fjäll.....	272	267	263	260
Z fjäll.....	378	371	365	362
BD och AC skogs.....	645	655	678	706

Tabell 20

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F (exkl. skogslappar).
 Åldersgruppen 0—15 år. Könspportionen bland födda: 46,2 % gossar,
 53,8 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen	95	92	87	99
Övr. BD fjäll	129	98	84	87
AC fjäll	20	18	22	20
Z fjäll	37	24	21	23
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen	128	113	107	115
Övr. BD fjäll	135	121	102	101
AC fjäll	27	27	27	23
Z fjäll	39	29	26	26
<i>Hela åldersgruppen 0—15 år</i>				
Könkämägruppen	223	205	194	214
Övr. BD fjäll	264	219	186	188
AC fjäll	47	45	49	43
Z fjäll	76	53	47	49

Tabell 21

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.
 Åldersgrupp 0—15 år. Könspportionen bland födda: 51,5 % gossar,
 48,5 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen	95	96	94	109
Övr. BD fjäll	129	101	90	96
AC fjäll	20	19	23	21
Z fjäll	37	25	22	25
BD och AC skogs	103	82	78	78
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen	128	110	100	103
Övr. BD fjäll	135	117	95	90
AC fjäll	27	26	25	20
Z fjäll	39	28	24	23
BD och AC skogs	85	73	68	74
<i>Hela åldersgruppen 0—15 år</i>				
Könkämägruppen	223	206	194	212
Övr. BD fjäll	264	218	185	186
AC fjäll	42	45	48	41
Z fjäll	76	53	46	48
BD och AC skogs	188	155	146	152

Tabell 22

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.
Åldersgruppen 15—65 år

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	179	193	214	217
Övr. BD fjäll.....	416	433	435	418
AC fjäll.....	108	106	99	102
Z fjäll.....	165	176	172	159
BD och AC skogs.....	224	248	250	260
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	145	172	192	204
Övr. BD fjäll.....	308	303	314	304
AC fjäll.....	70	67	63	65
Z fjäll.....	86	90	92	81
BD och AC skogs.....	152	170	175	172
<i>Hela åldersgruppen 15—65 år</i>				
Könkämägruppen.....	324	365	406	421
Övr. BD fjäll.....	724	736	749	722
AC fjäll.....	178	173	162	167
Z fjäll.....	251	266	264	240
BD och AC skogs.....	376	418	425	432

Tabell 23

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.
Åldersgruppen 65—∞ år

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	25	25	26	29
Övr. BD fjäll.....	65	64	63	72
AC fjäll.....	30	27	22	17
Z fjäll.....	25	20	20	22
BD och AC skogs.....	41	37	39	35
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	18	24	23	22
Övr. BD fjäll.....	72	76	70	70
AC fjäll.....	17	18	19	18
Z fjäll.....	26	25	20	24
BD och AC skogs.....	40	32	31	29
<i>Hela åldersgruppen 65—∞ år</i>				
Könkämägruppen.....	43	49	49	51
Övr. BD fjäll.....	137	140	133	142
AC fjäll.....	47	45	41	35
Z fjäll.....	51	45	40	46
BD och AC skogs.....	81	69	70	64

Tabell 24

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F (exkl. skogslappar).
Alla åldersgrupper. Könproportionen bland födda: 46,2 % gossar,
53,8 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	299	310	327	345
Övr. BD fjäll.....	610	595	582	577
AC fjäll.....	158	151	143	139
Z fjäll.....	227	220	213	204
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	291	309	322	341
Övr. BD fjäll.....	515	500	486	475
AC fjäll.....	114	112	109	106
Z fjäll.....	151	144	138	131
<i>Samtliga</i>				
Könkämägruppen.....	590	619	649	686
Övr. BD fjäll.....	1 125	1 095	1 068	1 052
AC fjäll.....	272	263	252	245
Z fjäll.....	378	364	351	335

Tabell 25

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.
Alla åldersgrupper. Könproportionen bland födda: 51,5 % gossar,
48,5 % flickor.

Huvudgrupp	1958	1963	1968	1973
<i>Män</i>				
Könkämägruppen.....	299	314	334	355
Övr. BD fjäll.....	610	598	588	586
AC fjäll.....	158	152	144	140
Z fjäll.....	227	221	214	206
BD och AC skogs.....	368	367	367	373
<i>Kvinnor</i>				
Könkämägruppen.....	291	306	315	329
Övr. BD fjäll.....	515	496	479	464
AC fjäll.....	114	111	107	103
Z fjäll.....	151	143	136	128
BD och AC skogs.....	277	275	274	275
<i>Samtliga</i>				
Könkämägruppen.....	590	620	649	684
Övr. BD fjäll.....	1 125	1 094	1 067	1 050
AC fjäll.....	272	263	251	243
Z fjäll.....	378	364	350	334
BD och AC skogs.....	645	642	641	648

Tabell 26

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ O och F.
 Åldersgrupperna 0—15, 15—65 samt 65—∞ år. Absoluta tal
 (Könsproportionen bland födda: 51,5 % gossar, 48,5 % flickor.)

Huvudgrupp	1958	Alternativ O			Alternativ F		
		1963	1968	1973	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>							
Könkämgruppen	223	208	206	246	206	194	212
Övr. BD fjäll	264	222	200	212	218	185	186
AC fjäll	47	46	51	47	45	48	41
Z fjäll	76	54	49	55	53	46	48
BD och AC skogs	188	157	156	172	155	146	152
<i>15—65 år</i>							
Könkämgruppen	324	377	432	465	365	406	421
Övr. BD fjäll	724	758	790	784	736	749	722
AC fjäll	178	176	171	178	173	162	167
Z fjäll	251	272	276	261	266	264	240
BD och AC skogs	376	429	452	470	418	425	432
<i>65—∞ år</i>							
Könkämgruppen	43	49	49	51	49	49	51
Övr. BD fjäll	137	140	133	142	140	133	142
AC fjäll	47	45	41	35	45	41	35
Z fjäll	51	45	40	46	45	40	46
BD och AC skogs	81	69	70	64	69	70	64
<i>0—∞ år</i>							
Könkämgruppen	590	634	687	762	620	649	684
Övr. BD fjäll	1 125	1 120	1 123	1 138	1 094	1 067	1 050
AC fjäll	272	267	263	260	263	251	243
Z fjäll	378	371	365	362	364	350	334
BD och AC skogs	645	655	678	706	642	641	648

Tabell 27

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativen O och F.
 Åldersgrupperna 0—15, 15—65 samt 65—∞ år. Relativa storleksförändringen.
 Index 1958 = 100,0.
 Absoluta värden se tabell 26.

Huvudgrupp	1958	Alternativ O			Alternativ F		
		1963	1968	1973	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>							
Könkämägruppen.....	100,0	93,3	92,4	110,3	92,4	87,0	95,1
Övr. BD fjäll.....	100,0	84,1	75,8	80,3	82,6	70,1	70,5
AC fjäll.....	100,0	97,9	108,5	100,0	95,7	102,1	87,2
Z fjäll.....	100,0	71,1	64,5	72,4	69,7	60,5	63,2
BD och AC skogs.....	100,0	83,5	83,0	91,5	82,4	77,7	80,9
<i>15—65 år</i>							
Könkämägruppen.....	100,0	116,4	133,3	143,5	112,7	125,3	129,9
Övr. BD fjäll.....	100,0	104,7	109,1	108,3	101,7	103,5	99,7
AC fjäll.....	100,0	98,9	96,1	100,0	97,2	91,0	93,8
Z fjäll.....	100,0	108,4	110,0	104,0	106,0	105,2	95,6
BD och AC skogs.....	100,0	114,1	120,2	125,0	111,2	113,0	114,9
<i>65—∞ år</i>							
Könkämägruppen.....	100,0	114,0	114,0	118,6	114,0	114,0	118,6
Övr. BD fjäll.....	100,0	102,2	97,1	103,6	102,2	97,1	103,6
AC fjäll.....	100,0	95,7	87,2	74,5	95,7	87,2	74,5
Z fjäll.....	100,0	88,2	78,4	90,2	88,2	78,4	90,2
BD och AC skogs.....	100,0	85,2	86,4	79,0	85,2	86,4	79,0
<i>0—∞ år</i>							
Könkämägruppen.....	100,0	107,5	116,4	129,2	105,1	110,0	115,9
Övr. BD fjäll.....	100,0	99,6	99,8	101,2	97,2	94,8	93,3
AC fjäll.....	100,0	98,2	96,7	95,6	96,7	92,3	89,3
Z fjäll.....	100,0	98,1	96,6	95,8	96,3	92,6	88,4
BD och AC skogs.....	100,0	101,6	105,1	109,5	99,5	99,4	100,5

Tabell 28

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.

KÖNKÄMÄGRUPPEN

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.

(Könsproportionen bland födda: 46,2 % gossar, 53,8 % flickor.)

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män	95	92	87	99	16,1	14,9	13,4	14,4
Kvinnor	128	113	107	115	21,7	18,3	16,5	16,8
Summa	223	205	194	214	37,8	33,2	29,9	31,2
<i>15—65 år</i>								
Män	179	193	214	217	30,3	31,2	33,0	31,6
Kvinnor	145	172	192	204	24,6	27,8	29,6	29,7
Summa	324	365	406	421	54,9	59,0	62,6	61,3
<i>65—∞ år</i>								
Män	25	25	26	29	4,2	4,0	4,0	4,2
Kvinnor	18	24	23	22	3,1	3,9	3,5	3,2
Summa	43	49	49	51	7,3	7,9	7,5	7,4
<i>0—∞ år</i>								
Män	299	310	327	345	50,6	50,1	50,4	50,3
Kvinnor	291	309	322	341	49,4	49,9	49,6	49,7
Summa	590	619	649	686	100	100	100	100
<i>Index</i>	<i>100,0</i>	<i>104,9</i>	<i>110,0</i>	<i>116,3</i>				

Tabell 29

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.

ÖVRIGA BD FJÄLL

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.

(Könsproportionen bland födda: 46,2 % gossar, 53,8 % flickor.)

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män	129	98	84	87	11,5	8,9	7,9	8,3
Kvinnor	135	121	102	101	12,0	11,1	9,6	9,6
Summa	264	219	186	188	23,5	20,0	17,5	17,9
<i>15—65 år</i>								
Män	416	433	435	418	37,0	39,5	40,7	39,7
Kvinnor	308	303	314	304	27,4	27,7	29,4	28,9
Summa	724	736	749	722	64,4	67,2	70,1	68,6
<i>65—∞ år</i>								
Män	65	64	63	72	5,8	5,8	5,9	6,8
Kvinnor	72	76	70	70	6,4	6,9	6,6	6,7
Summa	137	140	133	142	12,2	12,7	12,5	13,5
<i>0—∞ år</i>								
Män	610	595	582	577	54,3	54,3	54,5	54,8
Kvinnor	515	500	486	475	45,8	45,7	45,5	45,2
Summa	1 125	1 095	1 068	1 052	100	100	100	100
<i>Index</i>	<i>100,0</i>	<i>97,3</i>	<i>94,9</i>	<i>93,5</i>				

Tabell 30

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.

AC FJÄLL

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.
(Könsproportionen bland födda: 46,2 % gossar, 53,8 % flickor.)

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män.....	20	18	22	20	7,4	6,8	8,7	8,2
Kvinnor.....	27	27	27	23	9,9	10,3	10,7	9,4
Summa	47	45	49	43	17,3	17,1	19,4	17,6
<i>15—65 år</i>								
Män.....	108	106	99	102	39,7	40,3	39,3	41,6
Kvinnor.....	70	67	63	65	25,7	25,5	25,0	26,5
Summa	178	173	162	167	65,4	65,8	64,3	68,1
<i>65—∞ år</i>								
Män.....	30	27	22	17	11,0	10,3	8,7	6,9
Kvinnor.....	17	18	19	18	6,2	6,8	7,5	7,3
Summa	47	45	41	35	17,2	17,1	16,2	14,2
<i>0—∞ år</i>								
Män.....	158	151	143	139	58,1	57,4	56,7	56,7
Kvinnor.....	114	112	109	106	41,8	42,6	43,3	43,3
Summa	272	263	252	245	100	100	100	100
<i>Index.....</i>	<i>100,0</i>	<i>96,7</i>	<i>92,6</i>	<i>90,1</i>				

Tabell 31

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.

Z FJÄLL

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.
(Könsproportionen bland födda: 46,2 % gossar, 53,8 % flickor.)

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män.....	37	24	21	23	9,8	6,6	6,0	6,9
Kvinnor.....	39	29	26	26	10,3	8,0	7,4	7,8
Summa	76	53	47	49	20,1	14,6	13,4	14,7
<i>15—65 år</i>								
Män.....	165	176	172	159	43,7	48,4	49,0	47,5
Kvinnor.....	86	90	92	81	22,8	24,7	26,2	24,2
Summa	251	266	264	240	66,5	73,1	75,2	71,6
<i>65—∞ år</i>								
Män.....	25	20	20	22	6,6	5,5	5,7	6,6
Kvinnor.....	26	25	20	24	6,9	6,9	5,7	7,2
Summa	51	45	40	46	13,5	12,4	11,4	13,8
<i>0—∞ år</i>								
Män.....	227	220	213	204	60,1	60,4	60,7	60,9
Kvinnor.....	151	144	138	131	40,0	39,6	39,3	39,1
Summa	378	364	351	335	100	100	100	100
<i>Index.....</i>	<i>100,0</i>	<i>96,3</i>	<i>92,9</i>	<i>88,6</i>				

Tabell 32

Framskrivning av den renskötande befolkningen enl. alternativ F.

BD OCH AC SKOGS

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.

(Könsproportionen bland födda: 51,5 % gossar, 48,5 % flickor.)

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män.....	103	82	78	78	16,0	12,8	12,2	12,0
Kvinnor.....	85	73	68	74	13,2	11,4	10,6	11,4
Summa	188	155	146	152	29,1	24,2	22,8	23,4
<i>15—65 år</i>								
Män.....	224	248	250	260	34,7	38,6	39,0	40,1
Kvinnor.....	152	170	175	172	23,6	26,5	27,3	26,5
Summa	376	418	425	432	58,3	65,1	66,3	66,6
<i>65—∞ år</i>								
Män.....	41	37	39	35	6,4	5,8	6,1	5,4
Kvinnor.....	40	32	31	29	6,2	5,0	4,8	4,5
Summa	81	69	70	64	12,6	10,8	10,9	9,9
<i>0—∞ år</i>								
Män.....	368	367	367	373	57,1	57,2	57,3	57,6
Kvinnor.....	277	275	274	275	43,0	42,8	42,7	42,4
Summa	645	642	641	648	100	100	100	100
<i>Index.....</i>	<i>100,0</i>	<i>99,5</i>	<i>99,4</i>	<i>100,5</i>				

Tabell 33

Framskrivning av den renskötande befolkningen enligt alternativ F.

TOTALA UNDERSÖKNINGSPOPULATIONEN

Ålders- och könsfördelning. Absoluta och relativa värden.

Könsproportionen bland födda: 51,5 % gossar, 48,5 % flickor hos skogslapparna,
46,2 % gossar, 53,8 % flickor hos fjällapparna

Ålder och kön	Absoluta tal				Relativa tal (%)			
	1958	1963	1968	1973	1958	1963	1968	1973
<i>0—15 år</i>								
Män	384	314	292	307	12,8	10,5	9,9	10,4
Kvinnor	414	363	330	339	13,8	12,2	11,1	11,4
Summa	798	677	622	646	26,6	22,7	21,0	21,8
<i>15—65 år</i>								
Män	1 092	1 156	1 170	1 156	36,3	38,8	39,5	39,0
Kvinnor	761	802	836	826	25,3	26,9	28,2	27,8
Summa	1 853	1 958	2 006	1 982	61,6	65,7	67,7	66,8
<i>65—∞ år</i>								
Män	186	173	170	175	6,2	5,8	5,7	5,9
Kvinnor	173	175	163	163	5,7	5,9	5,5	5,5
Summa	359	348	333	338	11,9	11,7	11,2	11,4
<i>0—∞ år</i>								
Män	1 662	1 643	1 632	1 638	55,2	55,1	55,1	55,2
Kvinnor	1 348	1 340	1 329	1 328	44,8	44,9	44,9	44,8
Summa	3 010	2 983	2 961	2 966	100	100	100	100
<i>Index</i>	100,0	99,1	98,4	98,5				

BILAGA 2

Enkäter

I februari 1959 riktade utredningen till de berörda kommunernas skolstyrelser, till de tjänstgörande nomadlärarna samt till vederbörande lappfogdar vissa frågor, sammanhängande med nomadundervisningen. I cirkulärskrivelse erinrades om de två alternativen för ordnandet av samebarnens skolgång, nämligen särundervisning och samundervisning, dvs. å ena sidan bevarade nomadskolor, å andra sidan undervisning tillsammans med de icke samiska barnen i de olika kommunernas skolor. Det tillades, att tänkbara kombinationsmöjligheter funnes, varav en vore att för låg- och mellanstadiet bevara nomadskolorna men att på enhetsskolans högstadium låta sameleverna inträda i kommunskolorna. Enkätmaterialet publiceras i det följande med vissa mindre uteslutningar.

1. Samekommunernas skolstyrelser

FRÅGOR

1. Vilket av de ovan angivna alternativen (kombinationerna) anser skolstyrelsen vara ur olika synpunkter att föredraga?
2. I vilken utsträckning har barn till fjäll- respektive skogssamer gått i kommunens olika skolor (folkskola, yrkesskola, realskola osv.) under senare år?
3. Har sådana barn haft språkliga eller andra särskilda svårigheter i skolarbetet?
4. I vilket förhållande har de stått till övriga elever i skolan? Har motsättningar eller trakasserier förekommit?
5. Är det med hänsyn till samlevnaden mellan den svenska och den samiska folkgruppen önskvärt, att alla samebarn går tillsammans med svenska barn i kommunala skolor?
6. På vilket sätt skulle kommunens skolorganisation påverkas av den ökning i elevantalet, som bleve följderna av nomadskolelevernas överförande till kommunal skola?
7. Är skolstyrelsen villig medverka till, att särskild undervisning i de »lapska ämnena» (lapska språket, nomadkunskap och sameslöjd) anordnas för samebarn, som tillföras kommunens skolor? (Vid besvarandet bortses från de omständigheter, ringa elevantal, svårigheter att skaffa kompetenta lärare osv. som kan försvåra sådan undervisning. Det förutsättes, att staten alltjämt svarar för kostnaden för särskild sameundervisning.)
8. Har kommunen hittills på något sätt (t. ex. i fråga om lokaler, skolresor, skolbad och andra liknande förmåner, skolfilm och annan undervisningsmateriel, eller i fråga om lärarnas deltagande i kursdagar o. d.) samverkat med nomadskolorna?

SVAR

Karesuando

1. En fullständig samundervisning är den enda tänkbara lösningen. Då endast ca 40 % av nomadbarnen kan påräkna sin inkomst av rennärningen är det synnerligen angeläget att samtliga nomadbarn ges möjligheter till jämställd undervisning med kommunens övriga barn. Den nuvarande skolformen i vår egen skola skulle genom ett elevtillskott från nomadskolan kunna förbättras från B1Aa till Aa. Jämfört med nomadskolans nuvarande organisation medför detta onekligen stora fördelar ur undervisningssynpunkt. En placering av nomadbarn och övriga barn på skolhemmet redan från klass 1, när så visar sig nödvändigt, kan endast få en gynnsam inverkan på barnens utveckling och framtida beroende av varandra.

2. Endast en samelev tidigare inskriven i kommunens skolor.

3. Nej. När det gäller vidare utbildning efter folkskolan har svårigheter anmälts av barn som erhållit sin undervisning vid nomadskolan.

4. Sämjan har alltid varit god. Under vidare utbildning har elever som erhållit sin undervisning vid nomadskolan anmält att trakasserier förekommit.

5. Ja.

6. På ett gynnsamt sätt. Skolformen skulle bättras. — — —

7. Ja.

8. Ja. Nomadskolan har vid behov fått låna lokaler. Kommunen har beviljat medel till skolresor. Lärarna deltagit i gemensamma kurser som kommunen anordnat. Idrottstävlingar mellan skolorna. Gemensam filmförevisning. Gemensamma morgonböner. Filmapparaten utlånas.

Kiruna

1. Samundervisning är enligt vår mening det lämpligaste, kompletterad med ett eget högstadium för de samer som skola ägna sig åt rennärningen.

2. Följande antal samer ha under de tre sista åren tillhört kommunens skolor:

	Obl. skola	Läroverket	Yrkesskolan
1956/57	7	5	7
1957/58	7	5	5
1958/59	7	3	3

3. Samebarnen har inte haft större svårigheter i skolarbetet än barn från finskspråkiga hem, snarare tvärtom.

4. När samerna går i den vanliga skolan har inga större motsättningar förekommit. Däremot förekommer nu och då motsatsförhållanden mellan nomadskolan och folkskolan i Jukkasjärvi.

5. Av svaret på föregående fråga framgår, att det är önskvärt att barnen så länge som möjligt går i samma skola.

6. Antalet samebarn är av den storleksordningen och fördelat på ett sådant sätt att någon ökning av antalet klassavdelningar i det obligatoriska skolväsendet inte är nödvändig för deras skull.

7. Under förutsättning att staten alltjämt svarar för kostnaden för särskild sameundervisning är skolstyrelsen villig anordna särskild undervisning för samerna.

8. Vissa lokaler ha använts och användes gemensamt. Skolfilm utlånas, skolbad ha bekostats och lärarna ha deltagit i de pedagogdagar, som anordnats av skol-

styrelsen. Idrottstävlingar har även hållits gemensamt och en del samarbete utöver det angivna förekommit.

Gällivare

1. Det torde vara fördelaktigt, att fjällsamernas barn under de första skolåren så småningom anpassas till en ny miljö. Med hänsyn härtill syns det önskvärt, att låg- och mellanstadiets barn åtminstone t. v. undervisas i nomadskolor. På enhetskolans högstadium böra sameleverna undervisas vid kommunens högstadieskolor.

2. Fjällsamernas barn ha uteslutande gått i nomadskolan i Gällivare. Barn till ett 10-tal familjer skogssamer ha främst gått i folkskolarna i Purnu och Pälkem.

3. Inga svårigheter alls.

4. Gott förhållande. Inga kända motsättningar eller trakasserier.

5. Synes icke med hänsyn till samlevnaden mellan folkgrupperna ha någon betydelse.

6. Kommunens skolorganisation skulle icke påverkas på annat sätt än att möjligen någon ny klass behövde inrättas, om barnantalet redan låg nära delningsgränsen.

7. Skolstyrelsen är villig medverka till, att särskild undervisning i de »lapska ämnena» anordnas för samebarn. Kommunen är givetvis också villig att medverka till att speciell(a) gren(ar) i klass 9 y inrättas för »lapska» ämnen», givetvis inom ramen för gällande bestämmelser om statsbidrag.

8. Nomadskolan i Gällivare har nyttjat kommunens filmarkiv, nomadskolans lärare ha deltagit i folkskolans pedagogdagar. Tillsynsläraren vid nomadskolan har från skolexpeditionen erhållit vissa utgående cirkulär m. m.

Jokkmokk

1. Skolstyrelsen tillstyrker att särskilda nomadskolor även framdeles bör finnas för låg- och mellanstadiets elever. Beträffande högstadiet förordar skolstyrelsen dock, att undervisningen sker gemensamt med övriga elever i kommunens skolor.

2. Enligt hittills tillämpad praxis skall barn till nomadiserande samer undervisas i nomadskola, medan barn till övriga samer, skogs- och fiskelappar, undervisas vid kommunens skolor. Gränsdragningen mellan nomadskola och kommunskola har dock ej alltid varit så strikt. Sålunda undervisas även barn till icke nomadiserande samer i nomadskola och barn till flyttsamer i kommunskolor. Det är skolstyrelsens enhälliga uppfattning att denna gräns mellan nomadbarn och övriga samebarn bör tagas bort, när det gäller barnens placering i nomadskola eller kommunskola. Sameföräldrarna bör själva få avgöra, om deras barn skall undervisas i nomadskola eller kommunskola.

Antalet samebarn i kommunens skolor innevarande läsår framgår av bifogade översikt.

A. Obligatoriska skolväsendet.

Skola	Antalet samelever								Summa
	kl. 1	kl. 2	kl. 3	kl. 4	kl. 5	kl. 6	kl. 7	Hj.-kl. 1—7	
Kyrkostaden	4		2	3		3	7	6	25
Porjus		1		1	1			1	4
Kvikkjokk		1							1
Summa	4	2	2	4	1	3	7	7	30

B. Kommunala realskolan och korrespondensgymnasiet.

Klass 2⁴ = 1 elev

» 3⁴ = 1 elev

» 4⁴ = 1 elev

Ring 1³ = 1 elev

Summa 5 elever

3. Det är alldeles självklart att samebarn som börjar skolgången i svensk-språkig skola har språksvårigheter. Många av dessa elever beviljas på grund av språksvårigheter uppskov med påbörjandet av skolgången. Vid övergång från nomadskola till realskola eller enhetsskolans högstadium har sameelever nästan undantagslöst haft svårare att följa med undervisningen i modersmålet och språk än andra elever.¹ — —

6. Därest nomadskolan i Jokkmokk skulle indragas och nomadskoleeleverna överföras till kommunens skolor torde detta med all sannolikhet ej påverka antalet läraravdelningar i kommunens skolor. Många nomadskoleelever skulle i så fall komma att undervisas vid Porjus' folkskola. De flesta nomadskoleeleverna skulle dock överföras till Kyrkostadens folkskola. — — —

I Porjus folkskola kan omkring 5 elever per årskull mottagas vid skolan utan att antalet läraravdelningar förändras. Vid Kyrkostadens folkskola kan omkring 10 elever per årskull tagas emot utan förändring av antalet läraravdelningar.

7. Därest högstadiet för sameeleverna samordnas med det obligatoriska skolväsendet är skolstyrelsen villig att i önskad utsträckning medverka till, att särskild undervisning anordnas i de »lapska ämnena» för sameeleverna. Skolstyrelsen anser det också absolut nödvändigt med en betydande förstärkning av modersmålsundervisningen (svenska) i nomadskolorna, så att övergången från nomadskola till kommunskola ej försvåras. Läsåret i nomadskolorna bör därjämte ökas till 39 veckor.

8. Nomadskolan i Jokkmokk har under ett flertal år nyttjat lokaler för gymnastik-, bad- och filmundervisning i Kyrkostadens folkskola. Film och filmband har använts från kommunens filmarkiv. Lärarna i nomadskolan inbjudes alltid till pedagogiska dagar o. d., som anordnas för kommunens lärare. Nomadskoleeleverna deltagar i kommunens skoltävlingar o. d. Någon som helst samverkan i den andra riktningen har däremot ej skett. Önskvärt vore att skolstyrelsen kunde få disponera träslöjdsalen i nomadskolan ca 15 vt.

Arjeplog

1. Skolstyrelsen, som finner det angeläget att samernas barn erhåller en med övriga grupper jämförbar utbildning, anser, att denna kan och bör meddelas inom de bevarade nomadskolorna, varvid högstadiet lämpligen centraliseras.

2. Skogssamernas barn går i regel i folkskola, liksom flera av dem senare återfinnes i realskola och gymnasium. Ett mindre antal fjällsamer går i realskolan, inga alls i folkskolan. Kommunen saknar yrkesskola.

3. Samebarnen har vissa språksvårigheter, t.ex. med genus i svenskan. Eljest intet anmärkningsvärt.

4. Inga motsättningar råder mellan lapska och svenska barn i skolorna.

5. Samlevnaden mellan samer och övriga folkgrupper är numera helt friktionsfri.

6. Ett överförande av nomadskolans elever på kommunens skolväsende skulle inte utgöra någon belastning i organisatoriskt hänseende.

¹ Riktigheten av denna uppgift har bestridits av nomadskolans tillsynslärare i skrivelse till utredningen.

7. Ja, men styrelsen fruktar, att resultatet av denna undervisning skulle bli ringa, enär samebarnen skulle bli utströdda över olika klasser och kanske också olika skolor i kommunen.

8. Realskolan har elever inackorderade på nomadskolhemmet, vilket också upplåtits åt folkskolan under en termin, när ett av skolhemmen ombyggdes. Ett visst samarbete vid utnyttjandet av nyare audiovisuell undervisningsmateriel förekommer. Skolidrottstävlingar genomföres i stor utsträckning gemensamt.

Arvidsjaur

1. Samundervisning är att föredraga.
2. Samebarnen ha alltid inom Arvidsjaur's kommun undervisats i kommunens olika skolor. Endast skogssamer finns inom kommunen.
3. Samebarnen ha ej haft språkliga eller andra särskilda svårigheter i skolarbetet.
4. Motsättningar eller trakasserier har ej förekommit mellan samebarn och andra barn.
5. För samlevnaden är det önskvärt, att samebarnen går tillsammans med svenska barn.
6. Inga nomadskoleelever finns att överföra till kommunal skola.
7. Skolstyrelsen är ej villig att medverka till särskild undervisning av samebarn.
8. Skolstyrelsen har hittills icke i något avseende samverkat med nomadskolorna.

Sorsele

1. Samundervisning i högstadiet, g-linjen, i övrigt särundervisning.
2. Inga samebarn ha gått i kommunens skolor.
5. Ja.
6. Ingen förändring i kommunens skolorganisation.
7. Nej.
8. Nej.

Malå

1. Inom kommunen finns endast skogssamer. De ha hittills undervisats tillsammans med kommunens övriga barn. Någon önskan om särskild undervisning har aldrig framförts från dem. Tvärtom ha de — åtminstone förr, då det inte ansågs vara »fint» att vara lapp — velat skilja sig så lite som möjligt från övriga invånare.
2. Innefattas i 1.
3. Samebarnen ha inga som helst språksvårigheter, då det gäller svenska språket. Knappast något barn torde kunna lapska.
4. Inga motsättningar förekommer. Barnen torde inte ha någon klar uppfattning om vilka som är samebarn och vilka som icke är det.
5. Gränsen same—icke same är ej så skarp att samlevnaden är något problem.
6. Vi ha ingen klar uppfattning av hur många rena samebarn det finns, varför frågan ej kan besvaras.
7. Skolstyrelsen skulle gärna se, att modellsamlingar (ritningar och mönster) ställdes till förfogande eller utarbetades, så att lärarna såväl i manlig som kvinnlig slöjd kunde ta upp lapska saker och mönster, hornarbeten, benarbeten, tennbroderier, bandvävning m. m. Detta är så mycket mer önskvärt, som samerna börja bli mer självmedvetna och gärna börja använda sina nationaldräkter igen,

vilka inom detta område varit praktiskt taget bortlagda. Dessutom saknar ju den övriga befolkningen för bygden genuina gamla slöjdmönster. I och med utbyggnad till enhetsskola, som beräknas börja i höst, kan det kanske bli aktuellt att en del elever önska gå till renskötsel i 9y.

8. Elever i nomadernas folkhögskola erhåller kommunala stipendier med 25 kr. per månad i likhet med andra folkhögskolelever. Inga elever på folkskolestadiet går i nomadskola.

Tärna

1. Enligt skolstyrelsens mening bör nomadlapparnas i Västerbotten barn, som hittills, inackorderas i därför avsett elevhem i Tärnaby men åtnjuta undervisning med bygdens övriga barn i den närbelägna Skytteanska skolan, där också nomadernas barn undervisades före nomadskolans tillkomst.

2. De nomadiserande lapparnas barn ha av nomadskolestadgan varit förhindrade gå i kommunens skolor, men ett stort antal bofasta lappars barn går i distriktets skolor, då övervägande delen av kommunens bofasta befolkning är av lapsk härkomst.

3—4. Några som helst språksvårigheter ha inte förekommit, då alla barn här talar svenska. Inte heller några andra svårigheter ha förmärkts. På grund av den blandras, som här förekommer, kan ingen gräns dragas mellan lapp och icke lapp, om man bortser från den skillnad, som poängteras av att vissa barn gå i nomadskola och andra i den vanliga skolan.

5. Då renbeteslandens begränsning gör att renskötseln kan bereda sysselsättning åt endast ett fåtal, måste det övervägande antalet av nomadernas barn söka sin utkomst som de bofastas barn och bland de bofasta. Det kan då inte vara lyckligt att under skolåldern särskilja dessa (nomadernas) barn från övriga barn, med vilka de dock som vuxna måste sammanleva. Detta måste minska förståelsen och samhörighetskänslan, medan kamratskapet i samma skola skulle befrämja vänskap, förståelse och samarbetsvilja till ömsesidigt gagn. Särskiljandet framstår här som särskilt omotiverat och motbjudande, då, som ovan sagts, också flertalet av de här bofasta äro av lapsk börd.

Det synes oss anmärkningsvärt, att man, när man vill slå vakt om den lapska folkstammen, endast talar om och slår vakt om de nomadiserande lapparna, som dock utgör minoriteten bland lapparna och på grund av renbeteslandets begränsning och decimering måste bli en allt mera utpräglad minoritet bland lapparna.

6. Under nuvarande förhållanden är elevantalet vid distriktets centralskola, Skytteanska skolan, så lågt, att A-formen nätt och jämnt kan hållas, och att det synes ovisst om ett differentierat högstadium kan anordnas. Men om de barn, som nu gå i nomadskolan, överfördes till Skytteanska skolan, skulle elevantalet säkerställas för ett på tillfredsställande sätt differentierat högstadium. Samundervisning skulle alltså vara till avgjord fördel för kommunens, och därmed de bofasta lapparnas, barn, som då skulle kunna beredas tillgång till en med andra bygders likvärdig undervisning. Vill man alltså tillvarata den lapska befolkningens intressen, synes oss samundervisningen här utgöra den enda acceptabla lösningen.

7. Om det låter sig göra och staten svarar för kostnaderna, är kommunen villig att medverka till särskild undervisning i de i frågeformuläret omnämnda »lapska ämnena».

8. Någon nämnvärd samverkan med nomadskolan har inte förekommit, men att så är fallet, beror inte på ovillighet. Då nomadskolans barn genom nomadskolestadgan avstängts från vår skola, har det legat nära till hands att tro, att icke heller samverkan med vår skola varit önskvärd.

Vilhelmina landskommun

1. Alternativ 1.
2. Inga.
5. Saknar betydelse.
6. Ingen påverkan.
7. Nej.
8. Nej.

Vilhelmina Läroverksförbund

1. Det synes vara bäst att å lågstadiet bibehålla nuvarande nomadskolsystem men på högstadiet låta samebarnen inträda i den vanliga skolan.
2. I läroverket i Vilhelmina har under de senaste åren 2—4 samebarn åtnjutit undervisning. — — —
3. Några språkliga eller andra svårigheter ha ej observerats. — — —
4. I bästa förhållande; motsättningar eller trakasserier ha ej alls förekommit.
5. Samebarnen bör få en efter samernas traditioner och *önskan* lämpad särskild utbildning samt därjämte samma utbildning som andra svenska barn.
6. Organisationen synes knappast skola påverkas av en ökning med 10—15 barn.
7. Ja.
8. Tyvärr inte.

Frostviken

1. Samundervisning under *hela skoltiden* för samernas barn skulle sannolikt medföra, att det för samerna säregna så småningom skulle utplånas. Den lilla folkgruppen skulle på relativt kort tid införlivas och »sammansmälta» med den svenska befolkningen. En tendens i den riktningen är redan nu märkbar. Särskild undervisning i lapska ämnen under hela skoltiden skulle också med häsyn till det ringa antalet samebarn i kommunen medföra onormalt höga undervisningskostnader per barn beräknat. Skolstyrelsen förordar därför särundervisning i nomadskolor för låg- och mellanstadiet och samundervisning i kommunalskolorna på enhetsskolans högstadium.
2. Endast några få barn tillhörande *bofasta* samer undervisas vid kommunens skolor. Samtliga barn tillhörande fjällsamerna har gått i nomadskolor.
3. Se p. 2. (De bofasta samernas barn har i regel uppnått goda resultat i ämnet modersmålet. Matematik tycks däremot medföra vissa svårigheter.)
4. Gott förhållande. Enligt lärarnas uttalande har inga motsättningar förekommit.
5. Nej. Se skolstyrelsens uttalande i p. 1.
6. Det ringa antalet samebarn i kommunen skulle ej påverka organisationen. Vissa schematekniska svårigheter skulle däremot sannolikt uppstå.
7. Ja, beträffande undervisningen på högstadiet, dock under förutsättning att *samtliga* kostnader för undervisningen bestrides med statsmedel samt att behöriga lärare utbildas för denna undervisning.
8. Nej, sådan samverkan har ej ifrågasatts och ej heller varit aktuell.

Offerdal

1. Skolstyrelsen anser, att samundervisning bör vara att föredraga ända upp till högstadiets högsta klass. I 9 y bör dock förberedande yrkesundervisning meddelas vid en gemensam skola för alla de samer, som önskar utbildning för nomadarbetet.

2. Inga samer har hittills undervisats i kommunens obligatoriska skolor. Dock sker alltid konfirmationsundervisningen tillsammans för både samer och andra.

3. Vid konfirmationsundervisningen förekommer inga som helst svårigheter för samebarnen. Inga språkliga svårigheter.

4. Vi har endast erfarenheter från konfirmationsundervisningen, där förhållandena varit de allra bästa mellan de svenska och de samiska ungdomarna. Inga motsättningar. Inga trakasserier.

5. För samlevnaden mellan svenska och samiska folkgruppen är det enligt vår mening till fördel, att samebarn och svenska barn går i samma skola. Leva tillsammans från lågstadiet till högstadiet och således helt naturligt växa samman.

6. Endast ett fåtal samebarn finns inom kommunen, och deras överföring till kommunal skola har således ingen inverkan.

7. Vi är övertygade om att kommunens skolstyrelse är villig att på allt sätt medverka till att de »lapska ämnena» får sitt i kommunens skolor.

8. Nej.

Kall

1. Samundervisning.

2. Inte alls.

3. Se p. 2.

4. Se p. 2.

5. Ja.

6. Förmodligen inte alls. Se p. 2.

7. Frågan torde knappast komma att aktualiseras för Kalls kommun.

8. Nej.

Åre

1. Åre skolstyrelse anser, att för barn å låg- och mellanstadiet är särundervisning att föredra. Ansökan om sådan undervisning har förekommit (från Enafors i Åre) sedan barn en tid gått i kommunens skolor.

2. Senaste åren har inga samebarn undervisats tillsammans med övriga i kommunens skolor. Däremot har sedan 1952/53 för flickorna i klass 7 vid Änge nomadskola anordnats en särskild kurs i hushållsgöromål (6 veckor, 180 tim.) vid Duveds folkskola, varvid lärarinnan i undervisningen tagit hänsyn till barnens hemmiljö.

3. Flickorna i klass 7 har ej haft svårigheter i något avseende.

4. Då sameflickorna och andra i skolan träffats har de varit »kamrater».

6. Inom Åre finns så få samebarn, att deras överförande till kommunens skolväsen icke skulle komma att påverka skolorganisationen.

7. Med hänsyn till p. 6 måste sägas, att någon undervisning i lapska ämnen knappast kan komma i fråga.

8. Se p. 2. Skolköket i Duveds skola har sedan 1952/53 upplåtits för en 6 veckors kurs, som får nyttja all skolans undervisningsmateriel. Åres skolköklärlarinna har fyllnadstjänstgöring vid samekursen i hushållsgöromål.

Undersåker

1. Önskar man bevara den gamla säregna nomadkulturen samt samernas särpräglade näringsliv, renskötelsen, råder väl ingen tvekan, att särundervisning för samebarnen är den bästa lösningen. En medelväg är också tänkbar med särundervis-

ning för låg- och mellanstadiet under det att högstadiet förläggs till respektive kommuners centralskolor.

Beträffande det senare alternativet finns två möjligheter till förläggning av högstadiet:

- a) till centralskolan i elevens hemkommun,
- b) till centralskolan i den kommun, där mellanstadiet är förlagt.

För Undersåkers vidkommande innebär detta, att eleverna från Änge nomadskola fortsätter sin undervisning i klasserna 7—9 a och g i centralskolan i Järpen. Ortens 9 y-avdelningar bör också stå öppna för sameeleverna. Jag förutsätter, att en eller flera 9 y-avdelningar i anslutning till renskötsel kommer att inrättas i Norrland.

2. Under de senare åren har 3 å 4 sameelever varit inskrivna i Undersåkers samrealskola. Även i konfirmationsläsningen bedrivs samundervisning.

3. Nej.

4. Inom Undersåkers kommun har förhållandet mellan sameelever och andra alltid varit gott.

5. —

6. För Undersåkers centralskoleområde har planerats tre linjer per klass å högstadiet. En ökning av antalet elever genom överföring av sameelever till klasserna 7—9 kommer icke att påverka organisationen.

7. Ja. I Undersåker torde den saken gå bra att anordna genom medverkan av lärare vid Änge nomadskola. Jag förutsätter, att eleverna å högstadiet erhåller sin inackordering vid nomadskolans internat.

8. Nej. Gemensamma skid- och idrottstävlingar med deltagare från såväl Änge nomadskola som bygdens övriga skolor äger rum varje år.

Hallen

1. Eftersom kommunen inte har några erfarenheter av samundervisning, finner skolstyrelsen det vara mycket svårt att nu ta ställning till de angivna alternativen. Inom Hallens kommun bosatta samebarn måste, vilket alternativ som än kommer i fråga, vara skilda från sina hem under skolgången, eftersom avståndet till närmaste folkskola inom kommunen är 4 mil, varav halva sträckan utan egentlig väg.

2. Samebarn har under senare år inte gått i kommunens skolor utan fått sin undervisning vid nomadskolor.

3. Jämför fråga 2.

4. Inga erfarenheter.

5. Något principiellt motstånd i frågan om samundervisning har skolstyrelsen inte funnit inom kommunen.

6. Eftersom det inom Hallens kommun rör sig om endast ett ringa fåtal skolpliktiga samebarn, skulle ett eventuellt överförande av nomadskoleeleverna till kommunens skolor ej påverka skolorganisationen på annat sätt än att inackorderingshem för berörda barn måste skaffas fram. I detta fall har skolstyrelsen inte tagit med möjligheter och kostnader för den specialundervisning, som kanske blir nödvändig.

7. Skolstyrelsen vill inte motsätta sig en medverkan till, att särskild undervisning i de »lapska ämnena» anordnas för samebarn, som eventuellt tillföres kommunens skolor, under förutsättning av att kommunen befrias från kostnaderna härför.

8. Kommunen har inte samverkat med nomadskolorna.

Oviken

1. Särundervisning på låg- och mellanstadiet torde vara att föredraga, enär det sannolikt blir irritation och konflikter vid samundervisning, som äro onödiga och som samebarnen inte kunna rå för. Vid samundervisning måste samebarnen under alla förhållanden inackorderas, och då är det bäst med skolhem vid särskilda skolor. Vi, som bo i gränsdistrikten, där samerna vistas, veta att det ibland uppstår konflikter mellan ortsbefolkning och samer och sådant inverkar menligt på barnen, så att för samebarnens del anser jag att särskolor är att föredraga.

2. Några barn till fjällsamer inom kommunen har icke gått i kommunens skolor under senare år. De ha gått i samernas egna skolor. Däremot finns det några barn till samer, som bo framme på bygden bland den andra befolkningen, som gå i bygdens skolor.

3. Några språkliga eller andra särskilda svårigheter i skolarbetet för de i p. 2 nämnda barnen har icke iakttagits, utan det har gått friktionsfritt. Men nu är att märka, att dessa äro barn till de bofasta samerna inom kommunen och icke behöva inackorderas.

4. Förhållandet till övriga elever i skolan har varit gott. Så vitt jag vet har inga särskilda motsättningar eller trakasserier förekommit.

5. Enligt min uppfattning har det ingen betydelse att alla samebarn går tillsammans med svenska barn i kommunala skolor. Jag tror snarare att samlevnaden vid vuxen ålder går bättre, om samebarnen går i särskolor, enär, som jag antytt förut, konflikter (gäller fjällapparna) kunna uppkomma redan vid skolgångens början, som sedan kan sitta i i många år. Sådant kan kanske undvikas, om samebarnen gå i särskolor. Möjligen kan sammansmältningen folkgrupperna emellan gå fortare, om de gå tillsammans i skolorna, om denna utveckling är önskvärd.

6. Inom Oviken skulle kommunens skolorganisation icke påverkas i någon nämnvärd grad, då samebarnens antal är så ringa, ca 1 å 2 per år.

7. Skolstyrelsen är villig att medverka till, att särskild undervisning i de »lapska ämnena» anordnas för samebarn, som kan tillföras kommunens skolor.

8. Någon samverkan ifråga om lokaler, skolresor m.m. med nomadskolorna har kommunen hittills icke haft, kanske mest beroende på att nomadskolorna ligga i andra skoldistrikt långt från Ovikens kommun.

Tännäs

1. Tännäs skolstyrelse finner det lämpligast att för låg- och mellanstadiet bevara nomadskolorna, men att på enhetsskolans högstadium låta sameeleverna inträda i kommunskolorna. Skolstyrelsen anser, att man på detta sätt tillgodoser samernas önskemål om att få behålla nomadskolorna, samtidigt som samebarnen ges tillfälle till en mer differentierad högstadieutbildning.

2. Samebarnen har endast bevistat kommunens skolor å realskolestadiet under senare år. Kommunen har två avdelningar av korrespondensrealskolor med bl. a. 6 sameelever.

3. Sameeleverna har icke ansetts ha några för utbildningen speciella svårigheter.

4. Sameelevernas förhållande till övriga elever har varit gott. Några motsättningar eller trakasserier har icke förekommit.

5. På grund av de moderna kommunikationerna och förhållandena i övrigt har skolorna ringa eller ingen betydelse för samlevnaden mellan den svenska och den samiska folkgruppen.

6. Enär kommunens folkmängd årligen minskar, torde nomadskolebarnens överförande till kommunala skolor icke få någon inverkan på skolorganisationen i sin helhet.

7. Skolstyrelsen är villig att medverka till att särskild undervisning meddelas samebarn, som eventuellt tillföres kommunens skolor, i de »lapska ämnena», under förutsättning, att undervisningen är praktiskt genomförbar och icke förorsakar kommunen extra kostnader.

8. Någon samverkan mellan kommunens skolor och nomadskolorna har icke förekommit med undantag möjligen för idrottsliga övningar.

Idre

Skolstyrelsen har ännu icke hörts i frågan huruvida samebarnen skulle undervisas i särskilda skolor eller ej. De samebarn, som finns inom socknen har undervisas i särskild skola i Storvallen i Härjedalen. Följaktligen har styrelsen ej haft några av de problem som angetts i Eder skrivelse.

För min personliga del tror jag inte att några större problem skulle uppstå om samebarnen undervisades i normalskola inom vår kommun. Det rör sig knappast om mer än ett barn varje år, i alla årskurser totalt.

2. Nomadlärarna

FRÅGOR

1. Vilket av de ovan angivna alternativen (kombinationerna) anser Ni ur olika synpunkter vara att föredraga?

2. Påverkar särundervisningen, enligt vad Ni har kunnat iakttaga, samernas möjligheter att »växa in» i den bygd de bor i, att umgås med och samarbeta med den icke-samiska befolkningen?

— — —

4. Om nomadskolan bevaras, vilka önskemål har Ni då för dess räkning?

5. Hur mycket svenska kan eleverna i allmänhet, då de kommer till nomadskolan?

6. Anser Ni, att elevernas färdighet i svenska språket blir lidande på att de går i nomadskola?

7. Vilken betydelse anser Ni att nomadskolan har för elevernas behärskande av lapska språket?

8. Vilket språk talar eleverna på fritiden vid skolan?

SVAR

Gustav Fjaellström, Karesuando

Eftersom nomadskolorna i många avseenden skiljer sig från varandra, vill jag påpeka, att svaren getts med avseende på för Karesuando speciella förhållanden.

1. Samundervisning. Eftersom socknen än så länge inte kan *producera* annat än renkött, intar renen en centralplats i försörjningen. Renkött blir en billig matvara. Många bofasta har eget renmärke och skötesrenar. Inom kyrkbyn finns 3 å 4 renköttstributörer (renhandlare). Bofasta torde vara nästan lika beroende av renar som av kor. Jag har anfört ovanstående för att visa det absurda i att på en ort som denna ha skilda skolor, där bästa samverkan bör vara ett mål.

2. Särundervisning stöder gruppen. Jag tror emellertid, att ett inom särskola uppbyggt självförtroende endast gör sig gällande på gruppens »plan». Utanför kän-

ner individen likafullt osäkerhet. Betydelsefullt måste därför vara att olika grupper genom samundervisning få arbeta under samma förutsättningar och konstatera resultaten. Det skulle bidra till att inge eleverna känslan för alla människors egenvärde. Vantron rörande naturfolks kläna fattningsförmåga skulle skingras.

4. Det är ansvarslost mot barnen att som nu skett avslå kravet på ytterligare en lärarkraft. På grund härav måste jag med skärpa framhålla, att skall nomadskolan fortbestå, är det nödvändigt att skolan i denna landsdel ges sådana resurser, att *ingen* läraravdelning blir större än 15 barn. (Bör inte bottensskolan kunna garantera kunskaper för inträde i realskola åtminstone åt överbegåvade?) De mest handikappade barnen måste ha största stödet (alltså de nordligaste nomadskolorna).

Skolmaterielen måste vara up to date. Särskilt gäller detta läse- och läroböcker i nomadkunskap. Det är förvånande att detta ämne, som skall vara så betydelsefullt, ännu inte har någon skolbok. Nomadskolans läsebok del II och III är båda värdefulla, men hopplöst ålderdomliga. Del III har ett språk med allt för svåra ord och vändningar för traktens barn.

5. Nästan ingen.

6. Nej, inte på denna finsktalande ort.

7. Ovärderlig.

8. Lapska.

Elina Pesonen, Karesuando

1. Om samebarnen bör få lika god undervisning som övriga svenska barn, är samundervisning bästa lösningen.

2. Tidvis har slagsmål förekommit mellan samebarn och bofastas barn. Jag tror att sådant skulle motverkas genom samundervisning. Mellan vuxna samer och bofasta är det däremot sällsynt med tvistigheter.

4. Om nomadskolan bevaras, bör en bättre skolform erbjudas samebarn.

5. Karesuandosamernas barn kan ingen svenska när de kommer till nomadskolan.

6. Jag tror, att eleverna i nomadskolan ej hinner tillägna sig så mycket svenska som barnen i de bofastas skola.

7. För bibehållande av lapska språket är nomadskolan viktig.

8. Eleverna talar enbart lapska på fritid.

Olle Andersson, Lannavaara

— — — Barnen här är till stor del bofasta (eller kan lätt bli det om föräldrarna, som de flesta andra föräldrar med rörligt arbete, för barnens skull skulle vilja bli det) i Lannavaara eller grannbyarna Övre och Nedre Soppero ca 1 och 1,5 mil från Lannavaara.

1. Jag vet inte vilket som är att föredra. Barnen lär sig ju i stort sett samma saker. Men praktiskt och ekonomiskt kan jag inte anse det lämpligt, att barn som bor några hundra meter från skolan i Soppero ska sändas en och en halv mil bort till Lannavaara för att gå i skola där. Nomadskolorna skapar en isolering från samhället som redan från början ställer barnen i särställning. Det är nog inte alltid så bra. I en liten by med två skolor vilkas elever kommer från olika befolkningsgrupper och till stor del från olika byar, uppstår ständiga friktioner mellan skolorna och mellan barnen. Dessa friktioner är mycket svåra att komma till rätta med och synnerligen störande. — — —

Nomadskolan försvårar samarbetet med den övriga befolkningen (se nedan). Detta anser jag talar för samundervisning med andra barn. Men genom nämnda isolering skyddas även barnen från mindre lämpligt inflytande utifrån, och vissa tilltalande drag hos nomadskolans folk bevaras kanske ännu en tid.

Jag anser det värdefullt med folkskolor av olika slag så att folk får möjlighet att fostra sina barn i olika miljöer. Men det måste bli föräldrarnas sak att i varje enskilt fall avgöra var barnet ska gå. Sådant får inte bestämmas av lagar eller myndigheter. Detta anser jag talar för nomadskolornas bibehållande.

2. Barnen vid nomadskolan umgås mest med andra barn från nomadskolan (på samma sätt som andra barn mest umgås med sina skolkamrater). — — — Efter slutad skolgång blir väl samvaron med andra människor något livligare, men det råder nog inget tvivel om att det främlingskap som grundlagts under skoltiden sitter i även efteråt och utgör ett hinder för samarbete.

4. Skolan bör göras frivillig. Den bör i full utsträckning öppnas för alla, samer eller andra. Internatet bör användas i så liten utsträckning som möjligt.

5. Några kan en del svenska, men flertalet kan nog mycket litet eller ingenting alls. Svenskkunnsigheten har dock ökat på senare år.

6. Färdigheten i att tala svenska blir kanske något lidande genom nomadskolundervisningen. Barnen vid byns folkskola talar, läser och använder mera svenska än nomadskolebarnen. Det är möjligt, att nomadskolebarnen skulle göra likadant, om de vore i samma skola. Barnen på folkskolan tycks på ett helt annat sätt vara »vända mot» världen utomkring (idrott, teknik osv.). Nomadskolebarnen sitter liksom bakom en skyddande och skyddande mur, vilken språk, traditioner m. m. bildar omkring dem. (Folkskolebarnen läser om rymdfärder, nomadskolebarnen om tomtar och troll.)

7. De flesta barn talar lapska när de kommer till nomadskolan i Lannavaara. Jag tror inte, att deras tal i nämnvärd grad förändras genom skolans inverkan. De få som inte kan, brukar nog åtminstone till viss del lära lapska. Eleverna får här lära sig läsa lapska. Detta är väl lika värdefullt som mycket annat som man lär i skolorna och kanske det bidrar till att stärka lapskans ställning. Och givetvis är det önskvärt att man kan läsa det språk, man talar. Men det är nog verklighetsfrämmande att räkna med någon praktisk nytta av den läskunnsigheten, ty sådant som folk i allmänhet här brukar eller vill läsa, finns inte på lapska och kommer nog aldrig att finnas heller. Barnen får här också lära sig en del lapsk språklära. Dess betydelse för deras talande språk är nog mycket liten, liksom all språkläroervisning i folkskolan torde ha mycket liten betydelse för det tal-språk, man lärt som barn. Genom att nomadskolan hjälper till att upprätthålla »muren» mellan ifrågavarande folkgrupper verkar den antagligen stärkande på lapska språkets ställning.

8. I de flesta fall talar de lapska.

Karin Andersson, Lannavaara

1. Jag anser att samundervisning vore lyckligast och skulle bidra till bättre förhållanden mellan samebarnen och de icke-samiska.

2. Ja, mig tyckes det så.

5. Det är mycket olika, fast i allmänhet är det försvinnande lite.

6. Nej. Säkert lär de lika mycket svenska som i kommunernas skolor.

7. De mest intelligenta av eleverna kanske lär sig att tala renare lapska, men de flesta kan nog varken mer eller mindre än förut.

8. Lapska.

Emilia Inga, Lannavaara

1. Det alternativ som synes vara att föredraga är att låg- och mellanstadiet undervisas i nomadskola och högstadiet i de särskilda kommunernas skolor med en särskild rensköтарыkeslinje, centraliserad. Nomadskolan bör få stå kvar för låg- och mellanstadiets barn, därför att den i ett avseende är högst tidsenlig. I vår skolorganisation strävas ju efter, där så ske kan, att bilda läraravdelningar med homogen elevsättning. Samebarnen har, särskilt i de nordligaste nomadskoldistrikten, språksvårigheter. Det vore nog för mycket med ett språk till, finskan.

När sameungdomen träder in i förvärvslivet, är det av betydelse, att den har avgångsbetyg från en skolform, som alla känner till. Detta är ett av skälen, att samebarnen på högstadiet bör undervisas i kommunskolor. Att övergå från nomadskola till kommunskola sker nog smidigast från klass 6. Då kommer ju också de mindre byarnas barn att flyttas över till det centraliserade högstadiet i kommunskolan.

2. Nu är det så olyckligt, att det är nästan enbart samer, som idkar renskötsel. Därav följer att man genast är färdig att tala om rasmötsättningar och hur de skall överbyggas. Är det inte så att människor ur samma yrkesgrupp bättre förstår varandra?

I kampen för utkomsten, som för samer och övriga inom samma område ej torde vara så gynnsam och ej har varit det, har mötsättningar bildats, som nu ska jämnas genom samundervisning. Att överbygga dessa mötsättningar hör nog mer till näringslivet än skolan.

4. Att läsåret får samma längd som i övriga skolor.

5. Av årets sex nybörjare kunde fyra det elementäraste och två ingen svenska.

6. Givetvis blir elevernas färdighet i svenska språket lidande på att de går i nomalskola och att dessa skolor är förlagda i bygder, som har svårigheter med svenska språket.

7. I det fallet är nomadskolan en viktig faktor. Det förefaller sig naturligare för samebarnen, trots att det är endast de, som av alla Sveriges barn läser lapska, att läsa lapska. Det betyder en hel del för barnen att kunna ta med sig till skolan sitt lapska modersmål och med dess hjälp lära sig svenska. Barnen lär sig att bättre behärska lapskan, när de går i nomadskola där de får använda lapskan som hjälpspråk.

8. Enbart lapska med varandra och finska och svenska med skolhemspersonalen.

Nils Nilsson, Jukkasjärvi

1. Särundervisning är att föredraga, när dessa barn från glesbygderna under alla omständigheter måste beredas plats på internat.

2. Vad jag erfarit har ej nomadskolorna varit något hinder för samebarnen att »växa in» i den bygd de bo i. Men jag tror att undervisningen i nomadskolorna stärker barnens självkänsla. De känner att deras fäderneärvda kultur respekteras, vårdas och utvecklas i skolorna.

4. Det första önskemålet är att anslagen till inköp av skolmaterial höjs, så att standarden på nomadskolorna i det hänseendet kan tävla med övriga skolor. Vidare är det för mig önskvärt att lästiden utökas från 34⁴/₇ till 39 läsveckor, som vid övriga folkskolor.

När det gäller högstadiet anser jag att en samundervisning är nödvändig och oundviklig. Men en speciell linje bör inrättas för de barn som önska fortsätta

med rensköttsel. Denna linje skulle kunna kallas »renskötarlinje» och i den skulle barn från hela sameområdet undervisas.

5. De flesta barn förstå numera ganska bra enklare samtal på svenska.

6. Nej. Jag anser att samebarnen genom att de få tränga in i svenska språket via deras modersmål få större färdighet att förstå svenskan, och härigenom utvecklas deras tänkande bättre.

7. För lapska språkets bevarande och utvecklande är nomadskolorna av största betydelse.

8. Fritidsspråket vid Jukkasjärvi nomadskola är lapska.

Lars H:son Simma, Jukkasjärvi

1. Samundervisning. För att samebarn, som inte har möjlighet att i framtiden få sin utkomst inom rennärningen, skall finna sig tillrätta i det svenska samhället och få den utbildning som bäst lämpar sig för dem efter deras anlag, förordar jag samundervisning. Sameeleverna får på så sätt exakt samma utbildning som andra svenska barn. De kan således fortsätta sina studier eller söka sig ut till arbetsfältet med samma meriter som andra ungdomar i landet. Alla onödiga övergångsproblem mellan de olika stadierna vid enhetsskolan skulle på så sätt undvikas till sameelevanterna fromma. Dock bör för sameelever, som ämnar fortsätta med rensköttseln, inrättas en speciallinje på enhetsskolans högstadium. Denna speciallinje, som förmodligen får benämningen renskötarlinje, bör i så fall centraliseras lämpligen i Gällivare eller Jokkmokk. Där skulle då rikets renskötande sameungdom få den utbildning som erfordras för deras näringsgren, rensköttseln. I syfte att bevara samekulturen bör medel årligen anslås till s. k. bygdekurser, där sameungdom, som inte gått renskötarlinjen men är intresserad av sitt ursprung, fick frivilligt fördjupa sig i lapska språket, lapsk litteratur, historia, administration etc. — — —

2. Samerna inom Kiruna stad och Karesuando socken synes icke ha tagit skada av särundervisningen vad samarbetet med den icke-samiska befolkningen inom orten beträffar. Sämjan mellan samer och icke-samer i byarna inom bygden är god. Däremot tycks icke flertalet sameungdomar hysa någon större vilja att efter nomadskolan fortsätta med studier eller taga anställning inom annan näringsgren. Om någon tvingas lämna det fäderneärvda blir det genast problematiskt, speciellt ur ekonomisk synpunkt om det gäller fortsatta studier. Övergången från nomadskolan till en annan högre skola är en »smärtornas väg». Osäkerhetskänslan för det »nya» tar ofta överhand, man resignerar. Givetvis finns det därför många samer som efteråt bittert ångrar att de inte tog chansen och fortsatte sina studier. Ofta är det internatåren på nomadskolan som gör att samebarn efter slutad skolgång stannar hemma några år innan de på allvar börjar planera för sin framtid.

4. Undervisningen på nomadskolan bör bedrivas efter samma normer som på enhetsskolan. Förutom renskötarlinjen skall även a, g och y-linjen inrättas. Det gäller att handla snabbt. Samerna skall inte sacka efter i landets utveckling. Sameelever bör ha rättighet att själva i samråd med sina föräldrar avgöra om de skall få sin utbildning vid nomadskolan eller vid den »vanliga» enhetsskolan.

5. Flertalet kan enstaka ord, som de lärt av sina äldre syskon eller föräldrar. Undantag finns.

6. Nej.

7. Eleverna i nomadskolan lär sig att läsa lapska. Eftersom litteratur på lapska språket förekommer sparsamt i Sverige har kunskap i lapska ingen praktisk be-

tydelse. Lapska språket i nomadskolan betraktas med samma ögon som finskan i Tornedalens folkskolor.

8. Lapska.

Gösta Andersson, Jukkasjärvi

1. Särundervisning i de kommuner där barnantalet är tillräckligt för ordnande av skolor av A- eller B1-form (klasserna 1—6). Klasserna 7—9 sameundervisning. Dock att de elever som så önska skall få tillgång till en särskild renskötarinje. Särundervisningen vid skolorna inom dessa kommuner betingas av det förhållandet, att barnen, oavsett sär- eller samundervisning, till största del måste bo på internat. För att undvika att samebarnen här stoppas in i de stora tätortsklasserna och där »drunkna i mängden» — eller bli särlingar — anser jag särskolorna böra behållas.

I kommuner där man på samma ort dels har kommunskolor och dels nomadskolor av B2- eller B3-form, anser jag samundervisning vara att föredraga, för att därigenom kunna ordna skolor av B1- eller A-form. Dock bör samebarnen vid dessa skolor få undervisning i lapska språket. I ämnet nomadkunskap bör även de icke samiska barnen få undervisning. Detta gäller särskilt i de delar som behandlar lapplagen, administrationen, renens landskap etc. Detta är av största vikt för barnen inom områden norr om Torneträsk där ju renskötseln är huvudnäring.

2. Nej. De samebarn som efter avslutad skolgång vid nomadskola valt ett annat yrke än renskötsel, har till synes utan besvär vuxit in i sin nya miljö.

4. Att den får medel att utvecklas i samma takt som kommunskolorna. Att renskötande samers barn inte genom någon paragraf tvingas att gå i nomadskola. Att även icke renskötande samers barn skall ha rätt till inträde. Att barn av icke samiska föräldrar må kunna beredas plats.

5. De ha i regel mycket litet ordförråd.

6. Delvis beroende på att lapskan är samtalsspråket. Inom den s. k. finnbygden är förhållandet det motsatta. Där talar och skriver nomadskolornas barn bättre svenska än folkskolornas.

7. Stor betydelse. Lapska språket är samtalsspråket. Undervisningen sker delvis på lapska. De få genom nomadkunskapen stort ordförråd inom de områden som berörs av renskötseln.

8. På fritiden talas nästan uteslutande lapska.

Ester Naesvall, Jukkasjärvi

1. För barn som bo så spridda som de lapska barnen, torde det väl alltid bli fråga om inackordering, och då förefaller det ju, som om det vore lyckligast om de lägre klasserna finge fortsätta i de gamla hjulspåren med särundervisning, men att de äldre barnen överginge till kommunala skolor, som nu siktar på yrkesundervisning.

2. För mig personligen förefaller det ganska klart att särundervisningen gör, att det för de lapska barnen till en viss grad blir svårare att känna samhörighet med bygden och den icke lapska befolkningen, men något större hinder till samarbete som vuxna tror jag ändå inte att det är.

4. a) Ett önskemål vore förstås, att de lägsta klasserna 1—4 vore helt avskilda från de andra och hade skolor och skolhem på annat håll (som i Jämtland och Härjedalen), men det blir naturligtvis mycket dyrare. — — —

b) Att lästiden förlängs till 39 veckor.

5. För en 35—40 år sedan kunde de här barnen inte ett ord svenska, när de började skolan, men nog märks det nu i andra och tredje generationerna, att de förstår en hel del redan när de kommer hit, kanske mest tack vare äldre syskon. Några få har också varit svensktalande redan från början.

6. Det var nog en svår fråga. Naturligtvis kan inte resultatet för svenskans del bli detsamma, som om de ginge i en ren svenskspråkig skola — barn lär sig nog bäst av barn, när det gäller språk. För övrigt tycker jag att lapska barn ha lätt för svenska, fast det är så vitt skilda språk, men de lapska språkljuden har mer gemensamt med de svenska än t. ex. de finska, där det varken finns sje- eller tje-ljud. Skulle nu de här barnen planteras om till de finskspråkiga byskolorna, tror jag det bleve en försämring för svenskans del.

7. När det gäller det lapska språket, måste ju nomadskolan åtminstone i dessa trakter ha stor betydelse, då barnen sins emellan talar lapska och dessutom har lapska på schemat.

8. Fritidsspråket är alltid lapska, om än de någon gång »leker på svenska».

Cars Johansson, Gällivare

1. Särundervisning med bevarade nomadskolor och ett för nomadskolorna anpassat centraliserat högstadium, det senare på en från kommunikationssynpunkt lämplig plats, på vilken det finns eller planeras ett eller flera högstadier för folkskolorna på platsen, detta för att till nomadskolans högstadium få timlärare i en del ämnen.

Slopas nomadskolorna blir det ytterst svårt, ja omöjligt, att ge samernas barn den yrkesundervisning, man börjat med i nomadskolornas sjunde klass. Likaså blir undervisningen i lapska och nomadkunskap obefintlig. Detta låter sig svårligen göra i klasser, där samernas barn blir i minoritet. Av bilagda tabeller¹ framgår, att nomadskolans elever kunnat övergå till andra yrken utom renskötsel, detta inom Gällivare. Enligt dessa tabeller och vad jag under hand kunnat inhämta ha dessa f. d. nomadskolelever klarat sig lika bra i dessa yrken som de f. d. eleverna från folkskolorna. Man har upplyst mig, att de f. d. nomadskoleleverna samarbetat bra med sina yrkeskamrater och studiekamrater.

2. Enligt bilagda tabeller framgår klart, att nomadskolan som underbyggnad inom Gällivare icke försvårat för samerna att »växa in» i bygden, ej heller att umgås med och samarbeta med den icke-samiska befolkningen, så framt att den sistnämnda *icke nedvärderar* samerna på orten. Sker det sistnämnda från majoritetsfolket, försvåras helt självfallet kontakten, men dessa sistnämnda frågor löses näppeligen genom att slopa nomadskolorna. — — —

4. Utöver vad som sagts under punkt 1 och punkt 6, tredje stycket betr. högstadium och kurser för nomadlärarna i lapska, framhålles att särskild lokalstyrelse för varje nomadskola bör ordnas med större befogenheter för nomadskollfullmäktige. I denna lokalstyrelse bör skoldirektören, eller i förekommande fall förste rektorn, vara medlem. Samerna skulle då själva få ta större ansvar för sitt skolväsen genom denna anordning, än om deras skolor skulle sortera helt under skoldistriktens skolstyrelser. Vid de sistnämnda har samerna mycket små möjligheter — med undantag av i Karesuando — att bli politiskt representerade, då de överallt äro en så liten procent av resp. kommuners invånarantal. — — —

I övrigt bör länskolnämnderna handha nomadlärartillsättningen och i övrigt tjänstgöra som mellaninstans.

¹ Tabellerna redogör för yrkesval, vidareutbildning och »blandäktenskap» inom Gällivare samebefolkning.

Skall nomadskolorna bestå och ett högstadium för dem byggas upp, är det viktigt som hittills med en samordnande ledning. Likaså bör som nu Kungl. Byggnadsstyrelsen genom länsarkitektkontoren handha byggnationer och underhåll av nomadskolanläggningarna.

De så lyckligt påbörjade exkursionerna för sjunde klassens elever i vad som beträffar modern skogsvård under ledning av en erfaren skogsman samt någon med erfarenhet i renskötseln bör göras obligatoriska. På detta sätt skulle blivande renskötselutövare på ett mera smidigt sätt lära sig samarbeta med skogsnäringens representanter till åtnåd för de båda näringarna.

Fältstudiekurserna böra bibehållas och utbyggas. Vid dessa få ju eleverna, förutom att de få utöva scouting, den bästa tänkbara möjligheten att ute i naturen iakttaga växt- och djurliv samt den berggrund och de lösa jordarter växterna växer på, flyttningssvågar nu och i äldre tider, fasta fornlämningar i form av fångstanordningar för vildren, offerplatser m. m. Vidare ha de möjligheter att vara med i kalvmärkningsgården m. m. Intresset hos barnen för dessa fältstudiekurser är mycket stort. Sålunda ha elever, som övergått från sjätte klas vid nomadskola till läroverk, deltagit i dessa. — — —

5. Samebarn från hem, där föräldrarna stannat hela året i huvudvistet, kan mycket lite svenska, en del inte alls.

Samebarn från hem där hela familjen följer renhjorden till vinterlandet kan något svenska och kan många uttryck på finska.

6. Nej, av följande skäl: Då en nomadskola har kompetent lärare i *svenska* och *lapska* sker enligt gällande läroplaner (för folkskolorna av år 1955 och för nomadskolorna av år 1956) jämförande grammatikundervisning, enligt den förra avseende svenskans förhållande till engelska och enligt den senare lapskans förhållande till svenska. Under sådana lektioner ges osökta tillfällen till jämförelser mellan kasusändelserna i lapska och prepositionsuttrycken i svenska, genus och genitivens användning och ordföljden i de båda språken. På detta sätt stärks t. ex. hos eleven känslan för de båda språkens byggnad.

Dessa jämförelser bli icke möjliga med samundervisning, där samebarnen äro i minoritet och läraren icke kan lapska. Under sådana förhållanden blir vid inlärande av svenska de typiska språkfelen för barn med lapska som modersmål ensidigt belysta endast från svensk språklig synpunkt. Detta skapar lätt hos samebarnen en känsla av mindervärdighet över sitt modersmål och inverkar även indirekt i negativ riktning vid bortslipandet av de för samebarnen typiska språkfelen i svenska.

Men för att det som i första stycket sagts under punkt 6 ovan skall fungera, erfordras kompetens i lapska språket för läraren, innebärande inte bara att praktiskt behärska det utan jämväl även större fördjupning i lapska språkets byggnad. Denna kompetens erhålls endast genom kurser under akademiskt utbildade lärares ledning. Kompetens att undervisa i svenska ha ju vederbörande nomadlärare fått genom sin folkskollärary- resp. småskolläraryexamen. Vidare erfordras läse- och läroböcker i lapska. — — —

7. a) För samebarn med lapska som hemspråk är det mycket viktigt att barnen få använda, utan störande yttre inflytande men under uppmuntran, sitt hemspråk lapska som samtalspråk under fritid vid internatskolan. För lapska språkets fortlevnad i tal är detta av fundamental betydelse, då ju barnen vistas i skolan, borta från hemmet, $7 \times 34 \frac{1}{7}$ veckor av sin levnad vid 7—14 års ålder.

b) Vid samundervisning kommer samebarnen alltid att vara i minoritet. Under sådana förhållanden kommer hemspråket hos majoriteten av skolbarnen — *svenska* i svensktalande bygd, *finska* i finstalande bygd — att vara samtalspråk

ket för samtliga barn under fritid och raster vid skolan under 7×39 veckor i åldern 7—14 år. Vad detta kommer att betyda i *negativ* riktning för lapska språkets fortlevnad bland samebarnen står utan vidare klart.

Som exempel må anföras följande: I min hemsocken Arjeplog är det enbart lapsk bofast bebyggelse efter Piteälven ovanför Norra Bergnäs. Lapska har varit hemspråk bland denna bofasta lapska befolkning till helt nyligen. Enligt lag gå ej dessa samebarn i nomadskola. Tidigare var en D1-skola förlagd i översta byn efter Piteälven för dessa samebarn, Västerfjäll. Undertecknad tjänstgjorde två korta perioder som vikarie före min seminarietid vid denna skola, åren 1924—25. Utan undantag var lapska samtalspråk för dessa barn under raster och fritid under skoltiden. Denna skola indrogs sedan och barnen inackorderas i arbetsstuga och sedan i skolhem i Arjeplogs kyrkby. I arbetsstugan och sedan å skolhemmet var samebarnen i minoritet. I folkskolan i Arjeplog, där de gå, är procenten av samebarnen ännu mindre i förhållande till barnen, som ha svenska som hemspråk. På grund av att de äro i minoritet, blir svenska samtalspråk för dessa samebarn både under raster och fritid under hela skoltiden, och denna är ju som bekant sammanlagt 7 månader längre än den sammanlagda skoltiden vid nomadskolorna. Då undertecknad var på forskningsfärd år 1952 efter Pite älvdal ovanför Norra Bergnäs, beklagade sig alla mina ungdomsbekanta, som nu voro gifta och hade barn vid skolan i Arjeplog, att sedan deras barn komma från skolan, *vill de icke mera tala lapska hemma*, och föräldrarna måste tala svenska med dem hemma.

8. Lapska under raster och under fritid.

Nikolaus Kuhmunen, Gällivare

1. Särundervisning. Denna skulle måhända kunna ordnas på följande sätt: Ett samiskt högstadium inrättas i Gällivare. Elevinternatet utvidgas så att det kan ta emot alla samiska barn, vilka då kommer att bo i det samiska högstadieinternatet. Vid högstadiet inrättas både en yrkeslinje och en allmänlinje. De barn som genom differentieringen väljer g-linjen undervisas inom enhetsskolans g-linje i Gällivare. Beträffande a-linjen och y-linjen förutom renskötarlinjen bör ett befruktande samarbete äga rum mellan de båda högstadierna.

Som motivering för denna utformning kan bl. a. följande anföras. Som huvudargument måste man hävda att förutsättningen för ett eget samiskt högstadium är att man kan samla alla landets skolpliktiga samebarn till en plats. Härigenom kan man dels få möjlighet till ett differentierat högstadium och samtidigt till att erbjuda ungdomarna en möjlighet till gemenskap och inbördes förståelse över de egna geografiska, yrkesmässiga och kulturella gränserna. Enbart denna möjlighet att samla samebarnen utgör ett starkt skäl för ett eget högstadium. Erfarenheterna från det centraliserade sjunde skolåret i Gällivare vittnar även härom. Vidare måste kraftigt framhåvas att endast en dylik koncentrerings av samebarnen ger möjlighet att utforma högstadiet så, att man tar nödig hänsyn till det samiska kulturarvet. Detta torde i längden vara den enda möjligheten att få en garanti för kompetenta lärarkrafter när det gäller de samiska ämnena. Givetvis förutsätter detta att de lärarkrafter, som skall anställas i högstadiet, måste få tillfälle till den ytterligare utbildning som behövs både när det gäller de samiska och de allmänna ämnena.

Endast ett samiskt högstadium torde ge möjlighet till en ämnesdifferentiering med såväl lapska, samernas historia, sameslöjd och allmän yrkesorientering som täcker samernas nuvarande situation och behov. Möjligheten att anställa verkligt kvalificerad lärarkraft med kunskap om samtliga lapska dialekter torde i längden

vara realiserbar endast inom ett eget samiskt högstadium. Det bör även vara naturligt och självklart att de ungdomar som siktar på g-linjen kan beredas möjlighet att såsom tillvalsämne välja lapska. Genom ett samarbete mellan högstadierna bör även möjlighet finnas att bereda icke samiska barn tillfälle att studera lapska språket i form av tillvalsämne.

Att tänka sig att i längden tillmötesgå kravet på lärare kunniga i lapska inom de olika kommunerna synes vara synnerligen orealistiskt. De skilda kommunernas möjligheter att inom högstadiets ram ordna en undervisning i samiska ämnen torde även vara verklighetsfrämmande.

Om samernas eget krav på att få bevara sin egen kultur skall tillmötesgå även av skolan i vårt land förutsätter detta en väl uppbyggd undervisning om samernas historia, odling och yrkesliv. Denna undervisning måste ges åt alla de grupper, vilka i framtiden skall uppbära det samiska kulturarbetet. Detta är icke ett ansvar som åligger endast de renskötande samerna. Dagens situation visar att renskötarna ensamma inte kan åläggas denna svåra uppgift. För framtiden måste samekulturen bäras upp av samtliga samer i skilda närings- och yrkesgrenar och skolformer. Dessa böra därför göras dugliga härför.

En viss undervisning i samernas historia och samisk-svensk kulturkontakt hör även hemma i Lappmarkssocknarnas högstadier inom ämnesgrupperna hembygds- och medborgarkunskap. En dylik undervisning borde kunna ordnas i Gällivare.

Efterfrågan på god kontrollmärkt sameslöjd har genom den växande turismen och de förbättrade kommunikationerna ständigt ökats. Sameslöjden som sådan utgör redan och kommer ännu mer genom en allsidigt lagd undervisning i skolorna att kunna bli både en värdefull binäring till renskötelsen och jämväl en bärkraftig yrkesgren. En god och allsidig undervisning i sameslöjd inom ett samiskt högstadium måste därför tillmätas den allra största betydelse för sameslöjdens fortbestånd och utveckling. En dylik undervisning är både möjlig och nödvändig i ett samiskt högstadium. Även de som valt g-linjen bör beredas möjlighet att delta i det samiska högstadiets slöjdundervisning. Just inom högstadiet har slöjden en stor betydelse, då den ger tillfälle att utveckla handens skapande gåvor. Det borde heller inte vara oriktigt att ge möjlighet för ett begränsat antal verkligt intresserade elever i Gällivare högstadium att delta i det samiska högstadiets slöjdundervisning. En nödvändig förutsättning för genomförandet av en högre undervisning i sameslöjd är emellertid att härför kompetenta lärarkrafter kunna utbildas. Dessa bör vara väl förtrogna med såväl de nordliga som sydliga slöjdområdenas ornamentik, form och teknik. Vidare bör de ha utbildning i svensk slöjd.

Slutligen måste även starkt framhållas, att ett väl genomtänkt samiskt internat kommer att innebära stora fördelar både vad det gäller inbördes kontakt och förståelse men även större möjlighet till studielugn och hemtrevnad.

Erfarenheterna visar synnerligen svårbemästrade disciplin- och samlevnadsproblem i de stora tätortsinternaten. Ett samiskt högstadieinternat syns däremot motsvara de krav, som man kan ställa på högstadieinternat överhuvudtaget, just därigenom att det inte blir för stort och även därigenom att det samlar elever från liknande glesbygdsmiljöer. — — —

Vill man verkligen som ett alternativ även tänka sig ett eget samiskt högstadium, borde såväl lärarkåren som internatföreståndarinnorna beredas möjlighet att gemensamt söka sig fram till en utformning av en arbetsplan för såväl undervisning som internatliv i ett blivande samiskt högstadium. — — —

Det är av största vikt för framtiden att samerna själva verkligen vet vad saken gäller och att det kan vara möjligt att inrätta ett eget högstadium. Samefolkets

egen positiva syn på ett dylikt måste vara den främsta förutsättningen för dess frivilliga genomförande.

2. I varje fall inte menligt. Sameungdom, mig själv inberäknad, kan nog utan svårighet anpassa sig i den svenska miljön. Hittills har då inga skadliga konflikter kunnat iakttagas. Man måste givetvis bortse från det förhållande, som präglar även andra svenska ungdomar, att det till en början känns ovant att smälta in i och acceptera den nya miljön, som en tätort erbjuder. Denna osäkerhet märks kanske i ännu högre grad bland bybornas ungdom, när de kommer in i tätorten.

Eleverna, och då särskilt de som kommer från nomadskolan i Gällivare, som bor i tätorten och har större möjlighet att på närmare håll uppleva samhället ifråga, har ingen som helst svårighet att efter slutad skolgång ta anställning och smälta in i tätortsmiljön. Och enligt ovanstående förslag till samiskt högstadium intill tätorten torde möjligheterna till samförstånd bli ännu bättre. Vad beträffar kontakten med bybornas befolkning ute i byarna finns inte ett spår av missanpassning. Förhållandet samer och bybor emellan har varit och är enbart gott. Nu har idrotten och nöjeslivet ännu mer fört ungdomarna från olika kategorier tillsammans.

4. Personalen på internatet är grunden till ett harmoniskt och trivsamt hem för barnen, som största delen av året måste redan vid sju års ålder bo borta från hemmet. Därför bör personalvalet ske med största omsorg, inte minst med hänsyn till att eleverna kommer från en miljö, som är helt annorlunda än den svenska. Någon av föreståndarinnan eller biträdande föreståndarinnan skall behärska det lapska språket, så att de omedelbart kan korrigera barnens felaktiga beteende.

Känsla för den samiska kulturen är av inte ringa betydelse. Barnen märker ganska snart vilken inställning de överordnade har till deras ursprung. Brister kontakten mellan barn och föreståndarinna, blir barnen aggressiva och svårhanterliga både i skolhemmet och i skolan. Föreståndarinnan skall ha god utbildning inte minst i barnpsykologi och dessutom väl känna till de lapska sedvänjorna för att på ett omärkligt sätt kunna bibringa barnen den rätta känslan för den samiska kulturens särart.

En del av den övriga personalen skall även kunna lapska språket för att som ovan sagts omedelbart kunna rätta till felaktigheterna. Barnen måste närhelst de själva vill få uttrycka sig på sitt eget modersmål utan att behöva bli misstänkta för att uttala dolda och obegripliga bannelser och hotelser.

Vid de stora internaten bör finnas en sorts husfar, som tar hand om eleverna, när de behöver någon sorts kontaktman. Hans uppgifter bör närmare genomarbetas vid den föreslagna planeringen av högstadiet.

Idrottsplan och lekpark vid de stora internaten.

5. Under tidigare år har en del barn kunnat mycket lite svenska vid skolåldern. Men genom nutidens intima kontakt med tätorterna via de snabba kommunikationerna och samebostädernas placering i närheten av svensk bebyggelse har barnen redan på ett ganska tidigt stadium skaffat sig ett ganska stort ordförråd, redan innan de börjar skolan. I regel är de flerspråkiga, åtminstone de renskötande familjernas barn. Genom vinterflyttningarna till byarna kommer de i kontakt med byns barn, vilkas föräldrar numera gått in för att tala svenska i hemmen. De nordligaste samernas barn kan nog i regel utom lapska mest finska när de kommer till skolan. I Gällivare är det lite olika, beroende på till vilken by föräldrarna brukar flytta på vintern. I en del byar talas det nämligen mest finska.

6. Delvis men inte så mycket att det är direkt skadligt eller hämmande, inte i

varje fall nuförtiden med den intima kontakt tätorten erbjuder. Barn anammar mycket snabbt omgivningens språkvanor och eleverna lär sig i regel god rikssvenska genom skolans språkundervisning. Kunnigheten i svenska språket har redan ökat mycket och kommer säkerligen att tillta mer och mer.

7. A och O. Barnen bevarar, berikar, befrämjar och utvecklar lapska språket under skoltiden. De yngre lär sig av de äldre. Faktum är att efter slutad skolgång så har deras lapska ordförråd berikats högst avsevärt och de behöver inte alls känna sig handikappade när de kommer hem och träffar sina äldre kamrater. Däremot har det visat sig att för barn som övergått till realskolan från sjätte klassen och sedan läst till realen har deras ordförråd utarmats så pass mycket att de har svårt att hävda sig med de yngre syskonen. Det smyger in en hel del svenska ord i det lapska talet. Vid ett högstadium kommer de dessutom att få lära sig att läsa och skriva det lapska språket.

8. I Gällivare, Lannavaara, Karesuando och Jukkasjärvi där jag undervisat talades det enbart lapska. Vid vissa svenska lekar kunde man dock höra flickorna använda det svenska språket ganska flitigt.

Svea Larsson, Gällivare

Jag vill först framhålla att jag inte är någon ivrare för särundervisningen i någon form, eftersom jag är själv född i Tornedalen och själv under min skoltid fick bristfällig undervisning i det språk som i alla fall är riksspråket, svenskan. Har dessutom som lärare där fått stifta bekantskap med dessa svårigheter. Att samma svårigheter finns hos samebarnen har jag fått många bevis på under mitt arbete med dem.

1. Särundervisningen kan vara befogad på lågstadiet, klasserna 1—4. Därefter torde nog samundervisning komma in i bilden.

2. Ju mer och ju längre man är isolerad från den övriga befolkningen, desto svårare anser jag det blir att anpassa sig där sedan. Den bygd och det folk som man som vuxen skall betjäna, där skall man rota sig som barn, för att få det rätta fästet. Det finns ju inga möjligheter längre att alla samebarnen kan få sin bärning från renskötseln, de måste beredas möjlighet att kunna bli dugliga konkurrenter till platser som de kan trivas med.

4. Att lästiden förlängs till 39 läsveckor som i övriga svenska skolor. Den kortare lästiden är inte längre motiverad eftersom flyttningarna inte längre är aktuella på samma sätt som tidigare. De flesta äro ju bofasta nu och de som flyttar gör det med moderna flyttningmetoder. Språksvårigheterna äro så stora att man mer än väl behöver samma tid som de svenska skolorna.

5. Under tidigare år har samebarnen knappt kunnat förstå svenska språket när de kommit till skolan. Under de senaste två åren har dock en förbättring skett så tillvida att de flesta hjälpligt talar svenska vid inträdet till nomadskolan. Men de är mycket ordfattiga.

6. Huruvida elevernas färdighet i svenska språket blir lidande på att de går i nomadskolan kan jag inte svara på, men klart är, att svenska språket för en mycket tynande tillvaro, annat än under lektionerna.

7. Skall lapska språket bevaras, skall också nomadskolorna bevaras.

8. Lapska språket är det förhärskande språket under all fritid samt under lek och ras, men också under lektionerna när något viktigt skall dryftas, kommer lapskan fram, man saknar ord att kunna uttrycka sig på det främmande språk, som ju svenskan är för många av dem.

Nils Erik Spiik, Jokkmokk

1. För samerna och för deras kulturs fortbestånd och utveckling är särundervisning det enda rätta, speciellt i klasserna 1—6 men även på högstadiet. Då man ser de små barnens reaktion, då de kommer till nomadskolan för första gången och då man sedan följer deras utveckling under de närmaste åren, inser man, att det är en självklar sak att samebarnen undervisas särskilt. Trots att de kommer till en skola där alla är samer, där lärarna förstår deras språk och där även deras syskon och andra lekkamrater från hemorten är, uppstår hos dem en viss vilshenhet. De känner sig inte riktigt hemma i den nya miljön. Det skulle för deras del vara katastrof att bli inplanterade direkt i de kommunala skolorna och skolhemmen. De skulle genom ett sådant tillvägagångssätt få hämningar, som skulle sitta hos dem hela livet. De skulle känna sig utlämnade och kuvade. De skulle inte våga tala sitt modersmål och skulle därigenom slutligen börja betrakta lapska språket som något mindervärdigt och skulle slutligen inte vilja kännas vid att de är samer. Det har visat sig så i verkligheten.

Vad gäller högstadiet är det nödvändigt med en centralisering av detta till någon ort. Detta för att underlaget för ett lapskt högstadium skall bli tillräckligt stort. I högstadiet bör det finnas g, a- och y-linjer. I y-linjen är det självklart att renskötartutbildning skall förekomma, speciellt med tanke på att renskötelsen måste moderniseras för att bli mer livskraftig och även med tanke på pågående utredning i samma riktning, en ny giv som helt kommer att omskapa renskötelsen om den går igenom. Det är att märka, att renskötartinjen troligen enbart kommer att väljas av pojkarna.

Förutom renskötartutbildning skulle man kunna tänka sig någon eller några andra lämpliga yrkesgrenar både för pojkar och flickor. — Gärna yrken, som har eller kan få något samband med en modern renskötelse. Man skulle kanske i vissa fall kunna tänka sig att sameelever finge gå i någon yrkeslinje på det kommunala högstadiet men ändå bo i nomadskolan.

Speciellt för flickornas del men även för en del pojkars, som ej anser sig kunna välja något speciellt yrke, måste en a-linje finnas. Denna linje bör ha nära samband med det lapska. Där skall ingå ganska mycket undervisning om lapsk kultur och i det lapska språket. Här skall a- och y-linjen kunna samundervisas — naturligtvis även i andra ämnen. — — —

Dessa två linjer måste göras mycket lockande och ge sådana kunskaper, så att eleverna i dessa känner sig vara jämbördiga med elever från andra skolor. Renskötartinjen elever kommer säkert inte att känna sig bortkomna, när de väl en gång kommer ut från skolan, utan kommer att hävda sig väl. De kommer att veta, att de är de främsta kulturbärarna inom den lapska folkgruppen. Det blir svårare för dem, som kommer ut i det allmänna förvärvslivet. Trycket mot dem kommer att bli stort.

På g-linjen måste undervisningen inriktas på att eleverna skall få läsa samma ämnen och få samma kunskapsmått som eleverna i andra g-linjer, för att dessa sameelever ej skall bli handikappade, då de söker sig till högre skolor. Lapska ämnen bör helst vara frivilliga. Den undervisning, som bortfaller i de lapska ämnena i g-linjen, kan i viss mån kompenseras av att g-linjens elever få bo tillsammans med andra samebarn. De skulle därigenom bättre kunna behålla och utveckla sitt lapska modersmål och sitt lapska kulturarv. Barn i denna ålder är synnerligen känsliga för påverkan utifrån och vill inte avvika från mängden alltför mycket. Att vårda g-linjens elever är synnerligen angeläget för den lapska folkgruppen, eftersom dessa elever med all säkerhet kommer att söka sig ut för vidare utbildning. De skall innan dess ha hunnit skaffa sig en fast grund att stå

på. De skall inte vid första kalla vindpust förneka det lapska. Vi får komma ihåg, att de betydelsefullaste ledarna i sinom tid kommer från denna linje. En liten folkgrupp behöver duktiga ledare för att kunna klara sig och framgångsrikt hävda sin egenart.

För att sedan utvidga kunskaperna för eleverna i y- och a-linjerna måste Samernas Folkhögskola träda in. Därför måste den utbyggas och stödjas på alla sätt. Här skall eleverna från a-linjen kunna komplettera sina kunskaper, så att de kan söka sig in i högre skolor eller eleverna från y-linjen fördjupa sina kunskaper i olika ämnen.

Vill man ha kvar samerna som en särpräglad folkgrupp — det vill vi själva — så måste nomadskolan behållas. Den måste dock förbättras för att motsvara tidens krav. Det är den svenska statens skyldighet att se till att samerna kvarstår som folkgrupp genom olika skyddande åtgärder, så att samerna kan utveckla sin kultur. Det är staten, som utnyttjat och utnyttjar lappmarkerna — samernas urgamla land — på olika sätt och därför måste staten inse sin plikt mot samerna genom att ge dem hjälp till självhjälp. Nomadskolan är en av de viktigaste och starkaste grundpelarna för den lapska folkgruppen. Utan nomadskola skulle samerna som särpräglad folkgrupp försvinna snabbt.

Jag är medveten om att nomadskolan inte alltid kunnat ge sina elever en allmänbildning, som motiverat det svenska kravet å allmänbildning. Vi får dock komma ihåg att allmänbildningen bland ett folk ej kommer på en gång, utan växer fram så småningom. Under den senaste tiden har dock en stark upprykning i detta avseende skett. Nomadskolan har i viss mån haft prägeln av att vara en teoretisk yrkeslinje inriktad på renskötseln. Renskötseln kan dock ej ge bärgning åt alla samer. Ungdomarna måste söka sig ut. Därför måste nomadskolan inrättas efter den moderna tidens krav med bibehållande av sin särprägel.

Vad gäller allmänbildningen måste man komma ihåg, att man svårigen kan jämföra två skolformer med varandra, speciellt då ämneskombinationerna är olika. Det eleverna inte inhämtat i ett ämne har de inhämtat i ett annat, som kanske för deras del är mycket viktigare. Vi får även komma ihåg, att nomadskolan p. g. a. sina speciella yrkesämnen och -kurser varit före den allmänna skolan i detta hänseende — en yrkesskola.

I och med att nomadskolan upprustats och kunnat ge bättre undervisning har därför många elever, då de blivit äldre, också sökt sig till det allmänna förvärvslivet. Efter vad det visat sig, har de klarat sig ganska bra. Vi får dock komma ihåg, att dessa ungdomar ännu ej stabiliserat sig, utan ofta söker sig vidare utbildning. Resultatet av den nuvarande nomadskolans undervisning har ej ännu kunnat visa sig i renskötseln. Den äldre generationen är den som styr och ställer här. Vi måste komma ihåg, att miljön spelar en stor roll för en människas allmänbildning. Efter skoltiden kommer sameungdomarna bort från bibliotek, tidningar, radio och andra bildningskällor under långa tider av året. De är oftast hänvisade enbart till varandras sällskap och det har inte alltid så mycket att bjuda. Så är ej fallet med ungdomar som är bosatta i städer och samhällen. Vi måste även ta hänsyn till olika folks kynne för att rätt kunna förstå utvecklingen. — — —

2. Efter vad jag kan uppfatta finns det inga större svårigheter för ungdomarna att växa in och samarbeta med den ickesamiska befolkningen och med bygden i övrigt. Då ungdomarna sökt sig ut i det allmänna förvärvslivet, har de snabbt skaffat sig kamrater bland ickesamerna. Naturligt nog har sameungdomarna ofta sökt sig till andra sameungdomar. De har kanske levt tillsammans i sju år i nomadskolan och då känner de en viss samhörighet med varandra eller också har

de vissa speciella intressen, som binder dem samman. Såvida misshälligheter uppstått mellan svenskar och samer, har det för det mesta berott på kollision mellan yrkena.

4. — — — Såvida nomadskolan bevaras vill jag för min del behålla nomadskolinspektören och därtill underlätta hans arbete genom att inrätta skolkamrers-tjänst och eventuellt ytterligare någon tjänst. Det är slöseri med högkvalificerad arbetskraft, då inspektören skall hålla på med enkla rutinarbeten. Inspektören skall hålla på med viktigare arbeten, bl. a. konsulentverksamheten bland lärarna, utarbetande av lapsk litteratur.

Skolkamrern skall kunna utnyttjas av nomadskolinspektören i allt hans arbete för nomadskolan. Han skall bl. a. handha nomadskolornas anslag, sköta och fördela det till olika skolor efter inspektörens anvisningar, föra räkenskaperna för samtliga nomadskolor. Den nuvarande ordningen att tillsyningsmannen skall handha kassan måste bort. Dels är inte tillsyningsmännen utbildade till att sköta kassorna och det tar alldeles för mycket tid för dem att göra dem iordning jämfört med en som är van att handskas med räkenskaper, dels kan den tid, som vinnes genom ett borttagande av redovisningsskyldigheten, ägnas till annat — pedagogiska uppgifter, tillvaratagande av lapsk kultur och mycket annat. Tillsyningsmännen skall endast ha att sända in räkningarna en gång i veckan till skolkamrern, vederbörligen attesterade. En mindre summa måste dock tillsyningsmännen sköta om för att klara av vissa utbetalningar.

Vad gäller själva skolan vill jag ha en breddning av basen för intagning av skolbarn till nomadskolan. De icke renskötande samernas barn skall ha rätt att gå i nomadskolan, såvida föräldrarna önskar det. På det sättet blir underlaget för nomadskolorna större och då kan man kanske få till högre skolform i vissa nomadskolor.

För lärarnas del är det önskvärt, att kurser ordnas tätare, förslagsvis vartannat år, och räcka en vecka. Denna vecka skall då ingå i undervisningstiden, om skoltiden blir förlängd till 39 veckor.

Eftersom barnen kommer från en helt annan miljö och ofta har en helt annan föreställningsvärld än svenska barn, måste lärarna få all den hjälp de kan få för att lära barnen fatta det nya. Denna hjälp bör lämnas i form av rikliga anslag till undervisningsmateriel.

Nomadskolorna måste även få obligatorisk förstärkningsundervisning eller liknande, eftersom de knappast kan påräkna hjälpklasser eller specialklasser. Såvida detta ej kan ordnas måste kraven för införande av stöd- eller förstärkningsundervisning mildras för nomadskolornas del.

Anslag bör även lämnas till kortare studieresor inom hemkommunen och för den förut nämnda möjligheten för barnen att få åka hem varje söndag. Böcker i nomadkunskap och övriga lapska ämnen måste utarbetas. Lärare måste i god tid utbildas för ett eventuellt lapskt högstadium. Biblioteksanslagen i nomadskolorna bör förstärkas. — — — Barnen lånar flitigt från biblioteken. Filmarkiv och filmutlåning måste ordnas centralt. Gymnastiksalar bör byggas till alla skolor. Dessa salar skall samtidigt kunna användas för barnens lek och annat. Skolområdet bör göras trivsammare för barnen — lekharar, gungor, lyse.

Tillsyningsmannattjänsten måste ordnas. Han måste få bestämda uppgifter och bli skolans verkliga ledare även på papperet. Personalen i skolhemmet bör om möjligt vara lapsk eller ha en grundlig kännedom om samerna. Föreståndarinnan och biträdande föreståndarinnan måste ha en utbildning som minst motsvarar befattningshavarnas i svenska skolhem. Det är av oerhörd vikt att de fått en grundlig utbildning angående barn och deras svårigheter samt allt det övriga som har

med barn att göra. Biträdande föreståndarinnan bör kunna leda hobby- och lekverksamheten bland barnen minst 1 timme varje dag. — — —

5. Barnens behärskande av svenska språket vid ankomsten till nomadskolan är olika. Det har förekommit att en del barn ej kunnat tala svenska språket. Numera förstår nog de flesta barnen svenska språket, men alla kan ej uttrycka sig riktigt. De säger sig kunna begripa vad man frågar men de kan ej avge svaret på svenska språket. En del av barnen är rätt så duktiga i svenska språket. Detta är helt och hållet beroende på föräldrarnas inställning och på miljön, om barnen ej klarar språket riktigt. Vi får dock komma ihåg att samebarnen är tvåspråkiga redan i unga år.

6. I viss mån. I en kommunal skola skulle nog ordförrådet berikas, dock på bekostnad av deras modersmål. Detta språk skulle försvinna eller förvanskas. I en kommunal skola skulle lapska språket bli ett minoritetsspråk. Det skulle då bli undanträngt.

7. Nomadskolan och renskötseln är den fasta grunden för den lapska folkgruppen. Försvinner de, då försvinner den lapska kulturen. I nomadskolan är lapska språket ett majoritetsspråk och där använder sig barnen av detta språk naturligt utan några sidoblickar och utan någon känsla av att utomstående blir åsidosatta eller ser ner på dem för språkets skull.

Nomadskolan måste försöka utvidga barnens ordförråd och försöka att renodla språket genom att gallra ut främmande ord i sådana fall, då det finns fullgoda motsvarigheter i det lapska språket. Nomadskolans betydelse i detta fall och i att införa nya kulturord blir viktigare och viktigare ju mer samerna kommer i kontakt med alla moderna bekvämligheter.

8. De yngsta håller sig mest till lapska språket, men de äldre använder bägge språken.

Elisabet Stinnerbom, Jokkmokk

1. Särundervisning för nomadbarnen är, anser jag, en absolut nödvändighet för den lapska kulturens bevarande, och nomadskolornas slopande skulle verka som en dödsstöt med negativa verkningar inte bara för samisk kultur utan också för samernas existens som ett särskilt folk, vilket jag hoppas inte heller är våra myndigheters mening.

Inte bara för låg- och mellanstadiet utan även för högstadiet anser jag särundervisningen nödvändig, inte minst ur den synpunkten, att barnen då kommer tillsammans från skilda håll, och samvaron kommer att skapa värdefulla samhörighetskänslor. Att det i så fall blir längre resor för eleverna tror jag nog inte betyder så mycket. De måste ju i vilket fall som helst vara borta från hemmet. I särundervisningen skulle också det »samiska» få större utrymme. I samundervisningen skulle det kanske anses som mindre nödvändigt och bli lagt åt sidan — inte så mycket av brist på intresse för det hos vederbörande, utan till följd av tids- och utrymmesskäl på skolschemat.

Skulle nu särundervisningen på högstadiet av verkligt påtagliga skäl ej kunna förverkligas, är det alldeles nödvändigt med en renskötalinje, där nomadkunskap med allt vad den innebär teoretiskt och praktiskt, lapska språket och samernas historia får stort utrymme.

2. Undervisningen i nomadskolorna är lagd så, att på samma gång som den ska bevara den lapska kulturen med dess särart är den lika angelägen om den svenska kulturen. Båda är ju lika värdefulla för samerna. De är ju också svenskar. Någon isolering härvidlag kan man nog inte tala om.

4. För att nomadskolorna ska fylla sin uppgift såsom fullvärdiga undervisningsanstalter för samebarnen, måste de i likhet med övriga skolor följa med i utvecklingen, så att de fyller de krav som man ställer på nutida skolor.

Här några önskemål. Skoltiden bör förlängas till samma tid, som övriga skolor har. Ett annat: att införa stödundervisning för de barn, som har svårt att följa med de övriga i undervisningen; detta istället för inrättande av hjälpklasser, vilka på grund av vissa svårigheter knappast kan inrättas vid nomadskolorna. Att man fick läroböcker i nomadkunskap, lapsk historia och även flera böcker i lapska språket. Att åtminstone en (eller helst alla) lärare vid skolan har lapskan som modersmål och således riktigt behärskar lapskan. Att även föreståndarinnan och övrig personal vid skolhemmet kan lapska och har kännedom om lapska förhållanden.

5. I fråga om språket är det nog så numera, att de flesta kan åtminstone något svenska, när de kommer till skolan, även om deras ordförråd av förklarliga skäl inte är så stort.

6. Nästan all undervisning i nomadskolan sker ju numera på svenska. Det språk som blir lidande på det är lapskan.

7. Skulle nomadskolan slopas, så innebär detta det lapska språkets fullständiga försvinnande inom kort. Det finns föräldrar vars barn gått i svensk skola, som beklagar sig över att dessa barn varken kan eller vill tala sitt modersmål mera.

8. Under fritiden talar barnen numera båda språken.

Aina Rensund, Jokkmokk

1—2. Anser särundervisning nödvändig. Kontakten med den icke samiska befolkningen blir inte sämre genom särundervisning.

5. En del barn i nybörjarklassen kan svenska, en del kan mindre och har svårare att uttrycka sig på svenska.

6. Svenska språket kan ej bli lidande på att barnen går i nomadskola. Undervisningen är ju på svenska.

7. Ska lapska språket leva kvar måste nomadskolorna bibehållas. Lapska språket är renskötselns fackspråk. — — — Även för de barn, som inte har möjlighet att stanna kvar inom renskötseln utan måste söka sig till andra närings- och yrkesgrenar, är det av stort värde att de i nomadskolan fått lära sig att bevara sitt språk och vad den lapska kulturen i övrigt betyder.

8. På fritiden talar barnen i småklasserna lapska men även svenska.

Göran Edholm och Stina Westerlund, Arjeplog

1. Särundervisning. Därest man vill bevara den lapska kulturen finns intet annat val.

2. Förhållandet mellan samer och icke-samer har under senare årtionden förbättrats betydligt. Likaså har slitningar, som förekommit mellan inflyttade nord-samer och Arjeplogssamer samt mellan fjällsamer och skogssamer, till största del försvunnit. Nomadskolan har här utträttat mycket.

4. 6-årig nomadskola med 3-årig y-linje.

5. De allra flesta kan något svenska.

6. Nej, tvärtom. Det knappa ordförråd, som en sameelev har då han börjar skolan, berör andra områden än de svenska barnens, främst renskötseln. Därför måste läraren förklara många ord och uttryck, som de svenska barnen redan känna till. En same säger: »Min mamma han har kommit». — »Jag har ont i andra benet». — »Kokar krytan?» — Svenska barn skratta åt sådana felaktiga uttryck. Den same-

elev, som skulle fälla dessa uttryck i svensk skola tappar säkert målföret ett bra tag.

7. Livsvillkor för lapska språkets bevarande som levande språk.

8. Både lapska och svenska.

Torsten Smideberg, Änge

1. Barnens hemmiljö och allmänföreställningar gör, att särundervisning absolut är att föredraga, åtminstone på låg- och mellanstadiet. Även om barnen, som förhållandet är här i Jämtland, ha sina hem spridda över hela länet, så ha de dock samma intressen, och deras föräldrar ha samma problem i sitt arbete och vardagsliv.

Om dessa barn från början hänvisas till olika kommunskolor, så komma de utan tvivel att känna sig vilnsa och oförstådda. Många samer, som lämnat nomadlivet och alltså inte utan vidare ha rätt att sända sina barn till nomadskolor, ansöker ofta därom, åtminstone i dessa trakter. Man kan tyvärr ännu inte bortse från de gamla motsättningarna mellan »lappar och bönder». I fjällsocknarna från Kare-suando till Härjedalen ha många bland den bofasta befolkningen en benägenhet att se samerna över axeln och betrakta dem som i viss mån mindervärdiga. Lyckligtvis torde man inte finna denna inställning annorstädes i vårt land, men det blir ju fjällsocknarna, som, om det blir samundervisning, får taga mot samebarnen i sina skolor. Under min snart 25-åriga tid som nomadlärare har jag sett många exempel på hur samebarn, som gå i kommunskolor, bli föremål för ringaktning och rent av grymhet från kamraternas sida — ett förhållande som skapar en motsvarande inställning hos dem själva. Härtill kommer språksvårigheterna. Beträffande Jämtland och Västerbotten föreligger visserligen inga problem i detta avseende, men inom hela Norrbotten kan samebarnen i allmänhet ingen svenska, när de börja skolan. I en vanlig folkskola i dessa trakter blir samebarnen sär-lingar, hur välvillig än läraren ställer sig mot dem. Och därigenom vidgas klyftan mellan nomader och bofasta istället för att utfyllas. Den enda plats, som efter vad jag vet kanske utgör ett undantag härifrån, torde vara Kiruna stad. Detta beror på ortens speciella arbetsförhållanden. Många samer, som lämnat renskötsel, ha arbete i gruvorna och vid järnvägen och har därigenom kommit närmare den övriga befolkningen. Dessutom ha många av de svenska barnen häruppe språksvårigheter i skolan, eftersom finska är vanligt samtalsspråk i många hem. Men förhållandena i Kirunatrakten äro inte typiska för samerna i allmänhet.

2. En av nomadskolans uppgifter är att verka för ökad förståelse mellan samebarnen och bygdens barn. Idrottstävlingar och gemensamma idrottsövningar är bl. a. medel som därvidlag tillämpats med gott resultat. I nomadskolan framhålls också för barnen, att deras särundervisning är anordnad med tanke på samernas särskilda näringsfång och av intresse för den egenartade kultur, som skapats under den långa tid samerna levat som en särskild folkgrupp. Barnen få lära, att detta är en förmån, som beviljats dem, men att de skola bli medborgare i samma samhälle som andra svenska barn, och att de ha samma skyldigheter mot samhället som dessa. De få också veta, att de ha samma möjligheter som andra barn att välja yrke, om de inte vill bli renskötare, och att hembygden är en gemensam egendom för alla, vilken folkgrupp man än må tillhöra. Jag har haft rika tillfällen att iakttaga de lapska ungdomar, som nu växer upp. Många av dem ha kommit till realskolor och folkhögskolor och hävdad sig lika bra som andra. Jag har ingen känsla av att de känna sig främmande i sin hembygd.

4. Jag skulle önska, att nomadskolorna bevaras först och främst beträffande låg- och mellanstadiet. Därefter böra samebarnen kunna hävda sig i vilka andra sko-

lor som helst, men då mister de också förmånen av särskild undervisning i renskötsel och andra grenar av nomadkunskapen. Renskötseln undergår f. n. en kris. Den håller på att omdanas och på ett nytt vis samordnas med det övriga näringslivet i vårt land. För att bli bärkraftig kräver den, liksom jordbruket, en mera affärsmässig uppläggning än tidigare, och därför behöver dess utövare också särskild utbildning för yrket. Jag tycker det vore orätt att neka nomaderna detta. Ur denna synpunkt anser jag det lämpligt att även högstadiet bleve representerat vid nomadskolorna. Åtminstone borde man kunna anordna ett dylikt för de barn, som efter sjätte skolårets slut synas ha intresse och förutsättningar för att bli renskötare.

Det vore önskvärt med en ny organisationsplan för nomadskolanläggningarna. Nu förutsättes ett intimt samarbete mellan skola och skolhem med dess befattningshavare, men ingen författning talar härom. För nomadskolhemmen gäller den vanliga skolhemsstadgan av 1928. Tillsynsmannen skall närmast under nomadskolinspektören ha uppsikt över anläggningen i dess helhet, men han har ingen överordnad ställning gentemot övriga anställda. Därför har det hänt, att lärare eller föreståndarinnor, som icke velat samarbeta, ha äventyrat resultatet av skolans arbete. Varje nomadskolanläggning behöver en överordnad ledare, som kan samordna arbetet och har rätt att föreskriva sådana åtgärder, som olika situationer kan påkalla.

5. Inom Jämtlands län (samt Västerbottens) kan alla barn svenska, när de kommer till nomadskolan.

6. Beträffande Jämtland och Västerbotten få nomadbarnen fullt ut lika god undervisning i svenska språket som barnen i vanlig folkskola.

7. I hemmen är lapskan framför allt ett talspråk. I de nomadskolor, som ha lapska språket på schemat, få barnen lära sig språkets byggnad, dess förhållande till andra språk. Om man inte anser det likgiltigt om lapska språket dör ut, måste man inse, att nomadskolorna ha en stor uppgift att fylla för dess bevarande.

8. Under fritiden tala eleverna vid denna skola så gott som uteslutande svenska.

Nils Mårtensson, Änge

1. Jag anser att nomadskolor med särundervisning skulle vara den bästa skolformen för samebarnen. Om inte nomadskolorna kan få ett eget högstadium, så anser jag att låg- och mellanstadiet fram till klass 7 bibehållas. Min erfarenhet är den, att det inte är lyckligt att samebarn går i bygdens skolor, där de ofta bli ringaktade av sina svenska kamrater och till sist inte vill veta av att de äro samer och då alldeles upphöra att bruka sitt lapska modersmål. I nomadskolorna får de lära hysa aktning för sitt eget folk, sitt språk, sin klädedräkt och sin urgamla näring renskötseln. De få även lära sig respektera och visa aktning för allt annat ärligt arbete varmed en same kan försörja sig.

2. De bofasta samerna äro ju hänvisade till att söka arbete, där det finnes, t. ex. skogsarbete. Även ungdomar och äldre, som eljest ha sitt arbete i renskötseln, måste ju vissa tider ta arbete och tjäna en extra slant med skogsarbete eller annat. Någon svårighet att få arbete har inte märkts. Flickorna ta ju i större utsträckning än pojkarna plats i städer och samhällen. Samerna intressera sig mycket för de politiska och kommunala valen. Mera betrodda samer står på sina håll som kandidater vid kommunalvalen.

4. För nomadskolans del önskar jag, att de i likhet med vad hittills varit fallet skall stå öppna även för bofasta samers barn. Nomadskolan skulle då för all framtid vara en hela samefolkets skola, ett medel att stärka samhörigheten med alla samer både bofasta och renskötande. Åtminstone här i Jämtland skulle detta

vara fallet. Vidare skulle de bofasta vara representerade i nodmadskolfullmäktige. För större kontakt mellan föräldrar och barn skulle jag önska att skolterminerna inte göras längre än vad de nu äro och jul- och påskferier bli någorlunda långa, så att barnen kan resa hem.

Jag skulle även önska att barn från sydsamiskt språkområde måtte i skolan få läsa lapska texter med ett rikt ordförråd från det dagliga livet liksom även kulturord. Om ett lapskt högstadium skulle komma till stånd, skulle det vara önskvärt att där infördes inlärande av det viktigaste i den lapska grammatiken.

5. Här i Jämtlands län kan barnen svenska från hemmen.

6. Svenska språket blir inte lidande av att barnen gå i nomadskolan. — — —

7. Barnen tala uteslutande svenska på fritiden, även de som tala lapska i hemmen.

Sigrid Rutfjäll, Storvallen

1. Jag anser att särundervisning för samebarn bör ske vid nomadskolorna i samma utsträckning som skett hittills både för låg- och högstadiet.

2. Särundervisningen i nomadskolorna ger samebarnen en grundläggande och orubblig kärlek till sin bygd, sitt folk och språk samt medverkar till samarbete och gott samförstånd med bygdens befolkning.

4. Om nomadskolorna får bevaras, är min önskan den, att lärare av samisk börd vilka behärska samespråket i första hand bör komma ifråga. Samma önskan beträffande skolhemmen, och jag vill särskilt poängtera vid anställning av husmor. Med de skickliga lärare, även av samisk börd, som numera undervisar i nomadskolorna bör även klasserna 7—9 bibehållas jämte den värdefulla fältstudiekursen sommartid. Därmed skulle mycket vara vunnet för att på så sätt bevara samernas säregna kultur. Låt nomadskolorna leva som ett kulturarv för kommande generationer.

5. Av tio elever behärskar hälften samespråket, medan däremot alla förstår språket.

6. Nej absolut inte!

7. Får nomadskolorna bibehållas blir de till oersättlig hjälp för språket, då klasserna 7—9 i framtiden förmodligen kommer att få tillägna sig språket genom obligatorisk undervisning.

8. Ömsom lapska och svenska.

3. Lappfogdarna

FRÅGOR

1. Har sättet att anordna nomadundervisningen någon betydelse för renskötsel? I så fall: på vilket sätt? Vilken betydelse tillägger Ni ämnet nomadkunskap samt den som »fjällkurs» anordnade fortsättningsskolan?

2. Vilka önskemål har enligt Eder erfarenhet samerna själva med hänsyn till sina barns skolgång, särskilt med hänsyn till de »lapska ämnena», lapska språket, nomadkunskap och sameslöjd?

3. Vilket alternativ (vilken kombination) anser Ni själv vara ur olika synpunkter att föredraga?

4. I vilken utsträckning intagas nu sådana elever i nomadskolorna, vilka Ni anser under alla omständigheter hellre böra gå i kommunal folkskola? Varpå grundar Ni Eder uppfattning härvidlag?

5. Om nomadskolan bevaras, anser Ni då att föräldrarna bör få välja fritt mellan särundervisning och samundervisning?

6. Har Ni haft tillfälle att i någon utsträckning iakttaga verksamheten vid nomadskolorna?

Därutöver anhöll utredningen, att lappfogdarna ville ställa till dess förfogande en kort beskrivning av renskötelsens bedrivande samt renskötärbefolkningens levnadsförhållanden inom ifrågavarande distrikt med beaktande av omständigheter, vilka kunde inverka på formerna för samebarnens skolgång.

SVAR

Erik Hedbäck, Norrbottens norra distrikt

1. Angående frågan om den gamla nomadskolorordningen med visteskolor även i fjälltrakten under den tid lapparna uppehöll sig där med sina renhjordar har jag avgivit ett utförligt yttrande den 19 februari 1946, föranlett av en framställning av nomadskolinspektören år 1945 angående nedläggande av visteskolorna med sommarkurs i Karesuando skoldistrikt. Jag anhåller att få återropa sagda yttrande och min däri framförda mening, att nomadskolundervisningen väl kan ha positiv nytta för renskötelsen, där den meddelas i dennas egen miljö och i nära anslutning till dess utövning. Undervisning i sådana skolor har emellertid helt och hållet upphört i början av 1950-talet. I själva verket har förutsättningarna starkt ändrats följande ordnande av »visteskolor», genom att nomadlivet överallt bytt karaktär och visten ej längre inrättas i renskötseområdena, och i arbetstrakternas närhet, på samma sätt som förr. Skolor som följer renskötelsen tillhör sålunda ett förflutet skede och kan ej återinrättas. Sommarkurser i fortsättningsskolan skall utgöra en ersättning för dem. Men i allt väsentligt är nomadskolan nu en fast skola, liknande den vanliga folkskolan. Det förefaller ovisst om den med sådan uppbyggnad kan få nämnvärd betydelse för renskötelsen som näringsgren.

Frågan är svår att besvara, och jag anser mig icke för närvarande kunna intaga säker ståndpunkt. — Jag har tidigare förordat särskola, t. o. m. i extrem form, för renskötärfamiljernas barn, men hyser nu tvivel angående behovet av särundervisning. Nomadlivet har ändrat karaktär; det har för stora kategorier t. o. m. helt upphört, även om de alltjämt bedriver renskötelse och den kan vara rörlig inom samma gränser som tidigare. Levnadssätt och vanor har undergått starka förändringar; ett närmande sker till grannarna i andra yrkesgrupper, även på det språkliga området. Samerna har ej längre en markerad särställning. Utvecklingen kan väntas gå än snabbare i riktning mot hopsmältning av folkgrupperna. Yrkesuppdelning behöver ej medföra isolering. Genom förbättrad samfärdsel brytes i stället avskildhet och främlingskap. Tiden är måhända snart inne för att slopa både särundervisning för samerna och annat som är ägnat att uppehålla obehövliga skiljelinjer.

2. Det förekommer stora variationer i fråga om samernas inställning till sina skolor. Motstånd mot särundervisning är ingalunda ovanligt. Särskilt i Kiruna-trakten vill många familjer överföra barnen till folkskolan i Kiruna C. — Motivet kan växla; oftast säges, att barnet skall ha sin framtid i annat yrke och behöver lämpligare undervisning än i nomadskolan. För andra spelar troligen kommunikationerna viss roll: barnen är t. ex. närmare hemmet i Kiruna än i Jukkasjärvi. — Å andra sidan finns många, som önskar behålla »egen» skola, och uppskattar dess anordningar. Denna uppdelning i åsikter finnes företrädd i alla tre nordkommunerna. Mitt intryck är att man i Karesuando är minst intresserad av att bibehålla särundervisningen. Där har lappbefolkningen alltid stått den bofasta befolkningen nära, och samundervisning förefaller envar naturlig och riktig. Goda renskötare tillfördes socknens lappbyar, sägs det, också ur »Lidströms

gamla skola». — Rätt allmänt har avhörtts ovilja emot långvarig skolgång för pojkar som visar intresse för renskötseln. Förlängd skolgång sägs taga bort detta intresse, och försena inlärandet av färdigheter i det praktiska renarbetet.

Med undervisningen i de speciella lapska ämnena är man i allmänhet belåten. Motsatta meningar kan också förekomma: »Tar tid från viktigare saker.» Deras företrädare är vanligen föräldrar, som önskar få barnen in på andra levnadsbanor.

3. Efter att ha tagit del av energisk argumentering för båda huvudalternativen känner jag stor tveksamhet inför frågan, och utber mig anstånd med att besvara den. — Jag har emellertid de senare åren varit böjd för att tro på fördelar av samundervisning, utbyggd med y-linje på högstadiet. Till denna skulle intagas elever från renskötarfamiljer, som ämnar fortsätta i rennäringen. Y-linjen bör tillföras goda facklärare och fullgod utrustning. Den bör vara gemensam för hela renskötselområdet.

4. För närvarande besökes nomadskolorna av alltför många elever, som egentligen ej hör till dess område. Årligen anmärker jag därom då skolbarnsförteckningarna översändes till inspektören. Barn som uppenbarligen ej skall bli renskötare bör undervisas tillsammans med den bofasta befolkningens barn. Det underlättar blivande anpassning till nya arbetsområden. Nomadskolklasserna blir mera lätthanterliga och undervisningsresultatet bättre, om elevantalet hålles lägre och mera enhetligt. Så länge särundervisning bibehålles är det ändamålsenligt att man tillämpar ifrågavarande uppdelning.

5. Ja, fritt val bör vara rättighet för envar.

6. Ja, jag besöker regelbundet nomadskolorna, och har uppskattat mycket av det arbete som där utföres.

Erik Malmström, Norrbottens södra distrikt

Jokkmokkslapparna ha i stor utsträckning skaffat sig egna bostadshus på vinterbeteslanden, medan arjeplogslapparna i allmänhet förlagt sina fasta bostäder till vår- och höstvistena i lågfjällen. Denna olikhet har haft tydliga verkningar på arten och graden av nomadism. Bostäderna på vinterbeteslanden ha av naturliga skäl kunnat ges en högre standard än de hus man byggt i fjällen. Detta har medfört att jokkmokkslapparnas familjer lockats att förlänga uppehållet på vinterbetestrakten. De i renskötseln icke aktiva familjemedlemmarna komma i regel ned till vintervistena redan i mitten av september och stanna där till mitten av juni, då sjöarna öppnas och bekväm flyttning med båt till fjällvistena blir möjlig. Detta gäller de flesta som ha egna hus i Porjus, Jokkmokk och Murjek. Några Tuorpon-familjer med egna hus kring Karats (Olstorp, Nygård, Karats och Luvos) flytta ej alls med renfolket; de bo året om i familjebostäderna kring Karats.

En sådan ordning är än så länge främmande för arjeplogslapparna. Familjernas vistelse på vinterbetestrakterna sammanfaller här till tiden med renskötarnas; man kommer ner i november—december och flyttar upp vid månadsskiftet april—maj. Vistena kunna växla från år till år allt efter betesförhållandena. Utvecklingen tyder emellertid även här på att vintervistelsen mer och mer förlägges till samma ort år efter år. Detta sammanhänger framför allt med att renskötarna ganska allmänt skaffat sig egna bilar och därigenom fort och lätt kunna nå renhjordarna även om betestrakten ligger tämligen långt från bostaden. — Sommarhalvåret tillbringa familjerna i regel på huvudvistena i lågfjällen (Svaipa-familjerna och ett par familjer i Semisjaur-Njarg medfölja dock renskötarna till

sommarvistena i högfjällen; vistelsen där varar ungefär en månad). Familjeflyttning till sommarvistena förekommer även bland jokkmokkslapparna; flyttningen sker här ej sällan med flyg.

Om den överskådliga framtiden torde man våga förutspå, att utvecklingen åtminstone bland jokkmokkslapparna kommer att gå därhän, att de flesta nomadfamiljerna ganska snart bli stationära på sina vinterbetesstrakter i bygden från mitten av september till mitten av juni, d. v. s. under praktiskt taget hela skolåret. I Arjeplog lär utvecklingen i sådan riktning komma att gå saktare, om den alls kommer.

Något bestämt uttalande om hur den till renskötelsen knutna befolkningens antal kan komma att förändras kan svårigen göras. Det är dock sannolikt, att jokkmokksrenskötelsen kommer att åderlätas på folk, medan arjeplogskötselns får behålla sina utöware. Prognosen grundas dels på att arjeplogslapparna ha ett betydligt större och jämnare fördelat renunderlag än jokkmokkslapparna, dels på att de goda arbetstillfällena genom vattenkraftutbyggnaderna i Lule-älvarna kunna väntas locka Jokkmokks lappungdom från renskötelsen.

Den i nuvarande form bedrivna nomadundervisningen har — såvitt jag kan bedöma — icke haft någon praktisk betydelse för renskötelsens fortbestånd och utveckling. Skogslapparna, vilka endast i undantagsfall gått i nomadskola, ha på många håll (exempelvis i Arvidsjaur och Udtja) en betydligt bättre och mera välordnad renskötelse än fjälllapparna. Lusten för den fäderneärvda näringen och aktningen för den därvid knutna kulturen äro ingalunda mindre starkt utpräglade hos skogslapparna än hos fjälllapparna.

I vad mån en utbyggnad av nomadundervisningen till att omfatta vidgad teoretisk och praktisk utbildning i vad man kallar nomadkunskap skulle kunna öka skolans betydelse för renskötelsen är svårt att förutsäga. Tänkbart är att skolans betydelse skulle växa, om undervisningen (på högstadiet) särskilt toge sikte på att bibringa eleverna kunskap om och intresse för modern producentorganisation. Fruktbärande kunde också vara att ge eleverna inblick i de rön, som rensforskningen kan komma att göra.

Lapparnas inställning till de »lapska ämnena» är enligt erfarenheterna från mitt distrikt i allmänhet positiv. Lapparna torde därför önska, att nomadskolan bibehålles. Ibland hör man dock uttalanden om att *fortsättningsskolan* är onödig; föräldrarna anse sig själva bättre skickade att ge barnen den praktiska utbildning *fortsättningsskolan* syftar till.

Min egen syn på frågan om ordnandet av lappbarnens skolgång tillkännagavs vid nomadskolutredningens sammanträde i Luleå föregående höst. Min uppfattning är fortfarande, att särundervisningen bidrager till att skapa en barriär mellan lapparna och landets övriga befolkning. Skadan av en sådan isolering lär knappast uppvägas av den betydelse, som särundervisningen möjligen kan ha såsom medel att bevara de lapska traditionerna och det lapska kulturarvet. Lyckligast vore enligt min mening att särundervisningen helt avskaffades (alltså även på lägstadiet). I de skoldistrikt, inom vilka renskötelse förekommer, borde dock yrkesbetonad undervisning med hänsyftning på renskötelsen ingå såsom specialgren på enhetsskolans högstadium. En sådan anordning borde vara genomförbar. Om nomadskolan trots allt bevaras, böra föräldrarna under alla förhållanden få välja fritt mellan särundervisning och samundervisning. Det nuvarande tvånget för fjälllapparna att sätta sina barn i nomadskola försätter befolkningsgruppen under ett högst otillbörligt förmyndarskap i kulturellt hänseende.

Barn, vilkas föräldrar icke äro knutna till renskötelsen, böra under alla omständigheter gå i kommunal folkskola. Deras framtid kan icke byggas på en återgång

till renskötseln; deras utbildning måste ovillkorligen inriktas på annan verksamhet. Vid Storlule-sjöarna i Jokkmokks socken finnes en ganska talrik bofast befolkning av lapsk härstamning. Barn från denna befolkning ha hittills i stor utsträckning brukat intagas i nomadskola. Denna skolgång har knappast varit till fördel för barnens framtid. Det ligger i varje fall nära till hands att skylla Storlule-ungdomens uppenbara svårigheter att söka sig ut och göra sig gällande i arbetslivet på den isolering från annan ungdom, som särundervisningen i nomadskola medfört.

Som svar på den sjätte frågan i nomadskolutredningens skrivelse meddelas, att jag icke haft tillfälle att så att säga inifrån iakttaga verksamheten vid nomadskolorna.

Hilding Ritzén, Västerbottens län

Numera äro renskötande samer i Västerbottens fjällappbyar endast halvt nomadiserande. Redan för flera årtionden sedan började de mest välsituerade samerna att skaffa sig fasta bostäder inom tjärroområdet. I dessa bodde då familjerna så länge renarna betade på trakten men flyttade sedan med renhjorden till sommarlanden. Dessa bostäder lågo ofta på större eller mindre avstånd från byarna, men undan för undan har renskötarfamiljerna skaffat sig nya bostäder och då intill den fasta bebyggelsen. Under senaste åren har rätt många med hjälp av egnahemslån byggt sig villor med den standard bostadsmyndigheterna föreskriva. De familjer som ej kunnat bygga nytt ha övertagit äldre hus eller hyrt bostad hos jordbrukare eller samer. Sistnämnda två bostadstyper fylla oftast inte fordringarna på en modern bostad men äro å andra sidan inte nämnvärt sämre, än de många bofasta på orten använda. Ett allmänt önskemål är numera att den fasta bostaden (huvudvistet) ligger bekvämt till med hänsyn till vägar, butiker, elledningar och teleledningar. I dessa bostäder bo så gott som undantagslöst familjerna under tiden april/maj—november/december och ibland ännu längre in på vintern. De arbetsföra männen vistas ute i markerna för skötsel av renarna och bo därvid i kåtor och enklare bostäder. Så länge det finns småbarn i familjen stannar husmodern med dessa i nyssnämnda huvudviste, men sedan barnen vuxit upp brukar hon oftast för en kortare tid bege sig till den trakt där mannen arbetar på sommarlandet. I ett mycket ringa antal fall förekommer det att familjer med underåriga barn flyttar till sommarvistena. När så sker är det endast för kortare tider. När renarna på höstarna flyttas mot vinterlanden stannar husmor med barn kvar i huvudvistet till dess att renflyttningen är genomförd. Hon flyttar då till någon av mannen hyrd bostad på vinterlandet. Ofta blir det år från år till samma by, men det förekommer även att vinterbostadsorten växlar. Någon gång förekommer det t. o. m. att familjen byter bostadsort under vintern men vanligast är att familjen bor kvar på ett ställe. De bostäder som på vinterlanden stå till buds äro oftast mycket dåliga och knappast lämpliga för barn. Om renarna måste flyttas från grannskapet av bostaden bo i regel de arbetsföra männen kvar i hemmet och resa med egna eller arbetskamraters bilar eller bussar dagligen till och från arbetsplatsen. Möjligen kan för någon kortare tid mannen skaffa sig tillfällig bostad i närheten av renhjorden. I och med att vårflyttningen börjar reser husmor med barn till huvudvistet.

I länet ha samtliga renskötsel familjer i Grans, Rans, Umbyns och Vilhelmina norra lappbyar inom tjärroområdet bostäder i hus. I var och en av Vapstens och Vilhelmina södra lappbyar är det en familj, som saknar sådan bostad och bor därför i kåta hela sommarhalvåret. Denna är dock uppförd inom en kilo-

meters avstånd från väg och ändrar ej familjens levnadsförhållanden från allmänt brukliga.

Annan ändring av nuvarande förhållanden än förbättring av bostadsbeståndet torde ej vara att vänta. Under de senaste åren har i samma mån som någorlunda goda hyresbostäder på vinterlandet blivit svåra att uppbringa, samerna blivit intresserade att skaffa egna bostäder. Några ha redan gjort det och om nu gällande bestämmelser om lån och bidrag ändras, torde det bli allt vanligare att renskötarfamiljen flyttar från en god bostad på tjärroområdet till en enklare på vinterlandet.

På grund av berörda förhållanden leva barn i förskolåldern tillsammans med den bofasta befolkningen och under ferier blir förhållandet detsamma med skolpliktiga barn. Med undantag för något tillfälligt besök på plats, där renar samlats för skiljningar och dylikt, kommer barnen medan familjen bor på huvudvistet först efter slutad skolgång i större kontakt med renar och arbetet med dessa. Under ledigheter från skolan resa barnen till den ort, där föräldrarna vistas, och då kan givetvis de äldre barnen följa med ut i arbetet.

För renskötarfamiljens barn är säkerligen nomadundervisningen nyttig, om de få följa den, sedan de nått tillräcklig mognad. De kan genom den få en överblick över näringen i större sammanhang, få reda på samernas rättigheter och skyldigheter och vid en lämpligt upplagd undervisning få en initiativrikare syn på näringen i sin helhet. Kännedom om förhållandena på andra orter är säkerligen av värde och är nu något som ungdomarna själva i regel få söka sig fram till. Äldre i den nuvarande aktiva renskötselgenerationen äro särskilt individuellt inriktade och har förvånansvärt lite kännedom om renskötseln på förhållandevis närliggande trakter. Ungdomarna komma i större kontakt med varandra genom resor i stora delar av renskötselområdet och ha i förhållande till föräldrarna en klarare och mera realistisk syn på näringen. Samtidigt förefaller det, som om de ej längre vill »gömma» sig, när de komma ut i olika sammanhang, utan förefalla i stället närmast vara stolta över att vara samer. Det är genomgående ett ovanligt gott förhållande mellan föräldrar och barn i samefamiljerna, men trots detta tror jag inte att en skolyngling i 12 års ålder blir riktigt hörd, om han till fadern kommer med något nytt förslag i renskötselfrågor. Det är nog så att den äldre anser sig på grund av erfarenhet begripa saken bäst och skjuter förslaget åt sidan. Innan sonen kommer ut i arbete och får möjlighet att hävda sig kan ha glömt vad han lärt. På grund av dessa förhållanden tror jag att före de yrkesbestämda klasserna är det knappast lönt att ta upp ämnet nomadkunskap i vidare mån, än de bofastas barn undervisas härom. På y-linjen däremot anser jag det vara synnerligen behövt med en ännu mer omfattande kursplan än den nu gällande. I samband med undervisning i ämnet kan praktisk undervisning vara av värde men ej oundgängligen nödvändig. Den fjällkurs som nu användes i fortsättningskolan känner jag ej närmare till och kan därför ej yttra mig om densamma.

Bland renskötande samer, såväl nordsamer som sydsamer, är det säkerligen ett allmänt önskemål att undervisning meddelas i lapska språket, nomadkunskap och sameslöjd. Jag har hört flera, som varit ledsna över att barnen under skoltiden glömma den lapska de lärt före skolåldern, men samtidigt äro alla överens om att svenskan är det viktigaste språket. Nu är förhållandet det, att bland sydsamer finns det ungdomar, som inte kan stort mera lapska än vad som behövs för renskötselstermer och bland skogslapparna i Malå är det bara ett fåtal som kan lapska.

På grund av renskötsel familjens flyttningar måste ett skolbarn, om det skall

bo hos föräldrarna, under läsåret först börja i kommunskolan vid huvudvistet, sedan flytta till skola på vintervistet för att åter flytta till den skola barnet började i på hösten. Jag anser det därför vara uteslutet, att renskötarfamiljernas barn under skolåret kan bo hemma. Under lågstadiet och mellanstadiet borde det kunna ske på skolhemmet i hemorten. Där få de då leva tillsammans med sina lekkamrater och i stort sett i den miljö de äro vana. Med föräldrar och andra anhöriga få de lättare kontakt än om de gå vid en internatskola på annan ort. Jag anser att denna fråga varit lätt att ta ställning till om det funnits skolhem i Ammarnäs, Tärnaby, Dikanäs och Saxnäs, men då utvecklingen tycks gå därhän att det kanske efter bara något år endast finns kvar skolhem i Tärnaby blir frågan mera svårlöst. Det kan nämligen under sådana förhållanden bli fråga om, att samebarnen placeras i skolhem i Sorsele municipalsamhälle och Vilhelmina köping. Där få de lekkamrater, som inte äro vana att se samer och därför försöker spela översittare och kan, åtminstone under första åren, ställa till tråkigheter för de nya kamraterna.

Under de förhållanden renskötande samer nu leva tror jag inte att något kan vinnas på att isolera samebarnen från den bofasta befolkningens barn. Däremot kan en sådan isolering medföra att det önskvärda goda förhållandet mellan bofasta och samer blir svårare att nå och att samerna inte helt känna sig som kommunmedlemmar. Inte heller tror jag, att man genom en dylik kategoriklyvning gör något för bibehållande av den samiska folkgruppens särart. Denna folkgrupps bestånd anser jag vara helt beroende på att renskötelsen kan fortsätta under former, som ger utövarna en fullt jämförbar ställning med övrig orsbefolkning. Kan näringen ge inkomster, som möjliggör för utövarna att följa med i standardhöjningen, kommer sannolikt ungdomar av båda könen att bli kvar i sina fäders yrke. För mycket omhuldande och dalt kan medföra en minskning av den kamplust en framgångsrik näringsutövare alltid behöver.

I och med att det blir fråga om yrkesutbildning under skolans högstadium måste givetvis sameungdomen sammanföras till högst ett par skolor och då syns internattypen vara den lämpligaste. Då ha barnen också nått sådan ålder, att det kan vara av värde att få träffa jämlingar från andra trakter.

I nuvarande nomadskolan går ett fåtal barn av samisk härkomst vilkas föräldrar upphört med renskötelse och ägnat sig åt annat arbete. Endast undantagsvis upptaga sådana barn den näring föräldrarna lämnat. För sådana barn blir nomadundervisningen till ringa nytta men å andra sidan förlora de sannolikt ingenting på att ha undervisats i en annan skolform än kommunskolans. När den nioåriga skolformen genomförts anser jag att föräldrar till barn, som äro berättigade bedriva renskötelse, skola få välja mellan de undervisningsformer, som stå till buds. Detta oavsett om de äro renskötande eller ej.

Vad jag ovan anfört har jag tyvärr icke kunnat grunda på iakttagelser från nomadskolorna.

Iwan Lundberg, Jämtlands län

Beträffande den till renskötelsen knutna samebefolkningens levnadsförhållanden och vanor kan sägas, att en klar tendens mot likställdhet med den vanliga befolkningens vanor är märkbar. Genom kommunikationsnätets utbyggnad (vägar, telefoner, tidningar och radio) ha lapparna numera lika stora möjligheter som övrig glesbygdsbefolkning att komma i kontakt med strömningar i tiden. I synnerhet i de fall då huvudvistena ligga i närheten av väg har en medveten strävan att jämställa sina vanor med övrig befolkningens gjort sig märkbar från lapparnas sida. Genom den alltmer tilltagande motorismen och turismen ha lapparna också på-

verkats och blivit påverkade. Den av övriga samhällsgrupper uppnådda standardhöjningen i vissa avseenden eftertraktas också av lapparna. Stor aktivitet att skaffa sig moderna bostadshus på huvudvistena kan här i länet spåras i alla lappbyar. I så gott som alla dylika finnas bilar, ägda av lappar.

Naturhushållningens tid är i stort sett snart förbi. Visserligen använder man sig i hushållen fortfarande av kött från den egna renhjorden och fisk från fiskevatten vid sommarvistena men en klar önskan att blanda upp kött- och fiskmållningen med andra livsmedel föreligger. Genom vägnätets utbyggnad ha lapparna nu lättare att komma till affärer, och de kunna då anskaffa konserverade livsmedel i olika former. De äro i detta avseende helt likställda med skogsarbetarna. Endast skor och västar sys numera av renskinn. Övriga klädespersedlar köpas färdiga.

Uppskattningen av hur den till renskötelsen knutna befolkningens antal kan komma att förändras torde bäst göras av dem som syssla med den särskilda folkräkningen beträffande lapparna. Jag hänvisar därför till dessa. När det gäller renskötelsens former kan länet uppdelas i två områden med järnvägen Östersund—Storlien som gräns. I den norra länsdelen råder fortfarande samma renskötelseform som tillämpats för 25—30 år sedan. Flyttningar till vinterlanden, som äro belägna på rätt avsevärda avstånd från lappbyområdena, äga alltjämt rum. Därvid äro byhjordarna indelade i betesgrupper. Familjerna kvarbo icke på huvudvistet utan bo tillsammans med husfadern på vinterlanden. Allmänt har man nu med hjälp av egnahemslån börjat uppföra fullvärdig bostad på huvudvistet. Denna användes vår, sommar och höst av familjen. Endast husfadern och de som äro sysselsatta i renskötelsen följa renarna.

I södra länsdelen råda helt andra förhållanden. I tre av de sex lappbyarna här äro familjerna bosatta på samma plats året runt. I de övriga bor man på ett gemensamt vår-, sommar- och höstviste och flyttar sedan med husfadern till vintervistet. Flyttvägarna äro här betydligt kortare än i norra länsdelen. Allmänt gäller att lapparna året runt äro bosatta i närheten av eller i tätorter.

Enligt min uppfattning låter en övergång för lappbarnens del till en annan skolform än den nuvarande mycket väl sig göra här i länet. Detta gäller sålunda beträffande bosättning i förhållande till orter, där skolor finnas, och kommunikationer mellan lappvisten och skolorter.

BILAGA 3

Bruket av folkspråk vid undervisning

Rapport från Unescos expertkongress 1951¹

Inledning

Av den föregående översikten inses lätt att språkproblemet vid undervisning är världsomfattande och därför ett passande forskningsfält för Förenta nationernas verksamhet med hänsyn till undervisningen.

Vidare har Unesco vid många av sina insatser och planer oupphörligt konfronterats med den ena eller den andra aspekten av problemet, huvudsakligen då det gäller den grundläggande undervisningen. För att nämna endast ett exempel fann de pedagoger, som anförtrots att genomföra pilotprojektet i Marbial Valley på Haiti, att små eller inga framsteg kunde göras, förrän man fattat ett beslut om vilket språk som skulle användas som undervisningsmedel. Likaledes måste de rådgivande missioner, som Unesco sänt till Thailand, Filippinerna, Afghanistan och Burma, taga hänsyn till den lokala varianten av samma problem; dessa missioners rapporter innehåller nyttiga upplysningar, kompletterande den föreliggande volymen, och rekommendationer, som förtjänar noggrant studium.

Då sålunda frågan om undervisningsspråket är ett återkommande problem vid den grundläggande undervisningen och vid utvecklandet av tillfredsställande skol-system i så många länder, rekommenderade Unescos generalkonferens vid sin femte session 1950, att den skulle göras till föremål för särskilt studium i världsomfattande skala. Detta beslut stöddes av en resolution, som tidigare antagits av Förenta nationernas generalförsamling och som anmodade Unesco att ta upp frågan till behandling.

Följaktligen sammanträffade vid slutet av år 1951 experter från alla delar av jordklotet i Unescohuset i Paris för att i detalj överlägga om bruket av folkspråk (vernacular languages). Kongressen ansåg sin huvuduppgift vara att lämna svar på två viktiga frågor: »Under vilka omständigheter är användningen av folkspråket möjlig i undervisningen?» och »Vilka åtgärder kan vidtagas för att underlätta och uppmuntra dess användning?» Kongressen samlade sina resultat i en preliminär rapport, vilken nu publiceras på de följande sidorna.

För att undvika otydlighet användes följande termer i angivna betydelser:

Inhemskt språk (indigenous language): Det folks språk, som anses vara ett områdes urinvånare.

Lingua franca: Ett språk som vanligen användes av människor vilkas modersmål är skilda, i avsikt att underlätta kommunikation mellan dem.

Modersmål eller ursprungligt språk: (mother or native tongue): Det språk som

¹ Rapporten publiceras i skriften *The use of vernacular languages in education* (Paris 1953). Denna bok innehåller därutöver en inledande översikt av vissa språkliga och språkpedagogiska förhållanden, en redogörelse för praxis i fråga om folkspråkens användning i undervisningen i olika delar av världen samt en serie beskrivningar av vissa »fall» och experiment.

en människa förvärvar under sina första år och som normalt blir hennes naturliga medel för tankar och kommunikation.

Nationellt språk: En politisk, social och kulturell enhets språk.

Officiellt språk: Ett språk, som användes i de lagstiftande, verkställande och dömande myndigheternas verksamhet.

Pigdin: Ett språk som har uppkommit som resultat av kontakt mellan två folk med olika språk, vanligen bildat genom en sammanblandning av språken.

Regionalt språk: Ett språk som användes som ett medel för kommunikation mellan folk, som bor inom ett visst område och som har olika modersmål.

Ett andra språk: Det språk en människa tillägnar sig utöver sitt modersmål.

Folkspråk (vernacular language): Ett språk, som är modersmålet för en grupp som socialt eller politiskt domineras av en annan grupp, vilken talar ett annat språk.¹ Vi betraktar inte det språk som talas av en minoritet i ett land som ett folkspråk, om det är ett officiellt språk i ett annat land.²

Världsspråk: Ett språk, använt i vidsträckta delar av världen.

Modersmålet och det andra språket

En principförklaring

Det är genom sitt modersmål som varje mänsklig varelse först lär sig att formulera och uttrycka sina föreställningar om sig själv och om den värld i vilken han lever. Detta språk, på vilket han först lär sig att uttrycka sina föreställningar, behöver inte vara det språk som hans föräldrar använder, inte heller behöver det vara det språk han först lär sig att tala, eftersom särskilda omständigheter kan föranleda honom att överge sitt modersmål mer eller mindre fullständigt vid tidig ålder.

Varje barn födes till en kulturell omgivning; språket är både en del av och ett uttryck för denna omgivning. Sålunda blir förvärvandet av detta språk (»barnets modersmål») en del av den process, genom vilken ett barn tillägnar sig den kulturella omgivningen; det kan då sägas att detta språk spelar en betydelsefull roll vid forandet av barnets tidigaste föreställningar. Barnet finner det därför svårt att fatta någon ny föreställning, som är så främmande för dess kulturella omgivning, att den inte med lätthet kan finna ett uttryck på dess modersmål. Om ett främmande språk tillhör en kultur som är litet olik barnets egen (som då det gäller franska för ett engelskt barn) blir barnets främsta svårigheter med att lära detta språk endast lingvistiska. Men om det främmande språket tillhör en kultur som är mycket olik dess egen (som då det gäller engelska för ett nigerianskt barn), då ökas dess inlärningssvårigheter avsevärt; det kommer i kontakt inte bara med ett nytt språk utan också med nya föreställningar. Detta bör beaktas även i fråga om vuxna.

Vid lärandet av ett främmande språk, vilket som helst, kan ett barn finna svårigheter med att behärska det främmande språkets ordförråd och syntax tillräckligt för att uttrycka sina föreställningar på det. I de fall då det främmande språket tillhör en helt främmande kultur ställes barnet inför ytterligare och mycket större svårigheter: att tolka de nya föreställningarna i ord, som tillhör dess eget tankemedium — hans modersmål — och att uttrycka sina egna föreställ-

¹ Unesco inser, att medan denna definition gäller i flertalet fall, så skulle variationer i eftertryck och formuleringar vara nödvändiga för att den skall kunna tillämpas universellt och rätta sig efter de förhållanden, som betingar individuella, särskilda fall. Utgivarens anmärkning.

² Ordet »vernacular» är omöjligt att översätta exakt. Inskränkningen i definitionens andra mening motiveras tydligen därav att man velat avstå från att uttala sig i vissa särskilt brännande minoritetsproblem. Nomadskolutredningens anmärkning.

ningar och tankar med ett främmande språks ord. Föreställningar som har formulerats på ett språk är så svåra att uttrycka med ett annat språks ord, att en människa, som ständigt ställes inför denna uppgift, lätt kan förlora förmågan att fritt och obesvärat uttrycka sig. Ett barn, som ställs inför denna uppgift vid en ålder då dess uttrycksförmåga redan på modersmålet är endast ofullständigt utvecklade, kan kanske aldrig förvärva denna förmåga i fullt tillräcklig grad.

Av dessa skäl är det viktigt, att varje ansträngning göres för att tillhandahålla undervisning på modersmålet. Vad som kan göras diskuteras på sidorna 244 f.

Av pedagogiska skäl rekommenderar vi att användningen av modersmålet utsträcker till ett så sent stadium i undervisningen som möjligt. Särskilt bör eleverna börja sin skolgång med att undervisas på modersmålet, eftersom de förstår det bäst och eftersom detta att de börjar sitt skolliv på modersmålet kommer att göra brytningen mellan hem och skola så liten som möjligt.

Vi betraktar den omvälvning som det lilla barnet genomgår vid övergången från hemliv till skolliv som så stor att allt tänkbart bör göras för att mildra den, särskilt där moderna metoder för småbarnsundervisning ännu inte har trängt igenom i skolan. Barnet övergår från att vara ett av några få barn under sin mors öga till att vara ett i en stor grupp under en lärare. I stället för att springa omkring och leka och skrika, begär man att det mestadels skall sitta stilla och hålla sig lugnt, att koncentrera sig, att göra vad man säger åt det i stället för vad det vill göra, att lyssna och lära och besvara frågor. Nya upplysningar och föreställningar förmedlas till det så snabbt som det möjligtvis kan tillägna sig dem, och det förväntas ge belägg för att ha tillägnat sig dem. Nästan allt är annorlunda än hemma, och det är inte förvånande att många barn finner svårigheter i att anpassa sig i sin nya omgivning. Om även det språk, på vilket alla dessa nya meddelanden görs, är olikt modersmålet, ökas barnets börda i motsvarande grad.

Även då barnet har varit i skolan tillräckligt länge för att vara förtroget med skollivet, måste det alltså finna sig i den oändliga strömmen av lektioner och läxor i många olika ämnen. Det kommer att vare sig ämnet är geografi eller snart sagt vilket annat som helst, finna dem lättare om det undervisas på sitt modersmål. Att begära av det att arbeta med nya upplysningar eller föreställningar, som förmedlas till det på ett obekant språk, är att pålägga det en dubbel börda, varigenom barnet gör långsammare framsteg.

Bruket av modersmålet gynnar bättre förståelse mellan hemmet och skolan, då barnet undervisas på hemmets språk. Vidare får föräldrarna bättre möjlighet att förstå skolans problem och att i någon mån hjälpa skolan i undervisningen av barnet.

Det kan emellertid finnas omständigheter, som berättigar övergivandet av modersmålet mycket tidigt i barnets undervisning. Till exempel kan modersmålet vara nära besläktat med ett mera allmänt brukat språk, och den praktiska fördelen av att kunna använda detta språk som undervisningsmedium kan vara så stor att den berättigar en mindre belastning av de barn, som finner en viss svårighet i att använda det. I sådana fall rekommenderar vi att allt som är möjligt göres för att hjälpa barnen att övergå till det nya mediet. De bör till exempel undervisas av lärare, som talar deras modersmål, och deras uppgift att övergå till det nya mediet bör få prioritet framför andra uppgifter.

Vi skall nu diskutera flera invändningar, som ofta framförs mot användningen av modersmålet som undervisningsmedium och som vi betraktar som ohållbara. Senare skall vi granska andra, vilka faktiskt måste minska den omfattning, i vilken modersmålet under vissa omständigheter kan användas.

»*Detta språk har ingen grammatik och inget alfabet.*» Ofta är den som inte har

analyserat språk, talade av folk utan modern teknik eller civilisation, av den åsikten, att ett språk som aldrig har använts i skrift inte har någon grammatik. Detta är inte sant. Varje språk, även ett oskrivet, har sina genomgående mönster eller regler, efter vilka de som talar det ställer samman ord till meningar och så vidare. Ofta är en sådan grammatisk struktur lika komplicerad eller lika regelbunden som i fråga om något av världsspråken. I själva verket hävdar vi, att det inte finns någonting i något språks struktur som utesluter det från att bli en förmedlare av modern civilisation. Likaså kan varje oskrivet språk bli skrivet; vissa av de problem som är förknippade med att skriva ett hittills oskrivet språk diskuteras i det följande.

»*Barnet kan redan sitt modersmål.*» Den andra invändningen är att barnet redan kan sitt eget språk innan det kommer till skolan, och att skolan inte behöver lära barnet det. Det finns två svar på detta. För det första har barnet inte fullständigt lärt språket innan det kommer till skolan. Det har lärt det tillräckligt för sina egna barnsliga syften, men det behöver fortfarande utveckla sin kunskap om det, allteftersom det blir äldre. Ett engelskt eller franskt barn ägnar en stor del av sin tid under hela sin skolgång åt studiet av sitt modersmål. För det andra gör skolan något mer än lär barnet dess modersmål. Den använder detta som det mest effektiva medlet för att lära det andra saker.

»*Bruket av modersmålet hindrar förvärvet av det andra språket.*» Några hävdar att det är omöjligt för barn att lära sig väl bruka ett andra språk med mindre än att skolan utnyttjar det andra språket som undervisningsmedium från första början. I själva verket är det på grundval av denna uppfattning som en del skolor tidigare har rent ut förbjudit varje bruk av modersmålet var som helst inom skolan. Emellertid visar erfarenheter, som man nyligen gjort på många håll, att ett likvärdigt eller bättre behärskande av det andra språket kan uppnås, om skolan börjar med modersmålet som undervisningsmedel och sedan efter hand för in det andra språket som undervisningsämne.

»*Att använda folkspråket hindrar nationell enhet.*» Det kan inte förnekas, att myndigheternas arbete går lättare i ett enspråkigt än i ett mångspråkigt land. Dock följer härav inte, att en lagstiftnings- eller skolpolitik, som kräver användning av det officiella språket, under alla omständigheter ger samma resultat som faktiskt enspråkighet. Tvärtom är det ganska sannolikt, att ett absolut krav på att det nationella språket skall användas av människor med annat modersmål kan ha en negativ verkan, som föranleder lokala grupper att i någon mån draga sig tillbaka från nationens liv. I varje fall synes det uppenbart, att nationens intressen bäst tjänas genom maximal förbättring av undervisningen, och denna i sin tur kan gynnas genom användningen av det lokala språket som undervisningsmedium, åtminstone i början av skolgången.

Praktiska begränsningar av bruket av modersmålet i skolan

Vi har redan sagt, att vi anser att alla barn skulle åtminstone få sin första undervisning på modersmålet och att de vinner på att undervisas på modersmålet så länge som möjligt. Det finns emellertid vissa praktiska svårigheter — en del temporära, andra förblivande — som kan tvinga skolmyndigheterna att på ett visst stadium överge modersmålet som undervisningsmedium.

Otillräckligt ordförråd. Den första svårigheten är att språket kanske ännu inte har ett ordförråd, tillräckligt för lärokursens behov. I detta fall måste ett andra språk föras in på ett tidigt stadium, och så snart eleverna har lärt tillräckligt av det kan det andra språket bli undervisningsmediet. Övergången till ett andra

språk bör normalt ske gradvis, och bör göras så mjuk och psykologiskt så litet skadlig som möjligt. Om sålunda det andra språket är fullständigt olikt modersmålet, bör det studeras som ett ämne under vissa år, ända till dess att barnet har tillräcklig praktisk kännedom om det, innan det tages i bruk som uteslutande undervisningsspråk. Skälen för detta, och de metoder, som bör användas, diskuteras på sidorna 246 ff. Vi tillägger endast, att antagandet av ett andra språk som undervisningsmedium inte behöver vara totalt, d. v. s. i ett eller flera ämnen kan det fortfarande undervisas med hjälp av modersmålet, även om för andra ämnen det andra språket har blivit nödvändigt.

Brist på undervisningsmateriel. Ett av de viktigaste och svåraste av de problem, som är förknippade med användningen av folkspråk i undervisningen, är problemet med att tillhandahålla läsmateriel. Det händer ofta, att även ett språk som är fullt användbart som undervisningsmedium, kan vara alldeles eller nästan utan böcker eller annan materiel för skolbruk. Svårigheten sammanhänger inte så mycket med tryckningen, eftersom det finns olika apparater och tekniker, avsedda för att framställa böcker eller annat tryck i små upplagor. Svårigheten är att finna eller utbilda kompetenta författare eller översättare; att erhålla tilldelning av materiel (sådan som papper, typer och maskiner) i tider av allmän brist; att distribuera den färdiga produkten i ett läge som präglas av stora avstånd och dåliga kommunikationer; och framför allt att skaffa pengarna. Detta är praktiska problem, ytterst svåra och av den största betydelse. Vi är emellertid inte kompetenta att råda i dessa problem och vi yrkar bestämt på att Unesco studerar dem genom att rådfråga sådana personer som har haft att ta itu med dem i olika delar av världen; och att Unesco gör resultaten av dessa studier tillgängliga.

En mångfald av språk på en ort. Om en viss ort har en mångfald av språk kan det vara svårt att bereda undervisning på varje modersmål helt enkelt därför att det finns för få elever, som talar vissa av språken. I sådana fall kan det vara nödvändigt att välja ut ett av språken till undervisningsmedium, till priset av att därigenom begagna ett annat språk än det som är modersmål för en del av eleverna. Innan skolan böjer sig för denna nödvändighet, bör den söka utvägar och medel för att skapa undervisningsgrupper för varje modersmål. Om blandade grupper är oundvikliga, bör undervisning ges på det språk som bereder den minsta mödan åt flertalet av eleverna, och särskild hjälp bör ges åt dem som inte talar undervisningsspråket.

En mångfald av språk i ett land. Ett land, som ställs inför problemet att skapa skolor för ett antal skilda språkliga grupper, kan finna sig tillfälligt ur stånd — på grund av brist på resurser eller personal — att sörja för dem alla på modersmålet. I detta fall kan det bli tvunget att börja med det språk som talas av de största befolkningarna eller har den mest utvecklade litteraturen eller det största antalet lärare. Idealet undervisning på modersmålet kan man verka för i samma mån som förhållandena gör det möjligt.

Det måste sägas, att de finns en stor variation i styrkan och giltigheten av dessa skäl för att inte använda modersmålet. I vissa områden är de förvisso mycket starka; i andra åberopas de utan fullständigt berättigande.

Vi måste här slå fast som en allmän princip vad som redan måste ha blivit uppenbart genom vårt allmänna sätt att närma oss problemet: att i avsikt att lätta barnets börda bör modersmålet användas som undervisningsmedium så långt upp på skolstegen som de i detta avsnitt angivna förhållandena tillåter (med andra ord att övergången till ett andra språk, om den är nödvändig, bör uppskjutas till ett så sent stadium som möjligt); och att myndigheterna bör göra allt som står i deras makt för att skapa de förutsättningar, som kan gynna en allt

större utbredning av undervisning på modersmålet, och som kan göra övergången från modersmålet till det andra språket så mjuk och psykologiskt så litet skadligt som möjligt.

Vi skall nu diskutera den politik, som bör följas med hänsyn till användningen av modersmålet i vissa speciella språkliga situationer.

Behovet av läsmateriel. Vi har redan nämnt de praktiska problem, som är förknippade med att skaffa läroböcker och läsmateriel både för barn och för vuxna. Det blir meningslöst att lära vare sig skolbarn eller vuxna att läsa, såvida de inte har tillgång till läroböcker och annan läsmateriel. Att göra det skulle i själva verket lätt vålla besvikelse och bitterhet, och även leda till att många återfaller i analfabetism.

Detta problem har tre aspekter:

1. Anskaffande av läroböcker och läsmateriel för skolbarn.
2. Anskaffande av fortbildningsmateriel av alla slag för ungdomar och andra som har haft några års egentlig undervisning.
3. Anskaffande av lämplig materiel för vuxna som nyligen lärt sig läsa. Vi vill betona, att det är inte nog att skaffa materiel för de verkliga behoven i alla klasser, vare sig för barn eller vuxna; vidare materiel måste skaffas för fortbildningsändamål. Det finns två huvudskäl till att människor läser: det ena är önskan att utbilda sig, det andra behovet av underhållning. Tidningar och tidskrifter är ett värdefullt sätt att vidmakthålla intresset för och sprida vanan att läsa, och statliga myndigheter kan göra en hel del för att uppmuntra till läsning genom de officiella kungörelser de publicerar. Om man önskar hjälpa människor som kan läsa på modersmålet att gå över till att läsa på ett andra språk, kan mycket göras genom att trycka böcker, tidningar och officiella kungörelser i två versioner. Vi önskar även betona, att det förhållandet att ett visst språk kanske inte förfogar över en tillräcklig mängd läsmateriel för att det skall kunna användas som undervisningsmedium ända upp till undervisningens högsta stadier, betyder inte att det inte kan användas på lågstadiet och möjligen en del av mellanstadiet. Det bör användas i undervisningen så långt de tillgängliga resurserna i fråga om läsmateriel tillåter, och i samma mån som ansträngningarna att vidga tillgången av läsmateriel bär frukt, bör bruket av språket utsträckas.

Bristen på lärare med tillräcklig utbildning. Lärare som själva har fått sin undervisning och yrkesutbildning på ett andra språk har verklig svårighet med att lära sig undervisa på modersmålet. De huvudsakliga orsakerna till denna svårighet är av två slag. För det första måste de undervisa i de olika ämnena på ett annat språk, än det på vilket de är vana att tänka på dem; och en del av det de måste undervisa om innehåller föreställningar som är främmande för deras elevers kultur och som därför måste översättas till ett språk, för vilket de är främmande. För det andra råder ofta brist på lämpliga böcker för att handleda eller hjälpa lärarna både i undervisning i allmänhet och i undervisning på modersmålet; de måste därför mer lita på sitt eget initiativ och sin egen skicklighet än då de undervisar med hjälp av det andra språk, på vilket de själva har utbildats. I de områden där ett modersmål talas av en stor befolkning, bör det inte vara svårt att ge lärarna mycket av deras teoretiska utbildning och all deras praktiska på modersmålet. I de områden där det finns en mångfald språk, kan det bli mycket svårt att göra detta. Icke desto mindre understryker vi vikten av att ge lärarkandidater tillfälle att genomföra åtminstone en del av sina undervisningsövningar på modersmålet, och av att myndigheterna gör varje ansträngning

för att göra detta möjligt. Ett mycket viktigt drag i lärarnas utbildning och handledning är behovet, nu allmänt erkänt, av särskilda handböcker för lärare i avsikt att motarbeta gammalmodiga, slentrianbetonade undervisningsmetoder.

Motstånd bland allmänheten mot bruket av modersmålet. En del människor på någon ort kan sakna insikt om de fördelar som står att vinna genom undervisning på modersmålet och kan vara övertygade om att undervisning på modersmålet är till deras skada. Vi tro att skolmännen måste ha den allmänna opinionen på sin sida, om deras arbete skall vara framgångsrikt i det långa loppet, eftersom, då allt kommer omkring, folket i ett land alltid måste få tillfälle att göra ett fritt val då det gäller det språk, på vilket deras barn skall undervisas; och vi understryker, att skolmyndigheterna bör göra varje tänkbar ansträngning för att rådgöra med befolkningen och vinna dess förtroende. Problemet förlorar åtskilliga av sina konfliktpunkter, om befolkningen litar på att bruket av det ena eller det andra språket i undervisningssystemet inte gynnar någon del av befolkningen på bekostnad av andra. Om folket som helhet inte vill acceptera en politik innebärande undervisning på modersmålet, bör ansträngningar göras för att övertala en grupp att acceptera den åtminstone för försöksändamål. Vi tror att när folket som helhet har fått tillfälle att se resultaten av undervisning på modersmålet, skall det bli övertygat om att detta är en klok politik.

Lingua franca. Ibland, såsom i fråga om Swahili i vissa delar av Östafrika, finns det ett lingua franca, som är så allmänt använt, att det finns en stark frestelse att använda det som undervisningsspråk i stället för modersmålet. Detta har stora fördelar med hänsyn till ekonomiska förhållanden och administrativ förenkling, och i vissa fall med hänsyn till problemet att skaffa läroböcker och annan läsmateriel, både för skolbarn och vuxna. Vår syn på användningen av lingua franca beror på hur välbekant detta verkligen är i varje särskilt fall. Om nästan alla barnen har någon kunskap om lingua franca likaväl som om sitt modersmål, innan de kommer till skolan, kan det vara befogat att utsätta den enskilde eleven för en viss olägenhet i avsikt att ge undervisningssystemet i dess helhet större effektivitet. Men ett lingua franca är kanske inte så allmänt känt. Det kan helt enkelt vara så, att en eller ett par personer i byn har en viss kunskap om detta språk, men att det inte användes i byn som ett vanligt meddelelsemedel och att skolbarnen sällan eller aldrig hör det. Om det är så, motsätter vi oss dess bruk som undervisningsspråk i de lägsta klasserna, eftersom det utgör ett främmande språk för barnen. Skälen för att ett lingua franca skall bli undervisningsspråk på ett senare stadium bör vägas mot skälen för att i stället använda ett världsspråk.

Pidgin. I en del länder talas pidginspråk, sådana som kreolskan och pidginengelskan. Dessa språk används ibland endast av en del av befolkningen vid handels- eller arbetskontakter med människor, med vilka de inte har något annat meddelelsemedel. Men på andra håll användes ett pidginspråk allmänt över ett vidsträckt område som ett lingua franca för folk i ständig social kontakt, och barnen blir förtrogna med det från mycket tidig ålder. Då detta är fallet, kan det användas i skolorna. Det finns dock två invändningar mot detta: a) Då pidgin-språket innehåller element från ett europeiskt språk, kan det befaras att bruket av pidgin i skolorna kommer att göra det svårare för eleverna att lära sig det europeiska språket korrekt; b) Folket är ofta emot det, på grund av dess associationer till ekonomisk och social underlägsenhet.

Det andra språket i undervisningen

I den föregående avdelningen har vi deklarerat vår uppfattning, att modersmålet skall användas på de tidigare undervisningsstadierna, även då ett annat språk

måste användas för fortsatt undervisning. Den övning i modersmålet som ges i början skall tjäna som en bro för inlärandet av det andra språket.

Vart och ett av dessa språk betyder emellertid långt mer än bara ett system av grammatiska former och ordlistor; vart och ett bär gärna med sig ett system av föreställningar och traditioner, som i stor omfattning konstituerar en särskild kultur. Användningen av modersmålet vid inlärandet av ett andra språk hjälper därför till med att skapa en kulturell grund likaväl som en språklig.

Behovet av att kunna ett andra språk. Om emellertid ett barn växer upp i ett samhälle, som talar ett annat språk än det officiella i landet eller ett språk som inte är ett världsspråk med en högt utvecklad teknisk och kulturell vokabulär och litteratur, behöver det läras ett andra språk: för att känna sig förtroget med det språk som användes i hans lands styrelse; och för att få inblickar i världens utveckling, nyheter, konst, vetenskap och teknik.

Undervisningen i modersmålet kompliceras ibland av nödvändigheten att lära det nationella språket. Med anledning av det intima sambandet mellan språk och känsla kan en regering önska få ett nationellt språk talat överallt i hela landet som ett starkt gemensamt band eller som det främsta kännetecknet på själva nationaliteten. Vidare underlättar det nationella språket administrationens uppgifter genom att skapa ett system för kommunikation på ett enda språk, en snabb spridning av information rörande lagar, politik och ekonomiska förhållanden samt en ekonomiskt fördelaktigare skolorganisation. I vissa fall har också gemensamma och identiska undervisningsformer för regeringarna tätt sig som en väsentlig del av en allomfattande jämlikhetspolitik gentemot alla människor under deras kontroll.

Även enskilda människor önskar mycket ofta starkt att lära det nationella språket — ehuru påtvingandet av ett sådant språk mot deras vilja i stället kan väcka fiendskap. För vissa individer avviker ofta skälen till deras önskan att lära det officiella språket, eller ett världsspråk, från dem som ovan givits, och kan på sina håll vara ännu mer betydelsefulla. För dem är inlärandet av ett andra språk dörren till kvalificerade yrken och överordnad ställning i det ekonomiska livet eller i statsförvaltningen; eller det kan utgöra första steget till resor och studier utomlands. Mycket mer svårgripbar, och ofta mer betydelsefull, kan vara den uttalade eller outtalade övertygelsen att förvärvandet av de främmande människornas språk skall garantera samma välstånd, frihet, självstyrelse, makt och sociala ställning som dessa åtnjuter.

Kunskapen om ett världsspråk kan bidra till att skapa förståelse mellan folken och bör uppmuntras som ett medel att öka den internationella vänskapen och den ömsesidiga uppskattningen av kulturbidrag från olika delar av världen och från enskilda människor i det förflutna. Barnet bör föras in i den moderna världen så lätt och så snabbt som våra skolor kan, med bevarande inom det av dess eget samhälles traditionella värden.

Inte desto mindre är det, av tidigare angivna skäl, vår övertygelse, att dessa folk bör rådås att ge sig till tåls och att närma sig det andra språket genom sitt modersmål. Vi tror att, i det långa loppet, deras egna främsta intressen tillgodoses bättre på detta sätt. Även i de fall, då de till slut måste lära sig att tänka och tala och läsa det andra språket, nås målet enligt vår tro i regel, av psykologiska och pedagogiska skäl, bäst genom två korta hopp (d. v. s. från analfabetism till läs- och skrivkunnighet på modersmålet, och från läs- och skrivkunnighet på modersmålet till läs- och skrivkunnighet på ett andra språk) än genom ett långt hopp (d. v. s. från analfabetism på modersmålet till läs- och skrivkunnighet på ett främmande språk).

Vi har framlagt vår åsikt, att om bytet till ett annat språk inte kan undvikas, så bör det åtminstone uppskjutas så länge som möjligt, och att övergången bör göras så mjuk och successiv som möjligt. Vi skall nu diskutera en del av de praktiska frågor som uppstår.

Den tidigaste användningen av det andra språket i skolan. Eftersom önskan att lära det andra språket kan vara mycket stark — tillräcklig för att göra barnet eller dess föräldrar otåliga i väntan på det — kan det under det första eller andra året vara klokt att komplettera den huvudsakliga undervisningen på modersmålet med en mindre del av muntlig introduktion i det andra språket. Även en liten mängd därav kan uppmuntra eleverna och börja göra dem förtrogna med uttalet av det andra språket och en del uttryck på detta.

Gradvis övergång till det andra språket som undervisningsmedium. Från denna tidpunkt bör användningen av det andra språket ökas successivt; tempot vid denna ökning bestämmes av lokala förhållanden. Först bör det läras ut som ett ämne, d. v. s. som ett främmande språk. Så snart klassens kännedom om det tillåter den att förstå det tillräckligt väl, kan det andra språket, om så är nödvändigt, användas som undervisningsmedium för vissa ämnen, men med folkspråket begagnat, då så erfordras, för förklaringar. Slutligen — låt oss säga på mellanstadiet (»secondary school») — kan det bli nödvändigt att använda det nästan uteslutande, så länge inga läroböcker för detta stadium finns tillgängliga på modersmålet.

Variationer i programmet. Olika faktiska förhållanden kan göra det nödvändigt eller tillrådligt att använda en något annan gång. Där alla eller nästan alla eleverna talar det andra språket väl innan de börjar skolan, kan det användas från början. Där många människor i samhället talar det andra språket och kan tjäna som förebilder vid inlärandet, eller där det andra språket är nära besläktat med modersmålet, kan övergången komma mycket snabbare. Där inga texter alls finns tillgängliga på modersmålet eller där inga folkspråkstalande lärare finns att tillgå eller där i samma klassrum flera språk finns företrädda, kan det bli nödvändigt för en tid att koncentrera undervisningen nästan uteslutande på att lära ut det andra språket som ett ämne, i avsikt att kunna använda det mycket snart som undervisningsmedium.

Undervisningsmål. Den grad, i vilken eleverna sedermera väntas komma att använda det andra språket, kan också modifiera programmet. För elever, vilkas skolgång inte leder till universitetsutbildning, kan man lägga proportionsvis större vikt vid att lära nyttiga saker medelst modersmålet; för dem som siktar på inträde vid universitet, kan det andra språket få växande betydelse.

Som allmän princip vidhåller vi emellertid, att barnet inte bör börja lära sig två främmande språk på en gång; där det undervisas i ett tredje språk, bör dettas införande uppskjutas, tills det andra befästs.

Mellanstadieelever, som läser för betyg med giltighet i andra länder, kan behöva få det andra språket infört nog så tidigt och inlärt nog så energiskt, så att vid slutet av deras mellanstadieutbildning deras kunskap i det andra språket inte är mer än ett eller två år efter de elevers, vilkas modersmål är detta andra språk. Vi tror, att med effektiv undervisning ett sådant mål är möjligt att nå inom ramen för det allmänna program som här skisserats.

Metoder och materiel. Då det andra språket införes, bör lärarna använda den bästa tillgängliga teknik för undervisning i främmande språk. Vi betraktar det som ett misstag att antaga att en tillfredsställande metod för dessa elever består i att antingen a) helt enkelt använda språket som undervisningsmedium eller b) »läsa språklära» med dem med samma texter, mål och pedagogiska principer

som används ifråga om elever, vilka studerar sitt modersmål. Vi riktar också uppmärksamheten mot det förhållandet, att en stor mängd litteratur sysslar med undervisningen i t. ex. engelska; och vi betonar starkt det faktum, att en lärare inte får anses utbildad för att lära ut engelska eller franska eller spanska som ett främmande språk endast därför att han talar språket som en infödd och har studerat grammatiken. För detta syfte är det av stor vikt att det finns en särskild teknik och läsmateriel, som är särskilt beskaffad med avseende på ordförråd, kulturellt innehåll och presentation av strukturella sammanhang.

Ordförrådets beskaffenhet är särskilt betydelsefull. Inget språk kan med framgång användas som undervisningsmedium, såvida eleven inte dessförinnan förvärvat: ett aktivt, praktiskt behärskande av språkets kärna, bestående i regel av omkring 1 000 ord, de huvudsakliga grammatiska formerna och de mest nödvändiga idiomerna; ett till hälften aktivt, till hälften passivt behärskande av ett ytterligare ordförråd; och en teknik för att utvidga kunskapen, med hjälp av ett lexikon med förklaringar till en lämplig vokabulär. Metoden fordrar att språkets grundstomme blir fastställd.

Det är viktigt, att stoffet i den kurs som användes vid undervisningen i det andra språket är nära förbundet med de sociala, ekonomiska och andra behov och intressen, som hyses av de elever eller studerande, till vilka det läres ut.

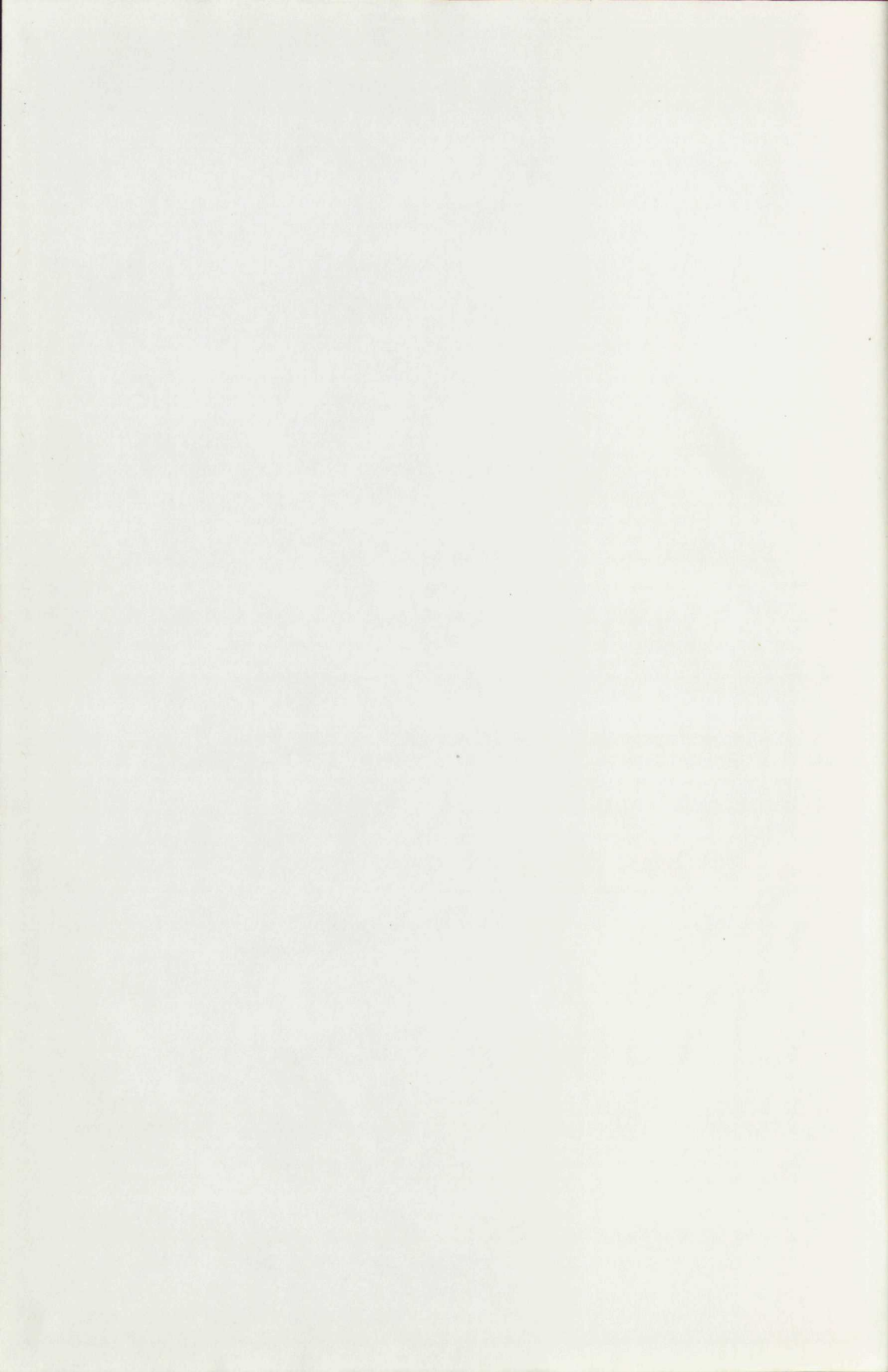
Modersmålets och det andra språkets beroende av varandra. Slutligen vill vi betona att främjandet av snabbare och effektivare metoder för undervisningen i det andra språket har ett mycket direkt samband med bruket av modersmålet som undervisningsmedium. Det är tydligt, att utvecklingen och berikandet av ett modersmål endast kan nås genom de personers intresse och insatser, vilkas eget språk det är, och att deras intresse för och förståelse av det kommer att stimuleras genom en god kännedom om ett andra språk och den därmed förknippade kulturen. Om vidare eleverna genom användningen av moderna metoder kan förvärva god kunskap om det andra språket, lärt som ett ämne under en eller två lektioner (»periods») om dagen, då behöver det inte finnas någon oro för att man skall behöva använda det som undervisningsspråk från början av deras skolgång för att de skall nå fram till ett gott behärskande av det.

(Rapporten innehåller i fortsättningen avsnitt om språken, metoderna och materielen vid undervisning av vuxna analfabeter, om valet av skriftsystem, om vissa problem i mångspråkiga områden, samt om naturlig och planerad språkutveckling. Dessa avsnitt uteslutes i översättningen.)

Sammanfattning

1. Modersmålet är en människas naturliga uttrycksmedel, och ett av hennes första behov är att till fullo utveckla sin uttrycksförmåga.
2. Varje elev bör börja sin egentliga undervisning på sitt modersmål.
3. Det finns ingenting i något språks struktur, som utesluter det från att bli en förmedlare av den moderna civilisationen.
4. Inget språk är otillräckligt för att motsvara behoven under barnets första månader i skolan.
5. Problemen med att tillhandahålla tillräckligt med skolböcker och annan undervisningsmateriel bör särskilt studeras av Unesco.
6. Om modersmålet är tillräckligt i alla avseenden för att förmedla akademisk och högre teknisk undervisning, bör det även användas därtill.
7. I andra fall bör modersmålet användas så långt tillgången till böcker och materiel tillåter.

8. Om varje klass i en skola omfattar barn från flera språkgrupper, och om det är omöjligt att gruppera om barnen, måste lärarens första uppgift vara att lära alla barnen tillräckligt av ett språk för att möjliggöra bruket av detta språk som undervisningsmedium.
9. Ett lingua franca är inte en godtagbar ersättning för modersmålet, såvida barnen inte är förtrogna med det innan de kommer till skolan.
10. Vuxna analfabeter bör ta sina första steg mot läs- och skrivkunnighet på modersmålet för att sedan övergå till ett andra språk om de önskar och kan.
11. Skolmyndigheterna bör sträva efter att övertala en ovillig allmänhet att acceptera undervisning på modersmålet och bör inte tvinga igenom denna.
12. Läs- och skrivkunnighet kan endast nås, om det finns tillräckligt med läsmateriel, för ungdom och vuxna likaväl som för skolbarn, och för underhållning likaväl som för studium.
13. Om ett barns modersmål inte är det officiella språket i ett land, eller ett världsspråk, behöver barnet lära sig ett andra språk.
14. Det är möjligt att erhålla en god kunskap om ett andra språk utan att använda det som medium för den allmänna undervisningen.
15. Under barnets första eller andra skolår kan det andra språket föras in muntligt som undervisningsämne.
16. Mängden av det andra språket bör ökas gradvis, och om det måste bli undervisningsspråk bör det inte få bli det förrän eleverna är tillräckligt förtrogna med det.
17. Effektiva moderna metoder bör användas vid undervisningen i modersmålet och ett främmande språk. En lärare är inte kvalificerad för att lära ut ett språk endast därigenom att det är hans modersmål.
18. Där det finns flera språk i ett land, är det en fördel om de skrivs så enhetligt som möjligt.
19. För att underlätta tryckning bör språk så långt möjligt skrivas med ett begränsat antal symboler, som skrivs på en enda rad.
20. I en mångspråkig stat, som håller på att utveckla ett nationellt språk, behöver materielen vid undervisning i detta språk förenklas, så att eleverna kan göra framsteg och till slut helt behärska det utan att lära sig något »föregäves».

Statens offentliga utredningar 1960

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Förslag till namnlag. [5]
Rättssäkerheten vid administrativa frihetsberövanden. [19]
Medicinska äktenskapshinder. [21]
Lagberedningens förslag till jordabalk m. m. 1. Lagtext. [24] 2. Motiv till balken. [25] 3. Motiv till lagen om införande av nya jordabalken m. m. [26]
Förverkande på grund av brott. [28]

Utrikesdepartementet

Försvarsdepartementet

Krigsmaktens högsta ledning. [12]
Besparingar inom försvaret. [23]
Försvarskostnaderna budgetåren 1961/63. [40]

Socialdepartementet

Allmänna yrkesinspektionen. [20]
Bohuslän. [22]
Förskolläroarbetsutbildningens organisation. [33]
Socialförsäkringens organisation. [35]
Tornedalsutredningen. II. [37]

Kommunikationsdepartementet

Finansdepartementet

Fastighetsbeskattningen. [4]
Studiekostnader vid beskattningen. [6]
Redogörelser för skatteansvaret och anmärkningsprocessen. [7]
Preliminär nationalbudget för år 1960 [8]
Banklikviditet och kreditprioritering. [16]
Reviderad nationalbudget för år 1960. [18]
Betänkande angående inrättande av en fond av malmvinstmedel till främjande av naturvetenskapligt och tekniskt forsknings- och utvecklingsarbete. [31]
Statliga företagsformer. V. [32]
Förbättrad taxeringskontroll. [36]

Ecklesiastikdepartementet

1957 års skolberedning. 2. Individuella differenser och skoldifferentiering. [13] 3. Kursplaneundersökningar i matematik och modersmålet. [15]
Samernas skolgång. [41]

Jordbruksdepartementet

Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område. [2]
Grusexploateringen i Sverige. [3]
Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område. [17]
Objektiviteten vid forskning och försök på växt-näringsområdet. [30]
Skydd för vattenförsörjningen. [38]
Rådgivningsverksamheten på jordbrukets område. [39]

Handelsdepartementet

Översyn av lagen om försäkringsrörelse. [11]
Offentlig provningsverksamhet. Behov och resurser. [27]

Inrikesdepartementet

Folkvandvården. [1]
De ekonomiska villkoren för en huvudmannaskapsreform inom mentalsjukvården. [9]
CP-vården. [14]
Frågan om åtgärder för att förbättra konsumtionsmjölkens beskaffenhet. [29]
Reviderad brandlagstiftning. [34]

Civildepartementet

Statstjänstemäns förhandlingsrätt. [10]